

Series II. Sectio II. - «ANALECTA OSBM» - Vol. II (VIII) - Fasc. 3-4
Серія II. Секція II. - «ЗАПИСКИ ЧСВВ» - Том II (VIII) - Вип. 3-4

ANALECTA ORDINIS S. BASILII MAGNI

ROMAE - 1956

SUMPTIBUS PP. BASILIANORUM — PIAZZA DELLA MADONNA DEI MONTI, 3.

diasporiana.org.ua

ANALECTA ORDINIS S. BASILII MAGNI

Prodeunt in praesenti ut opus non periodicum, cura et studio PP. Basilianorum S. ti Josaphat, collaborantibus aliis viris studiis historiographicis occupatis. Scripta admittuntur quacumque lingua europea exarata, praemisso in articulis majoris momenti brevi argumento in lingua latina.

Redactio collegialis

Sectio I: R. P. Marteneitz Josephus OSBM

Sectio II: R. P. Nazarko Irenaeus OSBM

Sectio III: R. P. Welykyj Athanasius OSBM

Director responsabilis totius editionis: R. P. Welykyj Athanasius OSBM

«ЗАПИСКИ ЧИНА СВ. ВАСИЛИЯ ВЕЛИКОГО»

Виходять неперіодично працею й засобами ОО. Василіян, за співучастю й інших учених, своїх і чужих. Видання присвячене студіям з різних галузей церковного історіознавства європейського Сходу. Кожний випуск обніматиме щонайменше 160 стор. друку. Чотири випуски становитимуть один том, без огляду на час їхньої появи. В усіх редакційних та адміністративних справах треба писати на адресу: Записки ЧСВВ — Рим (103), П'яцца Мадонна делі Монті 3, Італія. На цю адресу треба рівнож присилати всі матеріяли, призначені до оцінки й друку. Технічні й фінансові обставини не дозволяють Редакції пересилати коректуру авторам поза межі Італії. Тому побажаним є надсилати рукописи до друку вповні викінчені, писані машинописом і лише на одній сторінці.

Редатус Колегія

Секція I: о. Й. Р. Мартинець ЧСВВ

Секція II: о. І. І. Назарко ЧСВВ

Секція III: о. А. Г. Великий ЧСВВ

Відвічальний директор цілого Видавництва: о. А. Г. Великий ЧСВВ

«ANALECTA ORDINIS S. BASILII M.»

INDEX VOLUMINIS II.

Praefatio 5

I. — ARTICULI:

Б. Жук, Хрести та образки Київської Руси 9
Л. Соневицький, Український єпископат Перемиської і
Холмської єпархії в XV—XVI ст. 23, 348

М. В а в р и к, ЧСВВ, Лаврівська Хроніка (1771—1882)	65, 410
А. Г. В е л и к и й, Проблема коронації Данила Романовича . . .	95
М. М. В о й н а р, Корона Данила в правно-політичній структурі Сходу	105
Е. К а м і н с ь к и й, Корона Данила в правно-політичній струк- турі Заходу	119
І. Х о м а, Східньо-європейська політика Інокентія IV	126
М. С т а с і в, Корона Данила і татари .	137
І. І. Н а з а р к о, ЧСВВ, Вплив староруського християнства на монголів	153
Ю. М. Л е в и ц ь к и й, Білі Хорвати	305
І. Н а з а р к о, ЧСВВ, Доброніга — дочка св. Володимира В. .	319
В. С і ч и н с ь к и й, Ранньо-християнська архітектура на Україні	325
О. О г л о б л и н, Українські політичні пляни 1730-их рр.	395
М. М. M a g u s y n, Vereinigung der Peremysler Eparchie	421

II. — DOCUMENTA COLLECTANEA:

A. H o d i n k a, Documenta Koriatovicsiana et fundatio monasterii Munkacsiensis (fin.)	165
І. Б о р щ а к, Діла й Дні Гетьмана Пилипа Орлика в жовтні-гру- дні 1728 р.	190
І. Б о р щ а к, Франція й Переяславська Рада 1654 р.	202
A. B a r a n, Quaedam ad biographiam J. Vološynovskyj. Episcopi Mukačoviensis (1667)	209

М. Ваврик, ЧСВВ, О. Маріян Максимович ЧСВВ .	453
М. Ваврик, ЧСВВ, О. Роман Лукань ЧСВВ, як історик і бібліофіл	459
Б. Барвінський, Два листи митроп. Іп. Потія . . .	466
О. Оглоблін, Неопублікований лист митроп. Іп. Потія	470
М. Струтинський, В. Ягіч до А. Шахматова .	473
Б. Уссас, Інвентаризація матеріялів до історії ЧСВВ .	479
А. Г. Великий, ЧСВВ, «Переписка о графѣ Шептицкомъ»	484
А. G. Welykuj, OSBM, Kyjiv (Kiovia) : 1595 — 1785 . . .	500

III. — MISCELLANEA :

М. Wojnar, OSBM, De approbatione pontificia Constitutionum Ordinis Basiliani St. Josaphat	229
М. Андрусак, Генеза і розвиток східньо-словянських народів	242
І. Музичка, Перший український друкований ірмолой	254
О. Купранець, Василіянський проповідник XVIII ст. — о. Корн. Срочинський ЧСВВ	265
І. Борщак, Псалтирь гетьмана Пилипа Орлика	514
Ред., Неопубліковані томи «Записок ЧСВВ» .	518
А. Ваган, Obligatio Synodi Zamostianae in Ucraina Carpatica saec. XVIII	525
О. Домбровський, До історії взаємовідносин між україн- ським і білоруським науковим світом	531

IV. — BIBLIOGRAPHIA:

Recensiones	267—298, 537—70
Notae bibliographicae	298—301, 537—72
Argumenta articulorum in lingua latina	302—304, 573—77

I. ARTICULI

Юрій М. Левицький

БІЛІ ХОРВАТИ

1. Вступ.

Питання білих хорватів — це питання, на яке українська наука ще не дала остаточної відповіді. Від деякого часу не появилася у нас жадна, хоч би найменша праця з цієї ділянки. Навіть широкі святкування 700-річчя заснування Львова, який лежить на території, що колись звалась Білою Хорватією, не принесли зацікавлення цією темою. А це питання зв'язане з нами, з українським народом, з нашою історією IV—X століть. Правильна відповідь на це питання допоможе нам розв'язати не одне заплутане місце нашої давнини та дасть нам у руки ще один аргумент у боротьбі за збереження наших західніх кордонів.

На це питання мають свою відповідь західні і південні слов'янські науковці. Ось недавно появилася цінна праця чеського вченого Франца Дворніка п. з. „The Making of Central and Eastern Europe“ (London, 1949). У ній автор присвячує питанню Білої Хорватії і білих хорватів 37 сторінок у додатках, а й у самому тексті говорить про це в 12-ох місцях, часом по кілька сторінок.

Завданням моєї скромної розвідки є висвітлити походження білих хорватів та їх історію, опираючись у першу чергу на історичні джерела, головню чужі, а далі на висліди праць науковців, що цим питанням займались, і цим активізували цю проблему в нас.

2. Що говорять джерела?

Основними джерелами, що кидають нам жмут світла на проблему білих хорватів (як теж і білих сербів) є праця візантійського цісаря Костянтина VII Порфірородного п. з. „De administrando Imperio“, описи подорожей араба Масуді та інших (Ібн.

Рустах, Аль Бекрі, Гардізі), «Перський Географ», англосаксонський переклад «Історії світу» Орозія та наш Початковий Літопис.

У „De administrando Imperio“ Костянтина VII Порфирородного знаходимо таке:

«Хорвати в цьому часі мешкали з другого боку Баварії, де ми сьогодні знаходимо білих хорватів. Одне плем'я, а саме п'ять братів: Клюкас, Льобельос, Козенцес, Мухльо і Хробатос та дві сестри: Туґа і Буга — відокремились від решти. Вони прийшли з своїми людьми до Далматії і знайшли там аварів, які володіли тим краєм. По кількох роках війни між хорватами й аварами, хорвати перемогли, частину аварів змасакували, а інших змусили до піддачі... Інші хорвати живуть у сусідстві Франконії (то є Німеччини) і їх сьогодні звуть „бельохробаті“ тобто білі хорвати. Над ними панує князь, що підлягає Оттонові, великому королеві Франконії й Саксонії, і вони не є хрищені. Вони заключують матримоніальні зв'язки та мирні угоди з турками (то є з мадярами). З хорватів, які пішли до Далматії, одна частина відлучилась та окупувала Іллірію та Панонію. Вони також мали незалежного князя й держали приязні відносини з князем Хорватії».¹

Дальше описується, як франки підкорили собі далматинських хорватів, як знущались над ними, як вибухло проти франків повстання та, що від тоді хорвати знов мають незалежних князів, свої власні закони і, що просили папу, щоб їх охристив. За князя Порінос папа прислав єпископів.² Ці відомості є в XXX розділі. В черговому, XXXI, ми читаємо:

«Хорвати, які сьогодні займають район Далматії, походять від нехрищених хорватів, званих білими. Останні живуть з другого боку Туречинни (то є Мадярщини) близько Франконії (то є Німеччини) і є сусідами нехрищених сербів».³

В наступному розділі читаємо:

«Велика Хорватія, звана теж Білою, є даліше нехристиянською, як і серби, що живуть у сусідстві. Ця Хорватія посідає менше кінноти й піхоти, як християнська Хорватія, бо вона є знесилена частими наскоками франків, турків і печенігів... Вона не має фльоти, бо є далеко від моря. Вона віддалена на 30 днів дороги від моря, а це море — Чорне Море».⁴

Дальше Костянтин говорить про сербів зовсім подібно, як про хорватів, отже про Сербію і Білу Сербію, тільки поміщує її на захід від Білої Хорватії. Для нас особливо цікаве місце ось таке:

«Ми повинні знати, що серби походять від нехрищених сербів, званих теж білими. Вони живуть на другому боці турків (то є мадярів) у районі, який вони називають Бойки або Бойї (Boiki або

¹ Constantinus Porphyrogenetus: „De Administrando Imperio“, Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae, pag. 143.

² Constantinus Porphyrogenetus, *op. cit.* pag. 144.

³ Constantinus Porphyrogenetus, *op. cit.* pag. 147.

⁴ Constantinus Porphyrogenetus, *op. cit.* pag. 151.

⁵ Constantinus Porphyrogenetus, *op. cit.* pag. 151.

Boii), що теж межує з Франконією й Білою Хорватією, нехрищеною й званою теж Великою. Це є територія, де серби початково жили».⁵

Від назв Бойки чи Бойї пішла пізніша назва Богемія, а цікаво було б прослідити чи є якийсь зв'язок між цими назвами і назвою нашого племені бойків.

Згідно з поданими цитатами з „De administrando Imperio“, можна означити територію так білих хорватів, як і білих сербів. Білі хорвати займали територію на північ від Карпат, яка простяглась від степів, тоді окупованих печенігами (в часах Костянтина) аж до ріки Одри й Ніси. Білі Сербі жили на захід від них, тобто між ріками: Заль, Ельба і Гавель, де ще сьогодні живуть їх нащадки під назвою лужицьких сербів, лужичан або сорабів.

Візантійську традицію про білих хорватів потверджують і арабські джерела. Масуді на підставі інформацій, які зібрав під час своїх подорожей, описав у 943 р. слов'ян у північній Європі. Хоч деякі з його даних є дискусійні, все таки є ясно, що до слов'янських племен, які замешкують центральну Європу, він зачислив такі племена: Сурбін (сербі), Морава, Хорватін і Качін (чехи). З його опису видно, що хорвати живуть на північ від Карпат, а серби в сусідстві чехів.⁶

Маємо ще інших арабських письменників, що про ці справи пишуть, як ось Ібн Рустах, Аль Бекрі, Гардізі й Перський Географ. Всі вони належать до X-го століття і подають вістки з того часу, якщо не раніші. Згідно з тими джерелами, країна слов'ян є віддалена на 14 днів подорожі від печенігів. Як перше слов'янське місто згадується Ваїт або Вантіт або Вабніт (залежно від автора).⁷ Дальшою слов'янською землею є країна, столицею якої є Йрваб, Хурдаб або Йравт, в чому не тяжко добачити назву Грват чи Хорват. Король, званий Свет Малік, живе згідно з звичаями тюркотатарських номадів. Цей король — це правдоподібно Святополк, один з королів Білої Хорватії. Місто це лежало над рікою Рута, що є теж границею між печенігами, мадярами й Руссю. Це отже може відноситись до Висли й Кракова, бо можна твердити, що Краків був столицею Білої Хорватії, а границею Руси були Сян і Висла.⁸

Король Альфред у своїм англосаксонським перекладі «Історії світу» Орозія пише про народи центральної Європи таке:

«На схід від країни Морави є країна Висли, а на схід від них є даки, де передше були готи. На північний схід від морав'ян є країна далямензан (плем'я далемінців над Ельбою), а на схід від

⁶ J. Marquart, *Osteuropäische und Ostasiatische Streifzüge*, Leipzig. 1903, pag. 101 і чергові.

⁷ V. Minorsky, *Hudud al-Alam. The Regions of the World — A Persian Geography 383 A. D.*, „E. J. Gibb Memorial Series“, London 1937, pag. 428.

⁸ J. Marquart, *op. cit.* pag. 466—73.

далямензан є горіті (хорвати), а на північ від далямензан є сурпи (серби)».⁹

Так, отже, про існування хорватів на території на північ від Карпат не може бути жадного сумніву. Зрештою про це говорить і наш «Початковий Літопис», про що буде мова далі.

3. Хто ж ці хорвати і серби?

Перш усього назви: серби, хорвати — є не слов'янського походження й значно відрізняються від назв інших слов'янських племен. Масуді описує похоронні звичаї у білих сербів, яких ми не знаходимо серед інших слов'янських племен, але бачимо їх у кавказьких народів і серед хозар. Король хорватів Свет Малік годується кобилячим молоком, що не є слов'янським звичаєм. Імена братів і сестер, про яких згадує Костянтин, а які повели частину хорватів до Дальматії, не є слов'янські. Деякі назви жуп, на які була поділена держава хорватів, не є слов'янські. І багато інших звичаїв хорватів і сербів сильно відрізнялись від таких же їхніх сусідів, слов'янських племен.

Взявши це все разом і провівши аналогію до болгар і варягів, треба прийти до заключення, що первісне походження хорватів і сербів є неслов'янське, але що вони були панівними войовничими племенами серед слов'янських племен, серед яких вони зіслов'янцились і зникли з поверхні історії, залишаючи лиш свою назву. Подібно є і з назвою Болгарія й Русь.

Є різні теорії про походження хорватів і сербів. Англійський вчений Н. Howarth уважає їх болгарськими племенами.¹⁰ Польський вчений Л. Gumpłowicz уважає їх за готів або за їх рештки, що втекли перед гунами.¹¹ Цю «німецьку» теорію відкинув М. Wasmer, хоч він і не виключав деякої участі німецького елементу в творенні білосербської й білохорватської держав.¹² Деякі вчені, як Л. Niederle¹³ і Р. Nachtigal¹⁴ пробували знайти розв'язку теорією про аварське й тюркське походження.

Ф. Dvornik¹⁵ стоїть на теорії, яку створив А. Погодін¹⁶ (знаний українцям зо своєї теорії про неіснування української мови), а яку

⁹ J. Bosworth, *A Literal Translation of King Alfred's Anglo-Saxon Version of the Compendious History of the World by Orosius*, London, 1855, pag. 37.

¹⁰ H. Howarth, *The Spread of the Slavs. Part IV — The Bulgarians*, „*The Journal of the Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*“, (1882), vol. XI, pag. 224 і чепрові.

¹¹ Л. Gumpłowicz, *Chorwaci i Serbowie*, Warszawa, 1902.

¹² М. Wasmer, *Die Urheimat der Slaven*, Breslau, 1926, pag. 126 і чепрові, а особливо в „*Zeitschrift für Slavische Philologie*“ (1936), vol. XII, pag. 329.

¹³ Л. Niederle, *Slovanské Starožitnosti*, Praha, 1904—24, vol. II, 2, pag. 484 і чепрові.

¹⁴ Р. Nachtigal, *Donesi k zgodovini vprasanja o imenu Hrvat*, „*Etnolog*“, Ljubljana, 1937—9, vol. X—XI, pag. 395—409.

¹⁵ Ф. Dvornik, *The Making of Central and Eastern Europe*, London, 1949, pag. 273—276.

¹⁶ А. Погодин, *Эпиграфические слѣды славянства*, «Русскій филологическій Вѣстникъ», (1901), том XLVI.

прийняли М. Wasmer¹⁷, А. Соболевський¹⁸, А. Meillet, А. Vaillant¹⁹ та південно-слов'янські філологи, як ось Н. Жупаніч²⁰, Л. Гавпман²¹ і інші. А. Погодін студіював старогрецькі написи старинного міста Танаїс при гирлі Дону й там знайшов надгробну таблицю іранського воєна на ім'я Хороатос або Хороуатос (Choroathos або Choroathos)²²; подібність цього імені до назви хорвати є очевидною, отже слід припускати іранське походження хорватів. Н. Жупаніч додав цілу низку аргументів, що вказують на походження хорватів і сербів з території на північ від Кавказу. Вони були автохтонним населенням між Озівським Морем і Кавказом. Мовно він класифікує їх до аляродіянської групи, до якої теж належали м. ін. етруски. Іншими словами — це сарматські, алянські чи іранські племена.

Ф. Дворнік пише таке: «Слов'янська інфільтрація з країн над горішньою Вислою і горішнім Бугом (прабатьківщина слов'ян) на землі сучасної України мусіла початись уже біля 500 року перед Хр. або перед інвазією скитів. Але перша головніша інвазія руських племен мусіла мати місце в перших століттях по Христі. Деякі із цих племен попали під вплив сарматських племен, що прибули тут. Видатним серед них було плем'я антів, якого лави посилювались тими слов'янами, які адоптували його назву в V і VI віках. Два інші сарматські племена, споріднені з антами, а саме хорвати й серби проникнули навіть далше. Хорвати, здається, зібрали слов'янські племена Галичини, Сілезії й частини Богемії в певного рода державу — Білу Хорватію, під час коли серби нав'язали свою владу слов'янським племенам між ріками Ельбою й Заль».²³

«Серби й хорвати серед тих слов'янських племен — це військова й правляча верства, подібно як такою верствою були болгари для наддунайських слов'ян, а варяги для східних племен, що

¹⁷ M. Wasner, *Untersuchungen über die ältesten Wohnsitze der Slaven, I. Die Iranier in Südrussland*, Leipzig, 1923, pag. 56.

¹⁸ А. Соболевський, *Русско-Скифские Этюды*, «Известия Отделения Русского Языка и Словестности» (1921), том. XXVI, ст. 9.

¹⁹ А. Meillet — A. Vaillant, *Le Slave Commune*, Paris, 1934, pag. 507 і чергові.

²⁰ N. Županič, *Bela Srbija*, „Narodna starina“ (1922) vol. I, pag. 107—18; *Srbi Plinija i Ptolomeja*, „Zbornik J. Cviji“, Beograd, 1924; *Harimati, Studija k problemu prvobitnih Hrvatov*, „Etnolog“, (1926—27), vol. I; *Prvobitni Hrvati*, „Zbornik Tomislava, Opera Acad. Scient. Slavorum Meridionalium“, Zagreb, 1925, vol. I, XVII, pag. 291—96; *Značenje nekih starih geogr. i etnickih imena*, „Etnolog“ (1933), vol. V, pag. 98—112; *Prvi nosilci etnickih imen Srb, Hrvat, Čeh in Ant*, „Etnolog“, (1923), vol. II, pag. 74—79.

²¹ L. Hauptmann, *Kroaten, Goten und Sarmaten*, „Germano-slavica“ (1935), vol. III, pag. 345 і чергові; *Seoba Hrvata i Srba*, „Jugosl. Istor. Časopis“, (1937), vol. III, pag. 30—61.

²² V. Latyshev, *Inscriptiones Antiquae Orae Septentrionalis Ponti Euxini, Petropoli*, 1890, vol II, написи ч. 430 і ч. 445.

²³ F. Dvornik, *op. cit.* pag. 13.

дали слов'янам свої назви, але які не були здібні, з уваги на свою нечисленність, вплинути на їх расовий і мовний розвиток».²⁴

Роля, яку відіграли іранці (скити й сармати) на українських степах ще перед прибуттям на них слов'янських племен, робить сарматське походження сербів і хорватів правдоподібним. Біля 500 р. перед Христом скити перейшли через теперішню Галичину й заняли долини рік Морави, Велтави й Ельби — шляхом: Дністер — Висла. Тим шляхом ішли, але в протилежному напрямі, в I і II ст. по Христі готи. Тимто шлях для хорватів і сербів був уже відкритий.

4. Зв'язок між антами і хорватами.

На підставі свідчень Йордана²⁵, Плінія²⁶, Помпонія Мели²⁷ та Птольомея²⁸ бачимо, що в I ст. по Христі pojawiaються на наших землях аляни, вірніше одне з алянських племен, яке Прокопій (VI ст.)²⁹ зве «спорой» або «спорі», Йордан їх зве «спалі», а Пліній — «спалей». Анти, теж алянське плем'я, перебувають у той час над Озівським морем та доходять навіть до Криму. Коли «спалі-спорі» знеслились у боротьбі з готами, анти перебрали владу не лиш над слов'янськими племенами, що заселявали до річчя Дніпра, Дону й Дінця і які були під владою «спорів», але теж над племенами уличів і тиверців, що жили в басейні Бога, долішнього Дністра й долішнього Дунаю.

Про алянське, тобто іранське походження антів можемо ще твердити на підставі свідчень Прокопія й Йордана, які відрізняють слов'ян від антів. Йордан ділить слов'ян на три групи: склавені, анти й венеди; Прокопій ділить на дві: склавені й анти. Як візантієць, Прокопій, мабуть, не знав венедів, що жили над Балтійським морем. Влада антів не сягала слов'янських племен у до річчях Двини, Ловаті й горішньої Волги, бо Прокопій згадує, що ці племена мали власну племінну організацію. До держави антів не входили склавені, тобто слов'янські племена, що вже перейшли на південь від Карпат та венеди, що жили над Балтійським морем.

Йордан подає ще одну цікаву вістку, що безпосередньо не заторкує нашої теми, а саме: коли готи за Ерманааріка (350—370) знищили й зліквідували Боспорське царство, то напали на антів і їх побили. Відтак звернулись готи проти склавенів і змусили

²⁴ F. Dvornik, *op. cit.* pag. 13.

²⁵ Jordanes, *De Origine Actibusque Getarum (Getica)*, „Monumenta Germaniae Historica Auctores Antiquissimi“, vol. V. pag. 52—138.

²⁶ Plinius Minor, *Naturalis Historia*, Leipzig, 1906, ed. C. Mayhoff.

²⁷ Pomponius Mela, *De Chronographia Libri Tres*, Leipzig, 1889, ed. C. Frick.

²⁸ Ptolemy, *Claudii Ptolomaei Geographia*, Paris, 1883, 1901, ed. C. Müllerus.

²⁹ Procopius, *De Bello Gallico*, „Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae“, Leipzig, 1905, bug. I. Hauriy.

певну частину склавенів емігрувати на північ, де вони знайшли собі нову батьківщину, а саме над озером Ільмень. Так отже новгородські словени — це частина склавенів, південних слов'ян.

Вертаємось до антів. Є всі дані припускати, що землі над Дністром і над Дунаєм підпали під владу антів щойно по упадку гунської імперії, тобто по 453 році. В VI ст. анти зіслов'яницілись зовсім, бо за свідченням Прокопія (VI ст.) анти й слов'яни говорять однією мовою.

Про державу антів знаємо властиво мало. В 558 р. появляються аvari, доходить до війни з антами (це, як пише Ф. Дворнік, робота Візантії),³⁰ і хоч анти програли, то це ще не був кінець імперії. Коли аvari зрозуміли, що на території антів їм немає місця, вони рушили через басейн Дністра й Прута до Панонії і так лиш можна зрозуміти слова Початкового Літопису про те, що дуліби терпіли з аварських рук. Ф. Дворнік з цього вважає, що центр держави антів був над Дністром і Прутом та що дуліби, центральне плем'я, жили в цьому басейні і щойно під натиском аварів відступили на північ.³¹ На доказ того, що якраз дуліби, які згодом прийняли назву волиняни, були центральним племенем держави антів, можна навести слова Масудія, який говорить, що між слов'янами найсильнішим племенем є валініяна та що інші племена його слухають.³²

На початку VII ст. зникають з історичної арени анти, ніхто їх ніде більше не згадує.

Який же зв'язок між антами й хорватами? Треба вважати, що хорвати служили антам і разом з ними під натиском гунів посунулись в північно-західному напрямі, тобто зайняли землі на північ від Карпат аж до рік Одри й Ніси, про що я вже згадував. Вважати теж треба, що хорвати були близько споріднені з антами.

Два германські джерела: „*Origo Gentis Langobardorum*“³³ та *Pauli Diaconi „Historia Langobardorum“*³⁴ дають нам цікаві відомості з V ст. по Христі. Перше з них говорить про державу Антаїб, що лежить нам горішньою Вислою і в сьогоднішній Сілезії. Ф. Дворнік вважає, що держава Антаїб — це безсумніву держава антів,³⁵ отже в V ст. держава антів займала теж усю територію білих хорватів.

³⁰ F. Dvornik, *op. cit.* pag. 282.

³¹ F. Dvornik, *op. cit.* pag. 282.

³² J. Marquart, *op. cit.* pag. 101.

³³ *Origo Gentis Langobardorum*, „*Monumenta Germaniae Historica Scriptores*“, pag. 2, 3.

³⁴ *Paulus Diaconus, Historia Gentis Langobardorum*, „*Monumenta Germaniae Historica — Scriptores*“, XVIII, pag. 56.

³⁵ F. Dvornik, *op. cit.* pag. 284.

Друге джерело в аналізі зо старою англійською поемою „Widsith“³⁶ і нордійською загою „Harvarar“³⁷ вказує, що в 450 р. льонгобарди бились з хорватами на північ від Карпат, при чому в льонгобардській традиції Карпати звуться горами Гарвата.

Отже, в V ст. держава антів охоплювала теж всю територію білих хорватів і була дуже могутньою. В її склад входили такі землі: доріччя Дону, Дніпра, Буга, Висли аж по Пилицю, горішньої Варти, горішньої Одри та займала східню частину Богемії.

5. Білі хорвати в VII—X століттях

З упадком антів, що були спадкоємцями сполів-спорів, виходять на верх білі хорвати, як спадкоємці антів. Вони займають одначе тільки західню частину імперії антів. Східньою границею був Буг, а від Буга границя йшла в південно-східньому напрямі до Карпат у теперішній Буковині.

Тим часом авари зайняли Панонію, Іллірію, Тракію та в 626 р. разом із персами окружили Царгород. Візантійський цісар Гераклій позвав на поміч хорватів і сербів, які, як уже знаємо, жили на північ від Карпат і гір Krknoše (Riesengebirge). Військо хорватів під проводом названих вище братів і сестер пішло в Дальматію, Іллірію й Панонію і там, побачивши аварів, осіли на постійно, забравши під свою владу слов'янські племена (склавенів), що там жили. Сербські війська пішли на допомогу Царгородові і по побідній війні з аварами осіли на території сьогодишньої Сербії, теж забравши під свою владу осілих там склавенів. І хорвати і серби дістали від Гераклія ці землі як військові організації, що мали боронити візантійську імперію. Тут треба додати, що в той час — VII ст. і серби і хорвати були вже зіслов'янцeni.

Ті серби і ті хорвати, що лишилися на північ від Карпат, дістали, як ми вже знаємо, назву білих сербів і білих хорватів.

Білі хорвати, ослаблені відходом частини племені (чи племен) на південь, залишили експанзивну політику й жили мирно в своїй державі. Столицею був Краків. Відомостей про цю державу є мало, значно менше, чим про Білу Сербію, що межувала з Франконією і про яку в франконських джерелах є згадки.

Про Білу Хорватію маємо щойно вістки з IX ст., отже 200 років без вісток. Щойно легенда про св. Методія говорить, що Святоплук, моравський князь, побив князя племені вістулян. Тому що вістуляни жили над Вислою в околиці Кракова, а Краків був столицею Білохорватської держави, треба прийняти, що цей князь — це голова Білої Хорватії. Біла Хорватія за Святоплука моравського ввійшла в склад Великоморавської держави.

³⁶ K. Malone, *Widsith*, London, 1936.

³⁷ *Harvararsaga*, Det Norske Oldsdriftselskabe Samlinger, Christiania, 1865, vol. VIII.

Треба вважати, що в цей час (це час діяльності св. Кирила й св. Методія) Біла Хорватія, значить усі слов'янські племена, що входили в її склад, в тому західньоукраїнські та південнопольські, прийняли християнство в **східньому** обряді. Свідчення Костянтина Порфірородного про те, що білі хорвати є нехрищені відноситься до пізнішого часу, приблизно 100 років пізніше. Є можливі два пояснення цього:

1. Дані Костянтина про поганство білих хорватів є невірні, або, що правдоподібніше:

2. Білі хорвати не були довго в складі християнської Великої Моравії і через те християнство серед загалу не закріпилось. З переходом білих хорватів під зверхність поганської Русі і через матримоніальні зв'язки з поганськими мадярами, поганство взяло знов верх. Це не виключає однаке існування поодиноких християнських родин чи навіть громад у цьому часі. Але офіційною релігією стало знов поганство.

По смерті Святоплука, Біла Хорватія відділилась, однаке не відзискала давньої сили. За Моймира II, хорвати, що жили в східній Богемії, злучились з чехами, решта Білої Хорватії попала знов до Моравської держави.

Коли ж за Моймира II мадярські орди напали на Велику Моравію і її розгромили, то, за свідченням Костянтина Порфірородного, Біла Хорватія, здається, через деякий час, кілька десятків років, була знов самостійною державою. Компроміс між мадярами й хорватами досягнуто через подружжя хорватського князя з князівною з дому Арпадів. Однаке ця самостійність Білої Хорватії попадає під значний сумнів, коли звернемо увагу на свідчення Масудія. Він у 943 р. пише, що Русь межує з Богемією, а це було б можливе тільки тоді, якщо б до Русі належав Краків, а може й Сілезія, тобто вся територія Білої Хорватії. Цей сумнів збільшиться, коли візьмемо до допомоги Початковий Літопис, а саме те місце, де він говорить, що в поході Олега на Візантію 907 року брали участь, крім інших племен, теж білі хорвати. У висліді цих вісток треба вважати, що Біла Хорватія в роках 900—960 признавала над собою владу київських князів, держава яких зростала тоді так у силі, як і територіяльно. Подібно як і інші підлеглі Русі племена, так і білі хорвати мали в той час своїх князів, що подружніми зв'язками могли бути споріднені з домом мадярських Арпадів.

Виключене є, і не беручи до уваги Початкового Літопису, щоб територія Білої Хорватії належала в той час до Чехії. На це ми не маємо жадних потверджень в історичних джерелах. Навпаки, з цих джерел знаємо, що в цей час Чехія щойно була в колисці своєї організації і була дуже слабою. Так отже Русь могла граничити з Богемією не на східніх, а тільки на західніх кордонах Білої Хорватії. Додати ще належить, що в той час починається організація польської держави. Постає вона на території сього-

днішньої Познанщини, отже значно на північ від Білої Хорватії і в цьому часі (900—960) не має на неї жадного впливу.

У 955 році Оттон I зломив мадярську силу. Київський князь Святослав Завойовник був зайнятий південними війнами. Отже Біла Хорватія залишилась без належної опіки зо сторони свого зверхника, київського князя, та без сильного союзника — мадярів. З того скористали дві новоповсталі держави: Чехія і Польща і біля 960 р. поділились Білою Хорватією. Чехи забрали Сілезію і Краків, а поляки Сандомирську землю і Червенські городи. При Русі залишились тільки землі над горішнім Дністром. У 981 р. Червенські городи відобрав для Києва Володимир Великий.

Вістку Костянтина Порфірородного про те, що білі хорвати в цей час підлягали Оттонові I, першому римському цісареві німецького народу, треба віднести головню до білих сербів та тільки до тієї частини білих хорватів (у східній Богемії), що ввійшли в склад чеської держави. Якщо ж ця вістка відноситься до всіх білих хорватів, то це було б можливе тільки короткий час, а саме в роках 955—959, тобто від часу, коли Отто розбив мадярів до часу, коли Чехія і Польща поділились спадщиною Білої Хорватії. Але з другого боку є неможливим, щоб Чехія і Польща, які признавали в той час зверхність цісаря Оттона, могли між собою ділити землю, яка до того цісаря належала. Так отже треба вважати, що ця вістка Костянтина є невірна і відноситься до кого іншого.

Десь ще перед 990 роком, за Мешка I, коли на чеський трон вступив молодий Болеслав II, Польща зайняла Краківську землю й Сілезію. В цей спосіб при кінці X ст. майже цілу спадщину Білої Хорватії взяла Польща, за виїмком Червенських Городів і земель над горішнім Дністром, що належали до Київської держави та за виїмком північно-східньої частини Богемії, що входила в склад чеської держави.

Гільдесгаймський літопис подає, що в роках 992—93 Володимир Великий вів війну з Польщею.³⁸ Чи не тому, щоб відзискати білохорватські землі, які раніше належали до Києва, а головню, щоб здобути назад Краків, який, як торговельний центр, робив конкуренцію Києву? Українські літописи про цю війну з Польщею не згадують. Але під роком 6500 (тобто 992) Початковий Літопис подає: «Володимир атакував хорватів. По повороті з хорватської війни появились на лівому березі Дніпра з боку річки Сули печеніги». Треба вважати, що обі ці вістки зовсім погоджуються. Володимир пішов походом, щоб відзискати спадщину Білої Хорватії, яка була в той час у руках Польщі і тому вістка Гільдесгаймського літопису про те, що Болеслав Хоробрий не міг Оттонові III прислати допомоги, бо «виникнула велика війна з Руссю» — відповідає правді. Володимир не здобув одначе жадного успіху. Причин

³⁸ *Annales Hildesheimenses*, „Monumenta Germaniae Historica — Scriptores“, vol. III.

того не знаємо, але слід припускати, що поява печенігів біля Києва змусила Володимира поспішити на оборону столиці.

Це були б останні вістки про білих хорватів. Під кінець X ст. ця назва зникає, а на її місце приходять інші, територіяльні назви, що з попередньою не мають нічого спільного. Назва хорвати над Адрійським морем існує досі.

6. Які слов'янські племена замешкували Білу Хорватію?

Щоб закінчити огляд про Білу Хорватію, розгляньмо ще питання, які слов'янські племена замешкували цю державу. Тобто: які назви цих племен та до якої групи слов'ян ці племена належали.

Як уже згадано, хорвати, сарматське плем'я споріднене з антами, захопили владу над слов'янами, що жили на північ від Карпат, від горішнього Дністра по Одру й Нісу. Ці хорвати, від VII ст. звані білими, вже в V—VI ст. зіслов'янцились. Вони дали слов'янам, що були під їх владою, свою назву, одначе ні мовно ні расово на них не вплинули. І власне те, що білі хорвати дали цілій низці слов'янських племен свою назву, утруднює нам устійнити первісні назви цих племен. Щойно в IX ст., коли Біла Хорватія була в занепаді, появляються назви двох племен: слезани — на сьогоднішній Сілезії та вістуляни — в околиці Кракова. Оба ці племена без сумніву належали до західньослов'янської групи. Є ще сумнів, чи їх причислити до поляків чи до чехів. Ф. Дворнік уважає, що в той час ще тяжко говорити про народню приналежність; вона ще не була викристалізована. Дальший розвиток у той чи другий бік залежав виключно від того, хто мав над цими племенами владу: поляки чи чехи. Те, що Польща вже перед 990 р. зайняла країну вістулян, центральне плем'я колишньої Білої Хорватії, і вдержувала її довгий час, вирішило, що вістуляни стались частиною польського народу.³⁹

А якже з племенами на схід від вістулян? Ф. Дворнік уважає, що всі племена Білої Хорватії, за виїмком слов'ян над горішнім Дністром, належали виключно до західньослов'янської групи. Та мовна різниця між східньою та західньою слов'янською групою вже в тих часах була така значна, що це твердження Ф. Дворніка не вдержує критики. Ми ж маємо приклад зовсім противний: лемки, які майже цілий час були під владою поляків, залишились до останніх днів приналежними до українського народу! Тому слід твердити, що слов'янські племена на схід від вістулян, в тому й населення Червенських Городів, належали до східньої групи, були українські.

Початковий Літопис, вичисляючи слов'янські племена, пише: «Отже, поляни, деревляни, сіверяни, радимичі, в'ятичі й хорвати живуть у мирі». Ф. Дворнік це пояснює так: «Тому що

³⁹ F. Dvornik, *op. cit.*, pag. 298—304.

вичислені племена є всі східнослов'янські, то безсумнівне пояснення буде таке, що між ними існувало одне плем'я, яке було під владою хорватів, а таке плем'я могло бути тільки над горішнім Дністром».⁴⁰

В заключеннях на цю тему Ф. Дворнік пише: «Прослідивши проблему в усіх її аспектах, ми тепер схильні відкрити в Несторових хорватах східно-слов'янське плем'я, яке взяли під свою владу войовничі хорвати. Після упадку Моравії тільки хорвати в Богемії і хорвати над горішнім Дністром дефінітивно осталися поза Білою Хорватією. Вона продовжувала більш чи менш незалежне існування довкруги Кракова як столиці та інших важких осередків, знаних нам як Перемишль і Червень, доки її не підкорили чехи, які вважали себе опікунами Великої Моравії і поляки, які за Мешка I мали намір зібрати всі польські племена в одну державу. Поляки забезпечили за собою землі довкруги Сандомира й Червенські Города, і це була якраз та частина Білої Хорватії, яка стала предметом суперництва між поляками й Київською Руссю. Русичі були заінтересовані в ній тому, що одне з східно-слов'янських племен було в один час під політичним керівництвом хорватів. Поскільки традиція Білої Хорватії була в X ст. все ще жива і поскільки посідання Червенських Городів давало контролю над торгівлею, що концентрувалась в Кракові, то одиноко муситься припускати, що експансія Києва повинна була лежати в тому напрямі».⁴¹

Я зазначив вище, що міркування Ф. Дворніка щодо приналежності слов'ян на схід від вістулян є невірні. У зв'язку з тим є невірні його заключення про «збирання польських племен» та про причину заінтересування Руссю цими племенами. Ці племена були українські.

Вкінці треба додати, що на українських територіях, які входили в склад Білої Хорватії, маємо сьогодні виразно окреслені території 4-ох говорів (гуцульського, бойківського, лемківського та надсянського) та частинно території наддністрянського говору. Ми не знаємо жадних джерел, з яких було б видно, що на ці території по упадку Білої Хорватії прийшли якісь нові слов'янські, зокрема українські племена. Вони мусили там уже бути до того часу. Тому, хоч їх назв ми сьогодні не знаємо, мусимо твердити, що їх не було одне, як говорить Ф. Дворнік, але чотири принайменше. Червенські Города замешкувало українське плем'я, якого нащадки говорять сьогодні надсянським говором.

7. Висновки

Розглянувши цілість справ, приходимо до таких висновків:

1. Білі хорвати за візантійськими, арабськими, англосаксонськими, германськими й нашими джерелами жили на північ від

⁴⁰ F. Dvornik, *op. cit.*, pag. 298.

⁴¹ F. Dvornik, *op. cit.* pag. 304.

Карпат, почавши від горішнього Дністра й Буга на сході до рік Одри й Ніси на заході. На південь від Крконошів заходили вони в північно-східню частину Богемії. Північна границя їх держави йшла приблизно прямою лінією від гирла Ніси в Одру через пізнішу Варшаву до Буга, недалеко від пізнішого Берестя. Особливо довго задержалась назва «хорвати» в згаданій частині Богемії та на землях над Сяном і горішнім Дністром; на інших частинах Білої Хорватії появляються в IX ст. назви, мабуть, слов'янського походження, а саме: слезани й вістуляни.

2. Первісно хорвати — це сарматське (алянське) войовниче плем'я, близько споріднене з антами. Зайнявши десь у IV ст. вище окреслені землі, заселені слов'янським елементом, вони накинули цим слов'янам на 600 років свою назву, одначе мовно й расово вже найдалі в VI ст. розплились у слов'янському морі, не лишаючи по собі сліду.

3. В IV ст. владу над українськими землями мають анти. До держави антів аж до її занепаду в VII ст. належали всі території, зайняті хорватами, тобто західньо-українські, південно-польські та частина чеських.

4. В першій половині VII ст. за візантійського цісаря Гераклія частина хорватів переселюється в Дальматію, а далі в Іллірію й Паннонію, визволяючи розселені там слов'янські племена від влади авар. Тут ці хорвати швидко прийняли західне християнство. Вони теж тут накинули одному з слов'янських племен свою назву (інше заховало свою — словени, словінці).

5. У зв'язку з переселенням частини хорватів і з утворенням двох держав, перша з них дістала назву Велика або Біла Хорватія. Та її називає зрештою тільки Костянтин VII Порфірородний і Початковий Літопис.

6. По упадку держави антів, білі хорвати створили власну державу, що охоплювала вичислені вище території і яка протримувала аж до IX ст., коли то моравський володар Сватоплук включив її до своєї держави. Здається, щойно тоді Біла Хорватія (а з нею і західньо-українські землі) прийняли християнство і то в східньому обряді.

7. З упадком Велико-Моравської держави на початку X ст. Біла Хорватія перейшла, по найбільшій правдоподібності, під владу Олега Київського і його наступників, задержуючи при тому своїх князів, які подружжям були зв'язані з домом мадярських Арпадів.

8. Коли ж Святослав Завойовник звернув свою увагу на схід, а потім на південь і перестав цікавитись західніми кордонами, тоді чехи й поляки поділили спадщину Білої Хорватії між себе (за виїмком земель над Дністром, що залишились при Русі). Це сталось біля 960 р.

9. Володимир Великий у 981 році відібрав частину Білої Хорватії від Польщі, а саме Червенські Города. В той же час, біля 990 р. чехи ослабили й Польща захопила чеську займанщину Білої Хорватії. Правдоподібно, в роках 992-93 Володимир Великий стався наново прилучити всі біло-хорватські землі до Руси, головню Краків, але ця спроба не повелась.

10. Те, що Біла Хорватія належала за Олега, Ігоря й Ольги до Київської держави, та те, що й Володимир робив спроби відзискати ці землі, — вказує, що традиція антів була все ще жива в ті часи та що мусів існувати якийсь доволі безпосередній зв'язок між державою антів і державою Русь.

11. Слов'янські племена, які попали під владу білих хорватів, належали в більшості до західньо-слов'янської групи, за виїмком слов'ян над Сяном, над Бугом і над горішнім Дністром, що належали до української групи. Цих українських племен було принайменше чотири, але їх назви не заховались.

о. І. Назарко ЧСВВ

ДОБРОНИГА — ДОЧКА Св. ВОЛОДИМИРА ВЕЛИКОГО

«Повість временних літ» під роком 1011-им звітує про смерть Володимирової жінки Ганни Порфірородної, кажучи коротко: «В лѣто 1011 преставися цариця Володимиряя Анна».¹ Смерть Анни цього ж року potwierджує теж німецький хроніст Дітмар Мерзебурзький.² Що після смерти Анни Володимир ще раз одружився, про це, мабуть, не можна сумніватися, бо — як відомо — Болеслав Хоробрий 1018 року, здобувши Київ, забрав в полон вдову по Володимирі. Про це свідчить рівно ж Дітмар Мерзебурзький³ і це свідство доводить, що Володимир після смерти Ганни оженився вдруге, бо в противному випадку не міг би оставити по собі вдови. Хто була ця друга жінка Володи́мира, про це немає однозгідності між ученими. Римський історик Н. Бавмгартен старався доказати, що остання жінка Володи́мира була внучкою цісаря Оттона Великого, бо була донькою Куна з Єнінгену й Рихлінти, дочки Оттона Великого.⁴ Одначе цю гіпотезу заперечив український дослідник Д. Олянич своєю доповіддю в УВАН 1946 року. Олянич думає, що остання дружина Володи́мира була теж грекиня.⁵ Дітьми з його останнього подружжя були: Доброні́га-Марія і Святослав, що його вбив Святополк ще перед Борисом і Глібом.⁶ Марія-Доброні́га в 1038 році вийшла заміж за польського короля Казими́ра І Обновителя. І саме на цій маловідомій постаті нашої княжни спинимо коротко увагу читачів.

Питанням по х о д ж е н н я жінки польського короля Казими́ра І займалося чимало дослідників.⁷ Длугош твердив, що жінка

¹ *Повесть временных лет* (П. Вр. Л.) Подготовка текста Д. С. Лихачева. Изд. АН СССР., Москва-Ленинград 1950, ч. I., с. 88.

² Thitmarus Merseb., *Chronicon* I., VII, ст. 52 (М. Г. Н., t. III.)

³ Thitmarus Merseb., *ibidem*.

⁴ Див. N. de Baumgarten: *Le dernier mariage de S. Vladimir*, „Orient. Christ.", Roma, 1930, vol. XVIII, 2, nr. 61.

⁵ Див. І. Назарко, *Св. Володимир Великий, Володар і Християтель Руси-України*, Рим 1954, стор. 162 і 163.

⁶ П. Вр. Л. I., стор. 94.

⁷ Див. Н. фонъ Бавмгартенъ, *Доброні́га Владиміровна, королева польска, дочъ св. Влади́мира*. «Благовѣсть» 2-3, Парижъ 1930, с. 102—110.

Казимира була дочкою Володимира, але з його подружжя з Порфірородною Ганною.⁸ Одначе на це твердження не можна погодитися, бо знаємо, що Ганна народилася 13 березня 963 року; отже 989 року, коли Володимир узяв Корсунь і з нею оженився, вона мала вже двадцять шість літ життя.⁹ Літа ж Марії-Доброніги вказують на те, що вона мусіла народитися в останніх роках життя Володимира. Тоді Ганна, якщо ще й жила б, була б уже в поважному віці. Зрештою знаємо, що Ганна з Володимиром дітей не мала.¹⁰

Рівно ж не можемо допустити, щоби Доброніга народилася від одної з поганських жінок Володимира ще за життя Ганни. Це була б явна зневага Володимира, бо літописи стверджують, що хрищення цілком змінило дику вдачу Володимира так, що він після свого охрищення керувався засадою: «Боюся грѣха»¹¹.

Гіпотеза Оляничина про останню жінку Володимира грекиню нас у ніякій мірі не переконое, бо це відома річ, що в той час Володимир був не тільки політично у ворожих відносинах з Візантією, але й мав особисті антипатії до греків.¹² Натомість у державній, а ще більше у церковній політиці, Володимир звертався тоді до Болгарії і, як каже С. Томашівський «маємо підстави здогадуватися, що й особисті симпатії Володимира промовляли за тісними взаєминами з Болгарією. Одна з його жінок, узятих ще перед охрищенням, була болгариня, що багато значила на київському дворі й мала великий вплив на князя. З нею мав Володимир двох синів, яких найбільше з усіх любив і які мали болгарські імена Бориса й Гліба».¹³ Насувається питання: чи й остання жінка Володимира не була болгариня? А може це була мати Бориса й Гліба? Тієї думки був В. Заїкин, що в одному місці писав: «Але можна було б і припустити, що по смерті Анни Володимир узяв до себе одну зі своїх поганських жінок, напр. болгарку, матір Бориса й Гліба».¹⁴ Належить додати, що між іменами пізніших болгарських князівень стрічаємо деколи ім'я: Доброніга.

Саме ім'я Доброніги найперше й безспірно згадується в «Річнику Краківської Капітули»¹⁵, що так звітує про смерть Доброніги: „1087 Dobronega uxor Kazimiri obiit“, хоч дехто схильний уважати вчаснішою згадкою імени Доброніги згадку в «Хроніці Б. і Г. Паска» під 1037, де кажеться, що Казимир „duxit uxorem...“

⁸ J. Długosz, *Historia Poloniae*, t. XII, Lipsiae, 1711, ст. 17.

⁹ P. Krug, *Chronologie der Byzantiner*, St. Peterb. 1810, 318—328.

¹⁰ Н. фонъ Бавмгартенъ, *твір цит.*, ст. 106.

¹¹ П. Вр. Л. І., стор. 86.

¹² М. Приселковъ, *Очерки по церковно-политической истории Киевской Руси X—XII вв.*, Спб. 1913, стор. 35—37.

¹³ С. Томашівський, *Вступ до історії Церкви на Україні*, «Зап. ЧСВВ», т. IV, 1—2, Жовква 1932, стор. 82.

¹⁴ В. Заїкин, *Рецензія на Baumgarten-a, Le dernier mariage de St. Vladimir*, «Зап. ЧСВВ», т. VI, 1—2, ст. 400.

¹⁵ *Monum. Pol. Historica* II, 796.

nomine Dobronegam, alias dictam Maria".¹⁶ Одначе ця остання хроніка є значно пізнішого походження як «Річник Краківської Капітули». В пізніших джерелах ця княжна стрічається під двома іменами: Доброніґи-Марії. Напр. у Святохресному Річнику записано: „Post haec accepit uxorem unam de Russiae principibus nobiliorem nomine Dobronegam dictam cognomine Mariam, ex qua genuit quatuor filios“. Тими самими словами виражається житеписець св. Станислава, єпископа краківського й інші джерела.¹⁷ Під цими двома іменами вона відома й Длугошеві.¹⁸ А від Длугоша вона перейшла до Густинського Літопису.

Про вінчання короля Казимира з руською княжною збереглося чимало згадок так у руських як і в чужих джерелах. Напр. «Повість временних літ» під роком 1043-им записала: «В си же времена вдасть Ярославъ сестру свою за Казимира, и вдасть Казимиръ за вѣно людей 8 сотъ, яже бѣ полонилъ Болеславъ, победив Ярослава». ¹⁹ Майже тими самими словами повтаряють цю відомість теж інші наші літописи.²⁰ Перші чужі джерела, як напр. Саксонські Аннали подають ляконічно, що Казимир узяв собі: „de Russia nobilem uxorem“²¹, а Мартин Галь каже, що Казимир „duxit uxorem regis Rusciae filiam“²². Супроти цих безспірних свідств не може бути сумніву, що жінка польського короля Казимира I була дочкою князя Володимира.

Рік вінчання Доброніґи з Казимиром також подається різно, передусім завдяки неточному розумінню тих даних, що їх подають джерела. Як ми вже згадували, «Повість временних літ» подає цю відомість під 1043-им роком кажучи: «Въ си же времена вдасть Ярославъ сестру свою за Казимира». Одначе під тим же роком в літописі наведено цілий ряд подій, що відбулися в різних літах, напр. похід Володимира Ярославича на греків «в лодях», спіймання русичів у полон і їх осліплення, геройський учинок воеводи Вишати, а навіть під тим же роком літопис дослівно пише таке: «По трехъ же лѣтъхъ миру бывшю, пущонъ Вышата в Русь къ Ярославу». ²³ Отже літопис подає під 1043-им роком подію, що сталася після трьох літ. З цього ясно, що висказ «въ си же времена» охоплює проміжок найменше кількох літ. Тому й вінчання Доброніґи з Казимиром не слід дослівно й нерозривно зв'язувати з 1043-им роком тим більше, що автори Воскресенського й Никонівського літописів, пишучи про вінчання Доброніґи з Ка-

¹⁶ Mon. Pol. Hist. II, 485.

¹⁷ Monum. Polon. III, 65; IV, 272, 382.

¹⁸ J. Dlugosz, op. cit. I, 283.

¹⁹ П. Вр. Л., I. стор. 104.

²⁰ Див. Полное собрание русских летописей, (П. С. Р. Л.) Спб. 1863., II., 267; V, 138; VII, 331; IX, 82.

²¹ Monum. Germ. Hist. VI, 683.

²² Monum. Pol. I., 417.

²³ П. Вр. Л., I. стор. 104.

змиром, замінили вже Несторові слова «въ си же времена» словами: «того же лѣта»²⁴, а Софійський літописець пішов ще далше і в нього вже замість слів «въ си же времена» появляється категоричний висказ «тое же осени».²⁵ Подібні жалюгідні випадки стрічаються часто й вони саме внесли жахливе замішання в оцінку цілої низки відомостей поданих літописами. Ці хронологічні труднощі доводили деяких дослідників до несподіваних висновків, як напр. до твердження, що жінка Казимира не була сестрою, але дочкою Ярослава Мудрого. Це твердження усуває справді всі хронологічні труднощі, але водночас воно рішуче противорічить усім свідоцтвам найдавніших джерел.

Длугош твердить, що вінчання Доброніги з Казимиром відбулося 1041 року,²⁶ однаке свого твердження нічим не обумовує. Ближче до правди підійшов німецький хроніст, який подає, що Казимир одружився 1039 р. після свого повороту до батьківщини.²⁷ Рік цього вінчання можна точніше означити щойно в зв'язку з іншими подіями, а в першу чергу зі збройним виступом Ярослава Мудрого на поміч Казимирові проти мазовшан і їх союзників.

Після смерти польського короля Мечислава II 1034 р. регенцію держави перейняла його жінка Рикса, бо їх син Казимир був ще малолітній. Однаке Рикса не зуміла вдержати влади в своїх руках. Жорстоке здирання данини, а передусім особливіша прихильність королеви до німців, викликали в Польщі заворушення. Королева, забравши зі собою скарби й королівські корони, втекла до Саксонії й замешкала зразу в короля Конрада II, а згодом при бенедиктинському монастирі, що був фундацією її батьків.²⁸ Це безкоролів'я використала ще сильна партія поган і викликала в Польщі справжнє поганське повстання. Повстало поганство проти християнства, порізнилися між собою два обряди: латинський і слов'янський, простолюддя виступило проти шляхти, що вже тоді була виросла з людогового ґрунту й відділилася від решти народу. Погани руйнували християнські церкви, по варварськи вбивали священиків і повернули весь край у повну анархію. Ціле Мазов'я знов вернулося до поганства. Провідником цього повстання був Маслав Мазовецький, у наших літописах названий Мойславом.²⁹ Коло нього згуртувалися не тільки мазовецькі й польські погани, але й пруси, ятв'яги, литовці, а не бракувало й слов'ян з руських земель. Це загальне замішання використали чехи й пішли походом на Польщу, руйнуючи й граблячи все аж до Гнезна. Бачучи руїну свого краю, молодий Казимир, проти волі своєї ма-

²⁴ П. С. Р. Л., VII., с. 47 і IX., 34.

²⁵ П. С. Р. Л., V, 36.

²⁶ J. Długosz, *ibidem*.

²⁷ Monum. Germ. III, 754.

²⁸ Див. S. Olgebrand, *Encyklopedia powszechna*, t. XIV, Warszawa 1863, 521.

²⁹ П. Вр. Л., I, с. 104 під роком 1047-им.

тери, вернувся до Польщі при підтримці німців. Його чекала важка боротьба, до якої він потребував матеріально-воєнних засобів і моральної підтримки. Одне й друге він знайшов оженившись з Добронігою, сестрою великого князя київського Ярослава. У висліді цього Ярослав зараз прийняв активну участь в здавленні поганського повстання в Польщі і в приборканні мазовшан.

Наші літописи згадують про три збройні виступи Ярослава проти мазовшан. Перший похід Ярослава записаний у літописі під 1041-им роком тими словами: «Иде Ярославъ на мазовъшаны, въ лодьяхъ»³⁰, а під роком 1043-им читаємо таку коротку замітку: «Въ та же лѣта обидяша Моиславъ Казимира и ходи Ярославъ дважды на мазовъшанъ въ лодьяхъ»³¹ і врешті під 1047-им згадується, що Ярослав «иде на мазовъшаны и побѣди я, и князя ихъ уби Моислава и покори я Казимиру»³². В інших літописах під 1047-им роком записано, що «Ярославъ иде третіе на мазовъшаны»³³. Так теж твердить Татищев.³⁴

Отже перший похід Ярослава проти мазовшан, а на користь Казимира, відмічується в літописах два роки перед запискою самого вінчання, яке, очевидно, було заключене перед першим походом Ярослава на мазовшан, тобто перед 1041-им роком. Крім цього й час народження найстарших синів Казимира доводить це, бо найстарший син Казимира Болеслав народився 1039 р. а другий син Володислав 1040 р.³⁵ А тому, що Казимир вернувся до Польщі щойно в другій половині 1038 р. (після серпня), то його вінчання з Добронігою могло відбутися при кінці 1038 р. або з початком 1039-ого. Казимир мав тоді двадцять два роки життя, бо відома нам точна дата його народження: 21-ого липня 1016 р.³⁶ Його дружина Доброніга була старша за нього. Саме це довело деяких істориків до безпідставного твердження, що Доброніга була не сестрою, але дочкою Ярослава Мудрого. Однак ці історики не взяли до уваги вже згадуваного свідоцтва Дітмара Мерзебургського, який твердить, що Болеслав, зайнявши Київ 1018 р., забрав у полон вдову по Володимирі В. Це свідоцтво стверджує посередньо, що після смерті Ганни (1011 р.) Володимир оженився вдруге, бо в противному випадку не міг би полишити вдови по

³⁰ П. Вр. Л., I. с. 103.

³¹ П. С. П. Л., II., с. 67.

³² П. Вр. Л., I. 104.

³³ П. С. Р. Л., V, 138; VII, 332.

³⁴ В. Татищевъ, *Исторія Россійская съ самихъ древнѣйшихъ временъ*, т. II., Москва 1768—1784, с. 109. Татищев часто цитує т. зв. Хроніку Йоакима. Дехто з істориків ставиться дуже обережно як до Татищева, так і до літопису Йоакима. Однак в останніх роках ставлення до Йоакимівського літопису змінюється і його не вважають фалсифікатом. Д. Лихачев у своїх *Оментарях* до П. Вр. Л. часто цитує Татищева і Йоакимівський Літопис. Див. П. Вр. Л. II, с. 506.

³⁵ O. Balzer, *Genealogia Piastów*, Kraków 1895, с. 94 і 100.

³⁶ *Monum. Pol.* II, 793.

собі. На нашу скромну думку ця друга жінка Володимира була мабуть болгарка, може й мати Бориса й Гліба. І саме з цього другого подружжя народилася Доброніга, пізніша дружина Казимира. А тому, що Ганна померла 1011 року й Володимир міг удружє подружитися 1012 р., то й народження Доброніги припало між 1012 а 1015 р. Казимир же народився 1016 р. Отже Доброніга була старша за Казимира два або три роки.

Відомості про д а л ь ш е ж и т т я Доброніги теж скупі. Знаємо тільки, що Марія-Доброніга своїм посагом збагатила скарбницю Казимира, скріпила повагу свого мужа, що рахуючи на поміч Руси міг сміливіше забиратися до присмирення Польщі.³⁷ Доброніга пережила свого мужа Казимира на двадцять дев'ять літ, бо під 1087-им роком Річник Краківської Капітули записав її смерть такими словами: „Dobronega uxor Kazimiri obiit“.³⁸ А знаємо, що Казимир помер 1058 року.

З цього подружжя народилися чотири сини й дві дочки. Мечислав і Оттон померли в молодих літах, а Болеслав Смілий і Володислав Герман панували після Казимира. Обі дочки вийшли заміж за чеських князів.

Належить додати, що майже всі династії Європи в числі своїх предків згадують Добронігу, дочку св. Володимира Великого.³⁹

³⁷ S. Olgebrand, *op. cit.* 522.

³⁸ *Monum. Pol.* II, 796.

³⁹ N. de Baumgarten, *op. cit.* 109.

Володимир Січинський

РАННЬО-ХРИСТИЯНСЬКА АРХІТЕКТУРА НА УКРАЇНІ

Чорноморське побережжя України, в історії культури і цивілізації завжди займало визначне, якщо не виключне місце. Звідси власне простягалися зв'язки з первісними осередками цивілізації, особливо в області Середземного моря.¹

Хоч ми маємо дуже обмежені і неясні звістки, всеж таки знаємо про якісь ближчі зв'язки побережжя Чорного моря з Єгиптом, Асирією, Персією, Малою Азією. Особливе значення мали зносини з Малою Азією, що в світлі нових відкриттів гетитської культури (2 тис. до Хр.), набірають спеціального забарвлення. За новими дослідженнями, гетитське мистецтво було одним з тих чинників, що спричинилися до повстання егейського і грецького мистецтва. Також мистецтво Малої Азії поегейських часів було тим джерелом, звідки греки черпали мистецькі зразки, доки в VII стол. грецьке мистецтво стало незалежним. Якраз в Малій Азії витворилося витончене йонське мистецтво V ст., тут постали і перші християнські храми, починаючи з IV століття по Хр.

Зносини поміж північним побережжям Чорного моря та Грецією, як відомо, починаються в VII або навіть у VIII столітті до Хр. З початку були це торговельні зносини греків з чорноморським населенням, способом т. зв. факторій, згодом прийшли грецькі емігранти з Малої Азії, переважно з Мілету, Гераклени і Прієни. Вони саме заснували на північному побережжі Чорного моря торговельні осідки і цілі міста, як Тіра і Ніконіон над лиманом Дністра, Ольвія над лиманом Бога, Херсонес коло сучасного Севастополя, Теодосія і Пантикапей на східному одрогу Криму, Фанагорія і Тамань на Таманському півострові, Танаїс коло сучасного Ростова, Горгінія коло сучасної Анапи і багато інших.

Грецьке античне мистецтво відоме в цих містах від найстаріших часів, а до особливого розвитку приходить в IV—III ст. до Хр. Це мистецтво стояло майже на висоті мистецтва корінної Греції, але також виявляло своєрідні, місцеві особливості, як наслідок

¹ Січинський В., **Чорноморський комплекс в українському мистецтві**. «Чорноморський Збірник», Женева 1946, кн. VIII, ст. 22—24.

творчості своїх, місцевих мистців. Мало того, деякі технічні особливості, як наприклад, уживання склепінь зложених з клинуватого каміння, перевищувало і попереджувало мистецтво корінної Греції, бо в самій античній Греції таких склепінь не вміли робити. Такі склепіння були відомі лише в Малій Азії і Александрії античних, грецьких часів.²

Система річок українського побережжя Чорного моря, що всі вливаються до Чорного моря, були тими природними шляхами, по яких йшли культурні течії і мистецькі зразки на цілу територію України.

Як відомо, з упадком грецьких обрядів, чи краще сказати грецької системи організації причорноморських міст, починаючи від кількох десятиліть перед Хр. аж до III стол. по Хр., через ці міста поширювалися впливи і мистецькі течії римські та персько-іранські.

Коли хвиля азійських кочевничих народів переходила через чорноморські землі й захоплювала також грецькі колонії, то ті руїни, які вона вчинила, все таки не були такі страшні, як це описували сучасники, бажаючи приписати варварам усе зло, занепад і запустіння. І хоч в IV стол. по Хр. ці колонії «впали», всеж таки тут і надалі животіло культурне життя, залишалися певні мистецькі надбання і культурні традиції.

Тому не диво, що в перші часи поширення християнства на українських землях, християнство прийшло передусім в ці стародавні осередки — в ті самі «грецькі колонії». Новий світогляд знайшов тут відповідний ґрунт з геленістичними основами культури і побуту.

Історичні відомості досить певно стверджують, що християнство починає поширюватися на північному побережжі Чорного моря в III столітті. В III і IV століттях в Пантікапеї і Херсонесі існують вже церковні організації з єпископами на чолі. На вселенському соборі в Нікеї 325 року згадується Боспорський єпископ. В V—VIII стол. на Причорноморрі відомі вже християнські єпархії Сурожська, Фімуська, Захійська. Є також досить певні дані, що в Херсонесі було вже «руське» письмо і «руські» переклади Св. Письма до приходу туди св. Кирила в 860 році.

Саме населення Криму і цілого Причорномор'я було мішане. Ще в добу розцвіту грецьких колоній побут і мистецтво далеко відбігало від грецького характеру. Тим більше в ранньо християнську добу грецький елемент значно послаб, тоді як зміцнювався місцевий, автохтонний елемент, що поповнювався головню з півночі, а який згодом створив сильну Київську державу.

В VIII ст. цей староукраїнський елемент вже міцно оселює чорноморське й озівське побережжя і відомий в значній кількості

² Січинський В., Конспект історії всесвітнього мистецтва, I, Прага 1925—26; II вид. Прага 1928, ст. 182—188.

також на Кримі. І коли Володимир Великий, як пише літопис, здобув Херсонес через «зраду» мешканця Херсонесу — слов'янина, то це власне свідчить, що цей елемент був тут досить сильний.

Старохристиянська доба історії Причорномор'я досі, як це не дивно, мало занімала дослідників. Це в першій мірі відноситься до російських авторів, які довгий час не могли освоїтися з думкою, що новоприлучені землі входять в обсяг історії Росії. Фактично це побережжя разом з Кримом підпало під російську зверхність щойно з кінцем XVIII і початком XIX ст. Російська історіографія довгий час ставилася до історичних пам'яток цієї території, якщо не байдуже, то з певним упередженням, як «античної», що не має відношення до «Руси». Також міт про «норманське» походження Руси відтягав увагу від «Півдня». До того ще проблема півдня перечила «норманській» теорії та була не вигідна для московського імперіалізму.

Не можна сказати і про українську літературу, щоб вона в належній мірі займалася цими проблемами. Як маркантний приклад, згадаємо огляди української Церкви в Українській Загальній Енциклопедії (1934). У всіх трьох оглядах Церкви греко-католицької, православної і протестантської, починаються огляди, за відомою схемою, з так званого офіційного прийняття християнства, а навіть не згадують про ранньо-християнські осередки на північному побережжі Чорного моря!

* * *

Пам'ятки старохристиянської архітектури досліджені недостатньо, не систематично і не послідовно. Праці російських археологів переводилися переважно аматорами, «гробокопателями», які шукали за «кладами», золотом і дорогоцінностями, згодом їх розпродаючи по цілому світі. Самі розкопи переводили без систематики, без точних звітів, обмірів і звичайно без уваги на архітектуру. Результатом таких розшуків була загибель цілого ряду гробівців і надземних будов. Вже розкопані будови, у переважній більшості не зазначалися на мапах і планах місцевостей, згодом забувалися, а нові «гробокопатели» знов рили на тих самих місцях і знову руйнували саму архітектуру. Кольосальні страти для науки постали також через недогляд і варварське нищення решток будов підчас різних «модерних» праць над «відбудовою» міст та будови доріг російським урядом. Тоді без всякої уваги на дійсну потребу і ціль, розбирали до щенту старохристиянські храми, оборонні мури міст, доми грецьких часів. Можна без перебільшення сказати, що всі ці найстарші монументальні пам'ятки архітектури на українських землях так не знищив час 1½ тисячній історії, як «гуманітарна» доба XIX століття російської імперії. Ні навала кочевничих народів II—III ст. по Христі, ні руйнація татар і турків, ні зуб часу — всі разом не зробили стільки шкод, як

безглузда «праця» російських археологів та «охорона старовини» російських урядів протягом лише кількох десятиліть XIX століття.

Можна привести сотні фактів того безприкладного у світі варварського відношення до цінних пам'яток християнської архітектури на українських землях з боку російських чинників, яке продовжувалося протягом цілого XIX століття на цілому просторі України, далі триває в XX столітті аж до наших днів.

В кінці XVIII ст., як свідчить цілий ряд описів чужинців-подорожників, що відвідували бувші грецькі кольонії і спеціально Крим, знаходилися міста ще в імпозантних руїнах, з цілими оборонними мурами, вежами і брамами, майже цілими античними домами, порівнюючи добре захованими ранньо-християнськими храмами, де ще були не тільки стіни, вікна, двері, але навіть склепіння бань. Тепер від всього того майже нічого не залишилося на поверхні землі, а навіть від багатьох фундаментів не залишилося слідів!

Московські «ревнителі православія» замість того, щоби оберігати ці найцінніші святині християнства від руїни часу, «відновлювали» храми в той спосіб, що будували зовсім нові «візантійські» церкви з матеріалу старохристиянських церков IV—VIII століття! І так безповоротно загинули неоцінні пам'ятки архітектури — одинокі на цілому просторі Європи (за виключенням невеликого пасма південної Європи).

В початку XIX століття перші зацікавилися тими руїнами чужинці — англійці, французи, німці, італійці. Перші більш сумлінні досліді і розкопи почали проводити або українці з походження або чужинці.

Досить лише подати ймена авторів, що писали про ці кримські та інші пам'ятки старохристиянської архітектури: Кеппен, Стефані, Тізенгаузен, Герц, Бертє-Деляґард, Енгель, Штерн, Міннс.

Досліді на місцях почали провадитися заледви з 30-их років XIX століття.

На більшу скалю почав розкопи аматор старовини лейтенант чорноморської фльоти Барятинський в 1835 році.

Важні відкриття були зроблені підчас праць переведених в 70-их роках Одеським Товариством історії і старовини, під проводом М. Мазуркевича, де брали участь А. Ашик, К. Косцюшко-Валюжинич, єпископ Гавриїл та інші.

Цінні досліді належать гр. Уварову в 1852 р., що, як відомо, відносився з великим пієтизмом до українського мистецтва. Не меншу вагу мають також досліді М. Бертє-Деляґарда.

Далі, провадилися розкопи в Херсонесі в роках 1891, 1902, перед першою світовою війною і по ній.

З літератури предмету, про окремі пам'ятки архітектури цінні праці дали єпископ Гавриїл, Бертє-Деляґард, Авдієв, Мазуркевич, Косцюшко-Валюжинич, Брунов.

Загальні і синтетичні праці з розкопів дали Л. Стефані, М. Енгель, А. Айнелов, Е. Штерн, М. Еберт, Е. Міннс. Цінні матеріяли до християнської доби знаходимо також у працях про античне грецьке мистецтво Фармановського, Ростовцева і Латишова (епіграфіка).

Найбільша, найосновніша праця про античне і старохристиянське мистецтво на українському Причорномор'ї належить англійському авторові Minns.³

Самі розкопані предмети та архітектурні ффрагменти переважно знищені, пограбовані або вивезені до російських музеїв. Найменше їх залишилося по українських музеях. В цих останніх цінніші збірки були перед першою світовою війною в Музеї Ханенка у Києві, київському міському (згодом Всеукраїнському) музею. На місцях цінні музеї були в Херсонесі (коло Севастополя) і Керчі. Там власне були скупчені рештки будов — кольони, капітелі, гзимси, одвірки, усяка різьба на камені, цегла, каміння і також інші будівельні матеріяли старих храмів.

*
*
*

Старохристиянська архітектура Причорномор'я, не зважаючи на недостаточність дослідів, все таки дає величний образ розвитку. Вже той факт, що маємо ранньо-християнські пам'ятки з IV (четвертого) століття — свідчить сам за себе. Таких найстарших будов не мають не тільки сусідні до України краї, але навіть ціла середня і західня Європа. Все це свідчить про високий культурний рівень південних земель, зрілих для прийняття нового світогляду і нових мистецьких досягнень християнської античності.

Найбільше і найцінніших пам'яток ранньо-християнської архітектури було знайдено в Херсонесі коло Севастополя. Нараховуємо там всього 27 церков і каплиць, збережених переважно у фундаментах. Для сучасного дослідника на місці залишилося вже не багато матеріялу. Ці досліді доводиться тепер переводити за старою літературою, автори котрої в свій час мали можливість користатися руїнами будов, порівнюючи добре захованими ще до четвертої чверти XIX ст.

Ранньо-християнські храми Херсонесу, за матеріалом поділяються на два типи. Частина побудована з правильних верств і правильно тесаного каміння. Для того служили грецькі античні будови, з яких брали матеріял, квадрати каміння, навіть цілі кольони, капітелі, гзимси, лиштви та інші декоративні частини. Інші будови побудовані з цегли і каменя, переважно з чергуванням шарів цегли і каменя.

Усі досі знайдені храми поділяємо на чотири основні типи: центрального заложення, базиліки, невеликі будови однонавні і посередній тип поміж центральними і базиліками.

³ Minns E. H., *Scythians and Greeks*, Cambridge 1913.

Найстаршими будовами, як це свідчить перегляд найповажніших дослідів, були храми і каплиці центрального заложення у вигляді так званого грецького, рівнораменного хреста. Таких будов знайдено не менше шести (рис. 1—4)⁴.

З цього типу будов, першою являється церква знайдена і досліджена свящ. Троцьким в 1902 році (рис. 1.), яку датують V або навіть кінцем IV століття! Вона має виразну центральність, де ужиткова площа складається з п'яти квадратів, причім лише західня (входова) камера має дещо продовгасту форму (в напрямку схід-захід). Була це одна з небагатьох будов, що ще пів століття тому заховувала нижні частини віконних отворів. Значна кількість, рівномірно розподілених вікон, свідчать про бажання будувати храми світлі, просторі і воздушні, як прозоре, ясне і радісне було українське небо та ціла українська природа.

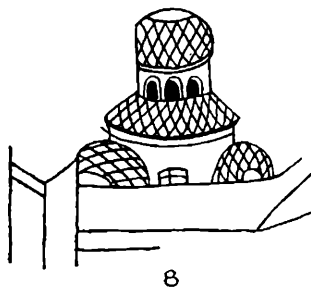
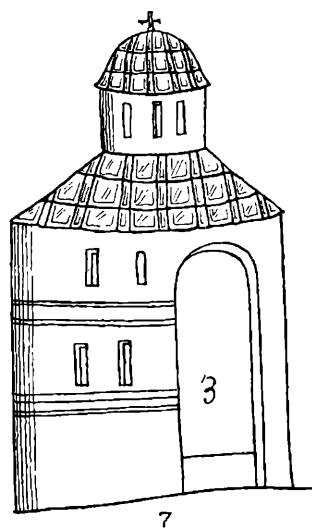
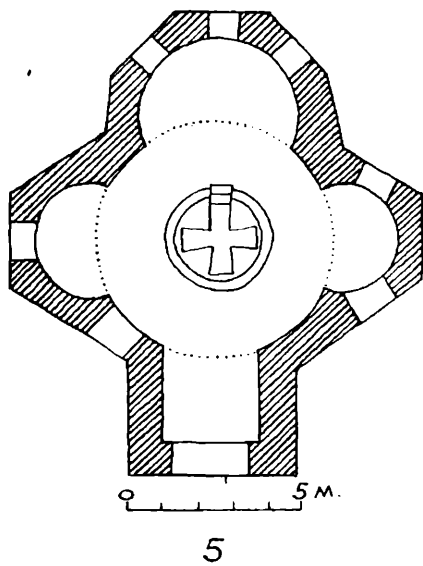
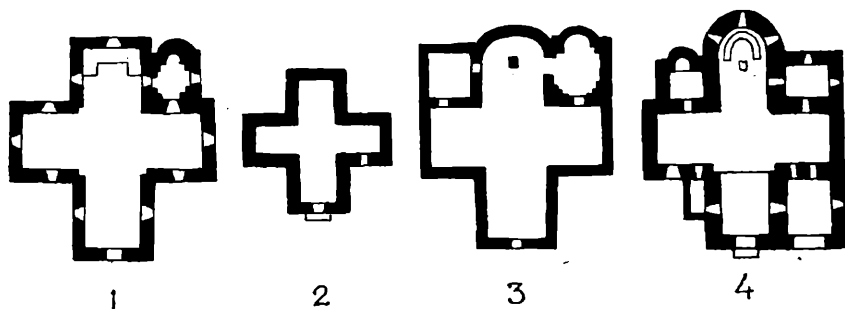
Цьому характеру ясного і прозоро-чистого світогляду людности найкраще відповідав якраз центральний тип будов, де форми вишукано-прості, ясні, зрозумілі, з одною повисною віссю симетрії, де відчувається повторна ритміка чотирьох кінців будови на чотири сторони світу, яке створює настрій рівності і рівновартости усіх людей перед вищою істотою, вищою ідеєю. Центр уваги і ціле спрямування тут зосереджено не на вівтар, як у будовах базилікальних, але на центр будови угору, в недосяжну і вічно незбагану височінь-просторінь, де панує Найвища Сила — Єдиний Бог.

При дослідях будови 1902 р. була знайдена розкішна мозаїкова підлога з різнокольорових плиток, а на стінах фрески з підписами грецькими і грузинськими. Це останнє дає деякі генетич-

⁴ З новіших видань можемо занотувати I зошит «Історії українського мистецтва» О. Повстенка, де в тексті зазначено, що базиліки в Херсонесі походять з IV ст. і названі «найстаршими». В тойже час в ілюстраціях цього самого видання, які запозичені з праці автора цих рядків «*Monumenta Architecturae Ucrainae*», стоїть, що хрещаті будови Херсонеса походять з IV і VI століття.

Коли в рецензіях звернули увагу на цю недоречність, то О. Повстенко відповів, що «можна мати протилежний висновок», одначе не подав і не обгрунтував цей погляд певними даними.

Про цей епізод зрештою можна було би і не згадувати, коли б справа не набрала деякого «розголосу» в українських періодичних виданнях. В обороні вартости праці О. Повстенка став проф. Вадим Щербаківський, який в «Літературно-Науковому Віснику», (Мюнхен 1948, ч. 2), замість того, щоби вказати на ці вартості, стався обнизити вартість моїх «*Monumenta*», з яких О. Повстенко запозичив 47 рисунків без зазначення джерела. В. Щербаківський робить підписаному просто неімовірний закид, що в рисунках «пропорції (будов) зовсім не правильні». Коли підписаний звернувся з прилюдною вимогою, щоби проф. В. Щербаківський опублікував точні дані і числа рисунків де є ці хиби, то проф. В. Щербаківський обмежився мовчанкою. У всякім разі ті рисунки (обміри, деталі, загальні вигляди), які виконував підписаний безпосередньо з пам'яток української архітектури, роблені такою точною метою, що виключають неправильність пропорцій. І за це автор відповідає повною мірою.

ні вказівки, що до християнського будівництва на північному побережжі Чорного моря, а поруч з іншими стилістичними особливостями, спрямовує нашу увагу на малоазійські осередки старохристиянського мистецтва, котрі розвивалися на ґрунті античної геленістичної культури.

Другою хрещатою будовою є баптистерій (рис. 2), знайдений коло великої базиліки. Ця хрещата будова відзначається від інших подібних тим, що має довгі рамена. Нажаль, дата будови не була ustalена.

Далі, хрещата будова була в центрі міста (рис. 3) з прибудівками з двох боків східньої апсиди. Ця східня апсида чи то східне рамено хреста, має злегка заокруглену форму. Цю будову, яку деякі дослідники вважали церквою св. Василя, було зовсім розібрано під час будування нової церкви 1891 року.

Нарешті четверта хрещата будова, що походить, правдоподібно з VI ст. (рис. 4), має зовсім півокруглу східню апсиду та цілий ряд доповнень у пляні «грецького» хреста.

* *

Центрального типу були в Херсонесі також ротонди (округлі будови), з яких зовсім виразну форму мали дві будови.

Одна з найбільш інтересних будов Херсонесу велика ротонда (рис. 5), знайдена коло великої, правдоподібно катедральної, базиліки VII ст. (рис. 14).

Дуже цікаве питання дати будови. Під час розкопів у 1901 році Бертьє Делягарда, у рурі, що вела з купельні ротонди, а через котру витікала вода, були знайдені бронзові монети, з яких найстарша Валентиніана I походить з 375 року і найновіша Тиберія Маврикія з 602 року. Маючи на увазі, що в старохристиянській добі був звичай кидати до купельні при хрещенні монети і що вони звідтам через напір води попали до рури — приходимо до висновку, що баптистерій побудовано перед 602 роком, значить в перших роках VII або в VI столітті. Бертьє Делягард датує будову в межах VI—VII ст., а Е. Міннс роком 600.⁵ Треба підкреслити, що це дуже рідкий в археології випадок з монетами, які досить певно і точно датують вік будови.

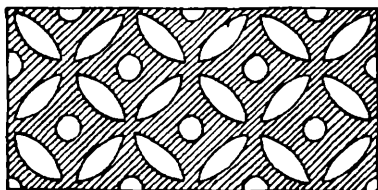
Вперше ця незвичайно цінна пам'ятка була відкрита в 1877 р. гр. Уваровим.⁶ Більш докладні досліді, хоч далеко не досконалі, переводив Бертьє Делягард, вперше в 1878 році і в друге в 1901 році.⁷ Мало що додали розкопи К. Косцюшка-Валюжинича.⁸

⁵ Minns E. H., *op. cit.*

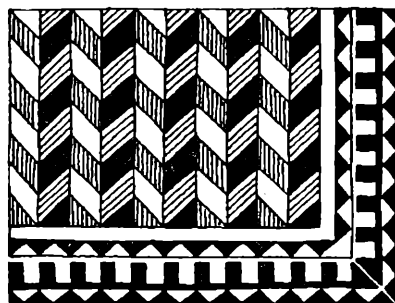
⁶ Айналов Д., *Древности христианскаго Херсонеса*, I, 1905.

⁷ Бертьє-Делягардъ М., *Древности Южной России. Раскопки Херсонеса*. «Матер. по археол. России», № 12, Спб. 1893; *О Херсонесѣ*. II. «Извѣстія Археол. Коміс.», Спб. 1907.

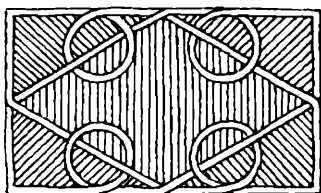
⁸ Косцюшко-Валюжиничъ, *Отчетъ о раскопкахъ въ Херсонесѣ*. «Извѣстія Археол. Коміс.», в. 4 Спб. 1902; в. 20; Спб. 1906; «Отчетъ Археол. Ком.», Спб. 190-, ст. 41.

9

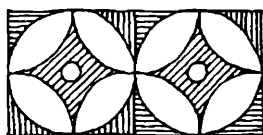
10

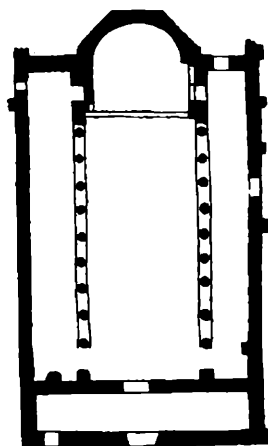
11

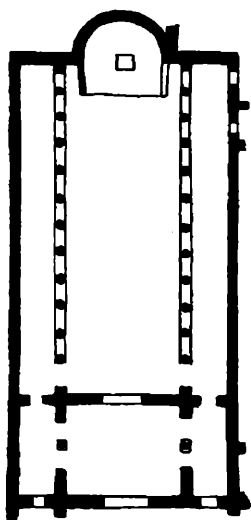
12

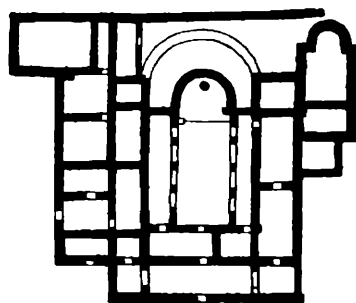
13

15

14

16

Ще в кінці XIX ст. будова зберігалася аж до висоти вікон, а східня стіна досягала 4 метрів! Але пізніша доля руїн неімовірна. Історія розкопів, дослідів і «охорони» цієї безмірно важливої пам'ятки старохристиянського мистецтва, яке не має собі рівної в цілій середній і західній Європі, є типова для російських відносин.

В кінці XIX ст. в офіційних російських колах постала думка побудувати в Херсонесі церкву св. Володимира. За цю «церкву Володимира» обрали одну хрещату будову в центрі міста (рис. 3). Під час будування нової церкви у псевдо-візантійському стилі, в 1891 році було зовсім розібрано не тільки стару «церкву св. Володимира», але багато інших цінних пам'яток старохристиянського будівництва і поміж ними прекрасну ротонду 600 року! З матеріалу цих ранньо-християнських будов побудовано нову церкву 1891 року. Згодом Берт'є Деляґард доводив, що якщо кн. Володимир Великий і хрестився в Херсонесі, то власне в цій баптистерії-ротонді 600 року, яку навіть варвари прикінчили під час будування нового «собору»...

Що до заложення будови, то треба звернути увагу, що східня апсида (рис. 5) значно більша від північної і південної. Посередині баптистерії була купельня округлої форми з мармору, з виїмкою в формі хреста. Отже це зовсім виразно свідчить, що будова служила для хрещення — баптистерій при головній, катедральній церкві Херсонеса. Розмір будови, як на баптистерій, дуже великий, коло 13,5 x 12 метрів. При досліді 1873 року в східній апсиді були ще три вікна з півкольним склепінням, з півдня двері теж з цегляним півкольним склепінням. Стіни облицьовані мармуром, в головній східній апсиді — сліди мозаїки, а в південній апсиді — рештки фресок з орнаментом і фрагментом фігур. Склепіння напевно було над апсидами і можливо також над середньою частиною будови, як це припускав Берт'є Деляґард у своїй реконструкції будови. Сама ж реконструкція досить довільна, чого не заперечував і сам Берт'є Деляґард.

Матеріал будови камінь і цегла ($1\frac{1}{2} \times 11 \times 10\frac{1}{2}$ дюймів). Спосіб кладки є типово-візантійський, також розбивка пляну неточно-геометрична вказує на візантійський спосіб. Берт'є Деляґард подає, що цегла в Херсонесі є трохи меншого розміру, як в Царгороді і близько стоїть до римської і равенської.

Давня дата будови, в парі з оригінальним пляном і вишуканою технікою виконання, робить цю будову незвичайно цінною пам'яткою мистецтва і вказує, скільки будівельна культура у Херсонесі стояла на високому рівні. Давніших зовсім аналогічних будов, ні на Сході, ні тим більше на Заході, досі не було знайдено. Загалом генеза подібних будов у науковій літературі не з'ясована і становить до певної міри загадку.

На Заході ця форма пляну «желудевого асу» чи т. зв. триконху, відома була в античному римському будівництві (Villa Adriana). Дві триконхові каплиці малого розміру збереглися в ка-

такомбах Калікста і новішої доби каплиця S.ta Simforosa. Ця триконхова форма поширилася в середньовіччі в цвинтарних каплицях і навіть невеликих церквах Італії, Франції, Німеччини та в центральній Європі — але всі новіші (модніші) за нашу пам'ятку.

Стржиговський, що виводив майже всю візантійську і романську архітектуру з Вірменії, вважав, що і баптистерій 600 р. в Херсонесі діло рук «кавказьких майстрів». Як на шлях вірменських впливів, Стржиговський вказує на Кубань, де в Сентах⁹ збереглася, подібна до вірменських, центральна, хрещата будова з одною півкільною апсидою і 3-ма прямокутними виступами нахрест. Однак вірменські центральні будови мало подібні до херсонеської баптистерії та до того ще походять з X—XI ст., або їх дати не встановлені.

Велику подібність до херсонеської баптистерії мають слідуєчі будови: Церква св. Миколи в Ноні (Nona) в Далмації, правдоподібно з XI ст.; баптистерія при церкві Петра і Марка в Царгороді з XI—XII ст.¹⁰; хрещата ротонда в Кракові, відкрита в 1917 р.; правдоподібно з XI—XIII ст.

Ротонди на Україні були досить відомі у старокняжі часи. Такі пам'ятки збереглися в закладах у Галичі XII—XIII ст., Горянах коло Ужгороду XII—XIII ст., Володимирі на Волині пол. XIII ст., ротонда у Вишгороді коло Києва 1115 р., зарисована в кількох рисунках у «Сказанні о Борисі і Глібі» поч. XIV ст. (рис. 7). Цікаво, що подібна до херсонеської баптистерія зарисована на фресках XI—XII ст. св. Софії в Києві на образі «Хрещення в домі сотника Корнілія» і на фресках каплиці св. Хреста на Вавелю в Кракові (рис. 8), які виконували українські малярі в 1470 році.¹¹

Крім вищеописаної баптистерії 600 р., в Херсонесі в 1904 р. була знайдена ще друга подібна хрещата будова, в сусідстві до першої. З викопаних фундаментів виходить, що тут середня півкільна апсида (зі сходу) була також ширша від двох бічних півокруглих апсид (рис. 6).

* * *

Питання походження херсонеських хрещатих будов не легке до розв'язання. Найбільш правдоподібно, що тут маємо до діла з течіями, що йшли, так само, як і до інших старих геленістичних осередків на Сході, з Сирії.

Ми вже зазначили про зв'язки з Малою Азією ще з часів гетитів. Перші зразки грецького мистецтва т. зв. йонського стилю прийшли до нас з малоазійських осередків грецької культури,

⁹ Владиміровъ И. А., Древній Христіанскій Храмъ близь Аула Сенты гъ кубанской области. «Извѣстія Археол. Комис.», вып. 4, Спб. 1902.

¹⁰ Січинський В., Byzantské stavitelství, Teyssler Kotyška. „Technický slovník naučný“, Praha 1940. Doplňky d. I. p. 274.

¹¹ Січинський В., Ротонди на Україні. «Наук. Збірник з 1929 р.» УАН., Київ 1929 і опр. К. 1929.

головно з Мілету і Прієни. Мала Азія у великій мірі спричинилася і до зародження самого грецького, античного мистецтва на грецькому материку. Новіші досліді також довели, що й зародження візантійського мистецтва завдячує в першій мірі тій самій Малій Азії. Це і не диво, бо старохристиянське будівництво цвіло в Сирії вже в IV і V століттях.

Не зважаючи на таке значення Сирії і Малої Азії, її пам'ятки досліджені далеко не вистарчаюче. Старші, головно французькі автори, займалися архітектурою християнської Сирії дуже побіжно, новіші додали не багато.¹² По нинішній день не маємо точних обмірів і дат сирійських храмів, на підставі яких могли би робити порівняння з херсонеськими пам'ятками.

Все таки можемо говорити про Сирію, як головне джерело інспірації ранньо-християнського будівництва на Причорноморрі. Це підтверджують також деталі херсонеських та інших будов, зокрема прекрасні мозаїкові підлоги (рис. 9—13), що виблискують також певною оригінальністю у формах плиток і самих орнаментальних мотивів.

В науковій літературі існує погляд, що саме Україну треба вважати джерелом центральних будов у вигляді рівнораменного хреста. Такого погляду тримався відомий професор віденського університету, історик мистецтва І. Стржиговський, що найбільше був ознайомлений з архітектурою Сирії, Вірменії, Грузії та інших країв близького Сходу.

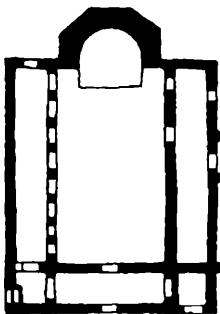
Чеський дослідник Мадль, що спеціально займався генезою ротонд, виводив чеські ротонди (XII—XIII ст.) з візантійського будівництва і як на джерело вказував Вишгород коло Києва (рис. 7). А треба підкреслити, що чеська археологічна школа має поважні заслуги і то навіть на близькому Сході, про що свідчать праці, наприклад проф. Грозного, що перший відчитав гетитське письмо.

У всякім разі, коли інспірація ранньо-християнського будівництва на українському чорноморському побережжі прийшла з Сирії, то в нових культурних умовах геленістичних міст Причорномор'я воно розвивалося самостійно, досягаючи оригінальних форм.

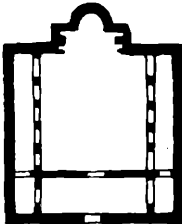
Отже, центральний тип будов, у формі рівнораменного хреста, де рамена або півкруглі або прямокутні, широко уживалися на українському Причорноморрі в століттях IV—VI. Коли взяти на увагу, що перші християнські храми з'явилися в Сирії з початком IV стол., то постановня їх у Херсонесі з кінцем того самого IV століття — це факт незвичайної ваги, який свідчить про високий технічний і мистецький рівень міст українського Причорномор'я.

Цей центральний, хрещатий тип будов являється найбільш уживаним і найбільш оригінальним українським типом будов, який досяг особливого поширення в часи українського, чи «ко-

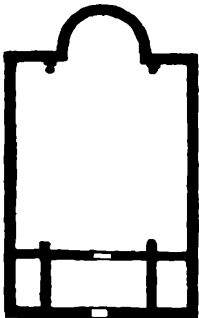
¹² Strzygowski, *L'ancien art chrétien de Syrie*, 1936

17

18

19

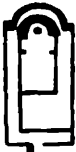
20

22

24

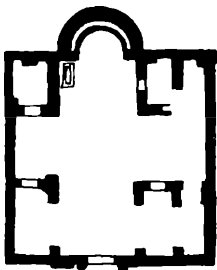
21

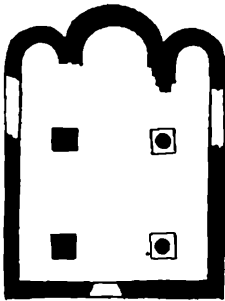
23

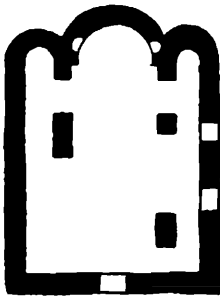
25

26

27

28

0 1 2 3 4 5 м.

зацького» бароко XVII—XVIII стол., як деревляних так і мурованих храмів.

Генезу і розвиток цього типу будов можемо слідкувати протягом цілої історії української архітектури, хоч і з деякими прогалинами, правдоподібно, через знищення поодиноких пам'яток.

Ми вже згадували про хрещату будову в Сентах на Кубані зі старокняжих часів та рисунки хрещатих ротонд на київських фресках XI—XII стол. та фресках на Вавелю 1470 р.

Після старокняжої доби, першою хрещатою монументальною будовою на Україні з заокругленими раменами, маємо церкву-твердиню в Сутківцях на Поділлі XV стол. (Гл. монографію автора). Далі слідує перебудова церкви «Спас на Берестові» в Києві 1638 року і церква в Нискиничях на Волині, заложена А. Кисилем в 1653 році.

В XVII—XVIII ст. центральний тип мурованих будов, у формі рівнораменного хреста, не тільки загально поширений на Україні, але становить також особливу своєрідність української архітектури.

Такі храми існують чи були в слідуючих місцевостях:

Густинський монастир, церква св. Тройці 1672 р.

Лютенькі, Лубенського повіту на Полтавщині, фундація полковника Бороховича 1686 року.

Київ має такі чотири храми: Церква Всіх Святих над Економною брамою Лаври, фундація гетьмана І. Мазепи 1696 року; Церква св. Юра Видубицького монастиря, фундація полковника Миклашевського 1696 р.; дві церкви Києво-печерської Лаври — Воскресення і Петропавлівська.

Ніжен на Чернігівщині, XVII століття.

Прилуки на Полтавщині, церква Преображенська 1716 р.

Крупницький монастир коло Батурина, XVIII стол.

Чернігів, церква св. Катерини.

Сорочинці, Миргородського повіту на Полтавщині, церква побудована гетьманом Д. Апостолом в 1734 році.

Полтава має таких три церкви: Хрестовоздвиженського монастиря XVII ст., Воскресення і Стрітіння Господнього XVIII ст.

На Слобожанщині: в Із'юмі, Хрестовоздвиженська в Харкові, с. Ворожба Сумського повіту, в м. Валках та інші.

Дерев'яні хрещаті чи п'ятизрубні будови були на Україні дуже поширені, про що свідчать історичні згадки, описи і старі рисунки.¹³ Підтверджують це також самі пам'ятки заховані найбільше в тих місцевостях, де взагалі зберіглися деревляні храми.

Найбільше їх донедавна було на Гуцульщині в Карпатах, в Галичині в повітах Городенка, Станиславів, Калуш, Долина, Сколе. Поза тим були відомі на Волині і Поділлі. Прекрасні замки барокових п'ятизрубних і п'ятибанних церков XVII—XVIII ст. були донедавна на Поділлі, Київщині, Полтавщині, Слобожанщині.

¹³ Січинський В., *Архітектура в стародруках*, Львів 1925.

* *
*

Другий тип херсонських храмів — базиліки так званого римського типу, яких було там знайдено найбільше (рис. 14—19). Як відомо, цей тип будов у свій час був поширений і на Сході й передусім у Сирії.

Найстарша з базилік, правдоподібно катедральна церква, була вперше досліджена Уваровим в 1852 році (рис. 14). Збудована в VII стол., можливо на місці ще старшої будови, реставрована в X стол., була досить добре захована ще до початку XIX століття, так що стояли навіть кольони на половину своєї висоти. Складалася вона з трьох довгих нав, з яких середня нава з вівтарною апсидою значно ширша від двох бічних нав, відділена від них густим рядом кольон. Перед входом був досить простий нартекс (місце «оглашених»). З правого боку храму йшли інші, допоміжні приміщення й поміж ними згаданий вище баптистерій (рис. 5). В «Базиліці Уварова» було знайдено багато рештків античного будівництва, як матеріал будови, чудесні мозаїки (згодом у петербурському «Ермітажі») і рештки фресок.

Подібного типу була базиліка VII ст., розібрана правдоподібно в X стол. (рис. 15). По розмірах вона дорівнюється першій, але зі значно меншим нартексом.

Інтересного характеру була будова зазначена на рис. 16, старша велика і новіша, правдоподібно, з XIII стол., значно менша в середині першої. Плян старшої будови наближається до т. зв. Арабського городища в Болгарії та свідчить про інші течії будівельного мистецтва. Важна ця пам'ятка для порівняння з Десятинною церквою у Києві кін. X стол.

Як хрещаті храми, так і базиліки мали, правдоподібно, пласке дерев'яне перекриття, тоді як апсиди й округлі баптистерії перекривалися склепінчастими банями чи півбанями. У всякім разі, складна техніка склепіння дуже ранньої дати свідчить про велику будівельну культуру, що має зв'язок з античною, грецькою добою (склепінчасті гробівці).

Малі церковці і каплички Херсонесу були теж базилікального типу (рис. 18—19), а надгробні каплички у вигляді однонавної будови з апсидою (рис. 20—21). Такий самий тип однонавних малих церков був і в центральній Україні старокняжої доби, як це свідчать пам'ятки в Переяславі, Чернигові, Старгородку, Білгородці й Галичі.¹⁴

Інші невеликі каплиці і крипти, розкопані в Херсонесі (рис. 22—25), досліджені дуже слабо. Ними просто не цікавилися як «другорядними» будовами. Тому, на жаль, не маємо їх точних планів, дат заложення, способів будовання і класифікації будів-

¹⁴ Січинський В., *Архітектура старокнязівської доби X—XIII ст.*, Прага 1925, ст. 7—II.

вельних матеріалів. Вже долучені рисунки (22—25) вказують, що і в цих менших будовах заховалося два типи, дві концепції будівельної умілости — центрального і базиліканського. В першому випадку маємо виразний тип «грецького», рівнораменного хреста (рис. 22, 24) без апсиди чи з півкруглою апсидою (рис. 24). В другому випадку — нава закінчена півкруглою апсидою (рис. 23, 25). Цікаво відмітити, що крипта під рис. 23 має в апсиді 5 півокруглих ниш, подібно того, як в округлих будовах (ротонд) центрального типу. Подібні ниші маємо на Україні в будовах старокняжої доби в Горянах коло Ужгороду XII—XIII стол. і ротонди — церкви св. Василя у Володимирі на Волині пол. XIII стол.¹⁵

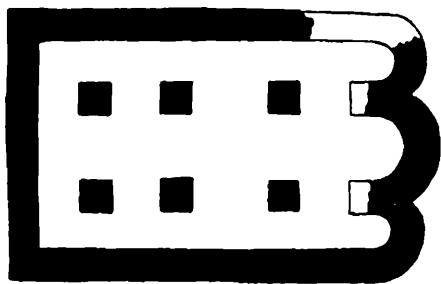
* * *

Поруч з двома згаданими типами будов — хрещатого і базилікального, викристалізувався в Херсонесі новий тип посередній. Вже і в деяких хрещатих будовах ми бачимо природній розвиток пляну, коли один чи два вільні кути заповнюються баптистерієм чи іншим приміщенням, як це свідчить церква IV—V стол. (рис. 1) або інша церква VI стол., знайдена в 1897 р. (рис. 3). Таким еволюційним шляхом прийшло до сполучення хрещатої і базилікальної будови, спочатку не зовсім виробленого типу (рис. 26), згодом зовсім усталеного розподілу. Ці останні будови ранньо-візантійської доби, відкопані в кінці XIX стол. в Херсонесі¹⁶, представляються у вигляді трьохнавних будов з трьома апсидами і з двома чи трьома парами кольон в середині. Ці кольони власне зберігають центральність заложення у вигляді рівнораменного «грецького» хреста (рис. 27—29).

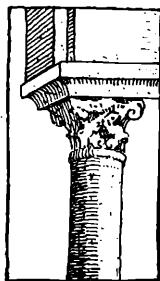
До цього типу належить також церква св. Івана Предтечі в Керчі — найкраще захована на Кримі будова старохристиянської доби (рис. 30—33). Це трьохнавна будова з трьома апсидами і чотирма мармуровими кольонами посередині, що на них спочивають склепіння луків і баня. Розмір будови 10 × 11 м., висота 11 м. Матеріал будови, за дослідями Покришкіна, складається з грубих верств тесаного каменя, який чергується з тонкими верстами цегли. Дуже важне питання розміру самої цегли. В «Извѣстіяхъ Императорской Археологической Комиссіи» (Спб. 1909, в 32, ст. 69), що були органом Російської Академії, подається розмір цієї цегли $\frac{1}{2}$ вершка × 2,1 сантиметра × 0,01 саж. Це дуже характерично для «точности» російських видань, що подають три розміри в трьох різних мірильних системах: російських вершках, сантиметрах і сотій частині «сажня» (що взагалі не ділить на десяти!) Коли перевести всі ці міри на сантиметри, то будемо мати

¹⁵ Гл. *Monumenta Architecturae Ucrainae*, Прага 1940, tab. XIII—XIV.

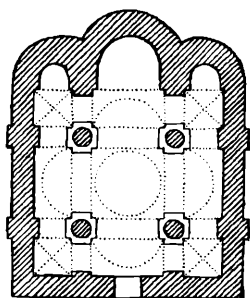
¹⁶ Авдеевъ А., *Церковь св. Іоанна въ Керчи*. «Труды VI археол. съезда», 1887, т. III, ст. 385.

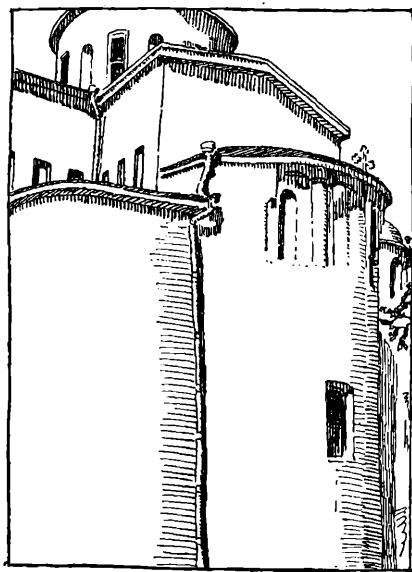
0 5 10 м.
29

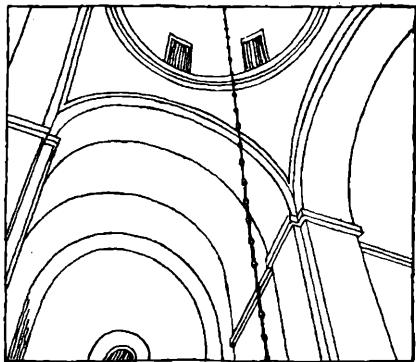
32

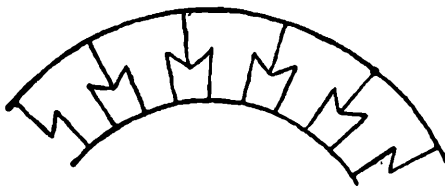
30

33

31

34

всі три розміри (ширини, довжини і грубости) близько 2 сантимет. Очевидно, це помилка, бо тодішня цегла була досить велика, майже квадратова і дуже тонка. Отже лише один розмір правдоподібності — грубість коло 2 сант. Коли мури зложені з чергування верств каменя і цегли, то луки зложені з трьох концентричних рядів цегли.

Що до дати будови, то вона в різних дослідників викликала довгий час значні розбіжності. Сумлінний дослідник Мазуркевич в 1840 році, на одній з кольон церкви відчитав надпис грецькими літерами: «Тут упокоївся раб Божий Кириак син Юрія... преставився місяця червня 3 (дня) години... 10, (року) від Адама 6260», себто року 752 від Р. Хр.¹⁷

Найдовші досліді Брунова, на підставі стилістичної аналізи, датують будову навіть першою половиною VIII ст.¹⁸

Первісно будова виразно затримувала свою центральність, маючи бочкове склепіння вздовж цілої середньої повздовжної нави і цілого поперечного трансенту, творячи таким чином рівно-раменний «грецький» хрест. Натомість чотири квадратів камери (і в тому дві бічні апсиди) були значно нижчі та перекриті окремо (рис. 30, 33). Згадані бочкові склепіння раменів хреста, назовні були перекриті двохспадистим дахом.¹⁹

Для такої ранньої дати будови — VIII ст., є незвичайним, що будова не тільки мала бочкове склепіння, але тонкі мармурові кольони були перекриті луками, на яких спиралася округла баня з клинами — межилучниками чи пендетивами (рис. 31). Цей досконалий технічний засіб перекриття свідчить про візантійську будівельну умілість, що з'явилася в нас дуже вчасно.

Всі згадані склепіння і сама баня походять з часів заложення будови. Баня має 8 вікон і 8 ниш поміж ними, подібно до катедри Спаса в Чернігові. Новіші перебудови храму св. Івана в Керчі не торкалися основних частин. Були надбудовані до різної висоти квадратів камери в чотирьох кутах будови, трохи підвищені стіни рамен хреста і тому двохспадні дахи цих рамен стали менше похилі. Далі, трохи надбудовано (підвищено) підбанник, а його первісно зовсім округла форма, замінена гранчастою назовні. Новіше склепіння повстало також у південно-східній камері. Значні добудови постали протягом XIX століття з півночі і заходу.²⁰ Так само тинкування назовні будови походять з новіших часів.

З інших особливостей будови та деталей, що належить первісній будові, або можуть датуватися старшими часами, треба від-

¹⁷ Мазуркевич Н., *Нѣкоторыя подробности о церкви св. Іоанна въ Керчи*, «Записки Одес. О. И. Д.», т. I., ст. 625; — *Херсон. церковъ св. Василя*, Там само, т. V, 996.

¹⁸ Брунов, *Памятник ранне-визант. архитектуры в Керчи*. «Визант. Времен.», т. XXV, Ленингр. 1927, ст. 87—105.

¹⁹ «Бюлетень Конференции Археологов в Керчи», 1926.

²⁰ Гавриилъ А. Х. и Т., *Остатки христіанскихъ древностей въ Крыму*. «Записки Одес. О-ва Ист. и Древ.», т. I, Одеса 1844, ст. 323.

мітити середню нишу північної апсиди, що має гостролучну форму, далі подвійні вікна південного і північного причілку, округлі кольони з капітелями (рис. 32), півкольні отвори (вікна, двері).

Порівнюючою стилістичною аналізою Брунов приходить до висновку, що керченська церква тісно зв'язана з малоазійською архітектурою і особливо з візантійськими пам'ятками Трапезунта (церква св. Анни VI—VII ст. і Накхин-Джами), крім того нав'язує до царгородської церкви Фенарсі — Ісса 908 року.

З пам'яток поза Херсонесом, заслуговує спеціальної уваги т. зв. Партенитська базиліка коло Гурзуба на південному побережжі Криму, в т. зв. Партенитській долині. Розкопи і досліди переведені в р. 1871 Струковим і докладніші в 1907 р. Репніковим не були достаточні. Все таки ствердили, що ця церква, з монастирем св. Петра і Павла, походять з кінця VIII ст. На початку XX стол. руїни стін виступали ще до висоти $1\frac{1}{2}$ — $2\frac{1}{2}$ метрів від поверхні підлоги. Найстарші мури зложені з добре притесаного каменя місцевого і привозного — Інкерманського, з устя Чорної Ріки. Головна апсида побудована з прекрасно зложених тесаних каменів, способом т. зв. хвоста ластівки (Рис. 34).

Форма плану типова для херсонеських базилік — трьохнавна, з нартексом і опасанням з трьох боків храму. Середня нава відділялася від бічних нав 5 парами кольон. Чи були луки поміж кольонами — невідомо.

З історії будови знаємо, що монастир існував у 906 році і зруйнований в кінці X стол. Сама церква була відновлена в 1427 р., як це свідчить надпис митрополита Дам'яна. Кам'яна кладка стін XV ст. мало чим різніться від первісної. В кінці XV ст. церква знову була поруйнована і відновлена в XVII—XVIII ст., коли постала менша каплиця в середині первісної базиліки. Не забуваймо, що було це за татарських часів і турецької зверхности! За те церква була зовсім занедбана і остаточно зруйнована протягом XIX стол., під час володіння «християнської, богоспасаємої» російської імперії.

Під час розкопів 1871 року було знайдено багато архітектурних деталей, як фрагменти гзимсів з різьбами, капітелі, різьблені плити та інше, але все це невідомо де поділося. При дослідях 1907 року залишалось лише груди мусору, а з деталей натрапляли на рештки різьб з місцевого вапняку, фрагменти кольон, знищена капітель, поруччя з орнаментикою, лиштва вікна з півокруглим закінченням.

Звертає на себе увагу фриз з вирізьбленими рибами — кефалісю, цебто найбільш знаною рибою Чорного моря. Підлога церкви була мистецьки виложена плитками з прекрасно випаленої кераміки червоного і жовтого кольору, кришталевого полевого шпату і вапняка. Ця підлога не зберіглася у середній наві, за те була добре збережена у бічних навах, нартексу і опасанні. Розмір плиток в сантиметрах: прямокутники 50 x 48 x 5; 16 x 16 x 3; трикут-

ники 19 x 19 x 4; 10 x 8 x 3; 5 x 5 x 3; 5 x 3 x 3; ромби 15 x 15 x 3; 8 x 8 x 3; 7 x 7 x 4.²¹

Дві ранньо-християнські базиліки відомі ще в Криму, у Мангуні і Ескікермані. А. Якобсон, що досліджував ці руїни, які залишилися в фундаментах, вважає, що вони походять з VI стол. і своєю архітектурною композицією та технікою будування аналогічні таким самим базилікам ранньо-християнської доби Херсонесу.

* * *

Ранньо-християнське будівництво не обмежувалося лише Кримом, але сягало до інших частин українського Причорномор'я. Знову мусимо ствердити, що при археологічних розкопах найменше звертали увагу на архітектуру, а тим більше християнських часів. Лише новіші досліді, що «нелегально» продісталися на Захід, подають сліди цього будівництва.

М. Міллер у своїх цінних «Студіях з історії Приозів'я»²² подає, що «підвалини базиліки візантійського типу» було знайдено в колишньому місті Саргел. З тої самої місцевості в Новочеркаському музеї зберіглися частини кам'яних кольон та капітель з хрестом.

Цікаво, що Саргел або «Біла кам'яниця» колись було велике торговельно-промислове місто на лівому березі Дону у віддалені 45 км. від устя ріки, коло сучасного хутора Попова. Візантійські, грецькі письменники згадують Саргел в кількох випадках і датують побудову фортеці і міста 834 роком.

Тут, так само як і в інших візантійських осередках на Причорноморі, населення складалося головню з слов'ян, до яких долучалися хозари та інші народності. Цю «Білу Кам'яницю» чи «Білу Вежу» здобув кн. Святослав у 965 році, як це подає наш літопис.

Далі, вниз по Дону, коло Ростова нижче станиці Аксайської, було знайдено дві маленькі крипти коло городища Коб'яково і Самбецьке, з апсидами і склепіннями над вівтарною частиною. Ці крипти зовсім малі, що могли умістити коло 20 людей. Належать вони також до ранньо-християнської доби.

Загалом треба підкреслити, що досліді і розкопи двадцятого століття сконстатували велику кількість міст і поселень VII—X століть на цілому Приозів'ю, що тягнулися безпереривно з цієї «Приозівської Руси» аж до «Меотської Руси» чи Тмуторокані (Тамань на Кубані). Отже, великі простори, що донедавна вважалися «диким полем», де мовляв гуляли від найдавніших часів кочевники, в дійсності в ранньо-християнську добу були заселені нашими предками, з типовою керамікою та іншими виробами ха-

²¹ Репниковъ Н., *Партенитская базилика*. «Извѣс. Арх. Ком.», в. 32, Спб. 1909, ст. 92—140.

²² «Український Морський Інститут», Женева 1947, X.

рактистичними для середньої України та переважаючими впливами візантійського мистецтва. Про це свідчать численні знахідки монет, ювелірських виробів, зброї та інше.

Таким чином підтверджуються писання арабських письменників VIII—IX ст., що зустрічалися з нашими предками вже в Хозарії на її західному пограниччю. Наприклад, Аль Масуді в першій половині X ст. писав: «Поміж більшими і відомими ріками, що впливають в море Понтус (Чорне море), є одна, що називається Танаїс (Дін), котра приходить з півночі. Береги її заселені численним народом слав'янським та іншими народами».

Отже Приозів'я в ранньому Середньовіччю творило природню смугу, що з'єднувала давніші геленістичні і ранньо-християнські осередки Криму, Тматорокані (Кубані), Кавказу і Малої Азії з центральною Україною. Звичайно, що другий шлях йшов безпосередньо з Криму через Перекоп до басейну Дніпра.

Вище ми з'ясували, що на Причорномор'ї в століттях VIII—X, витворився посередній тип будов, поміж центральним і базилікальним, з виразним затриманням центральності у внутрішньому просторовому об'ємі. Ці будови або в більшій мірі заховують центральність і квадратовість пляну (рис. 26—28, 30) або видовжуються в напрямку схід-захід і тоді позірно більше наближаються до типу базилік (рис. 29).

Як раз цей самий посередній тип будов, з двома згаданими відмінами, відомий в українській архітектурі старокняжої доби X—XIII ст. Цей тип будов на Україні власне найбільш поширений і найбільш характеристичний.

Що до генези старокняжої архітектури на Україні, маємо найрізномордніші здогади і теорії. Йдучи за легендарними літописними звістками, вважали, що була вона під виключним впливом Царгороду, далі вказували на Болгарію, Кавказ і Малу Азію. Пробували також приписати виключні впливи Заходу.

В той же час не добавали велике багатство пам'яток раннього християнства на Причорномор'ї, що до недавня зберігалися у безпосередній близькості до Києва, Чернигова, Переяслава та інших міст України.

Всі українські пам'ятки старокняжої доби X—XIII ст., яких нараховуємо понад 30 (не рахуючи ротонд і малих однонавних будов), мають той самий вигляд пляну — посередній поміж центральним і базилікальним типом, що складається з трьох нав і трьох апсид, з захованням «грецького» рівнорамного хреста. Виключення робить лише катедр св. Софії, що має 5 нав, але і там виразно захована центральність внутрішнього просторового об'єму.

Будови, що належать до першої відміни, де в більшій мірі виступає центральність, слідуючі:²³

²³ Порів. Січинський В., *Архітектура старокнязівської доби X—XIII ст.*; *Monumenta Architecturae Ucrainae*, Praha 1940.

Десятинна церква у Києві 896 р., Св. Софія у Києві 1017 р., катедрa Спаса в Чернігові к. 1037 р., церква св. Орини зперед 1037 р., церква невідомої назви розкопана в Києві в 1910 р., XI ст., Спас на Берестові XI ст., Єлецька церква в Чернігові к. 1060 р., Головна церква Печерської Лаври в Києві 1073 р., церква св. Михайла Видубецького монастиря 1088 р., Троїцька церква Печерської Лаври 1106 р., Собор Михайлівського монастиря в Києві 1109 р., П'ятницька церква в Чернігові XII ст., церква св. Юра в Києві 1144 р.

Треба підкреслити, що все це найстарші будови на Україні — Києва, Чернігова, Канева, цебто тих земель, що мали найживіші зв'язки з південними побережжями Чорного моря, з Кримом, Причорномор'ям і Тмутороканню (Кубанню).

Не маловажне значення має факт, що катедрa св. Спаса в Чернігові, яка найбільше нагадує херсонеські храми, і спеціально церкву св. Івана в Керчі VIII ст., побудована тмутороканським князем Мстиславом Хоробрим, сином Володимира Великого. Князь Мстислав володів фактично цілим Лівобережжям, від Тмуторокані до Чернігова, хоч основним своїм титулом вважав саме князівство Тмутороканське. Це зрозуміло, коли приймемо на увагу, що державницькі труднощі і християнство прийшли саме з Причорномор'я, де Крим і Тамань власне відігравали роль первісних центрів.

Від другої половини XI ст. і в XII ст. плян трьохнавного храму на Україні еволюціонує в напрямку видовження своєї форми в напрямку схід-захід. З'являється четвертий поперечний приділ (нартекс), а в середині будови замість 4 стовпів, будують їх 6.

До таких будов належать церкви: На Кудравці в Києві, XI—XII стол., Бориса і Гліба в Чернігові 1120 р., Кирила у Києві 1140 р., Успенська катедрa у Володимирі на Волині 1160 р., церква над Лугою, там само.

* * *

Ця студія старається дати підсумок дотеперішніх дослідів та з'ясувати головні проблеми, зв'язані з мистецькими і культурними течіями на Причорномор'ї.

Значіння пам'яток архітектури раннього християнства Херсонесу і цілого українського побережжя для розвитку мистецтва і культури Сходу Європи — виняткове. Вони вказують на важні світоглядні і мистецькі течії, що широкою хвилею йшли на Україну з Причорномор'я, яке в свою чергу було зв'язане з культурною областю Середземного моря.

ЛІТЕРАТУРА

Бобринський А., *Херсонесъ Таврическій*, Спб. 1905.

Древности. «Труды И. Русск. Археол. О-ва, Москва», т. II, XII (1909).

Древности Босфора Кимерійскаго, Спб. 1854.

- Герцъ А., **Археолог. находки. Древности.** «Труды ИРАО», т. II, Москва 1869.
- Ebert M., *Südrussland im Alterthum*, Leipzig 1921.
- Энгель М. Я., **Русская Помпея (Херсонесъ Таврический)**, Севастополь 1903.
- Кеппенъ, **Крымскій Сборникъ**, Спб. 1837.
- Кулаковскій Ю., **О Керченских катакомбахъ съ фресками**, «Труды IX археол. сѣзда», т. II, ст. III.
- Латышевъ, **Древніе инскрипціи сѣверн. побер. Черн. моря**, т. I—II, Спб. 1890.
- Inscriptiones antiquae orae septentrionalis Ponti Euxini, graecae et latinae*, I—II. Pontica, Спб. 1909.
- Сборникъ гречес. надписей христіанскихъ временъ изъ Южной Россіи**, Спб. 1893.
- Мансвытовъ Н., **Историческое описаніе Херсонеса**, Москва 1872.
- Памятники христіан. Херсонеса**, Москва 1908.
- П. Л., **Остатки церквей на развалинахъ древнего Корсуна.** «Кіев. Старина», К. 1889, IV.
- Ростовцевъ М., **Античная декорат. живопись на Югѣ Россіи**, I—II, Спб. 1914.
- Давне минуле нашого півдня**, Київ 1918.
- Элинство и иранство на югѣ Россіи**, Петрог. 1914.
- Скифія и Босфор**, Ленингр. 1925, Берлін 1931.
- Січинський В., *Ouvrages ukrainiens sur l'art byzantin parus pendant la période de 1917 à 1930.* „Byzantinoslavica“, Praha 1931, t. III, sv. 1, p. 247—55.
- Січинський В., *Monumenta Architecturae Ucrainae*, Praha 1940, tab. IV—V.
- Strzygovski, *Armenien u. Europa*, Wien 1914.
- Strzygovski, *Kleinasien, ein Neuland der Kunstgeschichte*, 1903; *L'ancien art Chrétien de Syrie*, 1936.
- Стефани Л., **Древности Босфора Киммерійскаго**, Спб. 1854.
- Тизенгаузенъ В., **Отчетъ И. Археол. Комиссіи за 1867 г.**, Спб. 1868, ст. XIX—XXII.
- Уваровъ А., **Собраніе картъ и рисун. къ изслед. о древностяхъ Юж. Россіи**, I—II, Спб. 1881.
- Штернь З., **Доистор. греч. культура на югѣ Россіи**, «Труды XIII. арх. сѣз., Москва 1907, т. I.
- Ястребовъ В., **Херсонесъ Таврический.** «Кіев. Старина», Київ 1883, т. VI, ст. 30—48.
- Якобсон А. Л., **С истории средневековой архитектуры в Крыму.** «Советская археология», 1940, № 6, ст. 205—226.

Л. Соневицький

УКРАЇНСЬКИЙ ЄПІСКОПАТ ПЕРЕМІСЬКОЇ І ХОЛМСЬКОЇ ЄПАРХІЙ в XV—XVI СТ.

(Закінчення)

АРХИПАСТИРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ

Познайомившись з особами, що управляли в XV—XVI ст. єпархіями західньо-українських окраїн, знаючи їхнє походження, освіту і життя до хвилини, коли вони вступали на владичі катедри, прослідивши їхню підготовку до архиерейських чинностей і спосіб, яким вони доходили до керми західньо-українських престолів, можна приступити до обговорення їхньої архипастирської діяльності. Тільки шляхом порівняння здатности, спосібности і підготовки майбутніх єрархів до виконування обов'язків керівників Церкви, з одного боку, і їхньої архипастирської праці, з другого, через порівняння, що могли дати єпископи тієї чи іншої доби для своєї Церкви і народу, з тим, що вони в дійсності дали, можна спробувати відповісти на питання, наскільки вони виконали покладене на себе завдання, чи вив'язались вони з обов'язків, які прийняли на себе, чи і в якій мірі здійснили вони сподівання, з якими зустрічало їх доручене їм стадо. Тільки тоді можна якслід оцінити тих представників нашої Церкви, від яких відмежовує нас сьогодні віддаль декількох століть.

1. ЄПІСКОПИ В ПРОВІДІ СВОЇХ ЄПАРХІЙ

а) А д м і н і с т р у в а н н я .

Єпископи поодиноких єпархій були зверхниками духовництва і пастирями вірних. До їх компетенцій належало свячення духовних осіб і церков, обсада парохій та монастирів у межах своєї єпархії. Висвячувати або приймати священників із чужих єпархій вільно було тільки з відома і за згодою місцевого владики. У місцевостях, що їх власниками були шляхтичі, при наставляванні священників доходило не раз до конфліктів між світською та духовною владою — траплялися випадки, що дідичі відмовлялись іменувати нового пароха; з другого боку, без благословення владики священник не міг управляти парохією під карою втрати свого священства. І так, напр., коли власник Глуська поставив в р. 1559 парохом священника, переведеного з іншої єпархії, єп. Теодосій

Лазовський протестував у холмському суді проти порушення своїх прав¹.

Єпископи виконували дисциплінарну владу над своїм духовництвом, до них належав суд над духовними особами, які були тим самим виняті з-під світської юрисдикції². Однак при тому гостро відчувався брак докладного розподілу компетенцій світського й духовного суду і через те доходило часто до нарікань та спроб поширення своєї юрисдикції, переважно в некористь духовного суду. Світські чинники вдирались нерозумно і в суд владик над самими духовними особами³. Компетенції єпископського суду обмежувались також через те, що священники вважались одночасно підданими власників маєтків⁴.

Стосунки між владиками і підлеглим їм духовництвом в XVI ст. не були занадто ідеальні. Правда, в багатьох випадках єпископи боронили своє духовництво перед світськими інстанціями і обстоювали його права, але нерозумно поставали конфлікти, що в останніх десятиліттях XVI ст. доходили до крайніх меж. З того часу, коли то в Холмі засідали єпископи міщанського походження, до яких ставилась шляхта з погордою, а то й зневажливо, даються часті позови владик перед світський суд, що закінчувались, звичайно, пониженням українських єрархів в очах своїх і чужих. Про єп. Лазовського розказували духовні з соборного крилосу, що коли дехто з-поміж них пробував протестувати проти способу господарювання церковними маєтками, владика побив тих, що поважились йому спротивитись. Єп. Леонтія Пелчицького, що в р. 1581 жалівся на холмського бурмістра і радних за напад на священника-члена собору, пізвали крилошани в тім самім році до суду за побої і рани, пошкодження одягу та ув'язнення. Владика, з свого боку, говорив перед судом про образу, відмову здати йому церковні доходи і про зранення ока. Також на наступ-

¹ Площанський, Прошлое Холмской Руси, т. I, ст. 160.

² Юрисдикцію єпископів над духовництвом признавали й королівські грамоти. Напр., грамота кор. Володислава, видана в Буді 1443 р., говорить про те: «Volumus insuper et praesentibus decernimus, quod a modo nullus Dignitiorum, Capitaneorum, Officialium, Terrigenarum et caeterorum subditorum Nostrorum cujuscunque status aut conditionis existunt, et praecipue Regni Nostri Poloniae praedicti, singulariter autem terrarum Nostrarum Russiae et Podoliae et aliarum ipsis annexarum de Jurisdictione praefatorum Episcoporum, Vladicarum et Praelatorum ejusdem Ritus Graeci et Ruthenorum, sed neque de judiciis Sacerdotum seu Plebanorum ipsorum, imo de causis Matrimonii aut divortiorum se deinceps impendant quoquo modo, non obstante quavis consuetudine ad hactenus in terris praescriptis quomolibet in contrarium observata.» Гарасевич, Annales, ст. 80. Поп. Пелещ, Geschichte der Union, т. I, ст. 375—376; Малиновський, Грамоты, Зоря Гал., ст. 197).

³ Напр., красноставські радні й міщани пробували в р. 1573 виняти священників Теодора і Василя з-під юрисдикції владика Захарії, за словами єпископа, «з погорди і зневаги для достоїнства холмського владика». Захарія боронив своїх прав і вольностей, «дарованих королями з давніх часів владикам» (Площанський, op. cit., т. I, ст. 196).

⁴ Напр., в р. 1561 савинський плебан Мартин Висоцький жалівся на єп. Теодосія Лазовського за те, що той посадив у тюрму о. Луку, підданого лат. єпископії (Там же, ст. 162).

ника Пелчицького, Діонісія Збіруйського жалувались священики за лайку і зневаги в присутності інших, за удари і рани; крім того Збіруйський, за їх словами, висловився про священиків: «я бив і ще буду бити їх, як собак». Нема сумніву, що в усіх тих позовах багато перебільщувань, але це не змінює факту, що в наслідок таких обвинувачень авторитет владик, що й до того часу не стояв занадто високо⁵, мусів ще сильніше потерпіти. В перемиській єпархії відносини наприкінці XVI ст., в часи владцтва Арсенія Брилинського, мало що відрізнялись. Говорить про те проречисто лист еп. Балабана до духівництва городецького повіту, виданий з приводу його ревізії перемиської єпархії після смерті Брилинського в р. 1591⁶.

Обов'язком єпископа супроти вірних був нагляд над їх релігійністю і мораллю. Єпископ міг покликати перед свій суд, а навіть відлучити від Церкви осіб, що провинились проти чистоти віри й моралі. До компетенцій єпископського суду належали всякого роду шлюбні справи — розвід, співжиття без шлюбу, двоженство тощо. У своїй, згаданій вище грамоті 1443 р., виданій по Флорентійській унії, кор. Володислав зараховував подружжі справи і розводи до виключних компетенцій владичого суду⁷. А коли холмський рабін, прийнявши на службу християнку грецького обряду, вів із нею нешлюбне життя і став батьком її сина, еп. Васіян Бака вважав своїм обов'язком піднести цю справу в холмському суді, «щоб зберігати порядок у своїй Церкві і не допустити до збільшення проступків».

Питання про те, в якій мірі виконували свої архипастирські обов'язки владики та на які труднощі вони натрапляли при тому, не може стати тут предметом детальних розслідувань, бо тоді треба б перейти до біографічних нарисів поодиноких владик, а ціллю цієї праці — дати загальний образ українського єпископату західних окраїн. Зате не можна на цьому місці перейти попри питання, на які проблеми, поза суто духовними функціями, звертали найбільше свою увагу владики XV—XVI ст.

Судові акти, що в них виступають владики XVI ст., — з XV ст. зберіглись тільки більше або менше фрагментарні відомості, що не можуть відтворити повної картини тодішніх відносин — рясніють від різних справ єпископів приватного характеру, передусім маєткових, а далі від різних фінансових трансакцій, зокрема холмських владик, які з управою Церкви не мали, часто, найменшого зв'язку. З-поміж єпископів XVI ст. до найбільших розмірів

⁵ Згадати хочби про зневагу еп. Філарета, яку йому заподіяв Лев Скорута, торгаючи владику за бороду і лаючи його, про що говорить акт з 1. 6. 1526 р., або про присвоєння грамот і дорожніх відомостей, що закидали Філаретові в судових процесах Угровецькі.

⁶ Балабан пише у ньому: «Послуху належного пастирєві своему єпископу не чините».

⁷ Гл. вище, прим. 2.

розвинув комерційну діяльність холмський єпископ Філарет (1507—1533), що не тільки скуповував маєтки для своєї рідні, але й позичав гроші шляхті, беручи за те в застав села і землі, а навіть цілі маєтки та з'являвся особисто в суді, наражуючись на різного роду пониження й зневаги. Під час більш ніж 25-тилітнього владництва Філарета не було року, щоб акти не згадували про такі його трансакції⁸, тим більше, що з приводу сіл, заставлених владики, доходило часто до спорів з дідами сусідніх маєтків. До того приєднувались ще судові справи за приватні маєтки владики, а вершком всього була торгівля катедральними маєтками, з яких Філарет деякі виміняв, інші продав. А Філарет не був єдиний; також інші владики XVI ст., хоч може і не в таких розмірах, займалися різними фінансовими трансакціями. Але тоді, як напр. Васіян Бака позичав іншим гроші, одержуючи в застав різні дорогоцінні речі⁹, єпископи кінця XVI ст. самі задовжувались: Леонтій Пелчицький позичав часто сам гроші, і то не тільки в шляхтичів, але й у жидів і навіть у польського духовництва; його наступник, Діонісій Збіруйський, перебував теж у фінансових клопотах, маючи труднощі з багатьма кредиторами. Холмські судові акти останніх десятиліть XVI ст. повні довгих записів тодішніх холмських владик-міщан.

Акти XVI ст. час-до-часу натякають більше або менше виразно на залежність єпископів того часу від своїх протекторів, заходами яких вони добились владичих катедр. Найбільш яскраво пробивається ота залежність з одного акту, виданого 18. 2. 1577 р., у якому єп. Леонтій Пелчицький зобов'язувався виплачувати синові холмського старости Олександра Лаца щорічно 100 зол. за те, що староста вставився за Леонтием перед королем і вистарався йому номінаційну грамоту¹⁰. Цікаво, що Пелчицький цього свого зобов'язання по совісті додержувався. А перемиський владика Арсеній Брилинський, що дістав перемиський престіл завдяки старанням перемиського старости, за словами православних панів з р. 1585 «противъ оного яко подданный противко пана своего мовити не смѣтъ»¹¹. Не диво, що львівський єпископ Балабан, який з доручення митрополита переводив по смерті Брилинського візитацію перемиської єпархії, застав її в сумному стані цілковитого занедбання й упадку. «Маємо справу, — писав він — же вѣ томѣ повѣтъъ Городецкомѣ великое безчиніе промежку васѣ священиковѣ и слабость вѣ законѣ святомѣ недбальствомѣ вашимѣ пастырскимѣ дѣется. Напередѣ, послушенства повинного ко пастырю своему єпископу ни чините, на соборѣ не бываєте, а святости мира святого для крещенія дѣтей не поновляете, о законѣ

⁸ Про самі позики Філарета згадують холмські акти в рр. 1511, 1512, 1513, 1517, 1519, 1520, 1521, 1524, 1526, 1529, 1531. (В деяких роках по декілька разів.)

⁹ Плошанський, *op. cit.*, I, ст. 155.

¹⁰ Там же, ст. 204.

¹¹ Див. «Походження».

святый не дбаєте, беззаконные браки, кровосмѣшенія, сватства, кумовства спущаєте и благословляєте, хватанія дѣвки вѣнчаєте, малженства законные роспускаєте, и всѣ беззаконства промежку посполитыхъ людей вашимъ недбалствомъ умножились. Такъ посполитые люди розсвѣрѣпили, же другій и о Господу Богу мало знаєть, вѣрити и молити ся ему не умѣєть, болше волхвами и чародѣями ся бавять, анежли Богу служатъ. Штожъ еще болшая и горшая вина єсть, же попове по малжонкахъ своихъ съ сего света зошлыхъ блудницъ собѣ держать безпечно, безъ сорому и боязни Божой, а другіи въ второженствѣ будучи смѣють на се патрахель брати и священическія справи дѣйствовати, дѣти крестити и литургисати»¹².

Не в кращому стані знаходилась в другій половині XVI ст. холмська єпархія. Боротьба за катедру, що тривала поперх 25 років, абсорбувала всю енергію холмських владик того часу. Не було це нове явище в Холмі: вже на початку XVI ст. розгорілась була боротьба за холмський престіл між Івашком Сосновським та Філаретом, і тільки після двох королівських грамот Івашко уступив місце своєму противникові, не покидаючи, проте, й далі надії на владичтво. Тепер, в останніх десятиліттях XVI ст., конфлікту не єдалось так легко загасити, і противники не жаліли зусиль і не перебирали в засобах, щоб лише забезпечити собі катедру перед своїми конкурентами. Коли номінацію дістав Збіруйський, контр-кандидат на холмську катедру Теодор-Терентій Омніс-Лаговський доложив усіх старань, щоб не допустити до висвячення Збіруйського, не здержуючися й перед наклепом, немов би той вбив шляхтича Андрія Рембовського. Зрештою, у вбивстві обвинувачували вже й одного з попередників Збіруйського, єп. Теодосія Лазовського, отже це не була новість в історії холмського владичтва.

Цих кілька наведених тут фактів, що не можуть, звичайно, аж ніяк претендувати на повність, можуть послужити тільки ілюстрацією тих стосунків, в яких опинились західньо-українські єпархії в кінці XVI ст. Не означає це в жодному випадку, що всі єпископи XVI ст. клали головну увагу на свої справи чи різні комерційні трансакції або витрачали свою енергію на те тільки, щоб удержатись на кафедрі. Були між ними й одиниці, для яких на першому місці стояла праця для єпархії¹³, а й посеред тих, які зуживали багато часу на справи, що ледве чи могли принести користь єпархії, знайшлись, як про це буде мова в дальшому, мужні оборонці не самих тільки кафедральних маєтків, а прав Церкви та народу взагалі.

¹² Цитую за М. Грушевським, Іст. України-Р., т. 5, ст. 503, що наводить це місце з Актів Зап. Рос. III, ч. 29.

¹³ Згадати хочби перемиського єпископа Антонія Радилівського, або холмського Йону Сосновського, що засівши вдруге на холмським престолі, боронив завзято прав до втрачених маєтків катедри.

І так, єп. Антоній Радилівський не обмежувався лише до сумлінного виконання своїх архиєрейських обов'язків. Він з власної ініціативи випросив у Радимні в латинського єпископа площу під церкву, а щоб могли поставити нову церкву в Самборі, вистарався дозволу в кор. Бони¹⁴. Вона дозволила теж, на прохання А. Радилівського, побудувати дома для священників (*domunculos pro poronibus*) і призначила на ту ціль дві жидівські загороди, з яких більшу викупив владика своїм власним коштом. Передумовою всіх тих дозволів королева поставила збудування муру і вежі, що боронили б доступу до міста. Єп. Радилівський, не зважаючи на різні перешкоди й труднощі з боку мешканців міста — латинників, виповнив і ці вимоги, і вкінці побудував церкву. Того ж року кор. Жигмонт Август дозволив, на просьбу перемиського владика¹⁵, поставити на церковних ґрунтах в Перемишлі дома для ремісників¹⁶, а самим ремісникам заложити окремий цех і торгувати своїми виробами¹⁷. Заходами єп. Радилівського побудовано на Владичу крилошанські будинки; той же владика опікувався братствами¹⁸.

Також інші владики XVI ст. дбали в більшій чи меншій мірі про спархіяльні потреби. Перемиський єп. Арсеній Брилинський, напр., велів помалювати Свято-Спаську церкву за Старим Містом, холмський єп. Захарія зобов'язався в р. 1572 щороку передавати на ремонт холмського монастиря 300 зол., єп. Михайло Копистинський поблагословив братство в Комарні і надав йому право завідувати школою¹⁹. Інтересам Церкви служив теж до деякої міри добір владиками єпископів-помічників, звичай, що широко практикувався в XVI ст.

Але всі ці, як-не-як, нечисленні факти не поменшують аж ніяк значення того негативного явища, що владики XVI ст., з невеликими винятками, присвячували свою увагу здебільша світським

¹⁴ «Admisimus eidem (Antonio Radyłowski) — розказувала у своїй грамоті кор. Бона — *ecclesiam vel synagoga ruthenam in civitate Nostra Nova Sambor, quae nulla illic existerat, extruere et constituere ad laudem Omnipotentis Dei et in titulum Nativitatis S. Ejusdem Matris V. Mariae*». (А. Добрянський, Короткі записки історическіє о мѣстѣ Самборѣ, Зоря Галицька, 1860, ст. 351).

¹⁵ «Ad supplicationem venerabilis Antoni Radyłowski.»

¹⁶ «Aedificare et denuo constituere in civitate nostra Premisliensi e regione muri per ipsum vladicam Antonium extructi intra et extra circuitum fundi ipsius ecclesiae sancti Ioannis Baptistae, in cuius possessione pacifica hucusque extitit, aedificia et domos pro artificibus et aliis quibuscunque inhabitatoribus pro tempore existentibus, citra tamen occupationem muri premisliensis et viae ex antiqua consuetudine circa murum eundem usitatae.» (М. Грушевський, Матеріали до суспільно-політичних і економічних відносин Західної України, ч. CIV).

¹⁷ «Ipsisque artificibus, quodcunque opificium exercentibus potestatem facimus, ut liceat illis opificibus contubernium proprium a contuberniis et fraternitatibus artificum in civitate Premisliensi agentium distinctum habere. Licebit insuper illis in circulo civitatis Premisliensis et domibus suis opificiorum suorum labores et instrumenta quaevis venum exponere et dividere.» (Там же, ч. CIV).

¹⁸ В р. 1563 затвердив уставу для братства у Вишні, в р. 1564 вистарав дозвіл від короля на братство в Самборі, тощо.

¹⁹ А. Добрянський, Історія єпископів, III, ст. 89.

справам, занедбуючи через те справи своєї єпархії. Годі теж дивуватись, що сучасники нарікали на низький культурний рівень сільського духовництва. Дбати про освіту свого клиру не було під силу єпископатові XVI ст. Хіба ж могли про те думати владика, що самі не мали змоги здобути собі вищої освіти і, зрештою, не дуже то дбали про поширення свого знання. І тільки владика кінця XVI ст., беручи собі приклад із острозької та братських шкіл, почали й собі старатися про школи та допомагати братствам їх закладати. В р. 1588 Теодосій Лазовський, колишній владика холмський, що перейшов в р. 1565 у Володимир, разом із володимирською капітулою, постановив «за напомненем вел. п. Кон-стантина кн. Острозького» направили порядки в соборній церкві, роблячи при тому спеціальну фундацію для школи, «аби ховано два бакаляры такихъ, жеби оденъ училъ по грецку, а другий по словенску»²⁰. Одначе весь той плян таки й лишився на папері. Чотири роки пізніше, в р. 1592 стараннями міщан і перемиського єпископа Михайла Копистинського засновано в Перемислї школу, а в її програму мала ввійти наука грецької, слов'янської і латинської мови. (Учителем в ній був дидакал Александер, вихованець львівської школи)²¹.

Наприкінці XVI ст. самі владика почали шукати шляхів, що усунули б непорядки в Церкві і привели б її до нового розквіту. Єпископи, зібрані в р. 1590 у Бересті (між ними був присутній і холмський владика Збіруйський) ухвалили з'їжджатись щороку, на те, щоб «рядъ и sprawy духовные и стародавний добрый светлый порядок привести, о справахъ церковныхъ обмышляти, о школах, о науках, шпиталех и о иных добрыхъ справахъ»²². А в своїх артикулах, що становили передумову прийняття унії, владика висунули цілий ряд домагань, що мали якраз на меті той «стародавний добрый светлый порядок привести».

б) Управа катедральними маєтками.

Перебираючи управу єпархією, єпископ переймав рівночасно адміністрацію маєтків катедри, на всіх тих правах і з тими обов'язками, що кожний інший землевласник. Катедральні маєтки знаходились під юрисдикцією владик; цю юрисдикцію потверджували деколи й королівські грамоти²³. У місцевостях, що були переведені на німецьке право, мешканці підлягали судові війта, а той судові єпископа. Судові акти повні скарг владик за невиконання

²⁰ М. Грушевський, *Іст. України-Р.*, т. 6, ст. 487—488.

²¹ І. Крип'якевич, *З історії галицького шкільництва XVI—XVIII ст.*, «Рідна Школа», 1933, ч. 2., ст. 25.

²² М. Грушевський, *Іст. України-Р.*, т. 5, ст. 565.

²³ Напр., в р. 1461 кор. Казимир IV вичислив у своїй грамоті, виданій холмському єпископові Григорієві, посілості, що підлягали виключно судові владика.

суду над своїми підданими, що допускались різних прогріхів (напад, поранення, рабунк, незвернений довг, тощо) і навпаки, жалів владик на тих, що не хотіли на їхнє бажання судити своїх підданих. Подибуються також акти, в яких єпископи домагаються видачі селян, що перейшли до інших місцевостей²⁴; з другого боку, владики мусіли завертати селян, що втікали від своїх панів, наражуючись в противному разі на судові процеси.

Єпископи виступали часто в оборону своїх підвладних за напади, побої, поранення і ограблення їх, за неправне ув'язнення і за притягання селян, що були підданими владик, до різних робіт для інших землевласників, тощо²⁵. Але траплялися й випадки, коли селяни, невдоволені поведінкою владик, шукали захисту в світських інстанціях, а то й жалілись перед королем на утиски єпископів. І так, між владикою Йоною Сосновським і селянами катедрального маєтку Бусно виникли непорозуміння про обов'язки селян супроти владик. Селяни нарікали в суді на єпископа і його сина за побої, поранення й неправне ув'язнення. Видана у зв'язку з тим королівська грамота доручала владиці випустити ув'язнених на волю і не давати в майбутньому причин до подібних скарг на себе. На наступника Йони, єп. Васіяна Баку, жалілися селяни перед королем за утиски і незаконні побори. Король наказав єпископові залишити селян у спокою, а всякі спори між владикою і селянами передав на вирішення старости. Тут треба зауважити, що селян підбурювали часто шляхтичі, ворожо наставлені з особистих причин до єпископа; їх то заходами появлялись прихильні для селян королівські грамоти.

Впродовж XV і XVI ст. єпископи західно-українських окраїн нераз віддавали катедральні маєтки в застав. Вже єп. Григорій (середина XV ст.) заставляв вйтівство в Сліпчі й Космові, потребуючи грошей. Його наступники Сильвестер і Герасим Бозький заставляли вже цілі маєтки катедри; в р. 1480 Герасим дав у застав Жукив, щоб могти викупити Невірків, що 12 років перебував у чужих руках. Отже була це доволі небезпечна практика, що провадила до відчуження катедральних маєтків. Ця небезпека зросла, коли на холмському престолі засіли в другій половині XVI ст. владики міщанського походження. Єпископи-шляхтичі могли в разі потреби виручити себе своїми дідичними маєтками, або шукати підтримки в своїй рідні²⁶. Єпископи-міщани не мали родових маєтків і не могли розраховувати на допомогу своїх родичів, а одночасно трактували катедральні маєтки як свою власність, а то й як

²⁴ Коли бурмістр і радні Городла не хотіли видати втікачів з катедральних маєтків Білополя й Бусна, єп. Леонтій Пелчицький вистався в р. 1578 грамоту в самого короля.

²⁵ Напр., єп. Леонтій Пелчицький заступає за селян Білополя і Бусна, яких жида-арендаторі обтяжували роботами, непередбаченими в умові.

²⁶ Напр., в р. 1479 за єпископа Герасима Бозького поручився в заплаті 46 уторських зол. довгу його брат Михайло, що віддав під застав свою частину родового маєтку. (Площанський, *op. cit.*, I, ст. 100).

якусь власність свого роду — адже холмський престіл був у другій половині XVI ст. поверх 35 років в руках одного роду красноставських міщан — і за свої довгі відступали на деякий час єпископські добра. Так робив Леонтій Пелчицький, так робив і його наступник Діонісій Збіруйський. Останній пробував боронитись ще в той спосіб, що не допускав до вводу в заставлені маетки, але це була дуже небезпечна гра: за зорганізування збройного спротиву при вводі в заставлений маєток, Збіруйського двічі засудили на вигнання і владика мало що не втратив своєї катедри.

А деякі єпископи першої половини XVI ст. пішли ще далі: вони вважали себе компетентними вирішати долю єпископських дібр. Відомий із своїх торговельних трансакцій холмський єп. Філарет не зупинився перед обміном і продажню церковних маєтків. В р. 1524 він обміняв за згодою короля села Сліпче, Космів і Чучнево, що перейшли до Грубешівського староства, за королівські села Білеполе і Бусно²⁷, декілька років пізніше село Бутин за королівське село Чешин²⁸. А що робив він це не без користи для себе, свідчить його угода з Вацлавом Замойським, якому він продав в р. 1525, без відома і згоди митрополита, за 500 гривень катедральні маєтки Жуків і Невіроків²⁹. Цю трансакцію переводив єп. Філарет поступово, боячись спершу опору з боку соборного духовництва. Тому то він одержав насамперед від Замойського завдаток у формі позики на 100 гривень, хоч владика ніколи за час свого владитства, крім цього єдиного випадку, не задовжувався і того самого дня сам позичив шляхтичеві Олехнові, власникові Чорнієва, 150 гривень, беручи в застав за те від нього село Камінь. Щойно коли Філаретові вдалося переконати своїх крилошан у необхідності продажу згаданих маєтків, він міг виступити з своїм пляном одверто. Раз відчужене майно катедри пропало безповоротно. Надаремне, 10 років пізніше наступник Філарета, Йона Сосновський домагався звороту проданого маєтку, пропонуючи Замойським ту ж суму, 500 гривень, яку їх батько заплатив Філаретові за Жуків та Невіроків. Замойські не погоджувались відступити продані села, а процес, що його розпочав Йона з ними, закінчився для владики безуспішно.

Іншого роду небезпека загрожувала катедральним добрам від протекторів, заходами яких той чи інший владика досягнув єпископський престіл. Бували випадки, що ці, здебільша світські люди, господарювали собі у церковних маєтках, як хотіли, а такі владики, як Арсеній Брилинський, не відважувалися в нічому противитись тим, яким вони завдячували свої катедри. Чималих шкод нанесла катедральним добрам Холма в останніх десятиліттях XVI ст. боротьба за холмський престіл, що вив'язалась між членами роду красноставських міщан. Теодор Омніс-Лаговський

²⁷ Площанський, *op. cit.*, т. I, ст. 44 і 50.

²⁸ Площанський, *op. cit.*, т. I, ст. 47.

²⁹ Там же, ст. 49.

не обмежився до старань одержати владичтво правним шляхом, він насильно опановував добра холмської катедри (в рр. 1573–1577), або нападав чи виправляв своїх спільників на них³⁰. Все те аж ніяк не сприяло інтересам Церкви, а навпаки, послаблювало її ще більше.

Була це, одначе, лише одна, негативна, сторінка в управі катедральними маєтками. Проте, не можна забувати, що існувала ще друга сторінка, на якій записались золотими буквами деякі перемиські та холмські владики XV—XVI ст. — була це оборона катедральних дібр перед прерізними претенсіями з боку посторонніх, чужих для Церкви елементів. Почати треба від найменш замітних, але водночас найчастіших процесів, які доводилось вести владикам в обороні цілості церковних маєтків. Судові акти заливає повільно справ, що відносились до спорів за границі катедральних маєтків або шкод, нанесених у зв'язку з тими спорами, як зорання і засів церковного поля, розкинення огорожі, знищення бджільника, скощення лугів, зруб дерев, викопання сосон із бджолами, захоплення чужого скота, знищення засіяного збіжжя тощо. Процеси за границі між маєтками ставали деколи, як на це вказують скарги владик у суді, причиною нападу на села та пограблення селян. Багато судових справ єпископи вели за вдержання землі, що належала до катедри, за володіння подарованих чи записаних їй піль, лісів, ставів і за інші права владик, якщо вони оспоровувались³¹. Коли претендентами на катедральні маєтки були старости або інші впливові особи, єпископи звертались з своїми скаргами до короля³². Таким чином спори за церковні маєтки вирішували світські інстанції, не зважаючи на постанову собору 1509 р., на підставі якої, у випадках, коли до церковних маєтків мали претенсії світські власті, рішення належало митрополитові³³. Але як могли здійснюватись ці постанови Виленського собору, коли вел. князь не погодився на просьбу митрополита Йони, щоб вийняти з-під юрисдикції звичайних (земських) судів і перенести на суд вел. князя спори за церковні маєтності.

Окремий розділ становило розграблювання церковного майна після смерті єпископів. Пропадали тоді часто різні дорогоцінні речі, (мітри, чаші тощо), інвентар з фільварків, збіжжя, худоба,

³⁰ І так, 19. 12. 1577 р. Теодор Омніс-Лаговський напав сам на Білополе, 5. 12. 1580 вчинили напад його спільники.

³¹ Напр., за право побирання податків у посіlostях, приналежних до катедри, побудови селянських господарств на тих землях, за присвоєння данини в натурі, призначеної для владик тощо.

³² В р. 1543 королівська грамота заборонювала холмському старості, що виступив з претенсіями на Вовчинець, власність холмської катедри, непокоїти владиків; в р. 1548 кор. Жигмонт Август велів грубешівському старості, що пробував захопити владиччі маєтки Білополе і Бусно, залишити їх в спокою.

³³ «А которсе дѣло будетъ мѣти до церковного имѣнья, и онѣ нехай правомъ подписиваетъ передъ митрополитомъ (цитую за Грушевським, Іст. України-Р. т. 5, ст. 465).

а то й самі катедральні маєтки переходили в руки родичів покійного владика і новопоставлені єрархи мусіли витрачувати деколи багато зусиль, щоб усе те відобрати й перебрати в свої руки. Не багато помагали й королівські розпорядки, щоб після смерти єпископа списувати рухоме майно в присутності старости, урядників і представників духовництва і тримати його в запечатанні, поки не буде іменованій новий владика³⁴. Вибір єпископів-помічників з правом наступства, що став звичайним явищем у XVI ст., мав принайменше ту добру прикмету, що запобігав надмірному розбазюванню майна катедри по смерті владика. В р. 1589 король погодився на просьбу митрополита й єпископів, щоб на майбутнє крилошани і старше духовенство єпархії завідувало вакантними катедрами з їхніми маєтками, як це водилось в польській Церкві³⁵. Таке ж саме прохання заносили королеві наново владика, приступаючи 6 років пізніше до унії³⁶. Король обіцяв здійснити бажання владик³⁷.

Але всі ці вище згадані намагання єпископів XV—XVI ст. не можуть дорівнювати відвазі та сміливості тих деяких західно-українських єрархів цього періоду, які не завагались опонувати навіть королівським постановам про передачу катедральних маєтків у чужі руки і домагатися звороту тих маєтків.

Добра, які мали в своїм посіданні західно-українські катедри, походили ще з надань княжих часів. Пізніше надання згадуються в землях, що входили в склад вел. кн. Литовського, зокрема там, де сиділи княжі або заможні магнатські роди. Тому то луцька й володимирська катедри стали найбагатшими катедрами на українських землях. В іншому положенні опинились західно-українські єпархії, що дістались під владу Польщі. Не було тут мови про побільшення дотацій владичтв. Про якісь більші надання холмській катедрі востаннє згадує записка на євангелії з р. 1376, розказуючи, що кн. Юрій Холмський надав холмському владичтву 4 села³⁸. З XV ст. відомо тільки про передачу холмській катедрі дворища Бутин, яке записав їй в р. 1416 або 1417 Олехно Дмитрович Сандимович, зобов'язавши при тому своїх потомків у Лукові платити холмському владичі медову данину, та про пода-

³⁴ Розпорядки кор. Жигмонта з р. 1518 і 1532.

³⁵ Грушевський, Іст. України-Р., т. 5, ст. 485.

³⁶ «Post mortem Metropolitani et Episcoporum ne Capitanei (Starostae) atque Thesaurarii (Intendentes) se in bona Ecclesiastica ingerant, sed more et ordine Romanae Ecclesiae, quoad (в Тайнера надруковано помилково «quod») alter electus non fuerit, Capitulum ea bona administret». (Theiner, Monum. Pol., III, ст. 235. Пор. Гарасевич, Annales, ст. 184; Пелеш, Geschichte der Union, I, 533; Малиновський, Грамоты, Зоря Гал., ст. 210).

³⁷ «Добра и маетности церковныи абы по смерти митрополита и иншихъ преложонныхъ духовныхъ въ моци и шафунку капитули закону греческого дотоль зоставали, ажь отъ насъ оурядъ вакуючи кому поданыи будетъ». (Гарасевич, op. cit., ст. 190. Див. також Малиновський, Грамоты, Зоря Гал., ст. 214.)

³⁸ Але й ця вістка не вважається всіми дослідниками автентичною; про її автентичність див. Грушевський, Іст. України-Р., т. 3 ст. 109—110.

рування Олехном Скоруютою з Молодятич катедральній церкві й холмському монастиреві в р. 1478 Костковставу вблизи Покрови³⁹; в XVI ст., коли в Холмщині залишилися ще тільки рештки української шляхти, нема вісток і про такі дрібні надання⁴⁰. Тому перед західньо-українськими владиками стояло завдання вдержати принаймні ті посілости, що здавна належали до Церкви. Щоб забезпечити собі й своїм наступникам маєтки катедри, єпископи добивались час-до-часу королівських грамот на право володіння ними⁴¹. Але королі не завжди грали ролю опікунів української Церкви, деколи вони завдали їй важких ударів.

Для перемиського владичтва таким ударом була передача Ягайлом в р. 1412 латинському духовництву перемиського собору. А й ті 20 сіл і дворища в 10 дальших селах та кілька монастирів з ґрунтами, що їх вчисляв як власність перемиського владичтва привілей 1407 р., не збереглися на довго при цій катедрі. Число їх мусіло вже до кінця XV ст. значно поменшати; вістки перемиських актів вказують на те, що перемиському владичтву було в другій половині XV і в XVI ст. далеко до того багатства, про яке говорив привілей 1407 р.

Для холмської катедри сумно записався в пам'яті рік 1533, коли то після смерті єп. Філарета король Жигмонт своєю грамотою, виданою у Вильні 20. 10. 1533 р., відобрав від холмського, тоді необсадженого владичтва, села Чешин, Стрижів і частину Плаванич та передав їх «на вічні часи» польській холмській катедрі. Король робив це як патрон обох Церков, а свій вчинок мотивував тим, що майже всі його піддані, а зокрема „*insigniores e militari ordine*“ Холмської землі перейшли вже на латинство, а руська Церква опустіла, виявляючись менше корисною для служби Богові. Далі говорив Жигмонт у тій своїй грамоті, що як-

³⁹ Судовий акт з 23. 11. 1478 р. (Площанський, *op. cit.*, т. I, ст. 42.)

⁴⁰ Деякі пожертви походили з вел. кн. Литовського; напр., на початку XVI ст. Мих. Глинський записав до всіх православних катедр в. кн. Литовського й Корони по десять кіп на впис до синодиків єпископських і таку ж суму на володимирську катедральну церкву, окрім того, що на синодик; так само на луцьку, холмську й перемиську, на «соборну» церкву св. Миколи в Бересті, Спаса з Люблині тощо (Грушевський, *Іст. України-Р.*, т. 6, ст. 307—308).

⁴¹ Так напр., королівський привілей із 1407 р., а опісля грамота, яку вистарався перемиський владика Атанасій Бірецький в р. 1464, потверджували права перемиських владик на володіння катедральними маєтками. В привілею, виданому по Фльорентійській унії королем Володиславом в р. 1443 для цілої руської Церкви, говорилося: «*Praeterea ut iidem Episcopi seu Vladicae, caeterique Praelati et Ecclesiasticae Personae saepe dicti Ritus Ruthenorum vitae adminiculis sustentati, ad Laudes Deo exolvendas eo commodius intendere possint, ipsi et eorum Ecclesiis universis in dominiis Nostris ubicumque existentibus omnes villas et possessiones quaslibet, quibuscunque nominibus censeantur, quae ab antiquo ad ipsas Ecclesias pertinere videbantur, et per quascunque personas et in quibuscunque terris et districtibus Nostris in praesens habitas, cum omnibus eorum iuribus pia mansuetudine duximus restituendas, et restituimus per praesentes, temporibus in aevum successuris...*» (Harasiewicz, *Annales*, ст. 80; Поп. Пелеш, *Geschichte der Union*, I, ст. 376, а також Малиновський, *Грамоты*, Зоря Гал., ст. 197).

раз предки тих, що стали вже латинниками, подарували колись деякі маєтки холмській катедрі, з яких зрештою частину на добірй основі відобрали холмським владикам вже Жигмонтові попередники⁴². Втрата Чешина, Стрижова та Плаванич була для холмської катедрі тим болючіша, що надійшла тільки декілька років після продажу владикою Філаретом катедральних маєтків Жукова і Невіркова. Таким чином при холмським владичстві залишилися, крім посіlostей в самому Холмі, тільки Покрова, Білополе і Бусно.

Не зважаючи на королівське рішення, новий холмський єпископ Йона Сосновський почав з усією енергією старання, щоб відзискати не лише продані Філаретом села Жуків і Невіроків, але й відібрані королем Чешин, Стрижів та Плаваничі. Ці спроби єп. Йони становили центральний проблем часів його другого владичтва і заповнювали впродовж кільканадцяти років холмський акти. Не знеохочений невдачею в процесах з Замойськими, яким Йона пропонував зворот 500 гривень, тієї самої суми, яку їх батько заплатив Філаретові за Жуків і Невіроків, він вів процеси з польським холмським єпископом Дзядушким та його капітулою за насильне оволодіння Чешина і Плаванич, і з Тенчинськими за катедральний маєток Стрижків, покликуючись на вистарану для себе в р. 1543 королівську грамоту, що потверджувала українській Церкві всі привілеї та забезпечувала всі ті вольності і права, яким користувалась польська Церква⁴³. Невдоволений постановами холмського суду, Йона шукав справедливості у вищих інстанціях, а вкінці вся справа перейшла в Краків на вирішення короля. Однак тими процесами владика не тільки нічого не виграв, але через те й попав у неласку короля. В актах нема ніяких слідів, щоб апеляція Йони дійшла до королівського трибуналу, а мужній владика мусів, мабуть, залишити свою катедру.

20 років пізніше справу підняв наново єп. Теодосій Лазовський, домагаючись звороту втрачених в р. 1533 маєтків катедрі, однак знову безуспішно. На тому намагання холмських владик відібрати колишні катедральні добра на довший час припинились; єпископи останніх десятиліть XVI ст., що походили з міщанського роду, не здобулись на такий, все ж таки відважний крок, тим більше, що велика частина їхніх зусиль зуживалась у довгорічній боротьбі за холмський престіл. Тільки в зв'язку з Берестейською унією питання втрачених катедральних маєтків стало знову актуальне. Українсько-білоруський єпископат використав цю нагоду, щоб домагатись від короля не лише потвердження прав на всі маєтки, що в тому часі належали до Церкви, але й звороту тих церковних дібр, які в будьякий спосіб відчужу-

⁴² Площанський, *op. cit.*, т. I, ст. 135 і 139.

⁴³ Площанський, *op. cit.*, т. I, ст. 138.

лися⁴⁴. Підтримав ці вимоги владик й папа у письмі до Жигмонта III⁴⁵. Король в основному погодився на домагання владик, пишучи в своїй грамоті: «Также и о захованію церквей при давномъ наданю ихъ въ добрахъ... позволяемъ aby о таковыє добра отъ церкви отнятыє, которые бы неслушне кто державъ, вольно было позивати, и правомъ ихъ доходити... Также и наданя добръ церковнихъ такъ тыхъ на которыхъ права суть, якотежъ тыхъ, на которыхъ бы права не было, а только въ Євангеліяхъ старыхъ найдовалися, вцалѣ заховати хочемо... Привилій который отъ насъ даный оуже мають, хочемо имъ въ цѣле заховати, и за по-

⁴⁴ «Quoniam vero multorum ecclesiasticorum bonorum per Antecessores nostros, nescitur quo jure, amissorum, possessione exclusi sumus, quibus nonnisi eo usque quoad Antecessores nostri vixissent, carere debuerimus, petimus ut bona haec Ecclesiis restituantur. Siquidem tanta inopia et egestate sumus constricti, ut non solum necessitatibus Ecclesiarum nos providere, sed etiam sufficientem victum nobis suppeditare non possumus. Inposterum autem ne bona Ecclesiae sine consensu Ep. porum totiusque Capituli conferantur, a S. R. M. contendimus. Privilegia nostra super bonis Ecclesiis Cathedralibus attributa, in quorum possessione pacifica hucusque existunt, ut vires et robur suum perpetuae firmitatis obtineant» (Гарасевич, Annales, ст. 183—184; За: Thomae a Jesu, Opera omnia, Coloniae Agripinae 1684: De conversione omnium Gentium procuranda, Lib. VI, pag. 140—146; Пор. Пелеш, Geschichte der Union, I, 533, а також Малиновський, Грамоты, Зоря Гал., ст. 210).

Дещо відмінно подані ці вимоги владик у Тайнера: «Quia sunt multa bona ecclesiastica ab Antecessoribus nostris aliis saecularibus tradita, quae per temporales possessores occupantur et hoc illegitime, humiliter petimus, ut ad Ecclesias reddantur, quia sedes nostrae tam sunt miserae, ut non tantum cultui divino providere, sed nosmet ipsi miserum victum non habemus. Si quis autem in bonis ecclesiasticis patrimonium haberet, eo mortuo bona Ecclesiae restitui debent: et nemo de bonis ecclesiasticis secundum suum beneplacitum dispensare debet sine consensu sui Episcopi et Capituli. Bona item omnia, quae nunc Ecclesia possidet, Evangeliiisque inscripta habentur, etiamsi alia super eis privilegia non extent, ut indubitato iure ad Ecclesiam pertineant, integrumque sit Ecclesiae etiam antiquitus ablata repetere». (Theiner, Monum. Pol., III, 235).

А в тім, вже на конференції сп. Кирила Терлецького з представниками польського духовництва в 1595 р. постановлено, що «Dobra cerkiewne, któreby jakimkolwiek sposobem, przez prawo albo przez gwałt odeszły, mają bydź przywrócone i wszystkie fundacye i nadania Władcytw, Monastyrów zatwierdzone». (Гарасевич, op. cit., ст. 176. Див. також Малиновський, Грамоты, Зоря Гал., ст. 202; Пор. Пелеш, op. cit., I, ст. 528).

⁴⁵ Про це повідомляв папа владиків у своїм Бреве з лютого 1596 р.: «Sigismundo Regi filio nostro carissimo vos et Ecclesias vestras earumque bona efficaciter commendavimus, atque ab eo petivimus, ut non solum vos et vestra sua ope et auctoritate tueatur, sed etiam ut vos ornet et amplificet» (Theiner, Mon. Pol., III, ст. 251; Пор. Гарасевич, op. cit., ст. 217; Пелеш, op. cit., I, ст. 624; Малиновський, Грамоты, Зоря Гал., ст. 206).

Про короля папа писав у письмі з 7. 2. 1596 р.: «Et quia audimus, fructus Ecclesiarum illarum multis alienationibus valde esse attenuatos, ita ut non solum Episcopi ipsi decenter (que) sustentari non satis queant, sed multa praeterea incommoda consequantur, dum sacrarum aedium sarta tecta curari, et verbi Dei idonei concionatores et scholarum magistri et caetera eiusmodi adhiberi nequeunt, propterea Ruthenorum Episcoporum Ecclesias earumque bona, census et proventus tibi magnopere commendamus, ut, te favente et auxiliante, non modo quae adhuc extant, conserventur, sed etiam illa, quae alienata sunt, etiam Regina confirmatione interposita, gravi cum Ecclesiarum detrimento, quantum fieri poterit, ex iustitiae praescripto recuperentur» (Theiner, Mon. Pol., III, ст. 252—3).

зволениємъ всѣхъ становъ речипосполитой на сеймъ валномъ, вольно то имъ будетъ конституцією собѣ варовати»⁴⁶.

Тому то, зараз же по довершенні унії в Бересті, польське холмське духовництво, боячись втратити загарбані перед декількома десятками років посілості, почало старатися про королівську грамоту, яка їх забезпечила б. І дійсно, вже півтора року по Берестейським акті, на весну 1598 р., Жигмонт III видав грамоту, якою потверджував передачу латинській катедрі Чешина й інших маєтків, довершену в р. 1533 Жигмонтом I. Польське духовництво Холма не помилилось: холмські єпископи-уніяти першої половини XVII ст. поновили свої претенсії до втрачених маєтків катедр⁴⁷.

2. ДІЯЛЬНІСТЬ ЄПІСКОПІВ ПОЗА УПРАВОЮ СВОЇМИ ЄПАРХІЯМИ

а) Участь у Соборах. Духовні уряди і функції поза межами єпархії.

Згідно з постановами вселенських соборів єпископи під проводом митрополитів мали збиратись на провінціональні собори, щоб обговорювати та полагоджувати на них всі важливіші справи й усувати всі можливі непорозуміння в житті Церкви. Але у Візантії та в Київській Русі роля соборів була невелика і тільки пізніші собори XV—XVI ст. мали більше значення для українсько-білоруської Церкви⁴⁸.

В 1415 р. відбувся славнозвісний Новгородський собор, на якому зібрані єпископи українських і білоруських земель, в тому числі перемиський і холмський, вибрали митрополитом Григорія Цамвлака. Опісля вістки про собори стають дуже скупі і тільки в останніх десятиліттях XV ст. згадується декілька соборів, що їх ціллю був вибір нових митрополитів⁴⁹, одначе вісток про участь

⁴⁶ Гарасевич, *op. cit.*, ст. 190. Див. також Малиновський, Грамоты, Зоря Гал., ст. 213—214.

⁴⁷ Атанасій Пакоста почав процеси з Остророгом за Бутин, з Замойським за Жуків (в 1623 р.), з Захарієм Серним за Стрижів (1624); єп. Теодосій Мелешко почав у р. 1626 процес із Липським за Невірків і Перемиволки та продовжував процес з воеводою Томою Замойським за Жуків; єп. Терлецький продовжував в рр. 1630—1647 процеси з Остророгами за Бутин (1630—1638), з Серними за Стрижів, з Замойськими за Жуків, з Липськими за Невірків і Перемиволки (1631—1636) тощо.

⁴⁸ Про діяльність соборів в історії українсько-білоруської Церкви див. В. Зайкинъ, Участиє свѣтскаго элемента въ церковномъ управленіи, розд. X, ст. 88—122.

⁴⁹ По смерті митр. Григорія в р. 1473, на початку 80-их рр. вибір митр. Симеона, в 90-их рр. вибір митр. Йони і Макарія.

в них перемиських чи холмських єпископів нема. Щойно на соборі 1509 р., який відбувся у Вильні, і ухвалив цілу низку важливих постанов, що мали на меті уздоровити внутрішнє життя Церкви, виступають між підписаними єпископами перемиський Антоній і холмський Філарет. Виленський собор ствердив, що деякі владики, вимовляючися світськими справами, не приїжджають і не беруть участі в нарадах, та підкреслив обов'язок єпископів правильно збиратися на собори. Проте в XVI ст. собори скликувались лиш зрідка. Що ж до участі єпископів західніх окраїн, то відомо, що перемиський єпископ Лаврентій Терлецький був присутній на львівському соборі в р. 1539. Частіше відбувались єпископські собори наприкінці XVI ст., напередодні унії. На соборі у Вильні 1589 р., під час побуту патріарха Єремії, на грамоті підписались 4 єпископи, між ними Леонтій Пелчицький, що був тоді єпископом пинським; на з'їзді в Белзі й синоді в Бересті 1590 р. був присутній холмський єпископ Діонісій Збіруйський. В Бересті ухвалено відбувати щорічно з'їзди, на які мали приїжджати всі владики, під грошевою карою, а то й під загрозою втрати катедри. На з'їзді єпископів-прихильників унії в Сокалі в р. 1594 з'явилися також владики холмський, Діонісій Збіруйський і перемиський Михайло Копистинський. На Берестейському соборі в жовтні 1596 р. холмський єп. Діонісій Збіруйський підписав декларацію унії, а перемиський Михайло Копистинський заявився по стороні православних.

Крім соборів владики їздили ще по висвяченню до митрополитів, і деколи до королів, щоб випросити собі різні грамоти, дозволи на будову нових церков, тощо.

Єпископи виконували також різні функції в сусідніх єпархіях, зокрема тоді, коли ті єпархії не були обсаджені, або при виборі нових єпископів. Холмський єп. Філарет, на доручення митрополита, відбував в рр. 1510—1511 інспекцію львівської єпархії, що в той час взагалі не мала свого власного єпископа, а правилась до р. 1539 тільки митрополічими намісниками, яких на підставі королівської грамоти 1509 р. іменував з того часу львівський латинський архієпископ. Хоч холмський владики міг виказатися королівською грамотою, проте львівський римо-католицький архієпископ Бернард Вільчек казав його арештувати і випустив на волю щойно тоді, коли король видав 27. 2. 1511 р. нову грамоту, в якій повідомляв, що сам судитиме Філарета, якщо той чимнебудь провинився. Декілька тижнів пізніше король звертався до львівського архієпископа, щоб він дозволив холмському владиці висвячувати священників у львівській єпархії⁵⁰. А коли несповна 30 років пізніше митрополит висвятив Макарія Тучапського на першого єпископа відновленого львівського владичтва і король потвердив його, в числі комісарів, що передавали Тучапському упра-

⁵⁰ Площанський, Прошлое Холм. Р., т. I, ст. 108.

ву єпархією був перемиський владика Лаврентій Терлецький, а холмський єп. Йона Сосновський виступав як свідок у грамоті, яку виставив митрополит першому львівському владіці в Новгородку під датою 22. 2. 1540 р.⁵¹. Перемиські владики наглядали в XVI ст. над карпато-українськими церквами; холмський єп. Симеон Бугак, як розказує Супрасльський літопис, брав участь в посвяченні церкви у Володимирі в р. 1494 разом із єпископами луцьким та володимирським; єп. Захарія їздив у січні 1567 р. у Вильно для поставлення нового митрополита; той же владика мав висвятити з доручення митрополита луцького єп. Івана Борзобогатого-Красенського тощо.

Про якісь духовні уряди, які виконували б перемиські та холмські єпископи XV—XVI ст. поза управою своїми єпархіями, або відзначення тих владик у формі титулів, тощо, грамоти й акти того періоду майже не згадують. Відомо тільки, що холмський єп. Теодосій Лазовський дістав від короля експектативу на митрополію, але по смерті митр. Вельковича митрополичу катедру одержав в р. 1568 турівський єпископ Йона Протасович. Друга вістка відноситься до холмського єпископа Діонісія Збіруйського, якого по проголошенні унії в Бересті король іменував Лещинським архимандритом. Митрополичий престіл не дістався ні одному з перемиських або холмських владик XV—XVI ст.

б) Участь у світській управі й урядах.

В добі княжої держави єпископи нераз брали участь в дипломатичних місіях, або посередничили між самими князями. Як княжі дорадники, вони відігравали деколи значну роллю в політиці, а часом і з власної ініціативи забирали голос у світських справах.⁵² Холмський єп. Іван був дорадником короля Данила. Коли в р. 1259 Бурунда пізвав князів, щоб прийшли його привітати, Данило вислав у заступстві Василька, Лева і єпископа Івана.⁵³ Щоб врятувати спадщину по кн. Володимирові Васильковичу, який записав свій уділ Мстиславові, князь Лев вислав від себе в лютому 1288 р. до кн. Володимира, що вмирав, перемиського єпископа Мемнона.⁵⁴ В раді Юрія-Болеслава, з участю якої були видані грамоти 1334—35 рр., виступав місцевий єпископ побіч двірського і воєводи.⁵⁵

У вел. кн. Литовським з'їзди урядовців, князів і панів Волинської землі, що полагоджували різні справи землі і вибирали представників на сойми вел. князівства та давали їм відповідні

⁵¹ Там же, ст. 147.

⁵² М. Грушевський, *Іст. України-Р.*, т. III, ст. 290.

⁵³ М. Кордуба, *Історія Холмщини й Підляшшя*, Краків 1941, ст. 70.

⁵⁴ Добрянський, *Історія єпископів*, ч. I.

⁵⁵ Грушевський, *Іст. України-Р.*, т. 5, ст. 289.

інструкції, відбувалися ще в XVI під керівництвом воєводи і єпископа. Але в раді вел. князівства для православного митрополита й єпископів місця вже не було.

Яку ж роль відігравали українські єпископи на землях Корони?

В найдавніших холмських актах з XV ст. владики виступали в суді поруч з іншими місцевими достойниками і займали друге місце, зараз по старості⁵⁶, а в тих засіданнях, на яких не було старости, поміщувались на першому місці⁵⁷. В другій половині XV ст. почесне місце в суді займав ще єп. Герасим Бозький; але вже незабаром на місці владик з'являються там латинські єпископи. Останнім холмським владикою, якого акти згадують між предсідниками суду, поруч інших впливових осіб, був єпископ Філарет на початку XVI ст. Пізніше владики виступали в суді вже тільки як позовники або пізвані.

В історії перемиських та холмських єпископів XV—XVI ст. акти розказують лиш один раз про присутність владики на соймику шляхти. Трапилося це в р. 1446, коли холмський єп. Григорій з'явився 7. 3. того року на з'їзді шляхти у Войславичах⁵⁸. Сталося це, можливо, в зв'язку з Фльорентійською унією 1439 р.; грамота кор. Володислава, видана в Буді 1443 р., отже декілька років по Фльорентійським Соборі, говорила саме про зрівняння українсько-білоруського духовництва в правах з духовництвом польським. Автім був це єдиний випадок; в пізніших часах нема ніяких слідів, щоб хтонебудь із перемиських чи холмських єпископів брав участь у соймках місцевої шляхти. І хоч польське духовництво мало широкий вплив на королівським дворі і в урядах та висилало своїх представників до сенату, то про будьякий голос в управі державою, про місце в сенаті для українських владик не було мови. Не маючи доступу до соймків, на які збиралась вся шляхта цілої землі, щоб вирішувати всі справи своєї землі, вибирати делегатів на сойм, давати їм відповідні інструкції та вислухувати їхніх звітувань, владики не брали теж ніякої участі в провінціональній управі.

Приступаючи наприкінці XVI ст. до унії, владики піднесли питання рівноправности з польським духовництвом. Вже на конференції відпоручника українсько-білоруського єпископату, Кирила Терлецького, з представниками польського духовництва в р. 1595 ухвалено, що „Władykowie w radzie króla Imci między Biskupami mają mieć miejsce naprzód na sejmie“⁵⁹. В своїх артикулах влади-

⁵⁶ Холмський суд відбувався 5. 12. 1429 р., напр., «praesentibus Wolczkone Capitaneo Chelm., Religioso Choma Namestnik Chelm., Wossio Judice Chelm. etc.» (Площанський, *op. cit.*, I. ст. 79).

⁵⁷ Напр., акт із 9. 2. 1432: «... praesentibus Wladica et Wossio Judice Chelm...» (там же, ст. 79).

⁵⁸ Там же, ст. 88.

⁵⁹ Гарасевич, *Annales*, ст. 176. Див. також Малиновський, *Грамоты, Зоря Гал.*, ст. 201. Пор. Пелеш, *Geschichte der Union*, т. I, ст. 528.

ки вимагали для себе місць у сенаті: „non aliqua commodorum ratione et ambitione ducti, verum ut oves nostrae, quarum curam gerimus, majori nos observantia colant et observent, cum ea dignitate Episcopatus, qua et caeteri Romanae religionis homines fungamur“⁶⁰. При тому владики ясно підкреслювали, що доступ до сенату належить їм вже хоч би з уваги на те, що „eandem dignitatem, officium et characterem cum ritus Romanae Ecclesiae Episcopis gerimus“⁶¹, доказуючи, що однією з головних причин неуспіху Фльорентійської унії було те, що „Episcopi ritus nostri nulla iusiurandi obligatione tenerentur“⁶², тоді як складаючи сенаторську присягу, вони були б далеко тісніше пов'язані з Римом⁶³. Владики вимагали також, щоб їх запрошено на сойм та соймики⁶⁴ і щоб вони могли висилати двох своїх делегатів до найвищого трибуналу⁶⁵. Папа позитивно поставився до цих дезидератів владик і не лише просив короля надати владикам сенаторську гідність⁶⁶, але й звертався до різних достойників у Польщі, духовних і світських, а саме до кардинала Радивиля, до архієпископів гнзненського і львівського, до єпископів холмського, кувявського, перемиського і луцького, до великого канцлера коронного Яна Замойського, до канцлера вел. кн. Литовського Лева Сапіги, до каштеляна краківського кн. Януша Острозького, до віцеканцлера вел. кн. Литовського, до віцеканцлера коронного Яна Тарновського, до воеводи краківського Миколая Фірлея та до кн. олицького Миколая Криштофа Радивиля, щоб вони допомогли владикам одержати місця в сенаті⁶⁷. Король Жигмонт III обіцяв владикам підтримку для їхніх домагань, звертаючи, однак, увагу на те, що такі справи

⁶⁰ Гарасевич, *op. cit.*, ст. 183. Пор. Пелеш, *op. cit.*, I, ст. 533, а також Малиновський, Грамоты, Зоря Гал., ст. 210.

⁶¹ Theiner, *Monum. Pol.*, III, ст. 235. Пор. Гарасевич, *op. cit.*, ст. 180; Пелеш, *op. cit.*, т. I, ст. 530; Малиновський, Грамоты, Зоря Гал., ст. 203.

⁶² Ibid.

⁶³ «sed cum quisque illorum iuramento Senatorio obligatus fuerit, difficile est, ut aliquis de dissidio et dissensione moliri quidcunque audeat» (Ibid.).

⁶⁴ «Literae pro Comitibus generalibus Regni et particularibus Conventibus celebrandis ut ad nos mittantur» (Ibid.).

⁶⁵ «Ad iudicia tribunalis Regni more et consuetudine Provinciae inter Spirituales Romanae Ecclesiae duos quoque ex Spiritualibus religionis nostrae deputari petimus, qui etiam iura et libertates nostras tueantur» (Theiner, *Monum. Pol.*, т. III, ст. 236. Пор. Гарасевич, *op. cit.*, ст. 184; Пелеш, *op. cit.*, I, ст. 534; Малиновський, Грамоты, Зоря Гал., ст. 210).

⁶⁶ Папа повідомляв про те у своїм Бреве, виданому 7 лютого 1596 р.: «Sigismundo Regi filio nostro carissimo, vos et Ecclesias vestras... efficaciter commendavimus, atque ab eo petivimus, ut... vos... Senatoribus Regni adscribat» (Theiner, *Mon. Pol.*, т. III, ст. 251. Пор. Гарасевич, *op. cit.*, ст. 217; Пелеш, *op. cit.*, т. I, ст. 624; Малиновський, Грамоты, Зоря Гал., ст. 206).

До короля папа писав: «Sed unum illud est, quod a tua Regali magnificentia pro fratribus nostris Episcopis Ruthenis omni studio expetimus et requirimus, ut eos scilicet inter Senatores Ecclesiasticos Regni Poloniae admittas et recipias...» (Theiner, *Monum. Pol.*, III, ст. 253).

⁶⁷ Див. Theiner, *Monum. Pol.*, III, ст. 253—260. — Лист папи Климента VIII до кувявського єпископа Гієроніма поміщений теж у Гарасевича (*op. cit.*, ст. 223—224) та в Малиновського (Грамоты, Зоря Гал., ст. 209).

належать до компетенцій сойму⁶⁸. Король годився також на те, щоб владики могли висилати своїх далагатів до трибуналу, але не міг вирішити цього питання без згоди польського духівництва⁶⁹.

Одначе в дійсності владики-уніяти XVII і XVIII ст. не тільки що не одержали гідности сенаторів, а не допускались і надалі навіть до участі в соймках місцевої шляхти. Коли в 30-их і 40-их роках XVI ст. холмський єп. Методій Терлецький добивався права участі в нарадах холмських соймків, шляхта вважала це за «присвоєння» прав, які, мовляв, владикам не належалися і в інструкції для своїх делегатів на сойм домагалась, щоб владикам залишено тільки ті права, якими вони здавна користувалися⁷⁰. Щойно в останніх роках існування Речипосполитої вперше засів у соймі тодішній уніятський митрополит Теодосій Ростоцький, що був передтим в рр. 1784—1790 холмським єпископом⁷¹.

в) Літературно-наукова праця.

Поміж перемиськими і холмськими єпископами XV і XVI ст. не знайшовся ніодин, який залишив би сліди будьякої літературної чи наукової праці. Але, трудно було б і припускати, що в XV—XVI ст., в добі загального послаблення літературної діяльності на українських землях, якраз владики тих периферійних єпархій, які в житті Церкви не відігравали ніякої замітної ролі, могли відзначатися літературною творчістю, тим більше, що західно-українські єпископи того періоду не вибивались своєю освітою. Автім перемиські та холмські владики XV—XVI ст. пробували боронити інтересів своєї Церкви й народу іншими засобами, ніж полемічними трактатами.

Послаблення українського культурного життя стало особливо небезпечно в обличчі пожвавлення польського культурного й суспільного життя в другій половині XVI ст., і особливо діяльності єзуїтів, що заклали в останніх десятиліттях XVI ст. цілий ряд своїх колегій, які стали вогнищами їхньої діяльності, та що своїми проповідями та писаннями повели успішну акцію серед проте-

⁶⁸ «О мѣстце въ Раде, о томъ когда тая едность, дасть П. Богъ статечне ся замкнеть, хочемо, и обещуемо на сеймѣ съ Паны Радами нашими и съ Станы Речипосполитой до того належачими трактовати, кгдижъ то естъ речъ власне сеймови належачая» (Гарасевич, *Annales*, ст. 189. Див. також Малиновський, *Грамоты, Зоря Гал.*, ст. 213. Пор. Пелеш, *op. cit.*, I, ст. 535).

⁶⁹ «До судовъ трибунальскихъ абы для перестереганія справъ духовныхъ зъ посредку себе двоухъ особъ яко и инные духовные религии римской высажали позволяемо, о чомъ однакъ зъ преложеными духовенства вѣри нашей католицкой зыйтися и порозумѣтися мають» (Гарасевич, *op. cit.*, ст. 190. Див. також Малиновський, *Грамоты, Зоря Гал.*, ст. 214).

⁷⁰ Площанський, *op. cit.*, т. II, ст. 77.

⁷¹ Є. Сакович, *Пінський собор 1791 р.*, Крем'янець 1935, ст. 51, 53—54.

стантських, а далі й православних кругів населення. Але вже у 70—80-их роках XVI ст. почав свою діяльність острозький гурток, що став на чвертьстоліття центром і головним вогнищем наукового і літературно-видавничого руху в Україні, а в р. 1582 появився перший православний полемічний твір⁷². Справжня полемічна боротьба розгорілася щойно навколо унії, що започаткувала нову добу не тільки в історії української Церкви.

Єпископи західних окраїн останніх десятиліть XVI ст. все ще стояли осторонь літературного життя. В Перемишлі доживав останні роки свого життя старий владика Антоній Радиловський, а його наступникові Арсенієві Брилинському було далеко до літературної праці; в Холмі владика були всеціло заняті боротьбою за холмську катедру⁷³.

До наукової діяльності владик останніх десятиліть XVI ст. можна врахувати хіба їхню постанову на Берестейському соборі з р. 1590, на якому був присутній і холмський єп. Діонісій Збіруйський. Єпископи постановили тоді обговорити на найближчому синоді справу церковних актів; кожний з них мав привезти з собою привілеї й документи своєї катедри, щоб їх переглянути й вирішити, де їх переховувати⁷⁴.

⁷² «Посланіє до Латинъ изъ ихже книгъ» (Грушевський, Іст. України-Р., т. 6, ст. 461).

⁷³ В XVII—XVIII ст. літературній і науковій праці присвятилось багато перемиських і холмських єпископів. Так, напр., перемиський православний єп. Ісаєя Копинський, якого обрано в р. 1631 митрополитом, залишив декілька теологічних праць («Лѣствица духовнаго в Бозѣ иноческаго жительства», «Алфавитъ духовный» та ін.); холмський уніятський єп. Методій Терлецький (1630—1649) працював над виправленням релігійних південно-слов'янських книг; перемиський уніятський єп. Антоній Терлецький (1662—69) писав праці різного змісту (катехизм, полемічні й обрядові твори), які однак, не збереглись. Холмський уніятський єп. Яків Суша був автором цілої низки творів, праць про Йосафата Кунцевича («Cursus vitae et certamen martirii B. Josaphati Kuncevicici», Рим, 1665), про М. Смотрицького («Saulus et Paulus Ruthenae unionis sanguine Beati Josaphati transformatus sive Meletius Smotricius, Рим, 1666), про чудотворну ікону холмської Богородиці («Phoenix tertiatio rediivus sive imago longe vetustissima Virginis Mariae Chelmensis», що друкувалася в кількох виданнях: в Замості 1646, 1684 і 1689 рр., у Львові в 1653 р., також у польським перекладі). Крім того Суша видав свої поучення «Іереомъ о повинностяхъ іерейскихъ» в р. 1670, вів полеміку з Потоцьким, що закидав йому невдячність супроти католицької Церкви. Відома обширна реляція Суші з р. 1664 римській Конгрегації для поширення віри, написана в латинській мові, що була водночас першою історією холмського владичтва. Єпископ-уніят Іван Малаховський, спершу перемиський, з р. 1691 холмський, відновив у Вільні друкарню і займався виданням друкованого церковно-слов'янського уставу, перемиський єп. Юрій Винницький залишив свій записник. Велику цінність для історика мають зокрема описи єпархій, зладжувані деякими владиками (описи перемиської єпархії єп. Онуфрія Шумлянського з р. 1761, єп. Атанасія Шептицького з р. 1772).

⁷⁴ М. Грушевський, Іст. України-Р., т. 5, ст. 566.

3. ЄПИСКОПИ В БОРОТЬБІ ЗА ПРАВА ЦЕРКВИ Й НАРОДУ

Єдина верства, що мала голос в стародавній Польщі і могла тим самим стати в обороні своєї Церкви і свого народу, українська шляхта, проходила на західно-українських землях в XV—XVI ст. процес крайнього занепаду. У противагу до українських земель вел. кн. Литовського, де на протязі XV—XVI ст. існували сильні місцеві магнатські роди, що обсаджували всі уряди і керували управою земель, українське боярство земель, що опинились в XIV ст. у складі польської Корони, швидко відсувалося на другий плян, уступаючи місця шляхтичам-колоністам із Заходу. В середині XV ст., з якого то часу починається тут розгляд поодиноких питань, поміж українською шляхтою коронних земель подібуються ще тільки де-не-де видніші, впливовіші, але й їх не стає впродовж кількох дальших десятиліть, і в XVI ст. українське шляхетство репрезентують виключно дрібношляхетські роди. Однак також вони були протягом XVI ст. в Холмщині в основній масі втрачені для свого народу; на землях перемиської єпархії вони становили вправді й надалі велику частину всього загалу місцевої шляхти, але з уваги на свою незаможність, брак впливів і освіти, не спромагались на оборону національних прав чи прав Церкви.

Хто ж тоді міг боронити інтересів Церкви на західно-українських землях? Українське міщанство коронних земель, не зважаючи на чужоземну колонізацію міст і розвиток німецького права, що скріплювало ці чужоземні елементи і зводило український міський елемент на підрядне становище, все ж таки своєю чисельністю займало поважне місце в національному складі західно-українських міст. Але роля міщанства в Речипосполитій, в якій справжнім «народом» вважався тільки «народ шляхетський», була в загальному зовсім незначна; шляхта дивилася з погордою на «плебеїв». В ще більш незavidному положенні проживало українське міщанство Корони і воно не могло вийти у своїх скаргах і петиціях поза межі своїх, місцевих болів, щоб стати в обороні цілої Церкви. Не могло виконати цього завдання, звичайно, й українське селянство західних земель, хоч воно зберегло найповніше своє національне обличчя і кількісно перевищувало всі інші прошарки народу. Позбавлене всякого значення в політичному житті, західне українське селянство щораз інтенсивніше закріплювалося, перетворюючися з людини в «бидло».

Таким чином українська Церква на західних окраїнах була здана на свої власні сили, оборона її інтересів, а разом з тим інтересів народу, ставала майже виключним завданням вищого духів-

ництва, єдиного ще незалежного чинника на тих землях. А діялось це в часи, коли «прапором релігійним заступається прапор національний, і під окликами інтересів релігії ведеться боротьба задля інтересів національних, політичних»⁷⁵, в часи, коли «церква руська — се одинока інституція, що носить виразну національну фірму. Це зовсім виразно виступає в XVI ст., а навіть в його початках»⁷⁶.

Прав своєї Церкви і вірних, а тим самим й національних інтересів, єпископат західно-українських земель обстоював по-різному. Перемиський єпископ Антоній (початок XVI ст.) обрав шлях одвертих виступів. На нього йшли скарги до королівського двора за те, що він збирав духівництво, шляхту і навіть підданих на з'їзди «не без зневаги королівської влади»; не зважаючи на заборони, він велів підчас богослуження бити в дзвони, до хорих спішив із запаленими свічками і піднесеними хоругвами, часто влаштовував урочисті процесії по церквах, а в часі богослужень казав деколи кидати собі під ноги білого орла — «почесну відзнаку короля і королівства.» Цей же владика не допускав польського духівництва до юрисдикції над православними і не дозволяв своїм вірним святкувати католицькі свята⁷⁷.

Але здебільша єпископи не наражувались такими різкими виступами і вдовольнялись правними засобами. Отвором стояла передусім судова дорога. Між судовими актами цього періоду зустрічаються часто позови єпископів, і то не тільки в обороні своїх підвладних і своїх владичих прав, але й вірних взагалі, а далі в обороні цілості й непорушності церковного майна й катедральних маєтків. Коли ж постанови місцевих судів не вдовольняли владик або коли владики, знайшовшись в конфліктах з впливовішими особами землі, не бачили можливості об'єктивного вирішення своїх скарг на місці, тоді вони зверталися з петиціями до королів, чи то за посередництвом визначніших людей своєї землі або королівського оточення, чи особисто подорожуючи до короля, що у відповідь виставляв, звичайно, свою грамоту. Таким же шляхом владики старалися в найбільш догідних хвилинах одержати королівські грамоти, що забезпечували б їм і цілій Церкві ті права і вольності, які їм належались на підставі давніх традицій і королівських привілеїв.

В першу чергу владики намагалися зберегти обсяг своїх компетенцій. На скарги перемиського єп. Йони Бірецького, що шлях-

⁷⁵ М. Грушевський, Іст. України-Р., т. 6, ст. 301.

⁷⁶ М. Грушевський, Іст. України-Р., т. 5, ст. 25.

⁷⁷ І. Крип'якевич, Перемиські владики в XV ст. «Стара Україна», 1924, ст. 165.

та вміщується в церковні справи, король видав у р. 1469 перемиському владичтву привілей, яким забороняв такі вміщування. Зокрема часто доходило до конфліктів між владиками й шляхтичами-дідами при обсаді парохій. Собор 1509 р. постановляв, що колятор повинен протягом 12 тижнів запрезентувати когось на опорожнену парохію, якщо цього не зробить, єпископ має її від себе обсадити⁷⁸. Але діди не завжди додержувалися отих постанов і тоді владики протестували проти порушення своїх прав. Бували й випадки, коли єпископи натрапляли на перешкоди при висвячуванні священників. Холмському єп. Філаретові, що з доурчення митрополита і за згодою короля переводив в рр. 1510—1511 інспекцію львівської єпархії, ставив труднощі в тому львівський латинський архієпископ. Тоді владика мусів звертатись до короля, що своїм письмом з 2. 4. 1511 р. просив архієпископа, щоб дозволив Філаретові висвячувати священників у львівській єпархії. Королівський привілей перемиській катедрі з р. 1469 забороняв світським особам самовільно усувати священників і ставити на їх місце інших. Наскільки наболіле було це питання, вказує факт, що й Виленський собор 1509 р. займався ним і виступив проти усування коляторами священників без відома й згоди єпископів та дозволяв владикам на випадок такого самовільного усунення не ставити на те місце нового священника.

Єпископи боронили теж своєї юрисдикції. Вже королівські привілеї першої половини XVI ст.⁷⁹ підкреслювали право владик на духовний суд і виступали проти якихнебудь встрявань світських чинників у суди владики. Також привілей перемиській катедрі з р. 1469 постановляв, що світським урядовцям не вільно позивати перед світські суди духовництва в справах, що належать до духовного суду, ані судити їх, засуджувати чи карати. Однак насправді владики мусіли все наново обороняти права духовного суду, хочби вже з уваги на те, що ніколи не було докладно визначено, де починаються і де кінчаються функції цього суду. Деколи навіть латинське духовництво посягало на юрисдикцію над православними, і перед владиками стояло завдання — не допускати до вміщувань з того боку⁸⁰. Окрім юрисдикції над духовними, королівські грамоти, видані на просьбу єпископів, застерігали для владичих судів справи шлюбні й роздові⁸¹, а також виключну юрисдикцію в посіlostях, що належали до катедрі⁸².

⁷⁸ М. Грушевський, Іст. України-Р., т. 5, ст. 466.

⁷⁹ Привілей для перемиського владичтва 1407 р., для холмського 1443 р. Уривок із привілею кор. Володислава, що говорить про юрисдикцію єпископів, поданий на ст. 52, прим. 1.

⁸⁰ Так поступав, напр., єп. перемиський Антоній, про якого говорилось вище.

⁸¹ Говорить про це, напр., привілей 1443 р., привілей 1469 р., виданий перемиській катедрі тощо.

⁸² Напр., грамота кор. Казимира IV 1461 р. для холмського єп. Григорія.

Про боротьбу перемиських і холмських владик за вдержання церковного майна і катедральних маєтків була вже мова в одному з попередніх розділів. Там же говорилося про старання єпископів забезпечити собі добра катедри різними королівськими грамотами.

Але зусилля перемиських та холмських єпископів не обмежувались до вдержання своїх компетенцій і оборони своїх підвладних у випадках якихось кривд чи зневаг⁸³. Владики заступались і в загальному за свій клир, добиваючись окремих королівських грамот про увільнення духовництва від податків й інших неправних тягарів⁸⁴, та ставали в оборону своїх вірних⁸⁵. Особливо відзначився в боротьбі за права своєї Церкви й вірних перемиський єп. Антоній Радилівський, що випрошував ґрунти на церкви, здобував королівські дозволи на ставлення нових церков, крилошанських будинків, домів для ремісників, на закладання окремих цехів, братств тощо.

У своїх петиціях до королів владика обороняли отже не самі лише інтереси Церкви. Перемиський єп. Йоаннікій вказував в р. 1497 й на те, що суди вимагали від людей грецької віри вищих оплат і що його вірних примушують святкувати латинські свята. У відповідь владичі король заборонив своєю грамотою всі зловживання. Також видана в р. 1553, на прохання єп. Антонія Радилівського, грамота короля доручала старості не чинити ніяких зловживань.

⁸³ Так, напр., холмський єп. Григорій скаржився в р. 1447 на Андрушка Угровецького за те, що той хотів покалічити його «руських» людей, відгрозившись їм; перемиський єп. Атанасій Бірецький заступався в р. 1466 перед судом за своїх селян з Валяви, на яких напали люди перемиського старости, як вони вертались з роботи у владичім лісі в Грушовичах; єп. Васіян Бака жалівся в р. 1548 королеві на грубешівського старосту Андрія Дембовського за притягання селян катедральних маєтків Білополя і Бусна до різних тяжких робіт і король своєю грамотою увільнив владичих селян від тих робіт: в р. 1567 єп. Захарія обвинувачував Станислава Жмодського за напади на селян, побої та ограблення їх; в р. 1581 єп. Леонтій Пелчицький із своїм собором жалівся на холмського бурмістра і радних за те, що на їхнє доручення міські сторожі напали на члена собору, священика церкви Різдва і побили його; в р. 1583 той сам владика вніс скаргу на ректора холмської школи Миколу Симоновича за напад на монастирського слугу Івашка Кузьмича; єп. Діонісій Збіруський скаржився в р. 1587 на шляхтича Гдешинського за напад на монастир в Холмі і на владиче село Покрову, а в р. 1591 на міський магістрат, що силоміць забрав у підданих владики товари та харчі і заборонив, не зважаючи на стародавній звичай, продавати їх в околиці та в Холмі на міській площі ітд. ітд.

⁸⁴ Напр., кор. Бона видала на просьбу єп. Антонія Радилівського в р. 1546 привілей для самбірського клиру, в якому говорилося: «*Bona Dei gratia Regina Poloniae, suprema Dux Lithvaniae etc... significamus tenore praesentium, quorum interest... quia Nos gratiam specialem omnibus et singulis poponibus, kniazionibus ritus graeci sive ruthenici facere volentes, ipsos a solutione pensionis alias umarszczyzny... absolvendos et liberandos esse duximus... Quod nemo Capitaneorum bona sacerdotum mortuorum, quod vulgo odumarszczyzny vocant, usurpare sibi se adisciscere debeat...*» (цитую за Добрянським, Історія єпископів, ч. I).

⁸⁵ Напр., єп. Васіян Бака вставлявся за Марусею, слугою холмського рабіна, яку той збезчестив; перемиський єп. Антоній Радилівський доносив королеві про кривди православних у Сяніччині, внаслідок чого король заборонив своєю грамотою з р. 1565 їх кривдити, тощо.

Привілеї 1407 р. (перемиському владичтву)⁸⁶ і 1444 (холмському) потверджували «на вічні часи» всі ті права і вольності, якими користувалась українська Церква від часів Володимира й Данила, а загальний привілей кор. Володислава III 1443 р., виданий з нагоди Фльорентійської унії, зрівнював її у всьому з польською Церквою⁸⁷. Всі ті три основні привілеї, що їх вистарали владики першої половини XV ст.⁸⁸; єпископи західніх окраїн пізніших часів змогли тільки відновляти, предкладаючи їх час-до-часу до потвердження короля⁸⁹; нові королівські грамоти одержували владики другої половини XV і в XVI ст. лише для означених цілей або для окремих груп людей⁹⁰.

Одначе всі ці королівські грамоти і привілеї не давали занадто великих результатів; свідчить про те вже сам факт, що вони мусіли так часто наново підтверджуватись. Тому наприкінці XVI ст. владики домагались у своїх артикулах до короля і папи, що становили передумову приступлення до унії⁹¹, ще раз привернення єпископатові, духовництву і цілій Церкві всіх тих прав та вольностей, якими вони користувалися від найдавніших часів, і зрівняння українсько-білоруської Церкви у всіх правах і привілеях з Церквою польською⁹².

Єпископи прагнули забезпечення повного обсягу своїх компетенцій і зміцнення своєї влади в єпархіях. Вони вимагали під-

⁸⁶ Про автентичність цього привілею і його датування див. Грушевський, *Іст. України-Р.*, т. 5, ст. 448.

⁸⁷ «Universis Ecclesiis earumque Episcopis seu Vladicis, Praelatis, Clero, et caeteris personis ecclesiasticis ejusdemque Ritus Graeci et Ruthenorum haec omnia Jura et Libertates, modos, consvetudines, et immunitates universas duximus in perpetuum concedendas, et praesentibus concedimus, quibus Ecclesiae Regnorum Nostrorum Poloniae et Hungariae etc earumque Archiepiscopi, Episcopi, Praelati et caeterae personae ecclesiasticae Consuetudinis Romanae Ecclesiae uti fruuntur atque gaudent.» (Harasiewicz, *Annales*, ст. 79—80. Пор. Пелеш, *Geschichte der Union*, I, ст. 375, а також Малиновський, *Грамоты, Зоря Гал.*, ст. 197).

⁸⁸ З другої половини XV ст. походить лише привілеї перемиській катедри, виставлений в р. 1469 єп. Атанасієві Бірецькому.

⁸⁹ Перемиські владики в рр. 1467, 1509, 1535 й ін., холмські в рр. 1504, 1543, 1583 тощо.

⁹⁰ Напр., королівський декрет, виданий в р. 1512 внаслідок скарги перемиського владики й православних на претенсії й заборони з боку польських єпископів; грамота кор. Жигмонта I з 1518 р. про зберігання майна катедри по смерті владик; привілеї кор. Бони з р. 1546 для клира самбірської округи, тощо.

⁹¹ «Articuli quorum cautionem petimus ... priusquam accedamus ad Unionem Romanae Ecclesiae.» (Theiner, *Monumenta Polon.*, III, ст. 234. Пор. Гарасевич, *op. cit.*, ст. 178; Пелеш, *op. cit.*, I, ст. 528; Малиновський, *Грамоты, Зоря Гал.*, ст. 202).

⁹² Папа Климент VIII не тільки погодився на ці домагання владик, але й підтримав їх у своїм письмі до короля Жигмонта III з 7. лютого 1596 р., у якому папа писав: «Tum generatim Maiestatem Tuam paterne hortamur, ut capita et articula a Ruthenis Episcopis oblata iis in rebus, quae ad te praecipue pertinent, pro tua aequitate et animi magnitudine sedulo exequaris, iubebisque, ut tui item diligenter pro sui muneris officio exequantur, quemadmodum iam te benigne pollicitum esse accepimus» (Theiner, *Monum. Pol.*, III, ст. 253).

твердження своєї юрисдикції над священиками, що — за їх словами — відмовляли їм деколи послуху, розраховуючи на підтримку з боку дідичів чи урядовців, для яких передусім розводіві справи становили джерело зиску. З уваги на те, що в адміністративні функції владик встрявали не раз світські чинники, які часто не визнавали, а то й присвоювали собі ці функції, охороняли перед владиками непокірних священиків, знущалися над візитаторами та допускались інших подібних вчинків, єпископи добивалися заборони вміщування світських осіб в адміністрування епархіями та порушування їхньої юрисдикції над підлеглим їм духовництвом⁹³. Дальшим постулятом владик було, щоб урядовці та дідичі не дозволяли виконувати духовних функцій священикам, виклятим їхніми єпископами⁹⁴. Король, відповідаючи в своїй грамоті на ці постуляти владик, обіцяв дати їм підтримку в своїх посілостях, видати відповідні накази своїм урядовцям та звернутись із закликом допомагати в тому єпископам⁹⁵.

Владики домагались далі, щоб, згідно з стародавнім звичаєм, підлягали їхній владі монастирі⁹⁶, і щоб таксамо братства, школи та друкарні були їм підчинені⁹⁷. Король пристав і на ці вимоги⁹⁸,

⁹³ «*Cathedrales et Parochiales ecclesiae in Civitatibus praecipuis, atque alias ubicunque in Sacrae Regiae Maiestatis dominio sitae, sive aliae Regiae sive Nobilium vel Oppidanorum liberalitate fundatae ac dotatae fuerint, potestati ac administrationi Episcoporum suorum ut subsint; Seculares vero, ne se in curam earum ullo praetextu ingerant*» (Theiner, Mon. Pol., III, ст. 236. Пор. Гарасевич, op. cit., ст. 185; Пелеш, op. cit., I, ст. 534; Малиновський, Грамоты, Зоря Гал., ст. 210—211).

⁹⁴ Theiner, ibid.

⁹⁵ «А штося дотычетъ, абы збытки и непослушеньства, которые ся отъ поповъ нѣкоторыхъ религии ихъ греческой по мѣстечкахъ нашихъ и шляхетскихъ подъ заслоною и обороною нѣкоторыхъ оурядниковъ нашихъ и иныхъ шляхетского стану людий дѣють, каратися и гамовати могли, того метрополитомъ, владыкомъ и иннимъ преложеннымъ религии ихъ не только не боронимо, жебы въ маестностяхъ столу нашего того перестерегали, и порадки добрыя чинили: але тежъ и оурядомъ нашимъ мѣстедъ оныхъ где потреба будетъ, абы имъ въ томъ помочію были прикажемо, и инныхъ абы тому противныи не были, напомнимо. Рядъ и власть ихъ духовная, хочемо абы была цѣло захована, то естъ въ мѣстахъ королевскихъ церкви яескольковекъ набоженства ихъ власти метрополитовъ и єпископовъ своихъ подлегали, аинко инный въ тое ся не вдавалъ, што тежъ и оурядомъ нашимъ роскажемо, коли будетъ потреба, абы того Владыкомъ и иннимъ преложеннымъ ихъ помагали.» (Гарасевич, op. cit., ст. 191—192; Малиновський, Грамоты, Зоря Гал., ст. 214—215. Пор. Пелеш, op. cit., I, ст. 535).

⁹⁶ «*Archimandritae, Hegumeni, Monachi vulgo Czerncy et Monasteria eorundem Episcoporum obedientiae, in quorum Dioecesi fuerint, pristino more subsint...*» (Theiner, Monum. Poloniae, III, ст. 235. Пор. Гарасевич, op. cit., ст. 184; Пелеш, op. cit., I, ст. 534; Малиновський, Грамоты, Зоря Гал., ст. 210).

⁹⁷ «*Collegia sive Confraternitates spirituales... integrae et illaesae maneant, sub obedientia Metropolitani vel Episcoporum eius Dioecesis, in qua sunt.*»

Liceat nobis item Seminaria et Scholas Graecae et Slavonicae linguae tenere ubi commodius videbitur, nec non officinas pro imprimendis libris, quae tamen omnia Metropolitani et Episcoporum subsint arbitrio...» (Theiner, Mon. Pol., III, ст. 236. Пор. Гарасевич, op. cit., ст. 184—185; Пелеш, op. cit., I, ст. 534; Малиновський, Грамоты, Зоря Гал., ст. 210).

⁹⁸ «Братства духовные церковные... абы подъ послушеньствомъ метрополита и инихъ преложенныхъ своихъ духовныхъ вцалѣ zostавали...»;

але під умовою, щоб у тих друкарнях «ничого... противного костелови повшехному недруковано, але все розсудкови его подлегало»⁹⁹.

Не призабули єпископи й про забезпечення і зворот втрачених церковних маєтків¹⁰⁰, про віднову канонічного вибору¹⁰¹ і про справу висвячення в означеному часі¹⁰², що в XVI ст., а особливо в другій його половині так часто занедбувалось. Порушили вони й питання місць в сенаті, доступу до сойму і соймиків та участі у найвищому трибуналі¹⁰³.

Але владики не обмежувалися до себе, вони обстоювали інтереси всього духовництва. Вже на конференції єп. Кирила Терлецького з репрезентантами польського духовництва в р. 1595 ухвалено, що „Czerncy i Duchowni Ruscy od podatków wszelakich wolni, i do wszelkich wolności przywrócenі będą“¹⁰⁴. У своїх артикулах до короля єпископи домагалися зрівняння всього свого духовництва з духовництвом польським, нав'язуючи до привілею кор. Володислава III з р. 1443¹⁰⁵, і звільнення від всіх податків, які до того часу духовництво мусіло платити, за винятком податків від дідичних маєтків¹⁰⁶. У своїй грамоті з 30. липня 1595 р. Жигмонт III запевняв владиків, що «swobody i wolności potemuż jako Ich Мс. duchowni rzymscy mają, tak i oni mają mieć», і обіцяв своїм королівським словом: «My Król za nas i za najjaśniejszych potomków naszych królów Ich Мс. polskich i wielkich xiążąt litt», що «we wszystkich swobodach i wolnościach, zacności, uczciwości i Prerogatywach według tego, jako Ich Мс. Stanu duchownego rzymskiego mają, i onych wszystkich zachować mamy... gdyż tę wolność z dawna jeszcze od przodków naszych, a osobliwie od świętej i sławnej pamięci przodka naszego króla natenczas węgierskiego i polskiego, Wielkiego Xiążęcia Litt. Władysława nadaną, jako to nam jest poka-

З стороны закладанія школъ и семинарій греческого и словенського языка, также абы имъ вольно было друкарни свои мѣти подъ властію метрополита и владыковъ позволяемо...» (Гарасевич, *op. cit.*, ст. 191; Малиновський, *Грамоты*, Зоря Гал., ст. 214. Пор. Пелеш, *op. cit.*, I, ст. 535).

⁹⁹ Ibid.

¹⁰⁰ Пор. ст. 351 і 353—354.

¹⁰¹ Див. «Форма вибору», ст. 52—58.

¹⁰² Пор. ст. 38.

¹⁰³ Див. ст. 359—360.

¹⁰⁴ Гарасевич, *op. cit.*, ст. 176. Див. також Малиновський, *Грамоты*, Зоря Гал., ст. 202. Пор. Пелеш, *op. cit.*, I, ст. 528.

¹⁰⁵ «Archimandritae, Hegumeni, Presbyteri, Archidiaconi, Diaconi alique Spirituales ritus nostri eodem honore et reverentia ab hominibus quo caeteri Religionis Romanae habeantur, libertatibusque et praerogativis a Serenissimo olim piaе memoriae Vladislao Rege sibi concessis fruuntur et gaudeant» (Theiner, *Monum. Polon.*, III, ст. 236. Пор. Гарасевич, *op. cit.*, ст. 184; Пелеш, *op. cit.*, I, ст. 534; Малиновський, *Грамоты*, Зоря Гал., ст. 210).

¹⁰⁶ «ad Contributiones persolvendas ratione personarum suarum et honorum Ecclesiae (ut hactenus fiebat) ne adigantur, nisi forte aliqui bona propria habuerint, ex his enim eas persolvere aequae ac alii tenebuntur» (Ibid.).

запо, ... таја ...»¹⁰⁷. Повторив цю свою обіцянку король у своїй грамоті з 2. 8. 1595 р.¹⁰⁸.

Вже починаючи від синоду в Бересті 1590 р., отже від самих початків унійної акції, українсько-білоруський єпископат поклав як головну передумову приступлення до унії, *condicio sine qua non*, збереження всіх обрядів східної Церкви¹⁰⁹. Цей дезідерат владик червоною ниткою проходить крізь усі стадії переговорів у справі унії; цей факт вказує на те, яку велику вагу прикладали єпископи до того чи того поладнання цього питання¹¹⁰. Щодо спірних догм, то владики не вирішали їх самовільно, але стояли у всьому на позиціях Фльорентійського собору 1439 р. Папа погодився на ці домагання владик і в своїй булі „*Magnus Dominus et laudabilis nimis*“ з грудня 1595, а описав в своїх грамотах, виданих у лютому 1596 р. подав цю свою згоду до загального відома¹¹¹. Проголошуючи в Бе-

¹⁰⁷ Гарасевич, *op. cit.*, ст. 187—188. Див. також Малиновський, *Грамоты, Зоря Гал.*, ст. 212.

¹⁰⁸ «Преложеные ихъ духовные, почавши отъ зверхного, и которые кольвекъ и на якомкольвекъ стопню духовенства будучие, хочемо абы въ пошанованю и поваженю такомъ, яко и духовные вѣры католицкой были, кгда вже подъ зверхность столицы римской, и подъ послушенство Отца святого Папижа поддадутся, и прилучать, о чомъ также зъ духовными нашими зыйтися и порозумѣти мають.» (Гарасевич, *op. cit.*, ст. 190—191. Див. також Малиновський, *Грамоты, Зоря Гал.*, ст. 214. Пор. Пелеш, *op. cit.*, I, ст. 535).

¹⁰⁹ В декларації, підписаній в Бересті 1590 р. чотирьома єпископами — ініціаторами унії, з яких два були холмськими владиками (Леонтій Пелчицький, що під ту пору займав вже катедру пинсько-турівську і Діонісій Збіруйський), владики виразно вимагали, «аби нам обряди і всі справи, себ-то служба божа і весь церковний порядок, як здавна св. східня церква держить, полишений був від найсв. римського папи незмінним, і той порядок до кінця світа ненарушеним лишився» і тільки «за таким запевненням і підтвердженням привілеями зі сторони найтсв. папи і й. к. м.» єпископи обіцяли «підлягати зверхности і благословенству найсв. отця папи престолу римського» (подаю в перекладі Грушевського, *Іст. України-Р.*, 5, 567). Повний текст у польській мові поданий у Гарасевича, *op. cit.*, ст. 162—163. Пор. Пелеш, *op. cit.*, I, ст. 516—517 (в німецькому перекладі).

¹¹⁰ Умовність прийняття унії від згоди папи залишити українсько-білоруській Церкві всі її обряди та звичаї пробивається дуже яскраво в листі владик до Климента VIII, датованого 12. 6. 1595 р. В тому листі владики заявляли що вони висилають до папи двох своїх представників і доручають їм скласти від імені всього єпископату та всієї Церкви («*Sedi S. Petri et Sanctitati vestrae uti summo Pastori Ecclesiae Christi debitam obedientiam*»), одначе під умовою, «*siquidem Sanctitas vestra administrationem Sacramentorum, ritusque et caeremonias Orientalis Ecclesiae integre, inviolabiliter atque eo modo quo tempore unionis illis utebamur, nobis conservare confirmareque pro se et successoribus suis nihil in hac parte innovaturis unquam dignetur*» (Theiner, *Monum. Pol.*, III, ст. 237—238. Пор. Гарасевич, *op. cit.*, ст. 194; Пелеш, *op. cit.*, I, ст. 537; Малиновський, *Грамоты, Зоря Гал.*, ст. 200).

¹¹¹ У папський булі говорилося: «*omnes sacros ritus et caeremonias, quibus Rutheni Episcopi et Clerus iuxta sanctorum Patrum Graecorum instituta in Divinis Officiis et sacrosanctae Missae sacrificio, caeterorumque Sacramentorum administratione aliisve sacris functionibus utuntur, dummodo veritati et doctrinae Fidei Catholicae non adversentur et communionem cum Romana Ecclesia non excludant, eisdem Ruthenis Episcopis et Clero ex Apostolica benignitate permittimus, concedimus et*

ресті в жовтні 1596 р. акт унії, владики могли таким чином ствердити, що папа «заховуючи намъ обряды и церемонии церквей восточныхъ греческихъ и рускихъ, ани якое отмены в церквахъ нашихъ нечинячи, толко по преданию святыхъ отецъ греческихъ вѣчне zostавиль, што ижъ учиниль и на то свое привилія и писма послалъ»¹¹².

Приймаючи унію, єпископи не тільки забезпечили всі обряди і властивості своєї Церкви, вони також використали цей догідний момент, щоб добитись запевнення для своїх вірних свободи в виконванні їх релігійних обрядів, що подекуди, і передусім по містах, піддавались великим обмежуванням. Владики виступили проти заборони дзвонити в церквах у Вел. П'ятницю, вимагали, щоб вільно було ходити до хорих прилюдно з св. тайнами і щоб не ставились жодні перешкоди процесіям¹¹³. З другого боку єпископи домагались запевнення, щоб у майбутньому нікого з їхніх вірних не примушувано до участі в процесіях свята Божого Тіла й інших звичаїв західньої Церкви¹¹⁴. Хочаби покласти край переходам своїх вірних на латинський обряд, а впарі з тим у польський табір, владики вимагали, щоб не можна було допускати осіб грецького обряду до виконання релігійних практик західньої Церкви, що пов'язувалося з зміною обряду, та щоб у випадках мішаних подруж ніхто з подругів не мусів покидати свого обряду¹¹⁵.

indulgemus...» (Theiner, *Monum. Pol.*, III, ст. 244. Пор. Гарасевич, *op. cit.*, ст. 212—213; Пелеш, *op. cit.*, I, ст. 620; а також Малиновський, *Грамоты, Зоря Гал.*, ст. 208—209).

Папське брєве, видане 7. лютого 1596 р., також з'ясовувало це питання: «*ritus enim et caeremonias vestras, quae fidei Catholicae integritatem et mutuam nostram coniunctionem nequaquam impediunt, eadem ratione et modo, quo a Concilio Florentino permissum est et nos quoque vos retinere permisimus.*» (Theiner, *Monum. Pol.*, III, ст. 251. Пор. Гарасевич, *op. cit.*, ст. 217; Пелеш, *op. cit.*, I, ст. 624; Малиновський, *Грамоты, Зоря Гал.*, ст. 206).

¹¹² Гарасевич, *op. cit.*, ст. 233; Малиновський, *Грамоты, Зоря Гал.*, ст. 217. Пор. Theiner, *Monum. Pol.*, III, ст. 267 (в латинському перекладі); Пелеш, *op. cit.*, I, ст. 555 (в німецькому перекладі).

¹¹³ «*Pulsatione campanarum in templis nostris die Veneris sancto ne prohibeamur usque a Dominis Latinis. Liceat quoque nobis Sanctissimum Sacramentum ad aegrotantes pro more et consuetudine nostra publice cum hominibus et ornamentis in hoc adhiberi solitis deferre, cum processionibusque diebus festivis atque solemnibus sine omni impedimento progredi*» (Theiner, *Monumenta Pol.*, III, ст. 236. Пор. Гарасевич, *op. cit.*, ст. 180; Пелеш, *op. cit.*, I, ст. 531; Малиновський, *Грамоты, Зоря Гал.*, ст. 203).

¹¹⁴ «*Ad processionem pro festo Corporis Christi faciendam ne adigamur... Tum et ante festum Paschae ad consecrationem ignis, ac etiam pulsationem asseribus compactis loco campanae et alias caeremonias, quibus hucusque caruimus, ne adstringamur, quin potius secundum ritum et consuetudinem Ecclesiae nostrae integre in omnibus conservemur*» (Theiner, *Monum. Pol.*, III, ст. 234. Пор. Гарасевич, *op. cit.*, ст. 179; Пелеш, *op. cit.*, I, ст. 529—530; Малиновський, *Грамоты, Зоря Гал.*, ст. 203).

¹¹⁵ «*Si qui in posterum ritus nostri homines, contempta religione sua et Caeremoniis rituum, (рут, мабуть пропущено: «religionem») et Caeremonias Romanas amplecti voluerint, ne admittantur: siquidem iam omnes in una Ecclesia et sub regimine unius Pastoris erimus.*»

Matrimonia inter Romanae et Graecae religionis homines libera sint illis, nec personae matrimonio iunctae ad capessendam religionem alterius sese invicem compellant:

Другим пекучим питанням, на яке звернули увагу єрархи того часу, це була переміна церков на костели¹¹⁶. У своїй грамоті-відповіді Жигмонт III приобіцяв сповнити й це бажання, одначе тільки почасти¹¹⁷.

Не самі тільки інтереси Церкви мали владики також на увазі, коли між своїми постулятами до короля поставили питання братств, шкіл та друкарень. Заявляючись за збереженням широко розгалуженої в останньому часі сітки братств, добиваючись дозволу закладати всюди, де цього вимагатиме потреба, своїх шкіл і друкарень¹¹⁸, єпископи виступали неначе в імені всього народу, висловлюючи загальнонаціональні постуляти. Їхня заслуга тим більша, що король аж ніяк не міг поминути мовчанкою цих домагань і мусів заявити свою згоду на них¹¹⁹. Жигмонт III поставився прихильно також до справи капітул¹²⁰.

Але найбільш яскраво проявили владики своє національне обличчя своєю вимогою до короля, щоб всі духовні уряди, а в тому й митрополія і владицтва передавалися тільки людям «руської» нації та грецької віри¹²¹. А що єпископат кінця XVI ст. цікавився не тільки інтересами своїми, але не чужа була йому доля українського і білоруського міщанства, а то й шляхти, на це вказує най-

nam in una sumus Ecclesia» (Theiner, Monum. Pol., III, ст. 235. Пор. Гарасевич, *op. cit.*, ст. 180; Пелеш, *op. cit.*, I, ст. 530; Малиновський, Грамоты, Зоря Гал., ст. 203).

¹¹⁶ «Monasteria et templa ritus nostri ne in Religionis Romanae templa convertantur. Si quis autem Catholicorum in territorio suo illa devastavit, elaborare teneatur eadem, vel. de novo extrui, vel antiqua reformari» (Theiner, Mon. Pol., III, ст. 236. Пор. Гарасевич, *op. cit.*, ст. 180—181; Пелеш, *op. cit.*, I, ст. 531; Малиновський, Грамоты, Зоря Гал., ст. 203).

¹¹⁷ «Што ся дотычеть абы монастыри и церкви рускіе на костели обоченныи не были, того въ добрахъ нашихъ королевскихъ закажемъ, але въ маестностяхъ шляхетскихъ того оучинити не можемо». (Гарасевич, *op. cit.*, ст. 191. Див. також Малиновський, Грамоты, Зоря Гал., ст. 214. Пор. Пелеш, *op. cit.*, I, ст. 535).

¹¹⁸ «Collegia sive Confraternitates spirituales non ita pridem a Patriarchis institutae, et a Sacra Regia Maiestate confirmatae, uti Vilnae, Leopoli, Brestae et alibi... integrae et illaesae maneant... Liceat nobis item Seminaria et Scholas Graecae et Sclavonicae linguae tenere ubi commodius videbitur, nec non officinas pro imprimendis libris...» (Theiner, Mon. Pol., III, ст. 236. Пор. Гарасевич, *op. cit.*, ст. 184; Пелеш, *op. cit.*, I, ст. 534; Малиновський, Грамоты, Зоря Гал., ст. 210).

¹¹⁹ «Братства духовные церковные такъ яко отъ патріарховъ постановленые суть, и отъ насъ подтверженые, абы... вцалѣ zostавали... позволясмо и оныхъ при правахъ, которые отъ насъ на то мають, заховати хочемо» (Гарасевич, *op. cit.*, ст. 191; Малиновський, Грамоты, Зоря Гал., ст. 214). — Про згоду короля на закладання шкіл і друкарень, див. ст. 86, прим. 98.

¹²⁰ «Абы тежъ до фундованя капитули при церквахъ греческой религіи прийти могло, жебы ся тымъ больше хвала П. Бога помнажала и оурядъ церковный тымъ легѣй задерживалъ, коли ся што такогого зъ добръ ихже монастыровъ подастъ, рады хочемо быти до того прихильными, однакъ же такъ, абы и фундаціи старые слушною якою частію доходовъ были заховани...» (Гарасевич, *op. cit.*, ст. 192. Див. також Малиновський, Грамоты, Зоря Гал., ст. 215).

¹²¹ Пор. ст. 21: Станове походження.

краще факт, що в умові між представниками польського духовництва і репрезентантом владик Кирилом Терлецьким в р. 1595 м. ін. говориться: „Ruś stanu świeckiego do urzędów ziemskich, w miastach do urzędów miejskich i do wszelkiej wolności przypuszczoną będzie“¹²².

4. ЗАГАЛЬНИЙ ПОГЛЯД НА УКРАЇНСЬКИЙ ЄПІСКОПАТ ПЕРЕМИСЬКОЇ І ХОЛМСЬКОЇ ЄПАРХІЙ В XV—XVI СТ.

На підставі аналізу складу українського єпископату західних окраїн в доберестейській добі можна ствердити, що:

1. Тоді як в XV ст. перемиською і холмською єпархіями керували місцеві шляхтичі, в тому числі й представники заможніших шляхетських родів, то щодо шляхетського походження деяких владик XVI ст. насуваються поважні сумніви, а холмською катедрою правили впродовж цілої другої половини XVI ст., внаслідок швидкого процесу польонізації місцевої української шляхти, єпископи міщанського походження.

Владики XV—XVI ст. були в багатьох випадках між собою споріднені, а в XVI ст. проявляється тенденція до дідичення катедр.

2. Освіта західньо-українських єпископів XV—XVI ст. була невисока.

3. Владики XV—XVI ст. вступали в духовний стан здебільша в пізніших роках свого життя; велика частина з них жила до часу владичтва світським життям, закладаючи родинні вогнища. Проте, за війнятом декількох одиниць в XV і на початку XVI ст., майбутні керівники Церкви не займали в світському житті жодних впливовіших урядів і не виконували будь-яких замітніших функцій в державному чи самоуправному житті.

В XVI ст. на владичі престולי Перемишля і Холма часто попадались люди світські й жонаті, що до того часу не брали жодної участі в житті своєї Церкви.

4. Вибір західньо-українських єрархів доберестейської доби не відбувався згідно з канонічними правилами; величезний вплив на обсаду катедр мали посторонні, чужі Церкві чинники.

5. Перемиські та холмські єрархи тієї доби не відіграли великої ролі в житті цілої української Церкви: ніодин із владик західньо-українських окраїн XV—XV ст. не став митрополитом.

Пізнавши, як мало були підготовані до виконання архиєрейських функцій особи, що засідали на єпископських престолах Перемишля й Холма в XV—XVI ст., люди, з життям Церкви органічно не пов'язані, не дивним стає факт, що владики того часу

¹²² Гарасевич, *op. cit.*, ст. 176—177. Див. також Малиновський, *Грамоты, Зоря Гал.*, ст. 202. Згадує про це й Пелеш, *op. cit.*, I, ст. 528.

зуживали багато енергії і часу на справи далекі від інтересів Церкви й вірних, а то й діяли нераз із шкодою для них, занедбуючи, з другого боку, свої архипастирські обов'язки.

Деякі історики Церкви виступають проти занадто великого згущування темних кольорів у змалюванні тієї доби. Із новіших дослідників цей погляд обороняє В. Заїкін, що протестуючи проти характеристики православного духовництва, а зокрема єпископату XVI ст., поданої польським істориком Ходиніцьким, підкреслює, що «вообще не только характеристика проф. Ходыницкаго, а и мнѣніе другихъ историковъ о тогдашнемъ нравственномъ состояніи православнаго духовенства кажутся намъ нѣсколько преувеличенными»¹²³. Заїкін не заперечує, що «среди тогдашняго духовенства, и высшаго и низшаго... встрѣчались пороки и люди порочные», але, на його думку, «нѣтъ никакого основанія распространять выводы объ этихъ единицахъ на все высшее западно-русское духовенство въ цѣломъ»¹²⁴. Причиною цього узагальнення він вважає вплив полемічної літератури на дослідників. «Однаково, можно ли — запитує Заїкін — вполнѣ довѣрять свидѣтельству полемическихъ сочиненій, явно преувеличивающихъ недостатки своихъ противниковъ? Правда, — продовжує він — кромѣ полемическихъ сочиненій, матеріаль для характеристики тогдaшнихъ Епископовъ дають и судебные акты. Но на основаніи судебныхъ актовъ можно судить лишь объ отдѣльныхъ лицахъ, составляющихъ, несомнѣнно, меньшинство. ... Судебные акты ни въ коемъ случаѣ и никогда не могутъ быть свидѣтельствомъ, характеризующимъ всю среду, все общество, весь данный рядъ людей. Во всякомъ случаѣ, намъ кажется, что необходимо сильно ограничить выводъ о необычайномъ нравственномъ упадкѣ западно-русскаго духовенства наканунѣ уніи»¹²⁵.

Приступаючи до цієї праці я робив це теж у переконанні, що мені доведеться, нехай і до деякої міри, принаймні у відношенні до західньо-українських земель, опрокинути чи пак обмежити ствердження про т. зв. упадок, розстрій української Церкви, а передусім її вищої єрархії в XVI ст. Одначе, хоч я намагався підходити до документів, актів та пам'яток доберестейської доби якнайбільш критично, проте висновки, до яких я дійшов тут, вказують недвозначно на те, що в XVI ст. єпископат західньо-українських окраїн у своїй величезній більшості, поза незначними винятками, не міг виконати тих завдань, які стояли тоді перед ним. Але інакше воно й не могло бути, коли зважити, хто керував перемиською та холмською єпархіями того часу, коли взяти на увагу походження, освіту, духовний стан владик того часу та спосіб, в який вони доходили до свого владичтва, і при-

¹²³ В. Заикинъ, Къ вопросу о положеніи православной церкви въ польскомъ государствѣ въ XIV—XVII вѣкахъ, ст. 42.

¹²⁴ Там же, ст. 42—43.

¹²⁵ Там же, ст. 42—43.

гадати собі, як мало були вони, здебільша, підготовані до виконання архиєрейських чинностей. Тому не можна ставити до них таких вимог, як до владик наступних століть, не можна закидувати їм, напр., браку зацікавлення літературно-науковою працею тощо. Визнаючи, що українська Церква на західних окраїнах української території переживала в XVI ст. стан упадку не без вини своїх єрархів, треба виразно зазначити, що тогочасні владики не поносили в и к л ю ч н о ї відповідальности за той стан, на який зложились різні причини, не тільки внутрішнього порядку. А такі часті справи владик по судах, різні позови і обвинувачення, передусім в маєткових питаннях, цілі гори судових актів, у яких виступають тогочасні єпископи, не були в тих часах чимсь помітним, чимсь особливим — судові процеси становили невід'ємний елемент шляхетського життя тієї доби.

Автім, як гостро й не осуджувати б єпископат західно-українських єпархій доберестейської доби, то все ж таки треба признати, що, не зважаючи на всі свої хиби й недостаті, перемиські і холмські владики XV—XVI ст., поза незначними хіба винятками, старались всіми доступними їм засобами боронити прав своєї Церкви та своїх вірних. Не залишились в цій боротьбі позаду й єпископи міщанського походження останніх десятиліть XVI ст. Також в своїх артикулах, що становили передумови прийняття унії, владики не забули про інтереси своєї Церкви й вірних та цілого народу. А треба пам'ятати, що в опрацюванні тих дезидератів брали участь обидва холмські владики міщанського походження, Леонтій Пелчицький, що був тоді вже єпископом пинським, перейшовши туди в р. 1585 із Холма, і Діонісій Збіруський. Обидва вони належали від самого початку до гуртка чотирьох владик — прихильників унії, мусіли, отже, відіграти якусь визначнішу роль при укладанні передумов приступлення до унії.

5. ПЕРСОНАЛЬНІ ВІДОМОСТІ ПРО ПЕРЕМИСЬКИХ І ХОЛМСЬКИХ ЄПІСКОПІВ XV—XVI СТ.¹

А) ПЕРЕМИСЬКІ:

І. Ілля 1422†—1440†.

1. З дрібної шляхти Самбірщини. В лютім 1440 р. ділить спадщину по матері, половину села Садкович (на північ від Самбора).

¹ Відомості, подавані про кожного єпископа, стосуються 6 розділів першої частини цієї праці. Хрестик при датах означатиме час, в якому владики вперше або востаннє згадується в актах чи в грамотах, тому що дату вибору або смерті не вдалось устійнити.

6. Вперше згадується в грамоті самбірського старости Сташка з Давидова, виданій 21. 1. 1422, яка перший раз титулує перемиського єпископа «владика перемиський і самбірський»; востаннє в лютому 1440 р.; Крип'якевич датує його владиттво рр. 1421—1440; Шематизм перемиської єпархії з р. 1930 подає: між 1422—1442.

II. Атанасій Дрогойовський 1443†.

1. З заможного шляхетського роду, гербу Корчак. Дрогоїв — місцевість на північ від Перемишля.
В XVI ст. Дрогойовські гербу Корчак були вже латинниками і займали видатні посади: Ян, в рр. 1540—1544 перемиський каштелян, опісля єпископ камінецький, холмський, а вкінці куявський; Ян Тома, староста перемиський, †1606; Станислав, в р. 1574 перемиський каштелян; його син Ян Криштоф, від р. 1591 каштелян сяниський.
6. Згадується в актах тільки в р. 1443. Добрянський кладе роки його владиттва на 1440—1449; Шематизм перемиської єпархії з р. 1930 згадує його під р. 1422.

III. Атанасій (у світському: Олександр) Бірецький 1446[†]—1467.

1. З заможного шляхетського роду з Бірчі. Разом із братом власник половини Бірчі, сусідньої Липи і частини Замоїстя.
5. В р. 1467 зрікся владиттва (мабуть з причини своєї старости).
6. Вперше згадується в р. 1446, востаннє див. ч. 5. Крип'якевич устійнює його час владиттва на рр. 1445—1467; Добрянський знає його тільки в р. 1456—1467.

IV. Йона (у світському: Іван) Бірецький, від р. 1467.

Добрянський подає його під двома різними йменнями: Йоан Бірецький і Йоан Івонка, думаючи, що це два інші владики. На думку Крип'якевича ім'я «Івонка», в деяких актах «Івона», «Івоня» це перекручене ім'я Йона.

1. Своєк єп. Атанасія Бірецького; родовий герб «Гоздава».
3. Замолоду служив при війську. В р. 1467 на основі рішення короля одержав гідність єпископа, хоч був тоді світським.
4. Див. ч. 3.
5. Час його смерті невідомий.
6. Номінаційна грамота з р. 1467; коли помер невідомо. Добрянський кладе владиттво Йоана Бірецького на роки 1467—69, Йоана Івонки на рр. 1469—1476; Шематизм згадує Йоана Бірецького між рр. 1468—1476; Крип'якевич датує владиттво Йони (Івана) Бірецького роками 1467—1493.

V. Йоаннікій, до р. 1497.

Крип'якевич вважає Йоаннікія і Антонія О니кого, наступника попереднього, за одну особу, стверджуючи, що цей владики зветься в актах звичайно Антоній або Оникий. На його думку Антоній це світське ім'я владики, Оникий це скорочене Йоаннікій.

1. Про походження нема ніяких вісток.
5. Площанський: «перемиська катедра була вакантна зі смертю Йоаннікія в 1497 р.» (Прошлое Холм. Р., I, 104).
6. Згадується у привілею кор. Яна Альбрехта в 1497 р. Добрянський знає Йоаннікія в рр. 1491—1497; Шематизм перемиської єпархії називає роки його владичтва 1491—1498; Крип'якевич, приймаючи Йоаннікія й Антонія Оникого за одну особу, датує їх правління єпархією рр. 1497—1520.

VI. Антоній Оникий 1497†—1520†.

Крип'якевич ототожнює цього владику з його попередником.

1. Нема даних.
6. Згадується востаннє в р. 1520. Добрянський подає відомості про нього від р. 1499 до р. 1518; Шематизм приймає часи його владичтва: 1499—1521.

VII. Йоаким 1522†—1529†.

1. Про походження нема відомостей.
5. В р. 1528 іменований його наступник, з уваги на важку хоробу Йоакима, що втратив мову.

VIII. Лаврентій (також Арсеній, у світському: Олехно або Олександр) **Терлецький** 1528—1549.

1. З дрібної шляхти перемиської землі, гербу «Сас».
3. Висвятився по смерті жінки.
4. Королівська номінаційна грамота, видана у Вильні 3. 12. 1528 за життя єп. Йоакима, що був важко хорий і втратив мову, на просьбу королівських дорадників і людей перемиської землі, передусім «руського обряду».
6. Іменований королем 3. 12. 1528; номінаційна грамота короля з 6. 3. 1549 р., видана для наступника Терлецького, розказує, що Л. Терлецький недавно передтим помер.

IX. Антоній (у світському Яцко або Яків [Hiasynthus]) **Радловський** (1537) 1549—1581.

1. З дрібної шляхти перемиської землі.
2. В номінаційній королівській грамоті говориться, що він мав „litterarum peritiam et honestam et laudabilem inter homines conversationem“.
4. На прохання єп. Л. Терлецького до короля стає в р. 1537 помічником того владики з правом наступства. По смерті Терлецького одержує королівську номінаційну грамоту, видану в Кракові 6. 3. 1549 р.

5. В р. 1581 зрікається владицтва в користь Арсенія Брилинського.
6. В р. 1537 стає помічником еп. Л. Терлецького, 6. 3. 1549 р. король видає для нього номінаційну грамоту. В р. 1581 зрікається владицтва. Шематизм перемиської єпархії з р. 1930 визначає часи його владицтва: 1549—1586 (отже до його смерті).

X. Йоан Радиловський, єпископ-помічник 1578—1580.

1. Братанич еп. Антонія Радиловського; про походження див. Антоній Радиловський.
3. З світського клиру.
4. В р. 1578 призвав його на свого помічника з правом наступства Антоній Радиловський; іменував його й король, прокладаючи митрополитові до затвердження.
6. В р. 1578 став єпископом-помічником Антонія Радиловського; в р. 1580 помер.

XI. Арсеній (у світському Стецько або Стефан) **Брилинський** 1581—1591.

1. Добрянський: «із роду дворянського, гербу «Сас» (Истор. еписк.) Королівська грамота: „nobilis“.

Православні пани в листі до митрополита в р. 1589: «тивун Брилинський Стефан, підданий перемиського старо-сти».

Грушевський: «Дуже правдоподібно, що се був рід Брилинських крайників» (Іст. України-Р., т. 6, ст. 264).

3. Тивун, підданий перемиського старо-сти (див. ч. 1).
4. Спочатку помічник еп. Антонія Радиловського. В р. 1581 на просьбу А. Радиловського іменував його король, просячи митрополита потвердити й ввести його в уряд.
6. Спершу помічник еп. Антонія Радиловського, що в р. 1581 відступив йому єпископство. Помер в р. 1591.

XII. Михайло (у світському Матей) **Копистинський** 1591—1610.

1. З дрібної шляхти перемиської землі, гербу «Лелива». Свояк еп. Арсенія Брилинського.
3. Живе в подружжю житті і по номінації.
4. Кандидат місцевої православної шляхти. Королівська номінаційна грамота з 20. 5. 1591 р. Митрополит висвятив, не зважаючи на заборону патріярха (причина: Копистинський жонатий).
6. Номінаційна грамота 20. 5. 1591 р., помер в р. 1610.

Б) ХОЛМСЬКІ:

I. Григорій Депольтицький (названий так Площанським) 1446†—1467†.

1. Шляхтич, дідич Депольтич (село кілька км. на півд.-захід від Холма).
3. Площанський: «Не той же Грицько (руський писар Ягайла, що на засіданні суду в Красноставі 16. 2. 1430 р. виступив в оборону священика з Черничина в присутності короля), став опісля холмським владикою Григорієм або Георгієм(?). Івашко або Йона Сосновський також походив із руських писарів короля на початку XVI ст.». (Прошлое Холм. Р., т. I, ст. 84).
4. A. Ziegler: Митр. Ісидор висвячував ок. 1442/43 холмського єпископа (A. Ziegler, *Die Union des Konzils von Florenz in der russischen Kirche*, Würzburg 1938, ст. 115).
5. В акті з 16. 8. 1468 р. говориться: «після смерти владики Григорія» (Площанський, *op. cit.*, I, 92).
6. Вперше згадується в холмських актах 7. 3. 1446 (до того часу холмські акти не називали владику по імені), востаннє 6. 4. 1467 р. Висловлюючи здогад про те, що єп. Григорій це, можливо, колишній руський писар короля Грицько, що виступав на засіданні суду в Красноставі в 1430 р. в обороні священика з Черничина, Площанський здогадується, що Григорій це світське ім'я цього владики, а Юрій або Георгій, як називав король холмського єпископа в грамоті 1444 р., його владиче ім'я. Але, на мою думку, тут можлива ще інша розв'язка: Холмський владика Григорій згадується вперше в холмських актах 7. 3. 1446 р. До того часу холмські акти 40-их років згадували владику, не подаючи його імені. З другого боку Петрушевич, говорячи про діяльність митр. Ісидора по його повероті з Фльорентійського собору 1439 р., називав тодішнього холмського єпископа Юрієм або Георгієм (А. Петрушевич, *Краткое извѣстiе о Холмской єпархiи и ея святителѣхъ*); також королівська грамота, видана у Варадіні, в р. 1444, потверджувала давні вольності і привілеї холмському єпископові Юрієві. Тому можна припускати, що мова тут про двох єпископів: Георгія або Юрія, який приймав в себе в р. 1440 митр. Ісидора (можливо, що й сам Ісидор його тоді висвятив)² і про якого згадувала королівська грамота з 1444 р. та холмські акти

² Якраз в р. 1439 або 1440 помер холмський владика; у красноставській актовій книзі земського суду, за роки 1429—1464, в одному акті з 1440 р. говориться про записку на 50 гривень, знайдену в Гришки Несторової, що одержала її від Матвія Смока. Цю записку бачив Грицько Кердій Поморянський, воевода подільський і староста холмський в скрині після смерти

40-их років, не подаючи його імені, і Григорія, названого Площанським Депольтицьким, якого згадують холмські акти, починаючи від р. 1446, раз-у-раз по імені і то постійно називають його „Gregorius“, не додаючи ніколи другого імені (напр., Григорій або Юрій чи Георгій або навпаки), тоді як про його наступників пишуть „Sawa alias Sylvester“, чи „Sylvester alias Sawa“, а єп. Герасим Бозький виступає раз під іменем Герасим, то знову Грицько. В такому разі після смерті єп. Сави в р. 1439 або 1440 правив би в Холмі спочатку єп. Георгій-Юрій (між рр. 1440 і 1444), а опісля єп. Григорій (від р. 1446).

II. Сильвестер (Сава) 1468†—1470†.

1. Площанський здогадується, що це свояк єп. Григорія Депольтицького (у холмських актах згадується деколи, напр. в р. 1442, Савка з Депольтич).
3. Крилошанин (pop de Crylos). В р. 1460 виступав як довірена особа єп. Григорія Депольтицького в спорі за границі маєтків Депольтичі і Жданне з Гнєтком Жданським.
6. Вперше згадується в актах 16. 8. 1468 р., востаннє 22. 1. 1470. Площанський датує його владичтво: 1468—1471.

III. Герасим (у світському Грицько Окушкович), Бозький 1471†—1489†.

1. Шляхтич, дідич частини села Бозок (ок. 15 км. на півн.-зах. від Холма). Його брат Михайло мав половину маєтку Бозок. В XVI ст. Бозькі були вже латинниками (напр. Євфимій Окушкович Бозький (†1516) був в рр. 1504—1512 єпископом плоцьким).
3. В р. 1457 виступав між членами суду. За життя свого попередника ручив у суді, що здобуде для нього (єп. Сави) королівську грамоту про передачу в застав Невіркова. Жонатий з Марусею з Чорткович Сосновською, мав 4 дітей: синів Федька, Ісачка, Станька та дочку Анну (віддану за Луковського).
6. Згадується в холмських актах вперше 4. 11. 1471 р., востаннє 16. 3. 1489; холмський акт з 4. 3. 1494 говорить про нього вже як про покійного («після смерті владики...»). Тому Площанський подає час управління цього владики: 1471—1494, а в дужках 1471—1489.

IV. Симеон Бугак 1490? (1494†) — 1504? (—1501?).

1. Про його походження не розказують нічого холмські акти.

владики («vidit in cista post obitum wladicae»). Матвій Смок був холмським стольником від р. 1437, а Грицько Кердій Поморянський став воєводою, як він титулується в тім акті, щойно в р. 1439, отже смерть владики могла наступити тільки 1439 або 1440 р., коли був зладжений той акт.

6. Петрушевич: Римо-католицький єп. холмський Матвій з Ломжі переселився з Грубешова в Красностав (а сталося це в р. 1490) в часи Симеона.

За Супрасльською літописсю єп. Симеон брав участь в посвяченні церкви у Володимирі в р. 1494.

Єп. Модест покликується на один акт 1501 р., за яким холмською єпархією управляв тоді Філарет (єп. Симеон вже не жив?).

Грамота кор. Олександра з 24. 10. 1504 р. іменувала «на вакантне місце після смерті Симеона Бугака» холмським єпископом Івашка Сосновського.

V. Філарет (Площанський: у світському правдоподібно Фелікс) Облазницький 1507—1533.

1. В королівській номінаційній грамоті 1508 р. названий Облазницьким; в інших грамотах і актах згадується лише по імені. Площанський пробує утотожити його з шляхтичем Феліксом з Тернова, що виступає в холмських актах в р. 1492 р. Угровецькі називали Філарета у процесі з ним «служогою і довіреною особою» своїх предків, за старанням яких він став владикою. Отже, Філарет прийшов, мабуть, колись з Облазниць (село на схід від Стрия) в Холмщину (правдоподібно не перед 1497 р., коли він робив заходи одержати перемиську катедру) і перебував у якомусь службовому відношенні до Угровецьких, поки їхніми заходами не став холмським владикою. На Холмщині придбав Філарет частину маєтків Тернів і Тернівська Воля (на півн.-зах. від Холма).
3. Спершу вів родинне життя, мав 2 синів (Богдана і Труша). По смерті жінки став монахом, описів архимандритом. По смерті єп. Симеона Бугака управляв холмською єпархією як адміністратор, перед тим в р. 1497 старався за перемиську катедру, але безуспішно.
4. Королівські грамоти з 27. 10. 1507 р. (видана у Гродні) і з 12. 2. 1508 р. (видана в Кракові). Король покликувався на просьбу мешканців холмської єпархії і зобов'язував Філарета залишити в мирнім користуванні перемиською катедрою Антонія Онікого і не вимагати від нього покриття видатків, які мав Філарет у стараннях за перемиську єпархію. Філарет мав звернути Івашкові Сосновському відшкодування за всі витрати, які той поробив для єпархії, а Івашко повинен був, з свого боку, винагородити Філарета за всі втрати, нанесені ним катедрі. В позові Угровецьких на Філарета говорилось, що той владика дістав єпископство за старанням їх предків.
6. Іменований королівською грамотою 27. 10. 1507 р., фактично вступив в управу єпархією після вирішення спору з Івашком Сосновським, королівською грамотою з 12. 2.

1508 р. В холмських актах вперше згадується в р. 1510, востаннє 5. 5. 1533 р. В королівській грамоті з 20. 10. 1533 згадується вже як покійник. Час його управління подає Площанський: 1508—1533.

VI. Йона (у світському Івашко) Сосновський 1504—1507 і 1533—1545; (в деяких актах: Sossnkowski).

1. Шляхтич, дідич частини Сосновиці (у півн.-зах. закутку холмської єпархії). Свояк еп. Герасима Бозько. Брат владики й інші родичі вже латинники. (Брат владики Георгій був плебаном у Люблині, а опісля в р. 1520 холмським каноніком, сестра Анна вийшла заміж за поляка Бартка Вежбовського, син другої сестри владики, хрещений в латинському обряді [хоч батько й мати були православні], став опісля коморником холмської землі, а його син Йосиф був в р. 1578 холмським каноніком і помер в р. 1599 як латинський київський єпископ. Також обидві внучки старшого брата Йони повіддавались за шляхтичів-латинників).
2. У своїй номінаційній грамоті назвав його король досвідченим в руській грамоті.
3. Руський писар кор. Олександра. Жонатий з Милюхною або Філомією, мав синів Остапка (Євстафій), Михайла і Константина та дочки Федору й Анастасію. По своїй номінації жив далі у подружньому житті і не висвячувався; це було й одною з причин його усунення з катедри 1507 р. По вступленні вдруге на владичий престіл жив далі в подружжі, щойно пізніше його жінка вступила до монастиря як монахиня Теоктиста (під тим іменем згадує її акт з 1544 р.).
4. Іменований без відома й згоди митрополита королівською грамотою з 24. 10. 1504 р.
5. За те, що Івашко в час не висвятився і не виконував обов'язків свого звання, король усунув його своїми грамотами з 27. 10. 1507 і 12. 2. 1508 рр. з владицтва. Ставши вдруге холмським єпископом, вів процеси за відібрані королем маєтки холмської катедри і через те попав у неласку короля та мусів, мабуть, залишити катедру.
6. Номінаційна грамота короля з 24. 10. 1504 р., вперше згаданий в холмських актах 18. 11. 1505 р., усунений королівськими грамотами з 27. 10. 1507 і 12. 2. 1508 р. Вдруге згаданий владикою в королівській грамоті з 20. 11. 1533 р., і в холмському акті з 31. 8. 1534 р. Востаннє згадується в холмських актах 7. 9. 1545 р., а в р. 1549 говорять вони вже про вдову покійного Йони.

VII. Михайло Сосновський 1543[†], номінат холмський.

1. Син єп. Йони Сосновського. Про походження див. Йона Сосновський.
3. Двічі жонатий (із Марією з Щитовецьких та Оксимою, дочкою єп. Теодосія Лазовського), мав з першого подружжя сина Далмата, з другого Івана.
4. Королівська грамота виставлена за життя батька в р. 1543.
6. У королівській грамоті з 30. 11. 1543 р. говорилося про «теперішнього владика Михайла (?) Сосновського». Площанський: «Крім Йони (Івашка) Сосновського іншого єпископа того імені не було в Холмі» і «Йону на початку 1546 р. заступив єп. Бака». (Прошлое Холм. Р., I, 149).

VIII. Васіян (у світському Василь) Бака 1546—1552.

1. Шляхтич гербу «Вукри».
3. Монах.
4. Королівська номінаційна грамота, виставлена у Велавсі за вставленням Йоана з Тенчина, сандомірського воєводи, надворного маршала й ін., хоч того самого року була видана також грамота на холмське владичтво Михайлові Сосновському.
6. Номінаційна грамота з 30. 11. 1543 р.. Вступив на владичтво за рукописсю митр. Кишки 6. 4. 1546 р.. Згадувався ще в холмських актах в половині жовтня 1552 р. 1. 12. 1552 р. іменований вже його наступник. Площанський: отже міг вмерти в першій половині листопада.

IX. Теодосій Лазовський 1552—1565.

1. Королівська грамота з 8. 3. 1566 р. назвала його «Теодосієм з Берестя». Правдоподібно походив з Берестя, з міщанського роду. Прізвище «Лазовський» із шляхетством здобув пізніше (так назвав його лише один акт з 1588 р.). Споріднений з єп. Йоною Сосновським (дочка Теодосія Оксима віддана за Михайлом Сосновським).
3. Жонатий, в актах згадується його дочка Оксима. В пізнішій віці монах, архимандрит берестейського монастиря.
4. Королівська номінаційна грамота з 1. 12. 1552, видана у Вильні.
5. В р. 1565 перейшов на володимирську катедру. Актом з 15. 1. 1580 р. Лазовський передав володимирську єпископію архим. Мелетієві Хребтовичу; цей акт передачі потвердив король листом, датованим 16. 4. 1580 р. Мелетій введений в управу єпархією 20. 4. 1580, а грамотою з 22. 4. 1580 р. Хребтович передав управу єпархією в аренду єп. Теодосієві за 1 000 зол. до кінця його життя. Теодосій помер в р. 1588.

6. Іменований королем 1. 12. 1555 р., 15. 9. 1565 р. заняв володимирську катедру.

Х. Захарія (у світському Зенько Ілляшевич) 1566—1577.

1. Міщанин з Красноставу.
2. В номінаційній грамоті Жигмонт Август покликувався м. ін. на його вченість.
3. В р. 1562 був радним Красноставу.
Жонатий, мав 3 синів (Левка, Петра й Луку) і 4 дочки (Марію, заміжною за Кіндратом Сехенієм, Анну, віддану за Дмитром Грицьковичем, Уляну, за Теодором-Терентієм Омнисом і Марту, за Яцком Куземкою).
4. Номінаційна грамота Жигмонта Августа, видана у Вильні 8. 3. 1566 р. завдяки рекомендаціям деяких впливових осіб (в першу чергу, мабуть, латинського єпископа Адальберта Собіюського Старожепського, що жив у Красноставі). Митрополитові доручав король висвятити Захарію в єпископи і ввести в управу єпархію.
5. Грамотою з 3. 6. 1577 р. зрікся єпископії в користь свого сина Левка; на цю передачу погодився король у своїй грамоті з 20. 6. 1577 р.
6. Іменований королівською грамотою з 8. 3. 1566 р. У своїй грамоті з 19. 6. 1566 р. Жигмонт Август, «беручи на увагу старечі літа владики», погодився на призначення Захарії помічника. Грамотою з 3. 6. 1577 р. відступив холмську єпархію своєму синові Левкові, покликаючись м. ін. на свою старість. Помер в р. 1581.

XI. Теодор-Терентій Омніс-Лаговський, номінат від 1566 р.

1. Зять єп. Захарії, красноставського міщанина.
3. Жонатий з Уляною, дочкою владики Захарії.
4. Королівська номінаційна грамота Жигмонта Августа з 19. 8. 1566 р. призначувала його помічником єп. Захарії з правом наступства без вимоги на те нових королівських грамот.
- 5 і 6. Іменований королем помічником єп. Захарії 19. 8. 1566 р. Претендент на холмську катедру до р. 1595 (востаннє згадує про нього акт з 26. 10. 1595 р.).
В р. 1569 почав спір з владикою Захарією (6. 1. 1569 р. напав на Білополе), актом з 19. 12. 1569 р. замирився з ним: Захарія признав Лаговського знову своїм помічником з правом наступства, його вводять знову в управу катедральними маєтками, як коадьютора Захарії. Але незабаром конфлікт поновився. Актом з 9. 11. 1573 р. Захарія пізвав Лаговського за насильне оволодіння владичих маєт-

ків, грамотою з 31. 7. 1576 р. король проголосив його банітом, 15. 3. 1577 р. проголошено шляхетське ополчення проти баніта, а в травні вигнано його з Холмицини (того ж таки 1577 р.). Після того Лаговський напав на слуг нового єп. Леонтія (11. 6. 1577 р.), на катедральні маєтки Білополе і Бусно (в грудні 1577 р. сам, 5. 12. 1580 р. напали його спільники) і вкінці на самого владика Леонтія (21. 6. 1580). Тимчасом 4. 6. 1580 р. король видав охоронний лист для недавнього баніта, в якому назвав Лаговського «холмським коадютором Теодором». В р. 1586 Лаговський став, мабуть, ініціатором наклепу на тодішнього холмського владика Діонісія Збіруйського, якому приписувалось вбивство шляхтича Рембовського. 20. 6. 1593 р. Жигмонт III виставив новий охоронний лист Лаговському, в якому признавав його єпископом і давав повну свободу домагатися на підставі старої грамоти про його коадюторство усунення судовим шляхом Збіруйського з катедри і зайятих ним церковних маєтків. Але холмський суд 17. 1. 1594 р. не вважав себе компетентним вирішати справи Лаговського. Останні сліди діяльності Лаговського подібуються при кінці 1595 р., коли то 26. 10. зладжено акт про доручення позову Збіруйському, що мав з'явитись на суд короля. Дальших вісток про долю Лаговського і його претенсій до холмської катедри Площанський не подає.

ХІІ. Леонтій (у світському Левко Зенькович або Захарієвич чи Ілляшевич) **Пелчицький** 1577—1585.

1. Син єп. Захарії, красноставського міщанина. Опісля став шляхтичем і одержав прізвище «Пелчицький» (під цим прізвищем згадується вперше в холмських актах в р. 1585).
3. Жонатий з Анною з Пижецьких; розвівся з нею ок. року 1581. Висвятився тільки в р. 1580.
4. Грамотою з 3. 6. 1577 р. єп. Захарія зрікся владицтва в користь Левка (Леонтія). Стефан Баторій у своїй грамоті, писаній в таборі під Гданськом 20. 6. 1577 р. говорив, що єп. Захарія не повинен був цього робити без попереднього дозволу короля, але на прохання своїх дорадників Баторій виявив свою згоду на передачу катедри. Король повідомив у своїй грамоті з 20. 6. 1577 р. про це своє рішення митрополита і велів йому висвятити Леонтія в єпископи та з свого боку передати управу духовними справами й катедральними маєтками Леонтієві. Крім старань батька діяли в користь Леонтія деякі впливові особи Холма, зокрема холмський староста Олександр Лаш.
5. В р. 1585 перейшов на пинську катедру (королівська грамота про його перехід видана 8. 7. 1585 р., насправді ж

він перейшов туди не раніше жовтня: вперше згадується в пинських актах 4. 11. 1585 р., а в акті холмським з 10. 12. 1585 називається вже холмський номінат Збіруйський). Як єпископ пинський підписав заяву про прийняття унії, але до Берестейського собору вже не дожив. Помер в р. 1595.

6. Катедру передав йому єп. Захарія своєю грамотою з 3. 6. 1577 р. Потвердила цю передачу королівська грамота, видана 20. 6. 1577 р., внесена в холмські актові книги 11. 7. 1577 р. Про перехід Леонтія в Пинськ див. ч. 5.

XIII. Діонісій (у світському Дмитро Грицькович) Збіруйський
(в актах також Збирульський) 1585—1603.

1. Зять єп. Захарії, красноставського міщанина. В акті з 1579 р. названий „homo impossessionatus“; на судовій розправі в р. 1586 названий шляхтичем Рембовським «плебей». Холмський суд вирішив того ж року, що Діонісій, не маючи дідичного маєтку, повинен підлягати судові старости, а не духовному судові. Ставши пізніше шляхтичем, названий Збіруйським. Посвоячений теж із нащадками єп. Філарета.
3. Митний писар у Луцьку. Жонатий з Анною, дочкою єп. Захарії, мав сина Михайла. Висвятився тільки вкінці 1586 або на початку 1587 р.
4. Катедру допомогли йому досягнути, мабуть, волинські магнати.
6. Вперше згадується як холмський номінат в акті з 10. 12. 1585 р. Востаннє виступає в актах як номінат 24. 11. 1586 року, вперше як дійсний холмський владики 25. 2. 1587 р. Помер 18. 11. 1903 р.

Олександр Оглоблин

УКРАЇНСЬКІ ПОЛІТИЧНІ ПЛЯНИ 1730-х рр.

Старий гетьман Данило Апостол був вже на Божій дорозі. В 1733 році стало ясным, що довго він не протягне.¹ 28 квітня, після одного офіційного бенкету, його розбив параліч², і гетьман фактично перестав виконувати урядові функції.

Хвороба гетьмана, а згодом і смерть (він помер 17. I. 1734 р.)³ поставила і перед російським урядом, і перед керівними колами Гетьманщини питання про те, що ж буде далі. Старшина, яка керувала, замість хворого гетьмана, державою, воліла зберегти й надалі той порядок, який був після смерти гетьмана І. Скоропадського, до того часу, коли буде обраний новий гетьман.⁴

Російський уряд на це не хотів піти. Минули часи Петра II, який, «восстановляя народамъ права ихъ и достоянія, властолюбіемъ и притворствами поврежденныя, подтвердилъ Малороссіи всѣ съ нею договоры и прежнія ея привилегіи».⁵ Уряд Анни Іванівни відновляв старі традиції колоніальної політики Петра I на Гетьманщині: вирішено було нового гетьмана не обирати, встановлюючи лише «Правленіє въ Малой Россіи въ шти (шести) персонахъ», на паритетних началах, але за керуванням («въ первыхъ») головнокомандуючого російським військом на Гетьманщині і Слобожанщині, генерал-лейтенанта князя Олексія Шаховського⁶. Фактично всім розпоряджалася знаменита «Министерская Канцелярія» (або «Канцелярія Министерского Правленія Малороссійскихъ дѣлъ»), яка коло 15 років порядкувала на Гетьманщині і залишила по собі страшні спогади. Недарма автор «Історії Ру-

¹ С. Соловєвъ, *Історія Росіи съ древнѣйшихъ временъ*, кн. IV, вид. «Общественная Польза», ст. 1521.

² «Дневникъ генеральнаго подскарбія Якова Марковича», ч. III, Київ, 1897, ст. 285.

³ Ibid., 344.

⁴ Л. Окіншевич, *Центральні установи України — Гетьманщини XVII—XVIII ст.*, ч. II: Рада Старшини. Київ, 1930, ст. 136—137.

⁵ «Історія Русовъ», Москва, 1846, ст. 232.

⁶ С. Соловєвъ, *Історія Росіи*, кн. IV, ст. 1521—1526; І. «Полное Собрание Законовъ Россійской Имперіи», т. IX, №№ 6539, 6540 (31. I. 1734).

сов», відбиваючи стару традицію, пише, що «дѣла ея и подвиги значили бы въ нынѣшнее время⁷ бредъ горячки или помѣшанныхъ умовъ».⁸

Чи було це зовсім несподівано для української старшини? Мабуть, що ні. Вже перші кроки правління цариці Анни вказували на те, що в російській політиці повіяли інші вітри. Ще яскравіше це позначалося в період хвороби Апостола, коли йшли переговори між старшиною і Шаховським. Нарешті, думати, що дехто з російських урядовців у Глухові (можливо, генерал Наришкін, або ж член Генерального Суду, ротмістр Пассек)⁹ повідомив старшинські кола про пляни і наміри російського уряду. До того ще, в 1733 році, трапилися деякі події, які не могли бути не помічені старшиною. Даємо на увазі справу Смоленського губернатора кн. Олександра Андрієвича Черкаського.¹⁰

Справа Черкаського, обвинуваченого в таємних зносинах з герцогом Голштинським, скерованих проти уряду імператриці Анни, в своїх фактичних рисах досить відома¹¹, а тому переказувати її тут не будемо. Але вона все ж ще мало досліджена в історичній науці. Немає сумніву, однак, що справа ця була зв'язана з діяльністю опозиції політиці Анни Іванівни і Бірона. Для нас у цій справі важливі два моменти. Перший — це голштинська орієнтація Черкаського (і, очевидно, тих кіл, з якими він був зв'язаний); а другий — це зв'язок як самого Черкаського, так і смоленської шляхти, з старшинськими колами Гетьманщини.

Почнемо з другого. Черкаський нібито писав у своїй інструкції Федорові Красно-Милашевичу (бувний камер-паж царівни Катерини Іванівни, герцогині Мекленбург-Шверинської, смоленський шляхтич, посланець Черкаського і смоленської шляхти в Кіль, до герцога Голштинського Карла-Фрідріха; згодом донощик на Черкаського), що він, Черкаський, «не одни Смольяне, и Украину

⁷ Це писалось, мабуть, на початку XIX століття.

⁸ «Історія Русовъ», 238.

⁹ Про Наришкіна й Пассека — див. нижче.

¹⁰ Не дарма Я. Маркович занотував у своєму щоденнику 25. XII. 1734 року: «Видѣл указ чили манѣфест печатній, в котором написано, что князь Андрей (sic! — О. О) Черкаскій, бывший губернатор Смоленскій, за нѣкоторое важное преступление з тестем своим Корсаком, да з поручником Аршеневским, да з домовим его управителем Пробишовским, сослани в силку, он в Джумтайское зимове, а они в Сѣбир, в разніе города» (Дневникъ Якова Марковича», III, ст. 417).

Про кн. О. А. Черкаського — див. «Русскій Біографическій Словарь», том «Чаадаевъ-Швитковъ», СПб, 1905, ст. 176—177. Там же й бібліографія.

¹¹ Документальні матеріяли цієї справи опубліковано в книзі «Памятники новой русской истории. Сборникъ историческихъ статей и матеріаловъ, издаваемый В. Кашпиревым, т. I, СПб, 1871, відд. II, ст. 194—306. Передруковано в книзі «Сборникъ историческихъ матеріаловъ и документовъ, относящихся къ новой русской истории XVIII и XIX вѣка, изданный М. Михайловымъ», СПб, 1873, ст. 194—306.

могу привести вѣ вѣрность» — герцогу, як одному з претендентів на російський престол.¹² Голштинія, звичайно, була далеко («Голштиндія» — як тоді називали її в Росії)¹³, і, мимо особистих почувань Анни Іванівни, яка ненавиділа і боялася герцога, російський уряд навряд чи надав би особливого значення доносові Красно-Милашевича. Але Смоленщина і Україна (Гетьманщина) були географічно надто близькі до Польщі, де саме тоді відбувалася боротьба за «польську спадщину», до того ще (тоді) з явною перевагою на користь старого ворога Росії, короля Станислава Лещинського. Красно-Милашевич згадував не тільки за лист представників Смоленської шляхти до Станислава Лещинського (з 17. VI. 1733 року), де вони просили «высlobодить ихъ (насъ) отъ тиранства» російського¹⁴, а й за те, що «Малороссіане пишуть такожъ къ Станиславу: когда де отвѣтъ получимъ милостивый отъ Станислава, то можемъ де всю армію осилить, понеже они расставлены въ Украинѣ по дворамъ, и согласясь де, всѣхъ передадимъ».¹⁵ Це листування ніби то йшло через старосту Потоцького (з Кристинополя), «котрый былъ въ Петербургѣ» й «кавалерію имѣлъ россійскую».¹⁶

Крім того, в «доношеніях» Красно-Милашевича є вказівка й на зносини Карла-Фрідріха з Гетьманщиною, — зносини, можливі вже хоч би тому, що у герцога були давні знайомі на Україні і серед української старшини (з якою він свого часу зустрічався в Петербурзі і в Москві)¹⁷, і серед вищої російської адміністрації (генерал С. Г. Нарішкін).¹⁸

¹² «Памятники», I, ст. 206.

¹³ Ibid., ст. 223, 263, 275.

¹⁴ Ibid., ст. 207.

¹⁵ Ibid., ст. 218.

¹⁶ Ibid., ст. 214. Див. Ibid., 214—220. Це, звичайно, староста Гузовский, підстолий литовський, Антон Михаїл Потоцький, згодом воевода Белзький, польський посланник у Росії в 1730—1732 рр., родич імператриці Анни Іванівни, який, справді, мав орден Андрія Первозванного (див. «Сборникъ имп. Русскаго Историческаго Общества», т. 81, ст. 690, показчик, sub voce), що його він дістав 6. VIII. 1732 р. («Дневникъ генеральнаго хоружаго Николая Ханенка», К., 1884, ст. 65). Про нього див. E. Starczewski, *Możnowładztwo polskie na tle dziejów*. T. II, K., 1917, str. 213—214. Про його вороже ставлення до Росії — див. W. Koponczyński, *Polska a Szwecja od pokoju Oliwskiego do upadku Rzeczypospolitej*. 1660—1795, Warszawa, 1924, str. 147—148. Між іншим, секретарем його деякий час був (на початку 1730-х рр.) Яків Минович, син відомого мазепинця, генерального бунчужного Федора Мировича (М. Горбань, Лист Петра Миновича до батька-мазепинця. — «Україна», 1927, № 5, ст. 7).

¹⁷ «Діаріушъ или Журналъ» М. Д. Ханенка 1722 р. — «Чтенія въ Московскомъ Обществѣ Исторіи и Древностей Россійскихъ», 1858, кн. I, відд. V, ст. 21, 39. Пор. «Дневникъ камеръ-юнкера Берхгольца. 1721—1725», ч. III, М., 1860, ст. 251, 253. Цікаво, що з Берхгольцем, тоді вже обер-камергером герцога Голштинського Петра-Ульріха (в кн. Петра Федоровича), Ханенко зустрічався в Петербурзі в 1746 р., про що і занотував у щоденнику («Дневникъ Николая Ханенка» ст. 275, 280—281).

¹⁸ Див. нижче.

Не дивно, що російський уряд з великою увагою поставився до справи Черкаського. Відомому начальникові «Тайной Канцелярії» Ушакову було указано негайно їхати до Смоленська й розпочати там слідство. «И особливо его, губернатора (Черкаського), тогда спрашивать, къ кому онъ, по письму герцога Голштинскаго, въ Украину писалъ, и о чемъ онъ писалъ, и какой отвѣтъ получилъ, и гдѣ тѣ письма, и какое согласіе и намѣреніе съ ними имѣлъ, и если что важно въ томъ откроется, то того же часу послать нарочнаго на Украину, смотря по важности дѣла, хотя самого генералъ-майора Бахметева, и велѣтъ ему тамошнихъ причинныхъ по тому же немедленно арестовать».¹⁹ Оскільки серйозного значення загрози з цього боку надав російський уряд, видно з того, що Ушакову указано було: «ежели бы и паче чаянія какая опасность была, то о томъ немедленно отписать къ генералу Вейсбаху, чтобъ онъ съ полками его команды тотчасъ надлежащія предосторожности взялъ и въ тѣ мѣста потребное число войска послалъ, однако жъ все безъ разглашенія, претекстами...»²⁰ У Петербурзі не довіряли навіть своїм вищим урядовцям на Гетьманщині. У додатку до інструкції Ушакову було зазначено: «рассуждая собою о тѣхъ персонахъ, къ которымъ онъ, губернаторъ, о такомъ важномъ дѣлѣ писать могъ бы («по письму герцога Голштинскаго»), нѣкоторое сомнѣніе имѣемъ, не писалъ ли онъ иногда къ генералу Семену Нарышкину, который при гетманѣ въ Глуховѣ обрѣтается». Через те Ушакову наказано було «отъ него, генерала Нарышкина, остерегаться и смотрѣть, не найдется ли за нимъ такой слѣдъ, а паче всего, какъ скоро вы о той украинской корреспонденціи подлинно увѣдаете, въ чемъ главная нужда состоитъ, то того часу туда послать и до кого бъ ни дошло, не смотря ни на чье лице, за караулъ взять».²¹

Підозра російського уряду на генерала Нарішкіна мала деякі підстави. Генерал-аншеф Семен Григорович Нарішкін, відомий російський дипломат першої половини XVIII століття, споріднений з царською фамілією, був старий «голштінець».²² Свого часу він, будучи камергером, був приставлений Петром I до особи герцога Голштинського Карла-Фрідріха.²³ В 1725 році, в день одру-

¹⁹ «Памятники», I, ст. 212.

²⁰ Ibid.

²¹ «Памятники», I, ст. 214. Розбивка скрізь наша. Допускали можливість таємного листування Черкаського з Гетьманом (Ibid., 262).

²² Про С. Г. Нарішкіна — див. «Русскій Біографический Словарь», том «Нааке-Накенскій — Никой Николаевич Старшій», СПб, 1914, ст. 96—97. Там же й бібліографія.

Свого часу С. Г. Нарішкін був причетний до справи царевича Олексія Петровича й був засланий, але повернутий з заслання за Катерини I (А. Лобановъ-Ростовскій, *Русская Родословная Книга*, т. II, СПб, 1895, ст. 7).

²³ «Дневникъ камер-юнкера Берхгольца», ч. I, М., 1858, ст. 26; Ibid., ч. II, М., 1858, ст. 216. Див. Ibid., ч. IV, М., 1860, ст. 223, показчик, sub voce.

ження герцога з цісарівною Анною Петрівною, Нарішкін був призначений обергофмайстром її двору й нагороджений орденом Олександра Невського.²⁴ Після від'їзду герцогського подружжя до Голштинії (в 1727 році) Нарішкін був гофмайстром двора цісарівни Єлисавети Петрівни²⁵, а в 1731 році, очевидно, з метою усунути його з столиці, був призначений резидентом при гетьмані Д. Апостолі, отже фактичним правителем Гетьманщини (1732—1733 рр.)²⁶

Він, безумовно, добре знайомий був з кн. Черкаським, теж старим «голштинцем», камергером двора цісарівни й герцогині Анни Петрівни (1725 р.)²⁷ Черкаський віддавна користувався прихильністю герцога Голштинського, який не раз закликав його на голштинську службу.²⁸ Все це було добре відоме російському урядові, який надав особливого значення цій частині доносу Красно-Милашевича.

Подивимось, що ж тоді відбувалося на Україні. Очевидно, не чекаючи закінчення слідства Ушакова (або ж у наслідок його), Нарішкін був викликаний до Петербургу і 29. XI. 1733 р. виїхав з Глухова²⁹, а 11 грудня виїхала до Москви його дружина.³⁰ Але на цьому не скінчилося. Яків Маркович занотував у своєму щоденнику під 24. XII. 1733 р.: «В ночь против Рождества прѣехал з С. П. Бурху полковник інгермоландского полку пѣхотного Авраам Григор. Шамордин и стал квартѣрою в квартѣрѣ генералской Нарѣшкина, Семена Григоріевича, **которий его наѣзд сумнѣние задѣл**».³¹ Наступного дня Маркович бачив Шамордіна «з протчими» у гетьмана (25. XII. 1733 р.)³² Тойж ночі Шамордін «от Радищева поѣхал в Киев и взял з собою капитана Буроту, а для чего неизвѣстно» (26. XII. 1733 р.: «сеей ночи».³³ Видно, у Глухові були дуже збентежені. Чи був Шамордін у Києві, невідомо. Але, очевидно, його заінтересував Ніжин³⁴. 1 січня 1734 року Шамордін повернувся з Ніжину до Глухова і став у домі Нарішкіна.³⁵ Увечері 2. січня до гетьманського будинку з'явився «капитан здѣшняго гварнѣзонного полку и взял з собою Храповѣцкого молодого, брата полковници Лубенской (невістки гетьмана. — О. О.) и по-

²⁴ «Русский Биографический Словарь», том «Нааке-Николай Николаевич», ст. 96. Див. Дневник Берхгольца, IV, ст. 147, 154.

²⁵ Див. М. Хмыровъ, Историческія статьи, СПб, 1873, ст. 115.

²⁶ «Русский Биографический Словарь», том «Нааке-Ник. Ник.», ст. 96.

²⁷ Дневник Берхгольца, ч. IV, ст. 147.

²⁸ «Русский Биографический Словарь», том «Чаадаевъ-Швитковъ», ст. 176.

²⁹ «Дневникъ Я. Марковича», III, ст. 334.

³⁰ Ibid., ст. 336.

³¹ Ibid., ст. 339—340.

³² Ibid., ст. 340.

³³ Ibid.

³⁴ «Дневникъ Я. Марковича», т. III, ст. 341.

³⁵ Російський уряд допускав можливість кореспонденції між Черкаським і Ніжинським полковником Іваном Хруцовим («Памятники», I, ст. 262). Про І. С. Хруцова, полковника Ніжинського (1727—1742), див. А. Лазаревскій, Описание Старой Малороссіи, т. II, К., 1893, ст. 15—16.

провадил в дом генерала Нарѣшкина»³⁶, а 3. січня, вночі (на 4. І.), після офіційного бенкету у гетьмана, Шамордін виїхав з Глухова, беручи з собою і Храповицького³⁷. Ці події, очевидно, доконали старого і хворого гетьмана. 13 січня він «повторно тяжко заболѣл на прежню свою болѣзнь паралѣтичну»³⁸, а через чотири дні, 17 січня, Апостола не стало.³⁹

Немає жадного сумніву, що російський уряд, в умовах війни в Польщі, за складних міжнародно-політичних обставин того часу, був дуже заклопотаний станом речей на західньому кордоні, і вістка про зносини українських старшинських кіл і смоленської шляхти з Станиславом Лещинським (ще й з герцогом Голштинським) мусіла дуже стурбувати петербурзькі урядові кола, які до того ще мали підстави не дуже довіряти місцевій російській адміністрації, в особі Нарішкіна, не кажучи вже за кн. Черкаського. Російський уряд добре знав про близькі й тісні зв'язки — родинні, маєткові, службові — української старшини і смоленської шляхти. Виходці з смоленської шляхти Корсаки володіли великими маєтками на півночі Гетьманщини й близько споріднені були з українською старшинською аристократією.⁴⁰ Те ж саме треба сказати про Швейковських⁴¹, Храповицьких, Енгельгардтів, Рачинських⁴², тощо. Відомі родинні зв'язки гетьмана Апостола з смоленською шляхтою. Старший син Гетьмана, Іван Данилович, був одружений з Оленою Михайлівною Корсак. Другий син його, Лубенський полковник Петро Апостол, оженився з Храповицькою. Нарешті, третій син — Павло Данилович, полковник Миргородський, одружений був, якраз з 1733 року, з Федорою Миколаївною Енгельгард, донькою стольника смоленської шляхти.⁴³ Смоленські шляхтичі були і серед російських урядовців на Гетьманщині. Так, ротмістр Б. І. Пассек був членом (російським) Генерального Суду, і після смерті Д. Апостола деякий час входив до складу Правління гетьманського уряду, аж доки 31. січня 1734

³⁶ Ibid.

³⁷ Ibid., ст. 342.

³⁸ Ibid., ст. 343—344.

³⁹ Ibid., ст. 344.

⁴⁰ А. Лазаревскій, *Описание Старой Малороссии*, т. I, К., 1888, ст. 26, 248—250.

⁴¹ А. Лазаревскій, *Описание*, I, 26; В. Модзалевскій, *Малороссійскій Родословникъ*, т. IV, К., 1914, ст. 479.

⁴² З донькою смоленського шляхтича Тетяною Іванівною Рачинською був одружений бунч. тов. Ілля Якович Лизогуб, син генерального обозного (В. Модзалевскій, *Малороссійскій Родословникъ*, т. III, К., 1912, ст. 105; «*Дневникъ Н. Ханенка*», ст. 194. — 21. II. 1743 р.).

⁴³ В. Модзалевскій, *Малороссійскій Родословникъ*, т. I, К., 1908, ст. 7, 8. Цікава вказівка проф. Б. Д. Крупницького про те, що Павло Данилович Апостол був одружений першим шлюбом у 1717 р. з молдаванкою, „Schwägerin“ генерала Кантакузена (Б. Крупницький, *Біографія гетьмана Данила Апостола в німецькому журналі з 1728 р., с. 5, відбитка з «Наукового Збірника Українського Університету в Празі», т. III, Прага, 1942).*

року, мабуть у зв'язку з справою Черкаського, указано було його відставити.⁴⁴ Недарма того ж 31. I. 1734 року, російський уряд в «секретнѣйшемъ» указі наказував кн. Шаховському, щоб він «приложилъ особый трудъ отводитъ Малороссіянь отъ свойства съ Смольнянами...»⁴⁵

Але і це ще не було все. В зв'язку з подіями в Польщі в 1733—1734 рр., підносить свою активність українська еміграція. Орлики — гетьман Пилип і син його Григорій — розгортають велику акцію, яка мала на меті, за допомогою Станислава Лещинського (як польського короля), Франції, король якої, Людовик XV, одружений з донькою Лещинського, підтримував претензії свого тестя, Швеції, яка мріяла про реванш за Північну війну, нарешті, Туреччини, визволити Україну з-під московського ярма. Правда, великий вилам у плянах Пилипа Орлика зробило повернення запорожців у 1734 році під зверхність Росії. А проте, за певної кон'юнктури, навіть цей факт міг стати Орликові у пригоди.⁴⁶

Українські емігранти дуже добре знали, що робиться тоді на Гетьманщині. Їхні посланці часто бували на Лівобережжі, провадячи агітацію проти Росії й виконуючи також деякі доручення її ворогів, насамперед Польщі і Туреччини. Водночас засиляли своїх агентів на Гетьманщину Туреччина і Польща, власне, ворожі Росії магнатські кола (зокрема, Потоцькі і серед них — старий приятель П. Орлика, київський воєвода Йосип Потоцький, а також Сапегі в Литві й на Білорусі). Нарешті, серед української старшини (і, мабуть, духовенства) були сильні антимосковські елементи, які мали листовні і усні зносини (і посередні, і безпосередні) з Орликом. Недарма, російський уряд наприкінці 1734 року казав про те, що Орлик «черезъ письма свои великія чинить между нашими подданными малороссіяны возмущеніи и побужденіи къ противнымъ поступкамъ къ намъ».⁴⁷

⁴⁴ С. Соловьевъ, *Исторія Россіи*, кн. IV, ст. 1525. Про Б. І. Пассека — див. «Русскій Біографическій Словарь» том «Павель-Петръ», СПб, 1902, ст. 348. Він був одружений з Анастасією Яковлівною Повало-Швейковською (А. Лобановъ-Ростовскій, *op. cit.*, II, 74).

⁴⁵ С. Соловьевъ, *Исторія Россіи*, кн. IV, ст. 1525. «Увѣдомились мы — писав тоді російський уряд Шаховському, — что смоленская шляхта съ малороссійскими жителями въ свойство вступаетъ, съ обѣихъ сторонъ сыновей женятъ и дочерей выдаютъ. Это противно кажется нашему интересу, а гораздо приличнѣе и полезнѣе, чтобъ малороссійскій народъ имѣлъ охоту вступать въ свойство съ нашимъ великороссійскимъ народомъ» (*Ibid.*). Див. «Кіевская Старина», 1905, жовтень.

⁴⁶ Див. Б. Крупницький, *Гетьман Пилип Орлик (1672—1742)*, Варшава, 1938, ст. 157—162; І. Борщак, *Великий мазепинець — Григор Орлик, генерал-поручник Людовика XV*, Львів, 1932, ст. 105, 107—112.

⁴⁷ А. Кочубинскій, *Графъ Андрей Ивановичъ Остерманъ и раздѣлъ Турціи. Изъ исторіи восточнаго вопроса. Война пяти лѣтъ*. Одеса, 1899, ст. 89. Деякі матеріали про зносини мазепинців (зокрема Федора Миновича) з Гетьманщиною за часів Апостола — див. у статті М. В. Горбаня, *Лист Петра Миновича до батька — мазепинця* («Україна», 1927, № 5, ст. 6—22).

Ці зносини мусіли похвалитися в зв'язку з війною у Польщі, а також після смерті Апостола. Українські емігранти, і особливо П. Орлик, ненавиділи Апостола за зраду в 1708 році і до кінця днів старого гетьмана Орлик не міг спокійно згадувати його ім'я.⁴⁸ Смерть Апостола полегшувала шлях до порозуміння між впливовими старшинськими колами на Гетьманщині і П. Орликом, який до того ще в певній ситуації міг стати найбільш авторитетним кандидатом на гетьманство, вакантне після смерті Апостола.⁴⁹ Це, безперечно, добре розумів і сам Орлик, що завжди дивився на Апостола, як на узурпатора. Але найбільше шансів для гетьманства Орлика на Лівобережжі давав сам російський уряд своєю політикою, яка фактично ліквідувала гетьманат після смерті Апостола і тим самим дуже загострювала настрої серед лівобережно-української старшини.

В цих умовах неабиякого значення для Орлика набирала дадека й маленька Голштинія, власне, її герцог Карл-Фрідріх. Талановитий дипломат, Пилип Орлик давно вже звернув увагу в цей бік. Карл-Фрідріх (1700—1739) був син рідної сестри Карла XII — Гедвіги-Софії і одружений був з донькою Петра I — Анною

Дуже цікава звістка французького резидента при російському дворі Маньяна від 16. березня 1730 року про те, що акція представників російського рядового дворянства (на боці їх був також Теофан Прокопович), на користь відновлення самодержавних прав Анни Іванівни була викликана, між іншим, побоюванням, як би «українські козаки не упустили б такої зручної нагоди, щоб скинути з себе ярмо російського панування» (Сборникъ Имп. Русскаго Историческаго Общества, том. 75, ст. 511). Див. цікаві міркування В. Липинського в „Z dziejów Ukrainy“, (Київ, 1912), ст. 662.

Р. 1734 Ле Дран, перший «директор» французького міністерства закордонних справ, у своєму урядовому меморіалі, писав: «Росію можна ще значно турбувати Україною. Козаки, мешканці України, є нація незадоволена, відважна й численна, що віддавна стогне під ярмом росіян. Пан Апостол, вождь козаків, помер недавно. Козаки, зазнаючи кривди від поляків, перейшли до турків, а звідти до москвинів. Україна, що її вони заселяють, є одна з найродючіших країн у світі. Козаки мають армію в 100 000 піхоти. Україна є осередком, де схрещуються шляхи з Трансильванії, Відня, Копенгаги. Вона являє собою заслону проти варварів-росіян, татар і турків. Козаки самі є здатні не тільки стримати росіян, але й відкинути їх до кордонів між Україною й Московщиною» («Україна», ч. 4, 1950, Париж, ст. 216).

В зв'язку з цим, набуває особливого значення звістка І. Ворщака про те, що десь у 1729 р. приїздили до Варшави представники лівобережно-української старшини, які вдалися до шведського посла барона Цюліха, «щоби розпитати його, чи дійсно назавжди Швеція відмовилась допомогти Україні і де властиво перебуває Орлик» (І. Ворщак, Великий мазепинець Григор Орлик, ст. 21—22, 178—179). Для політичних настроїв лівобережно-української старшини кінця 1720-х років певний інтерес являє справа сотника Дмитра Дарагана (про це див. нашу статтю «Справа Дараганенка 1728—1729 рр.» в «Записках Історично-філологічного Відділу УАН», кн. X, ст. 299—303).

⁴⁸ І. Ворщак, *op. cit.*, ст. 47. Див. І. Ворщак, „Orlikiana“ («Хліборобська Україна», кн. IV, Відень, 1923), ст. 350; «Україна», ч. 2, 1949, Париж, ст. 116.

⁴⁹ Про П. Орлика взагалі збереглася добра пам'ять на Гетьманщині,

Петрівною. Після смерти Карла XII, він мав безперечні права на шведську корону, і Петро I деякий час дуже опікувався цією справою свого майбутнього зятя.⁵⁰ Правда, герцогу не вдалося сісти на шведський королівський трон, але зате перед ним, після одруження з донькою Петра I, відкрилися далеко блискучіші перспективи російської імператорської корони: аджеж немає сумніву, що Петро I думав про призначення Анни Петрівни своєю спадкоємицею. Не від того деякий час була — вже щодо самого зятя — і Катерина I. Тоді, однак, Голштейн-Готторпська династія не досягла російського престолу. Карл-Фрідріх з дружиною змушені були в 1727 р. залишити Росію. Але після смерти Петра II і вшаріння Анни Іванівни, Карл-Фрідріх знову цікавиться російським престолом, на цей раз для свого сина й внука Петра I — майбутнього великого князя Петра Федоровича, згодом імператора Петра III. Не дивно, що в часи Анни Іванівни відносини між Росією і Голштинією були дуже напружені, і герцог явно став на бік ворожої Росії коаліції.⁵¹

Про ці всі династичні інтереси і претензії був чудово поінформований П. Орлик. Ще за життя Петра I він нав'язує близькі стосунки з голштинськими урядовими колами. Р. 1721, у Вроцлаві, він особисто познайомився з герцогом Карлом-Фрідріхом. Донька Орлика — Анастасія (1699—1728) у 1722 (чи 1723) році виходить заміж за ад'ютанта герцога голштинського, генерал-майора Йогана Штенфліхта (1682—1758), який був великою мірою втаємничений у пляни Орлика.⁵² За допомогою Карла-Фрідріха, через Штенфліхта і голштинського посланника у Петербурзі графа Бассевица,

навіть серед його «підданих», (у с. Домишлині. — А. Лазаревскій, Малороссійскіе посполитые крестьяне. 1648—1783, К., 1908, ст. 37).

⁵⁰ Про це див. М. Полієвковъ, *Голштинскій вопросъ и политика Россіи на Балтійскомъ морѣ въ первую половину XVIII столѣтія*, («Русская Старина», 1907, ., ст. 199—218; III, ст. 643—667; VI, ст. 482—503; XI, ст. 413—425). Див. також М. Полієвковъ, *Балтійскій вопросъ въ русской политикѣ послѣ Ништадтскаго мира (1721—1725)*, СПб, 1907, зокрема розділи II і VI.

⁵¹ А. Лаппо-Данилевскій, *Россия и Голштиния* — «Исторический Архив» 1919, I, ст. 255—282. Маньян надіслав своєму урядові 13. II. 1730 р. відомості про те, нібито Голштинський уряд буде протестувати проти обрання Анни Іванівни на російський престол (Сбор. Р. И. О., т. 75, ст. 478. Див. Ibid., ст. 489; «Памятники», т. I, відд. II, ст. 376).

⁵² «Діарій гетьмана Пилипа Орлика», Варшава, 1936, ст. 176. Після смерті Анастасії Орлик, Штенфліхт, коло р. 1731, одружився з її сестрою Варварою (Басею) Орлик (Ibid.) Про нього див. W. Kopczyński, *Polska a Szwecja od pokoju Oliwskiego do upadku Rzpl. 1660—1795*, стр. 135. Дата народження Штенфліхта — 1682 р. — у Конопчинського (ст. 135). повторена в примітках Я. Токаржевського-Карашевича до «Діарія гетьмана Пилипа Орлика» (ст. 176), викликає сумніви, бо Штенфліхт брав участь у військових операціях 1693—1694 рр. (Kopczyński, op. cit., 135). Згодом Штенфліхт був генералом польської, французької й шведської служби (І. Борщак, „Orlikiana“, ст. 358). Від Анастасії Орлик Й. Штенфліхт мав двох синів — Карла-Густава і Пилипа. Граф Пилип Штенфліхт був у 1750-х рр. старшиною в полку свого дядька, Григора Орлика, й за його дорученням

Орлик у 1721 році з'ясовує можливість замирення з Петром I.⁵³ Відомий лист П. Орлика до митрополита Стефана Яворського 1721 року⁵⁴ був переданий саме через Штенфліхта⁵⁵. Спроба ця не дала певних наслідків: з другого боку, в пляни Петра, який вже тоді вирішив ліквідувати гетьманство, аж ніяк не входило повернення Орлика на Україну; з другого боку, Петро, очевидно, не довіряв щирості звернення Орлика, і в цьому він, безперечно, не помилявся.

Проте, зв'язки Орлика з голштинським урядом не припинилися⁵⁶, і на початку 1730-их рр. вони дуже поживаються. Той же Ф. Красно-Милашевич сповіщає 30. IX. 1733 року (з Гамбургу) російський уряд про те, що в Кілі (столиця Голштинії) він зустрівся з донькою Орлика, яка, між іншим, розповіла дещо цікаве про стан справи своєї родини. Зокрема, Орликівна повідомила про те, що нещодавно Станислав Лещинський надіслав через її брата батькові її, Пилипу Орлику, в Туреччину листа з зобов'язанням («письмо обязательное»), «что ежели онъ, Станиславъ, въ Польшѣ королемъ дѣйствительно будетъ, то тогда всеконечно его, Орлика, на Украинѣ, принадлежащей Россійской имперіи, гетманомъ учинить, о чемъ старатся весьма сильною рукою обѣщаль». ⁵⁷

Та-ж Орликівна розказувала про те, що герцог Голштинський має стосунки з Станиславом Лещинським. Якраз він послав тоді «на встрѣчу къ означенному Станиславу Лещинскому» Штенфліхта, зятя Орлика, з якоюсь «необходною комиссією». ⁵⁸ Немає жадного сумніву, що в цій «Комиссії» був зацікавлений і Орлик. Нездарма Красно-Милашевич повідомив російський уряд про те, що «оная Орликовна у герцога Голштинскаго находится въ немаломъ кредитѣ». ⁵⁹

Всі ці обставини (нехай навіть розслідування справи Черкаського-Милашевича не дало певних наслідків для російського уряду⁶⁰) свідчать про те, що міжнародно-політичне становище Ан-

кілька разів їздив до Стокгольму в справах французько-шведських переговорів, які торкалися української проблеми. Див. І. Борщак, „Orlikiana“, ст. 358—359.

⁵³ «Діярій гетьмана Пилипа Орлика», ст. 35, див. Б. Крупницький, ст. 132—133.

⁵⁴ «Основа», 1862, X. «Историческіе акты».

⁵⁵ «Діярій», ст. 54. Див. Б. Крупницький, *op. cit.*, 133.

⁵⁶ Б. Крупницький, *op. cit.*, 145—146. Див. І. Борщак, „Orlikiana“, ст. 348, 353, 354; Б. Крупницький, Гетьман Данило Апостол і його доба, Авсбург, 1948, ст. 42.

⁵⁷ «Памятники», I, ст. 210, 281.

⁵⁸ *Ibid.*, ст. 210.

⁵⁹ *Ibid.* Див. А. Кочубинський, Графъ А. И. Остерманъ, «приложенія», ст. XXXVIII. Про зв'язок Орликів зі справою кн. Черкаського — див. І. Борщак, Григор Орлик, ст. 188, прим. 93.

⁶⁰ Див. «Памятники», I, ст. 296—299; «Русскій Біографическій Словарь», том «Чаадаевъ-Швигковъ», ст. 176—177. Підчас слідства Черкаський стверджував, що «по сему дѣлу на Украину онъ, Черкаской, ни къ кому не

нинського уряду було досить напружене, а противники Росії, користуючись з того, розвинули велику активність. Карл-Фрідрих і Станислав Лещинський, смоленська шляхта і кн. Черкаський, українська старшина і генерал С. Г. Нарішкін, нарешті, Орлики, — це не випадкове сплетіння іменників і відносин, не гола видумка донощика, не безпідставні побоювання російського уряду; це — ланки, очевидно, існуючого ланцюга, досить небезпечного для російського уряду⁶¹. Нарешті, маємо ряд фактів і натяків на те, що саме в 1733—1734 рр. (а може, й пізніше) мали місце **безпосередні** зносини між орликівцями і старшинськими колами на Гетьманщині.

Дуже цікава подорож Григора Орлика на Гетьманщину. За даними проф. І. Борщака, він 18 серпня 1734 року «через Хотин, Кам'янець, переодягнений на татарського крамара, дістався на Лівобережжя, був на Полтавщині, а навіть у Ніжині, бачив козацьких старшин, з якими обмірковував ситуацію. Вони запевняли, що пам'ять його батька досі шанують, і що ціла Україна повстане проти москалів, як тільки він опиниться біля кордонів України».⁶²

«Подорожці конференції хрещеника Мазепи (Г. Орлика — **О. О.**) з українською старшиною, напевно, назавжди залишаться таємницею для історії»⁶³ — пише проф. Борщак, і зовсім слушно. Але спеціальне дослідження цього питання могло б пролляти деяке світло на те, з якими саме колами української старшини міг вести пересправи Григор Орлик. З одного боку, на Гетьманщині живі були ще деякі колишні мазепинці (нехай другорядні), а ще більше, їхні родичі та нащадки. З другого боку, за цей час могли вирости й нові, опозиційні російському урядові, надто ж в умовах колоніальної політики Анни Іванівни на Україні, елементи. Поки що нічого не можемо сказати про Полтавщину. Проте, щодо Ні-

писуваль і къ себѣ ни отъ кого о томъ писемъ не получалъ и ни къ кому о томъ же писать не приказывалъ («Памятники», I, ст. 262).

⁶¹ Не дарма, саксонський посланник у Петербурзі граф Лінар повідомляв свій уряд 19. I. 1734 р., що «генерал Ушаков повернувся кілька днів тому назад. Ми довідалися, що причина його поїздки — повстання в Смоленську та його околиці, підбурюване мальконтентами у Польщі, він заарештував і стратив багатьох з неспокійних голів, кажуть також, що значна кількість священиків і близький родич державного міністра князя Черкаського арештовані і знаходяться в «тутешній фортеці» («Сборникъ Императорскаго Историческаго Общества», т. V, ст. 479).

⁶² І. Борщак, *op. cit.*, 112. Дуже інтересне твердження І. Борщака про те, що Г. Орликові в цій подорожі допоміг генерал Джеймс Кейт (1696—1758), шотландський емігрант, командувач російського війська на Україні (*ibid.*, 112—113), очевидно, Правобережній (див. «**Русскій Біографічний Словарь**», том «Ибакъ-Ключаревъ», СПб, 1897, ст. 605). Пізніше, в 1740—1741 р., Кейт був правителем Гетьманщини, де залишив по собі добру згадку, як про «не менше мудраго и кроткаго, какъ и благотворительного вождя» (В. Рубанъ, **Краткая лѣтопись Малыя Россіи**, СПб, 1777, ст. 203. Див. *ibid.*, 203—205).

⁶³ І. Борщак, *op. cit.*, 112.

жина, то тут є деякі нитки, які, може, допоможуть майбутньому дослідникові цього питання з'ясувати його.

Насамперед, з цього погляду, чималий інтерес являє ніжинська старшина. Загалом вона в цей час досить бліда. Але двох старшинських родин обминути, на нашу думку, не можна.⁶⁴ Це передусім Ніжинський полковий суддя (1730—1734) Семен Васильович Чуйкевич. Чуйкевичі, походженням з Полтавщини, вийшли в люди за часів гетьмана Мазепи. Зокрема, дядько Семена Васильовича, Олександр Нечипорович, відомий «латинщик», отже людина з високою освітою (мабуть, з Київської Академії), був полтавським полковим писарем. Син його, бунчуковий товариш Федір Чуйкевич, ресент Генерального Суду, — один з видатних правників Гетьманщини XVIII ст.⁶⁵ Батько Семена Васильовича, Василь Нечипорович спочатку був «дворянином» при гетьмані Мазепі, потім став господарем Гадяцького замку, а в 1702 році був вже ресентом Генеральної Військової Канцелярії, отже помічником генерального писаря П. Орлика. Василь Чуйкевич займав остільки видатне місце серед української старшини початку XVIII ст., що генеральний суддя Василь Кочубей віддає свою доньку Катерину за сина Чуйкевича — Семена, а в 1708 році, після страсти Кочубея, Василь Чуйкевич дістає важливий уряд генерального судді. Разом з гетьманом, він переходить на бік Швеції, і лише після Полтавської поразки повертається до російського табору. Але Петро I заслав його до Сибіру, де він і помер.

Семен Васильович Чуйкевич спочатку був «в войскової службѣ», потім гетьман Скоропадський його «заживал часто до войсковых дѣл и посилок, яко то комисіалних и прочих», а Полуботок приставив його «до дѣл судових». За гетьмана Апостола, в 1728 році Семену Чуйкевичу, разом з Степаном Тарновським, було доручено керування Генеральною Військовою Канцелярією, а в 1730 році він дістає уряд Ніжинського полкового судейства. Людина, очевидно, з вищою освітою, Чуйкевич 1730 року був при-

⁶⁴ Крім згаданих нижче представників ніжинської старшини, деякий інтерес може являти особа Андрія Васильовича Володковського, ніжинського полкового асаула (з 3. XI. 1734 р. до 1744 р.), рідного брата Дмитра Володковського, старшого військового канцеляриста за часів Скоропадського і ресента Генеральної Військової Канцелярії за Полуботка, заарештованого разом з Полуботком і померлого в Петропавловській фортеці в 1724 році (В. Модзалевський, *Родословникъ*, I, ст. 211—212. Див. А. Лазаревський, *Описание Старой Малороссіи*, т. II, К., 1893, ст. 42, 45). Можливо, що Дмитро Володковський розпочав свою службу в Генеральній Військовій Канцелярії ще за часів П. Орлика. М. Ханенко занотував у щоденнику під 31. X. 1742 р.: «Обѣдал у мене асаул полковой нѣжинскій Андрей Володковскій» («Дневникъ Н. Ханенка», ст. 179).

⁶⁵ Див. М. Василенко, *Пам'ятник правничої літератури XVIII ст.*, «Записки Наукового Товариства ім. Шевченка», т. 138—140, ст. 115—130; А. Яковлів, *Німецьке право в працях українських правників XVIII ст.* («Науковий Збірник Українського Вільного Університету в Празі», т. III, Прага, 1942), ст. 413—414. Про нього згадують у своїх щоденниках М. Ханенко («Дневникъ Н. Ханенка», ст. 508—1753 р.) і Я. Маркович («Дневныя Записки», ч. II, М., 1859, ст. 130).

значений до складу «искусных и знатных персон» для перекладу «правных книг». В 1734 році він, на власне прохання, в зв'язку з хворобою, був звільнений від уряду Ніжинського полкового судді. Пізніше (в 1744 році) він був членом Генерального Суду.⁶⁶

Хоч ми не маємо жадних даних про те, з ким саме вів свої персправи в Ніжині Григор Орлик, але не виключено, що в них брав участь один з найвидатніших представників ніжинської старшини — Семен Чуйкевич, син видного мазепинця й колишнього помічника Пилипа Орлика на уряді генерального писарства.⁶⁷

Не менший інтерес являє, з цього погляду, друга ніжинська старшинська фамілія того часу. Це Ніжинський полковий осаул (1720—1734) Мойсій Костянтинович Левицький. Походженням грек (з Ніжина), він у 1718 році був Ніжинським полковим хорунжим, а того ж року обраний на осаула.⁶⁸ Про М. К. Левицького ми більше нічого не знаємо,⁶⁹ але відомі його сини, з яких Іван Мойсієвич був Ніжинським полковим хорунжим у 1727—1736 рр.⁷⁰ і брав участь у російсько-турецькій війні 1735—1739 рр., в армії фельдмаршала Мініха. Це він був причетний до підступного вбивства (з доручення російського уряду) шведського майора Малькольма Сінклера в 1739 році, яке викликало велике обурення скрізь в Європі і ледве не спричинилося до війни між Швецією і Росією.⁷¹ Рідний брат Івана Левицького — Опанас, Ніжинський полковий сотник (першої сотні) в 1739—1761 рр., був згодом одружений з унукою відомого мазепинця, батуринського сотника Дмитра Нестеренка, Софією Мойсієвною Затиркевич⁷². Третій брат — Петро Мойсієвич був мунд-шенком гр. О. Г. Розумовського, а згодом управителем Чехівської волості.⁷³ Четвертий син

⁶⁶ А. Лазаревскій, *Описание*, II, ст. 30—32. Див. И. Теличенко, *Очерк кодификации малороссийского права до введения Свода Законовъ*. — «Киевская Старина», 1888, IX, ст. 421, 427, 430. Про нього згадує у своєму щоденнику М. Ханенко (приміром, 9. травня 1743 року. — «Дневникъ Н. Ханенка», ст. 206).

⁶⁷ Між іншим теща С. Чуйкевича — Любов Кочубей була хрещена мати Григора Орлика (І. Борщак, «*Orlikiana*», ст. 359).

⁶⁸ А. Лазаревскій, *Описание*, II, ст. 42, 45, 46, 61.

⁶⁹ Невідомо, чи був М. К. Левицький у Ніжині на той час (серпень 1734 р.), коли туди приїздив Григор Орлик. Будь-що-будь, у квітні-травні 1734 року Левицький був на Поділлі, в складі російського війська (див. «Дневникъ Якова Марковича», III, ст. 367. — 5. V. 1734 р.). Але тим цікавіша справа: аджеж Г. Орлик дістався на Гетьманщину саме через Поділлія (І. Борщак, *op. cit.*, ст. 112).

⁷⁰ А. Лазаревскій, *Описание*, II, 45, 46; Б. Крупницький, *Гетьман Данило Апостол і його доба*, ст. 91; І. М. Левицький вчився, мабуть, у Київській Академії. Про це свідчить, між іншим, його знання латинської мови (див. С. Шубинскій, *Исторические очерки и рассказы*, СПб, 1869, ст. 98).

⁷¹ С. Соловевъ, *Исторія Россиі*, кн. IV, ст. 1562—1564, 1567—1570; І. Борщак, *op. cit.*, 134—135, 193—194; С. Шубинскій, *op. cit.*, ст. 87—101.

⁷² А. Лазаревскій, *Описание*, II, 10; В. Модзалевскій, *Родословникъ*, II, 703.

⁷³ «Дневникъ Н. Ханенка», ст. 370, 486, 495 (1748, 1753 рр.).

Мойсея Левицького — Григорій був військовим канцеляристом (1753 р.)⁷⁴.

Оповідючи про вбивство Сінклера, проф. І. Борщак каже, що його супроводжував Григорій Орлик, давній приятель Сінклера, під прибраним ім'ям Конорієра. «І досі невідомо, — пише проф. Борщак, — в який спосіб він врятувався. В своїй «реляції» він невиразно пояснює «через зручність...» Історія, мабуть, назавжди заховала таємницю рятунку Григора, а сам він мав якісь поважні причини не зупинятися на цьому трагічному епізоді. У примітці (144) проф. Борщак додає: «Може, його (Григора Орлика — О. О.) врятували якісь українці російської армії. Тоді зрозуміла його обережність, та це лише, звичайно, наша гіпотеза».⁷⁵

Якщо зустріч Левицького з Григором Орликом врятувала останньому життю (мовчанка Орлика, в такому випадку, цілком зрозуміла), то, мабуть, тому, що перший упізнав у ньому того, хто в 1734 році познайомився з ним у Ніжині, а може, ще й тому, що він добре знав, **кого** саме він зустрів підчас своєї страшної експедиції у Швеції.

Левицькі були досить добре відомі на Гетьманщині. Ніжин був великим, майже інтернаціональним торговельним центром, і не дивно, що Ніжинського полкового осаула відвідували і Яків Маркович (30. IX. 1733 р.),⁷⁶ і, звичайно, Микола Ханенко, старий знайомий М. К. Левицького.⁷⁷ Ханенко був знайомий і з синами Мойсея Левицького — Опанасом, Петром та Григорієм.⁷⁸ А коли Ханенко був у «депутатії» в Москві 1749 р., частим гостем у нього був «приїхавший из Казани» підполковник Тверського драгунського полку «Іван Мойсѣевич Ликевичъ, он же и Левицкий» (10. VII. 1749);⁷⁹ в свою чергу, Ханенко візитує Лікевича і його дружину («невидущую Анну, польку»), листується з ним тощо.⁸⁰ Ми не знаємо ближче про стосунки М. Ханенка з ніжинськими Левицькими, зокрема з Лікевичем, але самий факт, їх добрих відносин надзвичайно цікавий.⁸¹

⁷⁴ Ibid., ст. 495, 499 (1753 р.). Це, мабуть, він — Григорій Мойсієвич Левицький, що згадується в листуванні О. А. Безбородька з батьком 1771 р. («Сборникъ Императорскаго Русскаго Историческаго Общества», т. XXVI, ст. 236).

⁷⁵ І. Борщак, *op. cit.*, ст. 134—135, Див. Ibid., ст. 194.

⁷⁶ «Дневникъ Якова Марковича», III, ст. 323.

⁷⁷ М. Ханенко згадує за нього в Щоденнику ще 1720 р. («Кіевская Старица», 1896, VII—VIII, 166).

⁷⁸ «Дневникъ Николая Ханенка», ст. 370, 486, 495, 499.

⁷⁹ Ibid., ст. 440.

⁸⁰ Ibid., ст. 442, 443, 444, 451, 452, 454, 456, 470, 473, 478, 489, 494. Лікевич (Левицький) був, очевидно, близький до Розумовських (через свого брата Петра Мойсієвича Левицького. — Див. вище).

⁸¹ В щоденнику М. Ханенка згадується не раз Олександр Левицький («Дневникъ Николая Ханенка», ст. 5. — 1727 р.; ст. 11. — 1730 р.), теж, здається, зв'язаний з Ніжином (див. «Дневникъ Якова Марковича», ч. III, ст. 338. — 1733 р.). Але його відношення до родини Мойсея Костянтиновича Левицького для нас неясне.

Тяжкі часи Анни Іванівни минули. Настала «золота» для української старшини доба «дщери Петрової» Єлисавети Петрівни. Автор «Історії Русів» пише: «Царствование императрицы Елисаветы съ первыхъ еще дней озарило Россію великими надеждами къ ея блаженству, а впоследствии сіи надежды сугубо исполнились безпримѣрными добротами сея государыни».⁸² Але не тільки українська старшина раділа, — пішли в гору й голштинці. Їх герцог Карл-Петро-Ульрих перетворився на великого князя Петра Федоровича і став наслідником російського престолу. Все голштинське ввійшло в моду. Старі прихильники Голштинського дому піднесли голову. Повернутий (ще в 1739 році) з далекого заслання кн. О. А. Черкаський одержав 1742 року чин генерал-лейтенанта і орден Олександра Невського і став гофмаршалом двора герцога Голштинського, вел. князя Петра Федоровича (про смерть його Ханенко занотував у своєму щоденнику під 1. II. 1749 р.⁸³. Генерал С. Г. Нарішкін був призначений послом до Лондону (помер у 1747 р.)⁸⁴.

Маємо цілий ряд указівок на те, що в. кн. Петро Федорович дуже прихильно ставився до України. Тут діяли, очевидно старі голштинські спогади і впливи, а ще більше те, що при дворі Єлисавети Петрівни, завдяки Розумовським, усе українське було у великій моді. Будь-що-будь, серед близького оточення великого князя зустрічаємо ряд молодих представників визначних українських фамілій (Карновичі⁸⁵, А. В. Гудович, син майбутнього генерального підскарбія⁸⁶, О. С. Милорадович, унук гадяцького полковника⁸⁷, В. М. Ханенко, син генерального хорунжого⁸⁸, тощо).

Але ця нова епоха — 1740 роки — вимагає спеціального дослідження.

⁸² «Исторія Русовъ», ст. 243.

⁸³ «Дневникъ Николая Ханенка», ст. 402. З 1747 р. він був у відставці з чином тайного совітника («Рускій Біографическій Словарь», том «Чадаєвъ-Швиговъ», ст. 177). Цікаво, що М. Ханенко знав ще декого з учасників справи Черкаського. У Щоденнику під 23. X. 1745 р. занотовано, що на іменинах у генерального обозного Якова Лизогуба в Петербурзі, був «Маіор Александр Александрович Прибишевскій и обѣдал с прочими». («Дневникъ Н. Ханенка», ст. 258—259). Це, мабуть, був Олександр Пребишевський, «бывшій Черкасскаго домовоу управитель» («Памятники», I, відд. 2, ст. 299), засуджений разом зі своїм господарем (I «Полное Собрание Законовъ», IX, № 6647).

⁸⁴ «Рускій Біографическій Словарь», том «Нааке-Накенскій-Николай Николаевич Старшій», ст. 96.

⁸⁵ В. Модзалевскій, Родословникъ, II, 307—308, 309, 311.

⁸⁶ Ibid., т. I, ст. 354—355.

⁸⁷ Ibid., т. III, ст. 519.

⁸⁸ А. Лазаревскій, Описаніе Старой Малороссіи, I, ст. 77—80.

о. М. Ваврик ЧСВВ

ЛАВРІВСЬКА ХРОНІКА

(Закінчення)

Друга книга давньої Лаврівської Хроніки носила в наголовку тільки слова: *Actorum Monasterii Lauroviensis Liber*, і складалася майже зі сотки записаних листків сірого австрійського паперу. Відразу переходила вона до подій 1785 р., але обмежувала даліше літописання тільки до важніших подій, вриваючи його в середині 1788 рр., коли захворів тодішній лаврівський ігумен о. Корнило Срочинський, один з найзаметніших василіянських хронікарів 18 століття. Ще трохи пізніших доповнюючих записок про події, злучені з заснованням лаврівської окружної школи 1788 р., і далішні сторінки цієї книги вже записані найрізноманітнішим матеріалом, що перетворює її на своєрідну компіляцію історичного характеру, в якому розсіпані зрідка літописні дані, що безпосередньо чи посередньо відносяться до княжої обителі та її школи.

Складаються на неї: переписка з Митрополитом Ординарієм у Львові та Єпископським у Перемишлі в справах монастиря, парохії та школи, кореспонденція з Протоігуменом ЧСВВ у Львові, різні ґрунтові та лісові акти купна й продажі та помірив й розграничень, що їх висококультурний ігумен о. Маріян Говінський переписував чи вліплював в оцю книгу за довгий час свого ігуменства в Лаврові від 1801 р. аж до своєї смерті 1832. (Гл. про нього ширше Филипчак-Лукань: Ц. к. окружна головна школа в Лаврові, ст. 17). При тому він перетикав їх важними історичними документами з історії монастиря й Чина з попереднього століття. Це слід головню сказати про цінну „*Fundatio et Status M-rii Lauroviensis*“ ігумена Полікарпа Волянського, що дав подрібний опис монастирських забудовань, маєтків та фундацій з-перед великого пожару 1767 р., використаний М. Голубцем до первісної топографії лаврівської обителі в ЗЧСВВ II, 319—322. До того часу належать теж документи, що навітлюють справу архимандрії в Лаврові в 1770 рр. А вже найбільшої вартости тут протоігуменські обіжники в справі провінціальних капітул, почавши від унівської 1776 р., що їх о. Говінський, нажаль неповні, втягнув на сторінки цього тому Лаврівської Хроніки.

За його прикладом пішла Лаврівська Хроніка за ігуменства світлого о. Маріяна Максимовича (1842—1850), відступаючи останню партію своїх листків для таких самих протоігуменських звідомлень про скликання й перибіг капітул 1842, 1846 і 1850 рр. А вже безпосередньо до лаврівської історії відносяться цінні дані, що їх о. Максимович списав про свою ігуменську та шкільну працю в княжій обителі й на протоігуменському уряді 1850/4 р., на останніх вільних сторінках 2-го тому Лавр. Хроніки. Саме ця його «Записка» помагає виповнити важнішими даними роки 1833—1846, від смерті о. Говінського до започаткування 3-ої книги літопису лаврівського монастиря (1846—1882). Під тим оглядом цю «Записку» вже всеціло використали автори монографії про лаврівську школу на ст. 58—77, але без найменшого

натяку на неї, подібно як М. Голубець без точніших відсилачів використав свого часу 2-гу книгу Лавр. Хроніки... Ось чому хіба буде на місці розмежувати вістки Лаврівської Хроніки за цей період роком 1833-им, в якому до слова приходить вицезгадана «Записка» о. Максимовича, використовуючи вповні її дані в окремій статейці про цього визначного василіянина в століття його смерті.

I. Вісті Лаврівської Хроніки за 1785—1832 рр.

Дня 21. I. ст. ст. 1785 протоігумен о. А. Пйотровський листом зі Львова потвердив вибір о. Срочинського на лаврівського ігумена, переведений 25. XII. м. р. В травні о. Ігумен їздив на пров. капітулу у Львові, на якій вибрали о. Віктора Старожинського, ректора монастиря св. Юра, на протоігумена.

Дня 20. VI. 1786 монастир віддав срібло до скарбу (гл. ЗЧСВВ II, 49), як описано в Історії монастиря. В червні за урядовими універсалами зачалися поміри монастирських ґрунтів (гл. Історія монастиря). Це тривало довгі місяці; притому люди з Вел. Лінини мало не забили наших монахів... Дня 3. X. о. Сава Калинський (Катинський?) відіхав до деревлянського монастиря.

Під 2. I. 1787 зазначено позов Альбіна Височанського за частину посіlostей в Висоцьку Вижнім (гл. Іст. монастиря і Архів). Дня 12. IV. єп. Рилло зачав 8-дневні реколекції і по них відіхав до Страшевич. Дня 14. IV. о. Віктор Рудніцький завіз до Висоцька о. Филимона Гарасимовича на касієра й помічника для пароха о. Іларіона Пйонтковського та перевів регуляцію господарства, млинів і пропінатії. Дня 15. IV. о. А. Созанський перенісся до Спаса, але доїздитиме сюди як урбаріальний пленіпотент. Дня 20. IV. приїздили з Дрогобича таксатори до монастирських лісів (гл. ЗЧСВВ, II, 49).

З початком травня 1788 р. сильно захворів о. Ігумен. Дня 5. V. приїздили відвідати о. Срочинського б. протоігумен о. Пйотровський, ігумен в Добромилі, з о. Пажинським. Під днем 14. V. підписався в цих «Актах» спаський ігумен Іполит Ленкевич, як інсталлятор нового ігумена, о. Антона Стопкевича.

Далі йде пізніша замітка о. Стопкевича, що він поручив був списувати дальші «Акта» о. Холевчинському (1788), але аж після його виїзду з Лаврова завважив, що цей загалом нічого не вписав... Тому він сам тут описав свої старання рятувати монастир від касати, що йому грозила, через заложення окружної школи 1789 р., в якій крім одного німця Зельніґа прийшов з Дрогобича вчити о. Амвроз Гутковський, як директор, з поміччю о. Лонгина Яновича так, що з-часом було тут й понад 50 учнів у двох клясах (гл. ЗЧСВВ, II, 66—7).¹

¹ Ширше про це в монографії І. Филипчака та о. Р. Луканя ЧСВВ: Ц. к. Окружна Головна Школа в Лаврові, Львів 1936 ст. 7—17; 151. О. Гутковський був директором тільки в 1788—90 рр. і вмер на чахотку у Львові

Зараз під тим протоігумен о. Д. Михальський в часі своєї візитації в 1801 р. під датою 27. VI. вписав своє негодовання, що о. Стопкевич нічого більше вже не вписував у хроніку аж до кінця свого ігуменства в березні 1794 р., та ще гостріше осудив повне занедбання хроніки його наступником, о. Вінкентієм Седлецьким, якого за те — і з других причин — усунув з ігуменства 21. VI. т. р. Зряду під тим же днем 27. VI. вписаний акт о. Михальського, яким на це місце о. С-го назначує адміністратором монастиря о. Маріяна Говінського, директора тутешньої школи й препаранди для наших монахів-учителів.² М. і. о. Протоігумен поручає, щоб самий монастир управляв майном у Висоцьку, як вигасне посесія, посадивши там якого «тверезого монаха», та підкреслює потребу направи монастиря (гл. ЗЧСВВ, II, 324).

Дня 19. VII. 1802 р. візитував монастир губернатор Східньої Галичини Йосиф гр. de Urmeny, привитаний промовами школярів. Він оглянув при тому незнищені мощі митр. Юрія Винницького і еп. Єроніма Устрицького (гл. ЗЧСВВ, II, 61—2).

Дня 3. IX. 1803 р. о. Гриневецький, конзультор і прокуратор пров., д-р св. теології та звичайний професор львівського університету, в часі інсталяції о. Говінського на ігумена підписав оцю хроніку та повторив якнайгостріше поручення о. Михальського з 1801 р., її пильно списувати. Дня 6. X. т. р. вписана «Спеціфікація» дібр монастиря і парохій в Лаврові, Біліні та Висоцьку з завагою, що на підставі порівняння з люстрацією ґрунтів та лісів з 1749 р. багато поля й ліса завживали чужі люди (гл. ЗЧСВВ, II, 324).³

Дня 22. VIII. н. ст. 1804 протоігумен Юліян Здюшинський (1803—1810) підписався у хроніці та лишив на кінець своєї візитації подрібний устав життя в лаврівському монастирі. Ставання в 4. годині рано, розважання, хор, Служби Б. до 11. год., а в неділю до 12. год. Обід в год. 11,30, вечеря в год. 6,30. Мовчання канонічне в год. 8-ій, у дні святочні в год. 9-ій. Звичайним сповідником назначений о. Михайло Гронзевич, надзвичайним о. Єфрем Костецький. Поза ними ніхто не має права монахів сповідати. Щорічно маютьсѣ відбувати реколекції для отців й братів нашого

18. X. 1790 р. По нїм був директором о. Маріян Говінський повних 21 літ до кінця шк. р. 1810/11. Від 1801 р. був він настоятелем монастиря, інстальований на ігумена в 1803 р., аж до своєї смерті в 1832 р. у 82 році життя. Про цього світлого василіянина ширше говорить згадана праця Филипчака-Луканя на ст. 17—22 і 79—80 (в замітці).

² М. Голубець (ЗЧСВВ, II, 64) не знати на якій підставі згадує ще ігумена Ефима Сташевича під 1799 р.

³ В цій 2-ій книзі Хроніки є теж втягнене письмо перемиської Консистерії з дня 26. II. 1803 з підписом о. Шпонринґа, каноніка, ген. вікарія і офіціяла в заступстві неприявного єпископа Антона Ангеловича, що за-казує лаврівському ігуменатові, на підставі цісарських декретів, висилати якогонебудь монаха до другого монастиря чи провінції без дозволу Консистерії.

Чину, в яких братимуть участь за прийнятим звичаєм теж майбутні кандидати до монастирів.

Дня 24 і 25. IV. 1805 парох о. Костецький переводив з деякими старими людьми з Лаврова і Нанчілки поручену урядом контролю їхньої метрики й здоров'я, заки могли бути покликані опісля на свідків щодо спірних границь посіlostей монастиря. За браком документальних даних о. К-ий обмежився до деяких осіб й випадків, які повинні б пам'ятати. Дехто пригадував собі ще ігумена Бончаківського «перед Сасом» (в 1730 pp.). Другі пізнавали з портрету ігумена Сильвестра Рудницького (1745—6 pp.), пізнішого луцького єпископа. Вже більше їх пам'ятало ігуменів Сематковського, Седлецького, за якого камеральні хлопці побили лаврівських монахів-економів в 1752 р., та Коблянського «ще за другого Саса», Юстина Іляшевича (в 1760 pp.) та козаків, конфедератів. А один ще парубком бачив протоархимандрита о. І. Білінського в Почаєві...

Під днем 30. IV. протоігумен о. Здюшинський підписався в хроніці в часі візитації.

В 1806 р. о. Говінський зачав велику напругу монастиря, щоб відводнити фундаменти в домі і в церкві, головню в гробницях під бічними каплицями.

В 1807 р. о. Здюшинський підписався в хроніці 15. I. н. ст., в часі візитації.

В р. 1808 Тадей Туркул зробив легат 10тт. корон на руки протоігумена о. Здюшинського з тим, що за провізію 500 корон має бути в Лаврові щорічно сто Служб Б. Після спаду валюти їх стягнуто на половину. Провізію брав о. Говінський в о. Протоігумена аж до 1812 р., а потім від п. Левінського в Скнилові, в якого та сума була ульоківана (ЗЧСВВ, II, 46).

Новий протоігумен (не: ігумен монастиря, як в ЗЧСВВ, II, 324) Теофан Голдаєвич вислав з Лаврова під датою 24. VI. ст. ст. 1811 звіт до митр. Антона Ангеловича про виставлення в його приявності Чудотв. Образу ПДМарії з монастиря в Біліні до публічного почитання, в навечір'я відпусту св. Івана Хрестителя. Він почитався в Біліні понад 200 літ і перенесений до Лаврова при касаті тамошнього монастиря в 1811 р. О. Голдаєвич звернувся був до перемиського Ординаріату 19. V. т. р. з проханням дозволити на публічне почитання тієї ікони на бічній престолі в церкві та дістав на це дозвіл в письмі 25. V. з підписом митр. Ангеловича.

Того самого дня він звітує, що посвятив новозбудовану церкву св. Івана Хрестителя на місці дерев'яної каплички на цвинтарі в день відпусту 24. VI, за дозволом митрополита з дня 24. IV., у відповідь на його просьбу. Тут кажеться, що в Лаврові було колись аж п'ять церков: св. Онуфрія, Ч. Хреста, Благовіщення, Покрова і св. Миколая. Із введенням бічних престолів по церквах їх зредуковано так, що тепер є тільки головна церква св. Онуфрія, зимова Ч. Хреста, злучена з монастирською ідальнею, і цвинтарна св. Івана.

З початком шк. р. 1811/12 директорство в школі після о. Говінського (від 1790 р.) обняв о. Данило Мединський і справував його три роки. Під шк. р. 1814/15 став директором школи о. Наркис Сидорович і був ним до смерти в 1823 р.

Під датою 4. VI. 1815 перемиський еп. Михайло Левицький в письмі зі Страшевич дає дозвіл о. Говінському, ігуменові лаврівського монастиря і пров. конзульторові, посвятити престіл Введення ПДМарії, справлений Іваном Шведом в монастирській каплиці. Посвячення відбулося 20. VI. т. р.

Т. р. о. Говінський вимурував новий шк. будинок для 4-ох клас окружної школи, що від 1789 р. містилася у двох дерев'яних келіях, та пивницю і другі господарські забудовання.

В р. 1820 ген. вікарій і офіціал перемиської Консисторії І. Фединкевич просить о. Говінського дати до Висоцька В. іншого отця на пароха на місце о. Аполонія Дидинського, що від довшого часу не виказує дбайливості за парохію. Наступного року 1821-го та сама Консисторія домагається листами до о. Говінського і директора школи о. Накриса Сидоровича прислати дані до уплянованого за домаганнями уряду Шематизму перемиської дієцезії до кінця серпня.⁴ В 1822 р. Консисторія накладає о. Говінському обов'язок дбати за гостре заховання клявзури в монастирі, щоб крім ігумена і вікарія ніхто з монахів не ходив на фільварок. Показалося згодом, що це було на підставі зовсім фальшивого доносу одного священика до декана в Мокрянах.

Листом 17. I. 1822 о. Голдаєвич, як вікарій провінції, пересилає лаврівським оо. сповідникам дозвіл на слухання сповідей, уділену перемиським Ординаріатом.

Листом 24. VII. 1823 еп. Іван Снігурський, з підписом крилошанина Івана Могильницького, взиває лаврівського ігумена о. Говінського до послуху адміністраторів галицької провінції ЧСВВ о. Опуському. О. Говінський писав на цю тему до митр. М. Левицького, що переслав його письмо до перемиського Ординаріату.

О. Софрон Опуський, регент протоігуменського уряду, в письмі з 8. VII. 1823 до монастирів у Добромилі, Лаврові, Дрогобичі поручає дати спис монахів кожного монастиря за 1822 р. до Протоігуменату, бо цього домагається митр. Консисторія вже другий раз від нього, письмом 7. VII. ц. р. На підставі губерніяльного розпорядку з дня 9. V. 1823 не поодинокі монастирі, а Протоігуменат має прислати такий виказ за час від 1. XI. 1821 до 30. X. 1822 р.

Він теж письмом з 8. VIII. т. р. поручає по монастирях підвозляти молитви, приписані митр. Консисторією, за здоровля Папи Пія VII, тому, що він своїм Бреве 30. VII. 1822 дозволив вступати до Чина св. Василя Вел. також кандидатам латинського обряду.

⁴ О. Сидорович перебрав директорство по о. Данилові Мединському (1811—1814) і справував його до своєї смерти дець в літі 1823 р. Гл. Лавр. Хроніка під 1823 р. і Филипчак-Лукань, ст. 33/34. По нім 10 літ був директором о. Сидір Мехович (тут же ст. 44—57).

Крім того поручає відправити заупокійні Богослужби за померлих отців та братів нашого Чина, в тому за о. Наркиса Сидоровича в Лаврові († 1823). По нім обняв директорство школи дотеперішній катехит о. Сидір Мехович.

Під днем 12. VIII. 1823 є в хроніці підпис еп. І. Снігурського, в часі канонічного посіщення монастиря і парохії в Лаврові.

Відповідно до губерніяльного розпорядку з 24. VI. 1828 перемиська Консисторія взиває лаврівський Ігуменат присилати щорічні дані про монахів та парохію до єпархіяльного Шематизму, що має нарешті появитися друком.

В р. 1829-му о. Говінський при поправках в монастирі добудував окрему кухню.⁵ На початку шк. року 1829/30 звізитиував лаврівську школу перемиський еп. І. Снігурський (гл. Лукань-Филипчак ст. 46).

В 1830 р. на Новий Рік привитав о. Ігумена Говінського бр. філософ Антін Тилищак, учитель лаврівської школи, з 80-літтям окремим латинським віршом і похвальною орацією (гл. Филипчак-Лукань ст. 19 і 49).

В 1832 р. упокоївся о. Ігумен Маріян Говінський, 25. квітня. По нім справляв ігуменство о. Вінкентій Демянович, до смерті 1. IV. 1835 р.

II. Вісті про лаврівський монастир з «Записки» о. Максимовича ЧСВВ, за 1833—1846 рр.

В 1833 р. прийшов на директора лаврівської школи з Дрогобича о. Маріян Максимович на місце о. С. Меховича, що у вересні виїхав на магістра новиків до добромильського монастиря († 31. I. 1838). Він став в 1835 р. адміністратором монастиря та парохом по смерті о. Демяновича і зараз таки під осінь (28./29. VIII. ст. ст.) зачав тинкувати монастирську будову, що в 1781 р. була вимащена тільки з передньої стіни. Ця робота, перервана на зиму, тривала майже весь наступний 1836-ий рік, бо треба було теж унутрі дому дати нову виправу, вставити нові підлоги, двері, подвійні вікна та печі по келяях. Того ж року взявся він до будови нового шпихліра, перевів щеплення (305) овочевих дерев у саді та чищення ставів. Поправив теж шкільний будинок, збудований о. Говінським в 1815 р. та повставляв по клясах печі, підлоги й вікна й усю шкільну обстанову; перевів ремонт домів, що належали до лаврівського монастиря в Самборі, та монастирка в Біліні, що був тоді в посесії. Вкінці виправував у трьох інстанціях зворот монастирських лісів й поля: Збір, Тінь та Грабове (до 500 моргів) впродовж 1837/8 рр.

⁵ Вона стояла в північно-східньому куті монастиря за дзвіницею коло ідальні (гл. «Ситуація» давного монастиря в Луканя-Филипчака, ст. 171).

В 1838 р., з початком шк. року, о. Максимович перенісся на директора дрогобицької василіянської школи, передавши управу монастиря новопризначеному ігуменові о. Данилові Мединському і дирекцію школи о. Наркисові Проскурницькому.

В р. 1841 упокоївся 20. VII. бр. Онисифор Пазерський, довголітній учитель лаврівської школи (гл. Филипчак-Лукань ст. 38 і 78). На шк. рік 1841/42 став директором о. Теофан Білецький на місці о. Проскурницького, що переїхав до Бучача (гл. Филипчак-Лукань ст. 49 і 59).

В 1842 р. відбулася тут у днях 30. VIII. — 2. IX. під проводом еп. Снігурського капітула Чина, в якій брали участь оо. Мединський і Білецький від лаврівського монастиря. Вслід за тим 1. X. перейшов сюди о. М. Максимович із Дрогобича на ігумена, інстальований о. Протоігуменом Дометієм Фізьом 15. XII, на місце о. Мединського, ректора в Бучачі, та на директора школи замість о. Білецького, що обняв директорство дрогобицької школи. В першій мірі подбав він про піднесення числа учнів та конвікторів, а згодом забрався до нових будов мешкальних домів на фільварках при самому монастирі та білинському монастирку враз зі столами і стайнями. На цю ціль завів теж нову цегольню для випалювання цегли. В 1846 р. поставив тартак і млин над зрегульованим потоком. В межичасі виправував у трьох інстанціях ґрунти, завживані людьми в Висоцьку Вижнім, звані «Галиця» та дістав провізію на ліс «Магура». На підставі рішення капітули з 1842 і 1846 р. завів правильну хроніку, зробив спис монастирських актів та показчик у двох томах, упорядкував шкільні документи й бібліотеку та значно її побільшив...

В 1846 р. крім о. М-ча, що був теж адміністратором парафії, працювали в Лаврові о. Йоаникій Манявський (як учитель від шк. р. 1839/40 і катехит від 1840/41), о. Варнава Козяр (від 1842/3) і о. Лукіян Петрушевич-Петрушевський, що вчив тут як клирик в 1833/4 і як священик від 1841/2 р. По вакаціях прибув на новий шк. рік о. Марко Лонкевич з Дрогобича.

В 1847 р. трьох останніх замінили оо. Юліян Телішевський, Омелян Крайківський і світський учитель Іван Кіляновський.

В зимі 1848 р. відіхав о. Манявський, по яким переняв катехитуру о. Теофан Лотоцький. Але він заслаб при кінці шк. року і тоді його виручив о. Телішевський.

В 1848 р. упокоївся о. Лотоцький 7. III. Т. р. в часі канонічної візитації підписався в хроніці протоігумен о. Омелян Коссака (під датою 12. VI.). По вакаціях прибув сюди на учителя о. Ісаак Тарчановський з Дрогобича.

В 1850 р. О. Максимович був вибраний протоігуменом на провінціальній капітулі у Львові (5. IX). На ігумена в Лаврові прийшов о. Юст Ганкевич, дотеперішній ігумен в Дрогобичі, а о. Крайківський обняв директорство у школі та зачав провадити її діловодство здебільша по українськи. На катехита приїхав з Бучача о. Сидір Коржинський, а о. Телішевський поїхав на його місце

на катехита тамошної гімназії. Приїхав теж учити о. Лонгин Косоного (тільки на цей шк. рік).

В 1851 р. по вакаціях приїхав о. Павло Пеленський на катехита в лаврівській школі. Цей уряд сповняв він до кінця 1879 р. і писав теж хроніку по українськи.

В р. 1852 упокоївся 16. І. бр. Гаврило Легановський, помічний учитель в тутешній школі. В літі був тут на візитації о. Протоігумен Максимович. О. Коржинський з початком нового шк. року виїхав до Дрогобича. Сюди прибув о. Матей Новодворський на вікарія дому.

В 1853 р., під днем 16 серпня підписався о. Максимович, з нагоди візитації. Упокоївся дня 20. XII. о. Крайківський, а дирекцію школи до кінця шк. року перебрав о. Ігумен. В цім шк. році приїхав учити о. Доротей Карпінський.

В 1854 р., після пров. капітули у Львові, приїхав до Лаврова на ігумена о. Аркадій Барусевич, вислужений директор бучацької гімназії, на місце о. Ганкевича. Директором школи і вікарієм дому став о. Наркис Панькович.

В р. 1855 лютувала в Галичині холера. У Львові померло аж сім монахів в м-рі св. Онуфрія, між ними й о. Максимович, що був там ігуменом після свого чотирилітнього протоігуменства. У вересні упокоївся теж б. протоігумен о. Орест Хомчинський, жовківський архимандрит. З початком шк. року 1855/6 перемінено лаврівську школу із триклясової на чотироклясову, на підставі губерніяльного розпорядку. Притому знесено елементарну клясу, що тут була від самого початку, для слабо розвинених дітей.

В 1856 р., в літі, був у переїзді через Лаврів кард. Фридрих Шварценберг, архієпископ Праги. З почином шк. року обняв адміністрацію м-ря о. Панькович, на місце о. Барусевича, що виїхав лікуватися до Дрогобича і там невдовзі помер, 16 січня наступного року. Вслід за тим о. Панькович був інстальований на ігумена. Цього шк. року прибув з Краснопуцці вчити о. Л. Косоного і був тут три роки.

В 1858 р. помер тут о. Д. Карпінський 30. X. На його місце приїхав до школи богослов Теодосій Фльоріянський та вчив тут три роки. В літі візитовав лаврівський м-р еп. Й. Гаганець з Пряшева, з нагоди пров. капітули в Добромилі. Крім цих обох м-рів звізитував іще дрогобицьку обитель. Т. р. скінчено перебудівку перекриття церкви, що зачалася після візити кард. Шварценберга.

В 1859 р. прийшов по вакаціях учити о. Тома Несторович. На другий шк. рік йому на зміну приїхав о. Василь Василевич і вчив тут три роки. Через брак отців щораз більше богословів та братів-монахів починає вчити в лаврівській школі...

В 1861 р. по вакаціях знову прибув сюди вчити о. Несторович зі Золочева та о. Ювенал Скалецький, що вчив тут уже як богослов в 1858/9 р.

В 1864 р. о. Ігумен побудував нові стайні, а в наступнім році покрив головну баню церковну бляхою за 700 ринських. Т. р. нагло помер з четверга на п'ятницю 3. III. о. Модест Гнатевич, проф. гімн. в Бучачі, а дещо пізніше 29. VII. в суботу погорів тамошній монастир з церквою, школою та всіма навчальними кабінетами, а на дзвіниці стопилися три дзвони.

В 1866 р. о. Скалецький заслаб на голову і перейшов до Львова та Кристинополя. На його місце прибув о. Амвроз Тарчанин, що вчився в лаврівській школі в 1838/42 рр.

В 1867 р. о. Ігумен приступив до обнови монастирського будинку та мальовання келій, коритарів і шкільних саль, що були в монастирі (це продовжилось до наступного року). Дня 4. XI. упокоївся бр. Іринарх Прокопович, що тут учив від 1861 р. В р. 1858 робили стави. В р. 1870 відновлено старий іконостас (гл. ЗЧСВВ II 328) і всю церкву, крім бані, наново перекрито. По вакаціях на місце о. Тарчанина приїхав учить о. Іларіон Крушельницький.

В 1871 р. о. Крушельницький помер на тиф на відвідинах у своїх батьків у Соснові к. Бережан, 28. VIII. На його місце приїхав учить богослов Володимир Лотоцький, що останній зі «старих василіян» помер в Бучачі 15. III. 1930 р. Т. р. церкву внутрі витинковано і маляр М. Яблонський зачав її малювати.

В 1872 р. прибув сюди вчити по вакаціях о. Сильвестер Устиянович, знаний проповідник проти пиянства. Малювання церкви даліше продовжується.

В 1873 р. прийшов по вакаціях учить о. Сильвестер Турчинський. М. Яблонський скінчив малювати церкву.

В 1874 р. прийшов на місце о. Устияновича о. Маріян Лотоцький і переняв від о. Паньковича директорство школи, яке о. Ігумен сповняв повних 20 літ. Легат Павла Комарницького 100 тисяч корон (гл. ЗЧСВВ II 47) ульоковано на камениці Лейби Тавба у Львові на 6 відсотків.

В 1875 р. по о. Лотоцькому перебрав директорство школи о. Яким Березовський, а о. Юліян Земба прийшов учить на найближчий шк. рік.

В 1876 р. відбудовано фільварочні будинки. На місце о. Турчинського прибув сюди вчити на наступний шк. рік о. Лонгин Корпович, холмський василіянин, після звільнення з вязниці в Седльцах, за опір проти православя. У зв'язку з цим лаврівський хроніст з обуренням згадує, що на Холмщину і на православя перейшли о. Ясон Коритко з о. Туцьким (1875) і о. Іван Свіряк (1876), а згодом під 1877 р. додає ще одне ім'я, о. Теофіла Макогонського, негідне василіянина за перехід на схизму... Тогож року закінчився майже сторічний спір з «Камерою» (від 1797 р.) за посілости по сусідніх селах з тим, що держава їх «завживала», і за границю між монастирськими та спаськими камеральними лісами. Висоцьке Вижне (майже дві тисячі моргів) виставлено на продаж (гл. ЗЧСВВ II 49—50).

В 1879 р. упокоївся о. Н. Панькович, дня 22. XI, що крім заслуг для монастиря й школи багато причинився до виховання неодного бідного учня стипендіями для здібних студентів. На ігумена по ньому прийшов о. Модест Лободич, що до того часу більш як 16 літ професорував у бучацькій гімназії та був понад 10 літ ігуменом тамошнього м-ря. Він перебрав теж Хроніку від о. Пеленського. Цей побожний василіянин на початку 1880 р. передав теж катехитурі о. Т. Фльоріянському. Також на місце о. Корповича прийшов в цьому шк. році вчити о. Маріян Лонкевич.

В 1880 р. була канонічна візитація о. Протоігумена Климента Сарницького, 19—20. VII. Звідси він поїхав до Добромиля.

В 1881 р. письмом з 11. 1. о. Сарницький зажадав помочі лаврівського м-ря при переносинах СС. Василянок зі Словіти до Львова, з волі ВПреос. Митр. Йосифа Сембратовича. Дня 7. III. помер довголітний крехівський ігумен о. Омелян Коссак, у віці 77 літ, що недавно, 29. IX. м. р., святкував урочисто 50-літній ювілей священства (гл. львівське «Слово», ч. 105—109). У зв'язку з цим о. Лободич робить деякі непідхлібні для покійного рефлексії. «Це він допустив, що в Крехові без лікаря зігнів у ліжку о. Варлаам Коппаневич († 1855) і подібно скінчив о. Павловський († 1878). Вкупі з (о. Дамаскином) Терлецьким, що згодом самий на себе наложив руку, та Варлаамом Шемердинським, що помер в Жовкві в січні 1872 р. по трьох роках параліжу, він «викури» з ігуменства в Бучачі о. Івана Радецького, доброго батька студіюючої молоді (в 1830 рр.), а згодом і о. Ореста Хомчинського з протоігуменства (в 1842 р.) та ввів до Чина розгардіяш (гл. О. М. Карівець, Велика реформа ЧСВВ, ч. 2, Львів 1933, ст. 46). Тому о. Лободич з великим застереженням ставиться до стипендій, які о. Коссак робив для студентів (гл. М. Возняк в «Ділі», ч. 108, з 1934 р.).

Дня 10. III. упокоївся в Краснопуці о. Іродіон Ільницький, в 78 році життя. На початку червня Михайло Коссак (знаний автор «Шематизму ЧСВВ» 1867 р.) їздив з урядовою комісією рішати спір монастиря зі шляхтою в Висоцьку за ліс Магура. О. Сарницький підписався в Хроніці під днем 21. VII., в часі протоігуменської візитації.

Дальше йде переписаний обіжник митр. Й. Сембратовича до василіянських монастирів в Галичині з датою 6. вересня про намічену канонічну візитацію всього Чина (гл. текст в о. М. Карівця, ч. I, Жовква 1933 ст.). Митрополит прибув до Лаврова 5. X. і по двох днях відіхав до Добромиля. В Бучачі погоріла знову василіянська гімназія, 28. XI.

В 1882 р. вписаний обіжник митрополичої консисторії з зазивом прислати спис літургічних облігацій, щоб вистаратися в Римі редукацію Служб Б. По 16. V. Хроніка зазначає перші часописні чутки про реформу Чина, намічену Ап. Престолом (гл. о. М. Карівець, ч. II, ст. 137-8). Цього шк. року вчили тут клирики Володимир Кулик (ще в 1880—1), Тит Куницький і Василь

Стех, що з кінцем школи вибралися на новіціят у Добромилі, під проводом оо. Єзуїтів (гл. о .М. Карівець, ч. 2, 196—7).

Ще два роки були «старі василіяни» в Лаврові: о. Лободич, ігумен і парох, о. Березовський, директор школи, і о. Леонтій Осміловський, учитель, від вересня 1882. З днем 25. IV. 1884 передали вони монастир новопризначеному ігуменові о. Д. Жуковському, що перший закінчив новіціят в Добромилі, а самі виїхали: о. Лободич до Кристинополя, о. Березовський до Підгорець, а о. Осміловський до Погоні.

Тим вичерпуються важніші вісті лаврівської Хроніки за роки 1660—1882. І навіть в такому сухому нотатникові вони служитимуть дослідникові василіянського життя та діяння, головню на відтинку монашого шкільництва, в якому лаврівська княжа обитель займала завжди передове місце за все 18. і 19. століття.

* *
* *

В першій частині «Лаврівської Хроніки», в попереднім випуску «ЗЧСВВ» слід справити важніші помилки друку:

Ст. 70, рядок 1 згори: Анастасія — Атанасія Шептицького

р. 2 і 13 згори: Служикевич — Слюзикевич

р. 10 здолу: 1774/5—1775/6 — 1776/7—1777/8

Ст. 72, р. 8 здолу: Василій — Власій Лесевич

р. 7 здолу: до Топільця — Топільниці

Ст. 74, р. 12 здолу: Стойкевич — Стопкевич

Ст. 77, р. 16 здолу: Корчинський — Срочинський

р. 1 здолу: Йоан — Йона Лесецький

Ст. 78, р. 6 згори: до резиденції у Сваричі — з резиденції у Сваричеві

Ст. 80, р. 19 здолу: Дня 24. V. — 24. V. н. ст.

Ст. 87, р. 18 здолу: Шпоринґа — Шпонринґа (et passim)

Ст. 89, р. 4 здолу: В 1782 р. — 1783.

Mirolaw Stephan Marusyn

VEREINIGUNG DER PEREMYSLER EPARCHIE

Zur Einleitung

Bis zum Jahre 1680 hatte die Lemberger Eparchie und ihre Bischöfe den Vorrang in den Unionsbestrebungen unter den ukrainischen Eparchien, die der Brester Union (1596) ihre Zustimmung verweigert hatten. Hier wäre zu vermerken: die Unionstätigkeit Gedeon Balabans (vor d. J. 1595), das katholische Glaubensbekenntnis Jeremias Tyssarowskyj's vom J. 1607, und zuletzt das geheime Glaubensbekenntnis von Joseph Szumlanskyj vom J. 1677, das eine Vertiefung und Verbreitung dieser Unionsbewegung im ukrainischen Volke verursacht hatte. König Jahann Sobieski von Polen machte sich eine Gewissens und Ehrenaufgabe, auch die Gegend und Eparchie aus welcher er selbst stammte (Westukraine) mit dem Apostolischen Stuhle zu vereinigen. Nach den guten Erfolgen mit dem **Lemberger** Bischof Joseph Szumlanskyj, seinem ehemaligen Kampfgenossen (nach dem J. 1677), plante er diese Bewegung auch in Peremysler Eparchie zu wecken. Zu diesem Zweck meinte er die Zeit günstig. Die Peremysler Eparchie war in den Händen der Familie Wynnyckyj, die wohl auch ihm durch Anton und den jungen Johann Wynnyckyj, die in seiner Umgebung erzogen wurden bekannt war. Dabei spielte auch der Unionseifer Joseph Szumlanskyj's mit. Der Tod Anton Wynnyckyj's im J. 1679 gab beiden eine gute Gelegenheit, die Initiative zu ergreifen.

I.

DAS COLLOQUIUM VON LUBLIN

Die Pläne des Königs und vor allem jene Szumlanskyj's selbst wurden höchstens geheim gehalten. Unterdessen arbeiteten andere der Union wohlgesinnte Kreise weiter an der Vollendung des Werkes. So wurde 1677 im Sejm festgelegt, dass zur nächsten Sitzung des Reichstags zu einer Besprechung religiöser Natur zusammenkommen sollten: „Uniti et Disuniti, Praepositi, Metropolitae, Episcopi, Archimandritae, monasteriorum Superiores tam ex regno Poloniae quam

ex M.D.L., etiam Confraternitates Staupigianae, spirituales et saeculares“. Zu dem Zweck hatte man eine Kommission von Senatoren zusammengestellt,¹ kurz eine gemeinsame Synode geplant. In ihr sollten nicht nur die Angelegenheiten der bona temporalia, sondern gleichzeitig auch kirchliche und dogmatische Fragen erörtert werden. Interessant ist die Einstellung der Römischen Kurie, König Johanns III. Sobieski und der beiden Parteien, uniierter Katholiken und getrennter Orthodoxen, einem solchen Vorhaben gegenüber.

Die Römische Kurie verhielt sich wie stets so auch in diesem Falle ablehnend. Der Vorsatz der Unionsfreunde, eine gemeinsame Synode einzuberufen, wurde trotz der negativen Einstellung Roms immer lebendiger. Als man dort die Kunde von dem Beschluss des Sejms erhalten hatte, entschied man sich sofort auf einer Sitzung der Kongregation der Propaganda vom Mai 1677, dem Nuntius entsprechende Anweisungen zu erteilen.² Unter allen Umständen sollte er die gemeinsame Synode verhindern, falls auf ihr die dogmatischen Unterschiede zur Erörterung gelangen würden. Denn der Nuntius durfte nur Besprechungen rein administrativer Natur zulassen. Aber auch in der Hinsicht waren ihm Beschränkungen auferlegt. Vor allem hatte er sich einer „positiven Approbation“ zu enthalten.³ Der Nuntius befolgte treulich die Anordnung, zumal er von sich aus jedem derartigen Gespräch abgeneigt war.⁴

Auch der König hatte kein grosses Vertrauen zu einem gemeinsamen Gespräch der Unierten und Orthodoxen auf der geplanten Synode. Das ergibt sich aus einer Unterhaltung des Nuntius mit dem König vom 5. Februar 1679. Der Nuntius wollte den König bestimmen, einen der lateinischen Bischöfe auf die Synode zu entsenden. „Sua M.tà“, so schrieb der Nuntius an den Kardinal Cybo, „mi rispose, che non occorreva altrimenti di farlo, che hormai non restano non che due Vescovi Scismatici, quello di Luceoria e quel di Premisla, e bisogna privatamente procurare d' indurli alla S. Unione, come s'è fatto con quello di Leopoli, e se non si potranno indurre, vedere dopo la morte, essendo già provetti d'età, di conferir quei Vescovadi à tali soggetti, che possano ridurli alla fede cattolica“.⁵)

¹ **Volumina Legum**, Vol. IV, S. 226, № 22.

² Brief des Nuntius vom 27. September 1679 an Präfecten der Propaganda über das Lubliner Colloquium. Vgl. **Prop. Archiv. Congr. Part.** Vol. 25, S. 136—137.

³ Brief der Propaganda vom 29. Mai 1677 an den Nuntius. Vgl. **A. P. F. Lettere**. B. 69, fol. 135 v.—137 r.

⁴ Nuntius Martelli an Kardinal Cybo, Brief vom 25. Oktober 1679; **Vatican. Geheim. Staatsarchiv, Nuntiatura di Polonia (N. P.)**, Vol. 97, S. 633: „...si deve onninamente impedire, che nel Colloquio non si venga à dispute di materie dogmatiche vietate rigorosamente da Concilij Generali e da Sacri Canonì e che solamente si devano esortare i Disuniti ad abbracciare senza alcuna controversia la Santa Unione, come fù stabilita dal Concilio Fiorentino, e che i medesini Disuniti dovranno per tale effetto fare la professione della fede secondo la forma prescritta dalla S. memoria d'Urbano VIII“.

⁵ Brief des Nuntius (di Corintho) vom 13. März 1679 an die Propaganda Fide. Vgl. **Congr. Part.** Vol. 25, S. 129—130.

Die Meinungen der Orthodoxen gingen auseinander. Einige der Union Gutgesinnte waren gegen, die meisten aber für die gemeinsame Synode mit den Katholiken. Szumlanskyj und seine Mitarbeiter verschleierte ihre wirkliche Einstellung. Wasylewycz und seine Gesinnungsfreunde erhofften von der Synode die Verwirklichung ihrer Wünsche, nämlich die Durchführung der Union und setzten sich deshalb für die Synode ein. Die letzte Gruppe war nicht gross und liess seit dem Tode des Wasylewycz (11. März 1678) nichts mehr von sich hören. Am meisten wünschten die höheren polnisch-litauischen Kreise die Synode. Diese Kreise wussten nicht viel von den verschiedenen kirchlichen Problemen, die mit solch einer Zusammenkunft verbunden waren. Um die Angelegenheit vorzubereiten, wurde im Jahre 1677 im Sejm die entsprechende Kommission ernannt.

Für die Unierten war die Frage der Synode im wahren Sinne des Wortes eine Lebensfrage. Viele von ihnen meinten, dass davon die ganze Zukunft und die Entwicklung der unierten Kirche abhängen würde. Besonders lag die Angelegenheit dem Metropoliten Žochowskyj am Herzen. Sein stets freundliches Verhalten Szumlanskyj gegenüber hatte seinen tiefsten Grund vor allem darin, dass er ihn, auf solche Weise, für die Union zu gewinnen hoffte. Auch die anderen, dem Metropoliten untergeordneten Bischöfe standen nicht zurück. Jedoch hatten die unierten Katholiken in der Frage des Unionsabschlusses ihre eigenen Gedanken, die sich von denen Bischof Szumlanskyj's etwas unterschieden, aber auch mit der Taktik der Römischen Kurie nicht übereinstimmten. Darüber berichtet uns der Metropolit Žochowskyj in der „*Informatione Sanctissimo... pro conversione Ruthenorum obtinenda*“ vom Februar 1679.⁶ Ähnlich abgefasst ist ferner das Schreiben der gesamten Unierten Hierarchie vom August 1679 an den Kardinal Nerli. Die Lage der Unierten war zu dieser Zeit viel besser als die der Orthodoxen. Die höheren staatlichen Kreise waren der kirchlichen Vereinigung geneigt. Diese für sie günstige Situation wollten die Unierten nach Möglichkeit ausnutzen. Darum schreibt auch der Metropolit Žochowskyj: „*Opus schismaticorum conversionis in Russia, precipuo situm est in zelo Sacrae Regiae Majestatis, quae non vanos impendit conatus, reductionis ipsorum ad pedes Sanctitatis Suae, tum ob rationes fidei, ne pereat tanta multitudo animarum, tum ob rationes status, ut nimirum arceantur a recurso vel Constantinopolim ad patriarcham Graecorum vel Moscwam ad ducem Moscoviae, praecipuum fautorem et caput schismaticorum*“.⁷ Um das gewünschte Ziel zu erreichen, bat der Metropolit Žochowskyj den Heiligen Vater um die Intervention beim König, damit die in Zukunft vakanten Bischofssitze von Luck,

⁶ Brief des Metropoliten Zyprian Žochowskyj und der ganzen Unierten Hierarchie vom 12. August 1679 an Kardinal Nerli, Vgl. *Congr. Part.* Vol. 25.

⁷ Žochowskyj in seiner „*Informatio Sanctissimo...*“ vom Februar 1679. Vgl. *Congr. Part.*, Vol. 25, S. 138—143.

Peremysl und Mohyliw „probatis viris“ vergeben würden. Die Nominaten sollten ihr Glaubensbekenntnis vor dem Nuntius oder dem Metropolit ablegen und die Bischofsweihe von dem unierten Metropolit empfangen.⁸

Die Unierte Hierarchie sprach bei der Gelegenheit noch einen anderen Wunsch vor dem König aus. Sie wollte nämlich ein eigenes Patriarchat errichtet sehen und schrieb in diesem Sinne auch an Kardinal Nerli.⁹ Der endgültige und formelle Unionsabschluss sollte nach ihrer Meinung auf einer gemeinsamen Synode stattfinden. Um die Zustimmung des Heiligen Stuhles zu erlangen, versicherte die Unierte Hierarchie demselben, dass in dieser Synode keine dogmatischen Fragen besprochen würden. Selbst den Namen Synode ersetzte man vorsichtigerweise durch die Bezeichnung „colloquium amicabile“. Man wusste aber aus Erfahrung, dass es leicht zu versprechen sei, fast unmöglich aber, das versprochene Wort auch hundertprozentig zu halten. Der Nuntius verhielt sich darum immer sehr reserviert und gab mit keinem Worte seine Zustimmung. Und die Unierte Hierarchie wartete gehorsam auf die Entscheidung des Heiligen Stuhles.¹⁰

Inmitten dieser ungeklärten Lage liess der König gemäss Beschluss des Sejms vom Jahre 1677 das „colloquium“ für den 24. Januar 1680 einberufen. Es sollte zu Lublin stattfinden. Der König ordnete höchstpersönlich die Berufung an, der Nuntius verweigerte seine Zustimmung nicht. Sobieski wünschte dabei nichts anderes, als dass das Colloquium das Unionswerk beschleunige.

Viele Schwierigkeiten standen noch bevor. Seit dem zuletzt erwähnten Reichstag des Jahres 1677 fand ein anderer im Jahre 1678/79 in Grodno statt. Dort zeigte sich für eine gemeinsame Synode keine Begeisterung, sodass das ganze „Geschäft“ bis zum nächsten Male verschoben wurde.¹¹ Als wichtigste Ursache dafür geben einige den Tod des Teodosij Wasylewycz, Bischofs von Mohyliw, († 11. März 1678) an. Unserer Meinung nach ist der Hauptgrund in nachfolgenden Umständen zu suchen.

Im Jahre 1678 bemühte sich der achtzigjährige Bischof von Peremysl, Antonius Wynyckyj, der zugleich den Titel des Kyiwer Metropolit führte, darum, den Bischofstuhl von Peremysl seinem Neffen Johann zu sichern. Der König zeigte sich der Bitte geneigt, jedoch nur unter der Bedingung, dass der neue Bischof zunächst

⁸ *Ibidem*.

⁹ Brief des Metropoliten Żochowskyj und der Unierten Hierarchie vom 12. August 1679 an Kardinal Nerli. Vgl. *Congr. Part.*, Vol. 25: „...quin de Unionis nostrae amplificatione et schismaticorum conversione speramus, mature Vestrae Em. tiae proponimus, ut pro nostrae meliore Russiae bono Patriarcha in Russia cum facultatibus Constahtinopolitani erigatur. Ita enim fiet ut recursus nostris Constahtinopolim Ruthenis praescindatur et unio sancta eo ipso magis ac fortius radicabitur“.

¹⁰ Brief des Kardinals Cybo vom 29. Mai 1679 an den Nuntius von Polen. Vgl. *A. P. F. Lettere*, Vol. 69, S. 135—137.

¹¹ *Volumina Legum*, Vol. V. S. 290.

geheim und dann mit dem ganzen Klerus und den Gläubigen zum Katholizismus übertrete. Johann Wynnyckyj stimmte zu. Am 26. November 1679 starb sein Onkel Antonius.¹² Daraufhin wählte ihn der Klerus zusammen mit dem hohen Adel zum Peremysler Bischof. Er legte sofort sein Bekenntnis höchstwahrscheinlich vor Bischof Szumlanskyj, also nicht vor dem Metropoliten Žochowskyj und nicht nach der Formel des Papstes Urban VIII, ab.¹³

Noch im gleichen Monat November 1679 trat Johann Wynnyckyj ins Univer Kloster ein und erhielt den Namen Innozenz. Am 31. Dezember wurde er von Bischof Szumlanskyj zum Diakon geweiht und am nächsten Tag empfang er die hl. Priesterweihe.¹⁴ Johann Innozenz Wynnyckyj stammte aus einem alten adeligen Geschlecht, das im Lande Peremysl und Sambir sehr verbreitet war. 1654 geboren, erhielt er von seinen Eltern Stefan und Magdalena aus dem Hause Krajowa eine tiefreligiöse Erziehung.¹⁵ In seinen jungen Jahren diente er als Soldat unter Sobieski. Daher auch seine Bekanntschaft mit Szumlanskyj. Ende 1678 wurde er im Alter von 24 Jahren Bischof. Die Einwände des Apostolischen Nuntius gegen seine Ernennung wurden jedoch durch die Fürsprache des Königs beseitigt, wie aus einem Briefe des Nuntius an den Kardinal Cybo hervorgeht, in dem wir folgende Stelle lesen: „A questo il Rè mi replicò di cognoscere da lungo tempo il soggetto, il quale è virtuoso, e letterato, et essendo allevato in Corte ha molte buone parti, che non si troveranno in altri Greci per lo più rozzi et ignoranti, soggiungendomi che anche il Vescovo di Leopoli era un buon soldato, e poi è stato un buon Vescovo.“¹⁶

Fast um dieselbe Zeit bemühten sich der Metropolit Žochowskyj und der Bischof von Cholm Jakob Susza um die Bekehrung des Gedeon Czetwertynskyj, orthodoxen Bischofs von Luck. Zu den wenigen Berichten, die darüber bekannt sind, gehört ein Brief des Metropoliten Žochowskyj an Czetwertynskyj von 22. August 1678 mit einer Einladung zum Colloquium in Lublin. Über den Erfolg des

¹² Brief des Nuntius von Polen an Kardinal Cybo vom 6. Februar 1679, MPR II, S. 68—69.

¹³ Brief des Nuntius von Polen an die Propaganda Fide vom 11. September 1680; *Congr. Part.*, Vol. 25, S. 168 f. . . : „Il sudetto Winnicki è nipote del Vescovo scismatico di Peremisia, che morse nell' inverno passato, e che subito dopo la di lui morte estorse dal Rè la nomina a quel Vescovado, fatta prima, per quando mi si dice, la professione della fede, ma non in mano del Metropolita unito, nemmeno secondo la forma prescritta dalla santa memoria d'Urbano VIII, e poi fu ordinato sacerdote dal sudetto Vescovo di Leopoli, il quale pure pretende d'haver il titolo di metropolita che s'usurpava il pseudo-Vescovo defunto di Premisia“.

¹⁴ A. S. Petruszewycz, *Swodnaja Halycko-Russkaja Litopyś s 1600 po 1700 hod*, Lwiw, 1874, S. 194—195.

¹⁵ M. Andrusiak, *Zapysnyk Mytropolity J. Wynnyckoho z 1706 roku*, in „Zapysky CSWW“, Vol. IV, 1931.

¹⁶ Brief des Nuntius von Polen vom 6. Februar 1679, an Kardinal Cybo. Vgl. *Prop. Archiv, Scritture riferite nei Congressi: Moscovia, Polonia, Ruteni*, (cit. als: MPR), II, S. 68—69.

Briefes können wir nur wenig sagen. Professor Tytow,¹⁷ der das Schreiben sah, berichtet über eine Anmerkung, die wahrscheinlich von Czetwertynskyj selbst stammt. Es sind die auf Żochowskyj zu beziehenden Worte Davids, die der Psalmist an seine Feinde richtet: „... ihre Worte sind gelinder, denn Öl, und sind doch blosser Schwerter“ (Ps. 55, 22). Daraus schliesst Tytow auf eine negative Einstellung des Gedeon Czetwertynskyj gegen die Union, was seiner späteren Tätigkeit entspräche. Sicher ist, dass Czetwertynskyj nicht nur mit dem Metropoliten Żochowskyj, sondern auch mit dem Bischof Susza in Verbindung stand; mit letzterem gewiss im März 1679, wie ein Brief des Nuntius an die Propaganda beweist.¹⁸ Daraus könnte man schliessen, dass Czetwertynskyj jedenfalls zu dieser Zeit geneigt war, in der Angelegenheit der Union zu verhandeln.

Nach dem Tode des Bischofs Wasylewycz (11. März 1678) stand der Bischofsstuhl von Mohyliw eine Zeitlang frei. Um ihn bemühte sich Klemens Tryzna, Ihumen des Klosters des Hl. Geistes zu Wilna. Er wurde dabei durch die weißruthenischen Orthodoxen, den Adel und die Bruderschaften unterstützt. Der König war bereit, das Bistum einem der Orthodoxen zu verleihen, falls der betreffende sein Glaubensbekenntnis wenigstens geheim ablegte.¹⁹ Der Metropolit Żochowskyj forderte aber dabei das Recht auf die Chirotonie des Nominaten.²⁰ Bald erhielt Tryzna dank der Unterstützung der verschiedenen Adeligen die Ernennung, wogegen Żochowskyj protestierte. Da der Nominat kein Zeichen seiner Bereitschaft gab, zum Katholizismus überzutreten, annullierte der König das Privileg.²¹ Seitdem blieb der Bischofsstuhl von Mohyliw bis zum Tode des Königs Sobieski unbesetzt.²²

Von früher her wissen wir bereits, dass der Lemberger Bischof Szumlanskyj zu jener Zeit im geheimen Katholik war und der Peremysler Bischof-Nominat Innozenz Wynnyckyj ihm dabei Gefolgschaft leistete, während Gedeon Czetwertynskyj, Bischof von Luck,

¹⁷ O. Y. Tytow, *Russkaja Prawoslawnaja Cerkow*, Vol. II, S. 247.

¹⁸ Brief des Nuntius von Polen vom 13. März 1679 an die Propaganda. Vgl. *Congr. Part.*, Vol. 25, S. 129—130: „l'istesso Metropolita et anco il Vescovo Unito di Chelma che nei giorni passati hanno trattato col Vescovo scismatico di Luceoria, sperano che questo sia per indursi ad abiurare lo scisma, e mi dicono che per altro egli sia un huomo da bene, e da sperare gran frutto se si convertisse, onde io gl'ho esortati a procurare la di lui conversione, particolarmente il Vescovo Unito di Chelma, che è suo amico“.

¹⁹ Brief des Nuntius von Polen vom 6. Februar 1679 an Kardinal Cybo. Vgl. *MPR*, II, S. 68—69; „Che hora vaca il Vescovado d'Alba Russia posseduto ultimamente dagli Scismatici, quale la M.tà Sua non haveva ancora destinato ad alcuno; ne haveva però parlato col Metropolita per vedere se tra quei Scismatici vi fusse persona di buona Casa, e di seguito, il quale si potesse disporre à professare sinceramente la santa fede per darli quella Chiesa“.

²⁰ Żochowskyj in seiner „*Informatio Sanctissimo...*“ vom Februar 1679, Vgl. *Congr. Part.*, Vol. 25, fol. 139 v.

²¹ A. S. Petruszewycz, *Swodnaja Halycko-Russkaja Litopys s 1600 po 1700 hod*, Lwiw, 1874, S. 196.

²² Sapunow, *Istoria sud'by Polockoj Eparchii*, S. 158—159.

seine Unentschlossenheit verriet. Man erkennt ferner, dass der König die Absicht hatte, den vakanten Stuhl von Mohyliw mit einer innerlich katholisch eingestellten Persönlichkeit zu besetzen. So wurde der Gedanke der Union immer lauter ausgesprochen und stand im Mittelpunkt von Gesprächen, die besonders Żochowskyj mit Susza, aber auch Szumlanskyj mit dem König führte.²³

Die für das geplante Colloquium günstige Zeit nahte. Aber schon bei seiner Vorbereitung wurden die Verschiedenheiten der Gesichtspunkte erkenntlich. Die unierte katholische Hierarchie entsprach den Anweisungen des Heiligen Stuhles und konnte deshalb die Behandlung dogmatischer Fragen nicht zulassen. Szumlanskyj, der König und der orthodoxe Adel hingegen wollten einige dogmatische Sätze besprechen lassen und dabei auch verschiedenen Laien den Zutritt zur Synode gestatten. Der König selbst hatte mehrere hervorragende „orthodoxe“ Laien dazu eingeladen.²⁴ Die Anwesenheit von Szumlanskyj, Wynnyckyj und anderer der Union Gutgesinnter stärkte den Nuntius in seiner Hoffnung. Er verweigerte darum seine Zustimmung nicht,²⁵ forderte aber zur Sicherheit vom König, er solle einen lateinischen Bischof auf die Synode entsenden.²⁶ Sein Wunsch, die Synode in Warschau abzuhalten, ging nicht in Erfüllung. Da Warschau zu weit von der Ukraine entfernt lag, bestimmte Sobieski als Sitz Lublin.²⁷

Im Oktober 1679 liess der König die bezüglichlichen Verordnungen ergehen.²⁸ Ein Schreiben war an die Metropolit, Bischöfe und Archimandriten, die Äbte, den hohen Adel, die Bruderschaften, Staurupigien, die Mönche, sowohl die katholischen wie die orthodoxen, gerichtet.²⁹ Ausserdem waren noch Briefe an einzelne Personen ausgefertigt.³⁰ Zugleich wurden vom König die sogenannten Kommissare der Synode in der Person des Johann-Stanislaw Witwicki, lateinischen Bischofs von Kyiw, des Alexander Kotowycz, Bischofs von Smolensk, und einige andere ernannt.³¹

Wie bereits vermerkt, fehlte es unter den Orthodoxen nicht an Freunden der kirchlichen Einigung. Aber im allgemeinen standen

²³ Brief des Nuntius von Polen vom 27. September 1679 an die Propaganda Fide. Vgl. *Congr. Part.*, Vol. 25, fol. 136 r. — 137 r.: „Il Vescovo Ruteno di Leopoli convertito alla fede cattolica ha poi fatto istanza a S. Maestà per l'intimazione del congresso, rappresentandone la necessità ad effetto di poter ridurre li scismatici alla S. Unione, e dell'istesso parere è stato anche il Vescovo Unito di Chelma, e vi concorre parimente Mons. Metropolita, si come egli m'ha scritto ultimamente“.

²⁴ *Archiw Jugo-Zapadnoj Rossiji*, Teil I, Vol. X, № 269, S. 740.

²⁵ Brief des Nuntius vom 27. Sept. 1679; *Congr. Part.*, vol. 136 r.

²⁶ *Ibidem*, fol. 136 v.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ M. Andrusiak, *Józef Szumlański, pierwszy biskup unicki lwowski (1667—1708)*, Lwów, 1934, S. 78, Anm. 1.

²⁹ M. Kojalowycz, *Lytowskaja Cerkowna Unija*, Vol. II, S. 224—226.

³⁰ *Archiw Jugo-Zapadnoj Rossiji*, Teil I, Vol. IV, № 17, S. 31—32.

³¹ Brief des Nuntius Martelli vom 25. Oktober 1679 an Kardinal Cybo. Vgl. N. P., Vol. 97, S. 633.

die Bruderschaften, der Adel und der Bürgerstand der heiligen Sache ablehnend gegenüber. Das Zentrum der Opposition war Wolhynien. Als man hier die Nachricht von der Synode vernahm, kamen zahlreiche Vertreter der Orthodoxen nach Luck und wählten hier drei Abgeordnete zum Lubliner Colloquium, die alle Rechte und Gebräuche der orthodoxen Kirche bis ins Kleinste treu zu beschützen und sich auf keine Kompromisse einzulassen hätten. Die Abgeordneten sollten dies nicht nur versprechen, sondern auch beschwören³² und den König um die Zulassung von Vertretern der vier ökumenischen orthodoxen Patriarchen auf die Synode bitten.³³ Wie in Wolhynien verhielt sich auch die orthodoxe Bevölkerung in anderen Teilen der Ukraine und Weissrutheniens.³⁴

Über das Colloquium von Lublin hat der Metropolit Žochowskyj ein Buch geschrieben, das heute eine bibliophile Seltenheit ist. Es wurde von mehreren Autoren so häufig zitiert, dass man auch ohne es zu lesen, eine Vorstellung vom Colloquium gewinnen kann.³⁵ Der Besuch der Dissidenten wie der Katholiken war sehr zahlreich. Von den Unierten kamen der Metropolit Žochowskyj und die Bischöfe: Leo Zalenskyj, Mytrofan Druckyj-Sokolinskyj, Jakob Susza, Martianus Bilozor und Johann Malachowskyj. Jeder Bischof brachte je vier Erzpriester mit. Ausserdem erschien der Basilianerprotoarchimandrit Martyskiewycz mit anderen Archimandriten und Konsultoren. Seitens der Dissidenten kam für Mohyliw Silvester Wilzackyj, Dekan des weissruthenischen Bistums, dem sich einige Archimandriten und 17 Klostervorsteher angeschlossen hatten. Die Zahl der Laienvertreter war noch viel grösser. Natürlich erschien zum Colloquium auch Bischof Szumlanskyj mit seinem Freunde, dem Archimandriten Barlaam Szeptyckyj, weiter mit kleiner Verspätung Innozenz Wynnyckyj von Peremysl und nach ihm auch Gedeon Czetwertynskyj von Luck.

Die erste Sitzung sollte am 24. Januar stattfinden, musste aber wegen Abwesenheit der Kommissare bis zum 26. vertagt werden. Am 26. bekam der Metropolit Žochowskyj noch ein Schreiben von dem Nuntius mit dem Monitum „ne in eodem colloquio deveniatur ad disputationes super dogmatibus, utpote quas oecumenica concilia et sacri canones prohibeant, sed solummodo paternis adhortationibus permovendos esse eosdem, ut abiectis disceptationibus et controversiis, sanctam unionem juxta sanctae Florentinae Synodi decreta amplectantur“.³⁶ Der Metropolit und die katholische Hierarchie befanden sich in schwerer Lage. „Paternis adhortationibus“ die Orthodoxen zu überzeugen, ohne sich in eine Diskussion einzulassen, erschien aussichtslos.

³² *Archiw Jugo-Zapadnoj Rossiji*, a. a. O., № 18, S. 32—34.

³³ M. Andrusiak, *Józef Szumlański*, S. 78.

³⁴ M. Andrusiak, *Józef Szumlański*, S. 79, Anm. 3.

³⁵ *Ibidem*, S. 79—85.

³⁶ M. Kolałowycz, a. a. O., S. 430—431.

Zu dieser Schwierigkeit gesellte sich noch eine andere. Am 24. Januar, das heisst am Tage, an dem die erste Sitzung des Colloquiums stattfinden sollte, bekam Szumlanskyj einen Brief vom König mit der Nachricht, dass die orthodoxe Delegation ihm den Beschluss mitgeteilt habe, ohne Einwilligung des Patriarchen von Konstantinopel in keine Besprechung einzutreten. Als Szumlanskyj das Schreiben vor dem orthodoxen Adel verlas, entschied dieser sich dahin, keine Folgerungen religiösen Charakter aus den Sitzungen zu ziehen.³⁷ Damit waren die Hoffnungen auf einen baldigen Abschluss der Union geschwunden. Szumlanskyj sah keinen anderen Ausweg, als die Synode auf einen späteren Zeitpunkt zu verschieben.³⁸

Nun wusste Żochowskyj damals aber noch nicht, dass gleichzeitig mit dem Schreiben an Szumlanskyj ein anderes königliches Schreiben an ihn selbst gerichtet worden sei, und zwar mit dem ausdrücklichen Verbot, das Colloquium abzuhalten. Es wurde „ad aliud tempus“ verschoben.³⁹ Seinen Entschluss motivierte der König mit der Abwesenheit der Kommissare, die durch die Sitzungen des Sejms verhindert worden seien. Ferner wies der König auf die Bitten des wolhynischen orthodoxen Adels hin, fügte aber gleichzeitig hinzu, die Forderungen des Adels hätten keinen Einfluss auf seine Entscheidung gehabt. Diese bleibt sonderbar, wenn man bedenkt, wieviel Mühe sich der König gegeben hatte, das Colloquium von Lublin einzuberufen. Ein ganzes Jahr hindurch bereitete er es sorgfältig vor, überredete den Apostolischen Nuntius, um dessen Zustimmung zu gewinnen, beauftragte entsprechende Kommissare, erliess Verordnungen in feierlicher Form — und nun im letzten Augenblick machte er alles rückgängig. Es ist schwer zu glauben, dass die Ursache der letzten königlichen Entscheidung in der Abwesenheit der Kommissare lag. Zwei von ihnen waren ja erschienen, und es hätte genügt, noch einen lateinischen Bischof einzuladen, um den Wunsch des Nuntius zu erfüllen. Schon die Meinungen der Zeitgenossen, warum das Colloquium nicht stattgefunden habe, waren geteilt. Der König und der Nuntius motivierten es zwar mit der Abwesenheit der Kommissare, aber weder die Unierten noch die Orthodoxen schenkten der Angabe viel Glauben. Die Unierten schoben den Orthodoxen die meiste Schuld zu, die durch ihr Verhalten „hoc sacrosanctum subruerunt opus“.⁴⁰ Die gleiche Meinung vertraten der Bischof Jakob Susza⁴¹ und der Metropolit Żochowskyj in seinem angeführten Buche⁴². Wir können noch einen anderen Grund nam-

³⁷ Welyczko, *Litopys*, Vol. II, S. 486.

³⁸ M. Andrusiak, *Józef Szumlański*, a. a. O., S. 81—82.

³⁹ Brief des Nuntius Martelli vom 14. Februar 1680 an Kardinal Cybo. Vgl. N. P., Vol. 98, S. 114.

⁴⁰ Brief des Żochowskyj und des Susza vom 26. Februar 1680 an die Propaganda. Vgl. *Congr. Part.*, Vol. 25, S. fol. 122 rv. — 123 r.

⁴¹ Brief des Susza vom 19. März 1680 an den Kardinalpräfekten der Propaganda. Vgl. *Congr. Part.*, Vol. 25, fol. 121 rv., 124 r.

⁴² M. Andrusiak, a. a. O., S. 85.

haft machen, der auf die Meinungsänderung des Königs nicht ohne Meinung gewesen sein dürfte. Einige der verantwortlichen Männer erkannten ihn auch, unter ihnen beispielsweise Jakob Susza.⁴³ Dieser Grund war ein politischer. Die polnisch-litauische Republik befand sich nämlich in einem schweren Krieg gegen die Türken. Mahomed IV wollte in seiner kriegerischen Wut ganz Europa erobern. Venedig, Österreich und Polen-Litauen sahen sich in grösster Gefahr. Sobieski plante deswegen einen grossen Bund gegen die Türken. Dazu hätte er die Kosaken und Moskau notwendig gehabt. Moskau aber wollte nicht auf das Protektorat der Orthodoxen in der polnisch-litauischen Republik verzichten. Ausserdem waren die Beziehungen zwischen den beiden Staaten im Augenblick nicht glänzende. Die Ruhe stützte sich nur auf den verlängerten Vertrag von Andrusiw (1667), in dem die Ukraine zwischen Polen und Moskau aufgeteilt wurde. Man muss also den letzten Grund für die Entscheidung des Königs, das Colloquium zu verschieben, vor allem in den damaligen politischen Zuständen suchen.

Aber bevor der Brief des Königs Żochowskyj erreichte, hatten die Versammelten schon das Colloquium begonnen. In der Jesuitenkirche zu Lublin fand ein feierliches Pontifikalamt statt. Der Metropolit Żochowskyj zelebrierte persönlich zusammen mit allen Bischöfen und einigen Archimandriten als Konzelebranten.⁴⁴ Am Gottesdienst nahmen auch die Orthodoxen teil.⁴⁵ Simeon Kyprianowycz, Klostervorsteher von Minsk, hielt eine feierliche Predigt zu den Worten der Schrift „Heiliger Vater, bewahre sie in Deinem Namen, ... damit sie eins seien, gleich wie wir“ (Joh. 17, 11). Die Jugend aus dem Jesuitenkolleg begrüsst die Versammlung und einer der Jesuiten sprach über die Union. Danach lud der Metropolit Żochowskyj zur feierlichen Tafel ein. Es kamen alle in guter Stimmung, die sich aber bald änderte, als der Metropolit das genannte Schreiben Sobieski's ausgehändigt erhielt. Der Hierarch fühlte sich empfindlich getroffen.⁴⁶ Gewissermassen ironisch gab Szumlanskyj seiner Stimmung dem König gegenüber mit den Worten Ausdruck: „Dość żeśmy się zjechali, powitamy się za tym razem, za drugim rozmowiemy, a za trzecim zgodzimy się“, zu deutsch: „Genug, dass wir zusammengekommen sind, wir begrüssen uns diesmal, ein andermal werden wir sprechen und schliesslich kommt die Eintracht“.⁴⁷

⁴³ Brief des Susza vom 19. März 1680 an den Kardinalpräfekten der Propaganda. Vgl. *Congr. Part.*, Vol. 25, fol. 121 r.: „Et colloquium licet nunc praeter certos patriae respectus suspenderit, nihilominus iterum congregari nos vult Lublini pro 24. Junii anni praetereuntis“.

⁴⁴ Brief des Żochowskyj und Susza vom 26. Febr. 1680 an die Propaganda. Vgl. *Congr. Part.*, Vol. 25, fol. 122 r.

⁴⁵ M. Andrusiak, *Józef Szumlański*, a. a. O., S. 82.

⁴⁶ Kraczkowskyj *Čtenia*, S. 193—195.

⁴⁷ M. Andrusiak, a. a. O., S. 82.

II.

**GLAUBENSBEKENNTNIS DES JOSEPH SZUMLANSKYJ,
BISCHOF VON LEMBERG, UND DES INNOZENZ WYNNYCKYJ,
BISCHOF VON PEREMYSL (MÄRZ, 1681).**

Obgleich das Colloquium von Lublin ein glatter Misserfolg gewesen war, blieb die Unionssache doch nicht auf dem toten Punkt stehen. Nach einigen Monaten fand eine Begegnung des Königs mit Szumlanskyj in Jaworiw statt.¹ Hier wurde zwischen beiden festgelegt, dass anlässlich des nächsten Reichstages Szumlanskyj und Wynnyckyj samt ihren Anhängern öffentlich zur Union übertreten sollten.² Vorher wollte Szumlanskyj den Innozenz Wynnyckyj, Nominaten von Peremysl, zum Bischof konsekrieren.³ Zweifellos waren der Metropolit Zochowskyj, der Bischof Susza und mit ihnen auch andere katholische Prälaten der Verbreitung des Unionsgedankens mit ganzer Seele ergeben. Es ergaben sich aber für den Metropolit und zugleich auch für den unierten Bischof von Peremysl Johann Malachowskyj grosse Schwierigkeiten. Wynnyckyj sollte von seinem Glaubensbekenntnis ab der alleinige Bischof von Peremysl bleiben. So strebten Szumlanskyj und mit ihm selbstredend auch Wynnyckyj jetzt danach, eine eigene Metropole mit dem Sitz in Halycz zu errichten. Nach dem Tode des Antonius Wynnyckyj wurde Szumlanskyj Administrator der nichtunierten Kyiwer Metropole und prätendierte nun auf den Titel eines Metropoliten von Halycz.⁴ Wahrscheinlich dachte Szumlanskyj auch daran, die neu zu schaffende Metropole durch Hinzunahme des Bistums von Cholm zu erweitern und sorgte deshalb für die königliche Ernennung des Barlaams Szeptyckyj zum Bischof von Cholm.⁵ Vermutlich sollte nach seinen Absichten auch das Bistum vom Luck und Wolodymir zur Metropole gehören, was sich aus den dem König vorgelegten Bedingungen ergibt.⁶ Demnach

¹ Szumlanskyj an Metropolit Zochowskyj am 20. September 1680. Vgl. **Archiw Jugo-Zapadnoj Rossiji**, I, Vol. IV, No. 20, S. 37—38.

² Pro informatione; **Congr. Part.**, Vol. 25, Vol. 161 r.

³ Brief des Szumlanskyj von Oktober-November 1680 an den König. Vgl. **Congr. Part.**, Vol. 25, fol. 160 rv: „Nam difficile est ut ego unicus sine nominato (Wynnyckyj) me declararem: Dominus vero Nominatus impossibile est ut sese ante consecrationem declaret, non firmata nimirum in obsequio Dioecesi. Proinde hoc medium ad fundamentalem suae unionis stabilitiorem video; ut nempe prius ille consecratur, factus deinde episcopus insimul mecum sive in futuris Comitiji sive ubicumque R. M. V-ra voluerit in unum congregati locum una cum aliis spiritualibus nos declaremus“.

⁴ Brief des Nuntius von 11. September 1680 an Propaganda. Vgl. **Congr. Part.** Vol. 25, S. 168.

⁵ A. S. Petruszewycz, **Swodnaja Halycko-Russkaja Litopyś s 1600 po 1700 hod**, S. 186.

sollte diese Metropole alle ukrainischen im Gebiete der „Krone Polens“ gelegenen Länder umfassen, jedoch nicht die „weissruthenischen“, zum Grossfürstentum gehörigen Regionen. Es ist klar, dass diese Forderungen den Metropoliten Žochowskyj und noch mehr den Apostolischen Nuntius stark beunruhigten.⁷ Szumlanskyj versicherte zwar in seinem Brief an den Metropoliten Žochowskyj diesen seiner Freundschaft, sprach aber zugleich von reinlicher Scheidung der Jurisdiktion.⁸

Die Sache wurde bei Gelegenheit des nächsten Sejms (1681) öffentlich bekannt. Szumlanskyj und Wynnyckyj gaben damals deutlich zu verstehen, dass sie sich dem „litauischen“ Metropoliten auf keinen Fall unterordnen würden. Der Nuntius äusserte sich dazu folgendermassen: „Giunti qui Mons. Metropolita con qualche altro prelado greco unito, si congregarono assieme, e si propose in primo luogo il punto della metropolia, intorno al quale si concluse d'insistere che il vescovo di Leopoli desistesse da questo titolo, come insussistente, et illegitimo, non essendo eretto dalla Sede Apostolica, ne competende a lui in conto alcuno, e parimenti risoluto che si il Rè volesse supplicare la S. Sede, perchè erigesse il vescovato greco di Leopoli in arcivescovato, con sottoporre le altre chiese, come vedevasi che hanno in animo i greci, si dovesse disuadere et operare perchè la gratia se li denegasse, per il pericolo di altre scissure fra quelli che in questo Regno osservano il rito greco... ma qui assai presto venne in campo la pretensione per la metropolia, e forse quel di Leopoli desiderando grado superiore a quel che ha“.⁹

Man besprach die Angelegenheit in der Partikularsitzung der Propaganda und der Apostolische Nuntius erhielt die notwendigen Anweisungen.¹⁰ Das wichtige Problem der jurisdiktionellen Stellung der Bischöfe Szumlanskyj und Wynnyckyj fand seine Lösung. Rom entschied dahin, dass sie während der Regierung des Metropoliten Žochowskyj unmittelbar dem Apostolischen Stuhle untergeordnet werden sollten.¹¹

Als natürliche Folgerung aus dieser Massnahme ergab sich für die Konsekration von Wynnyckyj die Frage, wer die Weihe erteilen solle. Nach der Bulle der Päpste Klemens VIII. und Paul V. stand

⁶ *Archiw Jugo-Zapadnoj Rossiji*, I, Vol. IV, 24, S. 43-47.

⁷ Brief des Nuntius vom 13. November 1680 an den Kardinalpräfekten. Vgl. *Congr. Part.*, Vol. 25, fol. 170 r.

⁸ Schreiben des Szumlanskyj von 20. September 1680 an Žochowskyj. Vgl. *Archiw Jugo-Zap. Rossiji*, I, Vol. IV, No. 20, S. 37-38: „Co saś do jurydykciej, mojej confelowanej administraczej, abyś dobrodzieju, nietylko był aliquo obstaculo, ale i owszem był moim miłościwym panem, i dopomógł jakoby ci, którzy administraczej mojej podpadają, w postuszeństwie znajdowali się; pomiarkuje to wszystko sejm przyszlzy, da Bóg, że każdy przy swojej zostanie jurydykciej i prawie, które nie powinne być ni od kogo naruszone; lubo da Bóg, finaliter zgodzimy się, a prawo prawem.“

⁹ Schreiben des Nuntius von 2. April 1681 an die Propaganda. Vgl. *Congr. Part.*, Vol. 25, fol. 170 r.

¹⁰ *Congr. Part.*, Vol. 25, fol. 172 rv.

¹¹ Brief des Nuntius von 2. April 1681 an die Propaganda; a. a. O.

die Bischofskonsekration dem Metropoliten zu. Szumlanskyj aber wollte dem Wynnyckyj in Abwesenheit des Metropoliten selbst die Chirotonie erteilen. Er argumentierte damit, dass Wynnyckyj's Übertritt zum Katholizismus vorerst geheim bleiben solle. Der König stimmte der Ansicht Szumlanskyj's zu, während der Nuntius ganz entschieden dagegen protestierte.¹² Trotz alledem fand nach dem alten Kalender am 21. November 1680 die Weihe in Krylos bei Halycz durch die Bischöfe Joseph Szumlanskyj und Joseph Woloszy-nowskyj von Mukačewo statt.¹³

Schwieriger war die Frage zu entscheiden, welchen Titel Wynnyckyj nach seiner Bekehrung führen sollte. In der Peremysler Eparchie residierte nämlich schon der katholische unierte Bischof Johann Malachowskyj, ein wahrlich guter Hirte und Vorkämpfer für die Sache Christi. Nun aber stellte Wynnyckyj vor seinem Eintritt in die katholische Kirche als Hauptbedingung, dass die ganze Peremysler Diözese unter seiner eigenen Jurisdiktion bleiben solle. Der König hatte zum Nominaten Wynnyckyj grosses Vertrauen, und versprach, seinen Wunsch zu erfüllen. Die Angelegenheit war so schwer zu entscheiden, dass sie jahrelang in Rom, Warschau und Peremysl bis zum Tode des Johann Malachowskyj (1692) unerledigt blieb.

Erst dachte der König daran, dem Bischof Malachowskyj einen anderen Bischofsstuhl zu verleihen.¹⁴ Der Nuntius Martelli aber und später seit 1680 sein Nachfolger Pallavicini hatten zu Wynnyckyj kein grosses Vertrauen.¹⁵ Der Nuntius war der Meinung, dass Wynnyckyj zuerst Koadiutor von Malachowskyj sein solle.¹⁶ Dieser Vorschlag wurde auch vom Heiligen Stuhle gutgeheissen. Praktisch aber war die Lösung wegen der Halsstarrigkeit des Wynnyckyj unausführbar, sodass man sich in Warschau zu dem Kompromiss entschliessen musste, beide Bischöfe auf ihrem Posten mit demselben Titel und mit den ihnen bisher zugeordneten Gläubigen und gehörigen Benefizien zu belassen. Diese Kompromisslösung, die der Heilige Stuhl natürlich nicht gutheissen konnte, sollte bis zur eventuellen Versetzung von Malachowskyj dauern.¹⁷

Alle Schwierigkeiten entmutigten die unierte Hierarchie nicht. Sowohl der Metropolit als auch die anderen unierten Bischöfe betrachteten die Angelegenheit mit religiösen Gefühl und echtem Patriotismus. Sie wollten um jeden Preis ihre getrennten Brüder in

¹² Schreiben des Nuntius von 11. Septeber 1680 an die Propaganda. Vgl. *Congr. Part.*, Vol. 25, S. 168.

¹³ A. S. Petruszewycz, a. a. O., S. 197.

¹⁴ Pro informatione, 31. Oktober 1680. Vgl. *Congr. Part.*, Vol. 25, S. 161.

¹⁵ Brief des Nuntius vom 13. November 1680 an den Kardinalpräfekten. Vgl. *Congr. Part.* Vol. 25, fol. 170 r.

¹⁶ Brief des Nuntius von 11. September 1680 an die Propaganda. Vgl. *Congr. Part.*, Vol. 25, S. 168.

¹⁷ Brief des Nuntius von 2. April 1681 an die Propaganda, *Congr. Part.*, Vol. 25, fol. 179 v. -180 v.

der hl. Einheit sehen.¹⁸ Der Nuntius jedoch blieb unbeugsam. Er betrachtete die Frage nur nach den kanonischen Grundsätzen ohne praktische Klugheit und informierte in dieser Richtung auch den Heiligen Stuhl. Über dieses Problem, das sich bald komplizierter gestaltete, soll später noch gesprochen werden.

Die Sitzung des Sejms begann am 10. Januar 1681. Zu der Tagung kamen alle unierten Hierarchen nach Warschau¹⁹, ferner seitens der Dissidenten Szumlanskyj, Wynnyckyj und ihre Gesinnungsverwandten, die ihren Übertritt zum Katholizismus jetzt öffentlich bekennen wollten, unter ihnen Szeptyckyj und Tworowskyj. Sie versammelten sich geschlossen in Warschau. Die Besprechungen waren ernst, einmütig und herzlich. Man fasste neun Bedingungen zusammen unter dem Titel: „*Modi concordiae Ecclesiarum i. e. Ecclesiae Orientalis cum Ecclesia Occidentali in Regno Poloniae sub felicissimis S.R.M-tis auspiciis existentium, cum satisfactione totius populi ruthenici*“.²⁰ Den keineswegs endgültigen Bedingungen lagen andere, durch eine besondere Kommission zusammengefasste bei. Zu dieser Kommission gehörten einige durch den König bestimmte Kommissare, die den durch die zwei Hierarchien festgelegten Bedingungen im voraus anstandslos zugestimmt hatten. Keine Schwierigkeiten verursachten die vom König, um so grössere die vom Sejm abhängigen Punkte. Zu letzteren gehörte das Recht der Bischöfe auf Sitz und Stimme im Senat, eine Vergünstigung, die unerreichbar zu sein schien. Am 18. März wurden die Bedingungen in polnischer Sprache zusammengefasst und gleichzeitig in lateinischer Übersetzung²¹ nach Rom gesandt. Die wesentlichen Punkte der Formulierung seien hervorgehoben:

- 1) Der griechische Ritus soll vom Heiligen Stuhl approbiert werden und unveränderlich bleiben.
- 2) Die kirchlichen Benefizien in den ukrainischen Diözesen dürfen nur den Basilianermönchen adeliger Abkunft verliehen werden. Die Benefizien zweiten Ranges (Priorate) können vom Bischof nach der Approbation des Königs vergeben werden.
- 3) Der weltliche Klerus geniesst alle Freiheiten und Privilegien gemäss dem kanonischen und staatlichen Recht, entsprechend dem Klerus des lateinischen Ritus.
- 4) Die mit Patriarchalprivilegien versehenen Klöster behalten dieselben weiterhin bei, unterstehen aber der Jurisdiktion des Ortsordinarius.
- 5) Die unierten Bischöfe sollen das Recht auf Sitz und Stimme im Senat erhalten.

¹⁸ *Ibidem*, a. a. O., fol. 182 r.

¹⁹ Brief des Pallavicini vom 26. Mai 1681 an den Kard. Sekr. Status. Vgl. N. P., Vol. 99, S. 204.

²⁰ *Archiw Jugo-Zapadnoj Rossiji*, I, Vol. IV, No. 23, S. 41-42.

²¹ Dokument, geschrieben am 18. März 1681 zur Zeit des Sejms in Warschau. *Archiv der Propaganda Fide*, MPR, Vol. II, S. 82-83.

6) Die unierten adeligen Bürger sollen dieselben Vorrechte geniessen wie diejenigen des lateinischen Ritus.

7) Die Kyiwer Metropolie soll in Händen der Bischöfe der Krone bleiben. Die Verleihung der Kyiwer Metropolie durch den König an Szumlanskyj soll vom Heiligen Stuhle approbiert werden.

8) Der neubekehrte Bischof Wynnyckyj von Peremysl soll alle seine Kirchen und Benefizien behalten, die seine Vorgänger besaßen.

9) Es sollen Priesterseminare errichtet werden; den Theologiestudenten soll das Studium an den staatlichen Akademien gestattet sein.

10) Gemäss der Bulle Urbans VIII. darf der Ritus nicht beliebig gewechselt werden.

11) Die lateinischen Bischöfe haben sich nicht in die Jurisdiktion der griechischen einzumischen.

12) Mit der öffentlichen Proklamation der Union soll solange gewartet werden, bis ausreichende Vorbereitungen getroffen worden sind.

Ohne die Antwort Roms abzuwarten, schritt man zur Ablegung des Glaubensbekenntnisses. Am 26. März 1681 legten im königlichen Palast zu Warschau Joseph Szumlanskyj und Innozenz Wynnyckyj, die Bischöfe vom Lemberg und Peremysl, das feierliche Glaubensbekenntnis vor dem Kyiwer lateinischen Bischof Stanislaw Witwicki nach der durch Papst Urban VIII. für die Orientalen vorgeschriebenen Formel ab. Die Archimandriten Barlaam Szeptyckyj und Sylvester Tworowskyj unterzeichneten nur den Text ihrer Bischöfe und versprachen, ihre Bekenntnisse vor dem eigenen Metropoliten Zochowskyj abzulegen. Dabei wurde auch eine „Epistula catholica“ des Archimandriten Stefan Horain von Milcza (Wolodymyrer Eparchie), feierlich vorgelesen, weil dieser nicht nach Warschau kommen konnte. Seine Bekehrung wird zwar dem Szumlanskyj zugeschrieben²², aber wahrscheinlich hat Bischof Susza noch mehr dazu getan.²³ Am nächsten Tag, dem 27. März, schrieben die Neu-Unierten einen Brief an den Heiligen Vater, in dem sie ihn um seinen Segen und Beistand baten.²⁴ Sie erhofften durch die Intervention des Heiligen Stuhles die den katholischen Bischöfen gebührenden Rechte und Privilegien, das heisst die völlige Gleichberechtigung mit den polnischen Staatsbürgern und dem lateinischen Klerus zu erlangen.²⁵

Der Nuntius Pallavicini, der König Johann III., der Metropolit Zochowskyj und die gesamte ukrainische katholische Hierarchie erwarteten nun als selbstverständliche Folge die öffentliche und feierliche Proklamierung der Union in den Eparchien von Peremysl und Lemberg. Aber vergebens. Schon Mitte April zeigte sich, dass

²² MPR II, S. 82-83.

²³ Elogium J. Susza, ASV, F. Garampi No. 20, fol. 27 r.

²⁵ Ibidem.

²⁴ Theiner, *Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae*, III, S. 677.

die beiden Bischöfe sich nicht dazu entscheiden konnten. Die Hauptursache dieser Verzögerung lag bei der polnischen Regierung, die den vorgelegten Bedingungen jetzt nicht mehr zustimmen wollte. Der Sejm von 1681 verlief wegen der politischen Ereignisse so unruhig, dass man dort den oben erwähnten Bedingungen keine Aufmerksamkeit schenken konnte. Ohne deren Bestätigung aber waren die Bischöfe ausserstande, irgendetwas anzufangen. Übrigens wären die Schwierigkeiten auch bei Bestätigung derselben nicht fortgefallen, weil Volk, Bürgerstand und armer Adel in der Ukraine den polnischen Versprechungen sehr misstrauisch gegenüberstanden.²⁶

Im Mai 1681 rüsteten die Bischöfe Szumlanskyj und Wynnyckyj zur Heimkehr. Sie kamen als Katholiken zurück mit schwerer Sorge für die ihnen anvertrauten Seelen und zugleich mit dem festen Entschluss, ganz energisch an die Arbeit für das Unionswerk zu gehen. Man musste ja den Boden für dasselbe vorbereiten. Wynnyckyj sollte 10 Jahre dazu brauchen; Szumlansy die doppelte Zeit, bis er seine Eparchie öffentlich katholisch nennen konnte.

III.

DIE IM JAHRE 1691 ENDGÜLTIG VOLLZOGENE UNION DER PEREMYSLER EPARCHIE

1. Die Unionstätigkeit des Bischofs Innozenz Wynnyckyj.

Nach ihrer Rückkehr aus Warschau war die wichtigste Aufgabe der neuunierten Bischöfe, die Bruderschaften und den Adel auf die Union vorzubereiten.¹ In der Peremysler Diözese hatten die Bruderschaften keinen sehr grossen Einfluss. Anders stand es mit dem hohen Adel. Mit Hilfe der Wenigen unter ihnen, die der Union wohlgesinnt waren, hatte der altunierte Bischof Malachowskyj einigen Erfolg.² Die breiten Kreise des Peremysler Adels, das Bürgertum und das einfache Volk bleiben aber noch immer „orthodox“. Der orthodoxe Adel interessierte sich lebhaft für die kirchlichen Probleme. Wie in anderen Eparchien hatte auch in Peremysl der Adel zusammen mit dem Klerus das Recht der Wahl des Bischofs. Erst nach der Wahl wurde der Kandidat dem König zur Bestätigung vorgeschlagen. Der Adel war sich nicht nur seiner Rechte, sondern auch seiner Pflichten gegenüber dem erwählten Bischof voll bewusst. In treuer Gesinnung sah der Adel seine Aufgabe darin, den Bischof in

²⁶ *Scritt. orig. rit. nelle Congreg. generali*, Vol. 535, fol. 126 r. — 127 v.

¹ Vgl. Kapitel II.

² Brief des Wynnyckyj vom 22 November 1691 an Kardinal Barberini. Vgl. *Congr. Part.*, Vol. 29, S. 700-701.

seiner Arbeit zu unterstützen und ihn während der Sejmsitzungen zu schützen, überhaupt ihm in jeder Weise behilflich zu sein. Die Unterstützung zeigte sich häufig im Kampfe gegen die alt-unierten Bischöfe. In Peremysl dauerte dieser Kampf seit der Union von Berest ununterbrochen an. Nur dank der völligen Ergebenheit des Adels konnte beispielsweise der orthodoxe Metropolit Antonius Wynnyckyj den unierten Bischöfen Terleckyj und Malachowskyj soviel Unrecht und Gewalt antun.³

Der Peremysler Adel stand mit wenigen Ausnahmen der Union feindselig gegenüber und bekämpfte sie mit einem gewissen Fanatismus. Es war die schwere Aufgabe des Bischofs Wynnyckyj, diesen Adel von einer kirchlichen Vereinigung zu überzeugen. Auch hinsichtlich des Rechtstitels des Wynnyckyj war nicht alles in Ordnung. Denn in der Peremysler Eparchie residierte noch immer der alt-unierte katholische Bischof Malachowskyj. Zwar kam es vorerst zwischen den beiden zu einer Verabredung, aber das Einverständnis sollte nicht lange dauern. Die Art des Übereinkommens zwischen zwei Bischöfen mit gleichem Titel, wurde im Jahre 1683 durch den Apostolischen Stuhl verurteilt, sodass die unierte Hierarchie eine Art Protest dagegen in Rom einreichen musste.

Die Spannungen zwischen den beiden Peremysler Bischöfen liessen sich nicht verheimlichen. Johann Malachowskyj missionierte mit Hilfe des hohen Adels des lateinischen Ritus erfolgreich sein Land und vereinigte mehrere orthodoxe Pfarreien, beinahe 30 Kirchen und eine grosse Zahl von Priestern und Gläubigen mit der katholischen Kirche.⁴ Die besten Früchte seiner Arbeit erntete er im Kreis von Jaroslaw, wo mehr als 50 Kirchen unter seiner Jurisdiktion standen. Von Neid erfüllt, sprach ihm darauf Wynnyckyj den Titel eines „Bischofs von Peremysl“ ab und nannte ihn einfach „Episcopus Comitatus Jaroslaviensis“.⁵ Auch in anderen Teilen des Peremysler Territoriums hatte Malachowskyj Kirchen, aber diese betrugen im ganzen nicht mehr als 200. Er war ein guter Hirte und eifriger Apostel in seiner Diasporamission. Es genügt, die Berichte über seine Visitationsreisen zu lesen, um ein richtiges Bild von ihm zu bekommen. Im Jahre 1689 machte er zum Beispiel einen Hirtenbesuch bei seinen Gläubigen an der ungarischen Grenze in den Ländern des Krakauer lateinischen Bischofs, wobei ihn der Jesuitenpater Paulus Kostaneckyj begleitete. Bei der Gelegenheit weihte der Bischof 29 Kirchen und legte mehreren Priesterkandidaten zur Weihe die Hände auf. Vorher prüfte er die Kandidaten auf ihre Eignung zu guten katholischen Priestern. Er suchte die Getrennten wie verlorene Schafe auf, um sie in den 'Schafstall Christi' zurückzubringen. In

³ J. Pelesz, *Geschichte der Union*, Wien 1880, Vol. II, S. 347.

⁴ Brief des Malachowskyj von 3. Juni 1690 an den Kardinalpräfekten. Vgl. *Congr. Part.*, Vol. 29, S. 398-399.

⁵ Brief des Malachowskyj von 28. September 1690 an den Nuntius. Vgl. *Congr. Part.*, Vol. 29, S. 396.

seinem Bericht spricht er von mehreren Bekehrungen und Bekenntnissen zum katholischen Glauben. Auf einem Gut, Schlachtowa genannt, legten an zwei Tagen mehr als 400 Gläubige die hl. Beichte bei ihm ab.⁶ Der grosse Eifer des Bischofs wurde bei den Dissidenten geradezu als fanatischer Kampf gegen die Orthodoxie interpretiert. Seine Beziehungen zu Wynnyckyj waren sicher nicht die besten, aber Malachowskyj bemühte sich darum, den äusseren Kampf zu meiden.

Die glänzenden Erfolge des Bischofs Malachowskyj liessen Wynnyckyj nicht ruhig schlafen. Er hatte Angst, dass ein allzugrosser Teil der Peremysler Diözese in dessen Händen bliebe und vielleicht auch die Angelegenheit von Rom aus zu seinen Ungunsten entschieden würde. Deshalb schrieb er am 22. November 1691 an Kardinal Barberini: „Ego a principio vocationis et promotionis meae fui verus unitus, quod et juramento in manibus Illustrorum Dominorum Ep. porum praestito firmaveram, sed me ex consilio S. R. M-tis magnis de causis, praesertim respectu finitimarum eiusdem religionis gentium, non promulgavi, interim non fui otiosus, verum sensim mediis adequatis, et charitativis qua in publicis conventiculis, et congregationibus, qua privatis in colloquiis Gentem pertinacem, praesertim Ordinem equestrem, qui uti ad Regnum Poloniae per pacta cum suis libertatibus accessit, ita eidem libertatibus et privilegiis in religione contra unionem acerrime pugnabat plectebam, et in meum sensum ordinarias non omittendo, et extraordinarias circa aedes Ecclesiae Cathedralis Praemisliensis et instituendo Congregationes, non parcendo haereditariis possessionibus meis (quod toti constat Dioecesi) inclinabam.“⁷

Im Jahre 1685 verfasste Innozenz Wynnyckyj das Buch „Katechismus oder christliche Lehre aus verschiedenen Autoren kurz zusammengefasst“.⁸ Es fiel ihm schwer, die Arbeit unter eigenem Namen herauszugeben. Denn er war Katholik und konnte das Werk nur in diesem Sinne schreiben. Da die Unierten zu dieser Zeit keine Buchdruckerei besaßen, wollte Wynnyckyj das Buch in der Volkssprache mit cyrillischen Lettern drucken lassen. Er wusste aber, dass keine „orthodoxe“ Typographie sich der Arbeit annehmen würde, falls in derselben etwas stünde, was den Dogmen der „Getrennten“ widerspräche. Deshalb entschloss er sich, die katholischen Wahrheiten vom Primat und das „Filioque“ fortzulassen.⁹ Das Buch, das in dieser Fassung ohne weiteres im Univer Kloster herausgegeben werden konnte, fand bald grosse Verbreitung, und zwar sowohl

⁶ Brief des Malachowskyj von 3. Juni 1690 an den Kardinalpräfekten. Vgl. *Congr. Part.*, Vol. 29, S. 398-399.

⁷ Brief des Wynnyckyj vom 22. November 1691 an Kardinal Barberini; a. a. O., S. 700

⁸ A. Dobrianskyj, *Istoria Epyskopow trech sojedynennych eparchij peremyslskoj, samborskoj i sanockoj ot najdawniszych wremen do 1794 h.*, Lwów 1893, Vol. II, S. 90.

unter den Katholiken als auch unter den Orthodoxen, worum es dem Verfasser wahrscheinlich in der Hauptsache ging. Freilich war das Werk nichts anderes, als eine Nachahmung des Buches von Jakobus Marchantius „Hortus Pastorum“.¹⁰

Am 18. Oktober 1687 gründete Wynnyckyj das erste Kapitel der Peremysler Kathedralkirche und damit der ukrainischen Kirche überhaupt, ein Kapitel, dass nach Art desjenigen der lateinischen Kirche gebildet war.¹¹ Diesem Kapitel, dessen Gründung durch ein königliches Privileg vom 5. Mai 1689 bestätigt wurde, reservierte er die Güter von Hruszewyczi und andere als Benefizien.¹² Im gleichen Jahre wurde das Kapitel vom Metropoliten Žochowskyj anlässlich der Tagung des Sejms in Grodno bestätigt. Demnach scheint es, dass Žochowskyj auch über Wynnyckyj Jurisdiktionsrechte ausübte. Mit Hilfe dieses Kapitels sollte und wollte der Bischof seine Diözese regieren.¹²

Wir wissen nicht viel über die sorgenvolle Arbeit Wynnyckyj's für seinen Klerus. Es ist jedoch bekannt, dass er vom König manche Erleichterungen und Rechte für seine Geistlichkeit erbat. Anlässlich der öffentlichen Proklamierung der Union erinnerten sich seine Priester, die ihrem Oberhierten blindlings folgten, an seine väterliche Fürsorge.

An dieser Stelle dürfen wir die Frage stellen, ob tatsächlich die reichlich lange Zeit von 10 Jahren für die Vorbereitung auf die feierliche Bekenntnisablegung zur katholischen Überzeugung und zur Treue gegenüber dem Stellvertreter Christi ausreichend war. Schon im J. 1685 erklärte sich Bischof Wynnyckyj bereit, die Union zu vollziehen. Der König hielt ihn von diesem Schritt ab. Obwohl er ein gutkatholischer Monarch war, hatte er doch zu allererst das Wohl seines Staates im Auge. Er verfolgte eigene Pläne, die durch eine sofortige Unions-einführung bei seinen ukrainischen Untertanen hätten vernichtet werden können. Gerade während des Jahres 1685 wütete der Krieg in Moldavien. Der Sieg über die Türken bei Wien (1683) sicherte die Ruhe nur für einige Zeit. „Ob certos respectus“ hätte der Bischof abzuwarten, meinte der König.¹⁴ Über diese „respectus“ äusserte sich Malachowskyj¹⁵ nicht sehr klar, während sich Wynnyckyj ganz offen darüber beklagte.¹⁶ Die „certi et graves respectus status“ des Königs waren Rücksichten rein politischer Natur. Zum Bund gegen die Türkei

⁹ Wynnyckyj, am 30. Mai 1694, **MPR.**, II, S. 470.

¹⁰ Wynnyckyj am 30. Mai 1694; **MPR.**, II, 470.

¹¹ A. Dobrianskyj, **a. a. O.**, S. 92.

¹² **Ibidem.**

¹³ H. Lakota, **Try Synody Peremyski**, S. 11-12.

¹⁴ Sobieski unter dem 20. August 1691 an Papst Innozenz XII. Vgl. **Theiner**, III, No. 736, 729.

¹⁵ Malachowskyj unter dem 21. November 1691 an Kardinal Barberini. Vgl. **Congr. Part.**, Vol. 29, S. 698-699.

¹⁶ Wynnyckyj unter dem 22. November 1691 an Kardinal Barberini. Vgl. **Congr. Part.**, Vol. 29, S. 700-701

wollte Sobieski auch Moskau heranziehen und ausserdem die Zukunft seiner Söhne sichern. So wünschte er für seinen Sohn Jakob den Thron in den Fürstentümern Moldavien, Walachien und Transsylvanien. Das alles lenkte seine Aufmerksamkeit von der Unionsfrage ab. Dass an der langen Verzögerung einer Vereinigung mit dem Apostolischen Stuhle die politische Lage schuld war, geht auch aus einem Briefe des Mauritius Vota S. J. vom Jahre 1690 an den Nuntius Santa Croce hervor, wo wir folgendes lesen: „... farà anche il possibile la M. S. acciò da Mons. V. Winnicki non sia recato nesun pregiudizio ma s'osservi interamente la convenzione fatta. Nel che però fa mestieri camminare nelle circostanze presenti con molti risguardi per non irritare detto Mons. Winnicki, e porgere motivo a non uniti di far pervenire le loro querele alla corte di Moscovia, la quale in virtù degl'ultimi trattati colla Polonia, s'è arrogata una specie di protezione sopra il clero scismatico numerosissimo di questo Regno e Gran Ducato di Lituania, sul fundamento di certo articolo, per inavvertenza o per connivenza inserito con sommo sdegno di Mons. Ill.mo Nunzio d'allora ora Em.mo Palavicino, e con non minore mio dolore, che se mi fosse ritrovato nel Congresso di Mosca, al quale ero stato destinato dalla S. Sede non si sarebbe senza dubbio ammesso da SS. i Ambasciatori detto articolo“.¹⁷

2. Feierliche Vereinigung der Peremysler Diözese im Jahre 1691.

Im Juni 1690 entschloss sich Bischof Wynnyckyj, die Union mit dem Heiligen Stuhle endlich abzuschliessen. An die Propaganda berichtete darüber mit besonderer Genauigkeit Bonesana¹⁸, der als Internuntius Apostolicus vom Oktober 1688 bis zum Juni 1690 in Warschau weilte. Gleichzeitig sprach er von demselben Vorhaben des Bischofs Szumlanskyj und vergass nicht, zu erwähnen, dass beide Prälaten die vorgelegten Bedingungen bestätigt haben wollten.¹⁹ Man empfand, dass wenigstens seitens des Wynnyckyj die Verwirklichung des grossen Vorhabens nahte. Er hatte jetzt mehrere gute Freunde unter den Senatoren und auch unter den römisch-katholischen Prälaten, zu denen der Erzbischof von Gniezno, der polnische Primas Radziejowski und mit ihm die lateinischen Bischöfe von Peremyśl, Posen und Kiew gehörten.²⁰ Der allerbeste Freund Wynnyckyj's aber war König Sobieski selber.

¹⁷ Mauritius Vota unter dem 21 September 1690 an den Nuntius. Vgl. **Congr. Part.**, Vol. 29, S. 391-392.

¹⁸ Francesco Bonesana unter dem 7. Juni 1690 an dem Sekretär der Propaganda. Vgl. **Congr. Part.**, Vol. 29, S. 397

¹⁹ *Ibidem*, von 5. Juli 1690, a. a. O., S. 385.

²⁰ Malachowskyj unter dem 28. Sept. 1690 an den Nuntius. Vgl. **Congr. Part.**, Vol. 29, S. 396. — Der Nuntius von Polen unter dem 23. Mai 1691 an Kard. Cybo. Vgl. **MPR**, II, f. 331 rv.

Für den 3. April 1691 wurde eine Zusammenkunft des Klerus, des Adels und der Bruderschaften nach Sambir berufen. Als Zweck hatte Wynnyckyj angegeben: Abschluss der Union mit der katholischen Kirche. Die Versammlung schickte einen Bericht an den König und den Nuntius, der ihn nach Rom weitergab.²¹ Dem Bericht zufolge sprach Bischof Wynnyckyj zuerst von den grossen Übeln, die durch das Schisma verursacht würden. Ein volles Jahrhundert dauerten nun schon die Kämpfe und Feindschaften in Peremysl an. Weiter lesen wir dort: „Rev.mus Pater Episcopus, Pastor noster, prout et alii Venerabiles Patres praepositi et vicarii spirituales interpretati sunt, quod nos non fidei dogmata, nam haec sunt utriusque Ecclesiae eadem, cum Romani ritus cultoribus, discrepare faciunt, et probatum id est luce meridiana clarius, quod fratres simus ad invicem nobis in uno lavacro Spiritus S. regenerati ab iisdem Apostolis Sanctis, et eorum successoribus, unam fidem edocti, et quod Martires sancti ab hac et illa parte pro una Ecclesia Dei non pro duplici mortem subierunt, et quod in unam omnes in symbolo fidei Ecclesiam Catholicam crediderunt. Igitur uti fides est una, ita et Ecclesia Orientalis et Occidentalis est et esse debet una. Tantum id intercedit inter nos discriminis, et propterea in Republica maxime vero in hac dioecesi Praemisliensi istae passionis Gentis, et motus consurgunt, quod incusamur a Roma novum ordinem de Ecclesiae praevaricatione et arguimur, quia Petri Successoris Primatum agnoscere refragamur“.²²

Über den Primat des römischen Bischofs wurde lebhaft disputiert. Viele aus dem höheren Klerus versuchten diese Wahrheit nachzuweisen „ex latinis et graecis historicis, ipsisque adeo synodis, eam fuisse formam Ecclesiae primitivae, quod Primatus penes Pont. Romanum manserit . . .“. So erkannten die Anwesenden den Primat des Papstes mit den Worten an: „divi Petri successoris . . . et illum post Christum visibile Ecclesiae Caput, libere, liberi profitemur“.²³ In dem Bericht liest man nichts von Unruhen, die nach einer solchen historischen Beschlussfassung zu erwarten gewesen wären. Sie fanden tatsächlich auch nicht statt. Man kann sich jedoch vorstellen, dass zumindest einige orthodoxe Adelige Gegner der Union blieben. Wie wir noch sehen werden, sollten diese Adeligen Hilfe und Schutz bei Szumlanskyj in Lemberg und beim sogenannten Residenten in Warschau suchen.

Von einer Vereinigung mit dem Apostolischen Stuhle erhoffte Bischof Wynnyckyj mitsamt dem Klerus auch die Erlangung einiger Privilegien für die Geistlichkeit des orientalischen Ritus, ähnlich denen, deren sich die polnische Geistlichkeit erfreute. Die Privilegien sollten natürlich von Seiten des Königs, der Regierung und des Apo-

²¹ Original im Archiv der Propaganda, in polnischer Sprache veröffentlicht in: Arch. Jugo-Zapadnoj Rossiji, I, Vol. X, N. 148, S. 368—376.

²² Congr. Part., Vol. 29, S. 670.

²³ Ibidem, fol. 671 v.

stolischen Stuhles bestätigt werden. Als Grundlage für die Formulierung dieser Wünsche nahm man die schon im März 1681 verfassten Bedingungen an.²⁴ Vor allem drückte man den Wunsch aus, Bischof Malachowskyj möge auf irgendeine neue Stelle versetzt werden, sodass die ganze Peremysler Diözese Bischof Wynnyckyj unterstände. Vom Adel suchte man die Bestätigung des alten Rechtes auf die Bischofswahl zu erhalten.²⁵ Besonders unterstrichen wurde der Wunsch der Versammelten, die Haliczzer Metropole, von der alle bisher unierten ukrainischen Bistümer abhängig sein sollten, erneuert zu sehen.²⁶ Was die Geistlichkeit, den Adel und Bürgerstand beträfe, sollten alle diese Stände bezüglich aller Rechte und Freiheiten mit den Katholiken des lateinischen Ritus gleichgestellt werden. Das Verbot der Bulle Urbans VIII. für die Orientalen, dass sie ohne Zustimmung des Apostolischen Stuhles nicht zum lateinischen Ritus übergehen könnten, sollte von neuem bestätigt werden. Der orientalische Ritus hätte in allem rein und unveränderlich zu bleiben.²⁷ Um die genannten Bedingungen der Warschauer Regierung vorzulegen, wurden auf dem Kongress seitens des Adels drei Delegierte gewählt, die mit dem Bischof Wynnyckyj an der Spitze und vier Delegierten aus dem Klerus schon Anfang Mai in Warschau eintrafen.

Am 21. desselben Monats fand ein Colloquium mit dem König im Beisein der Grossen des Reiches statt. Bischof Wynnyckyj erklärte feierlich den Übertritt seiner ganzen Herde zur katholischen Kirche und legte dabei die Bedingungen vor.²⁸ Der König war hocheifrig und versprach sofort, die von ihm abhängigen Vergünstigungen zu erteilen und für die anderen Privilegien und Vergünstigungen beim Apostolischen Stuhl und bei der Regierung Fürsprache einzulegen.

In den ersten Junitagen erstattete Bischof Wynnyckyj samt seinen Peremysler Delegierten dem Apostolischen Nuntius in Warschau einen offiziellen Besuch ab. Der Nuntius verhielt sich kühl und schien wenig Vertrauen in seine Geste zu setzen. War er doch von Bischof Malachowskyj beeinflusst, der ihm die Bekehrung des Wynnyckyj nur als listiges Spiel geschildert hatte, womit Wynnyckyj die ganze Peremysler Diözese bekommen wollte, um ihn daraus zu verdrängen.²⁹ Da die Vorurteile des Nuntius Wynnyckyj bekannt waren, überraschte ihn dessen kaltes Benehmen nicht.³⁰ Wir werden darüber eingehender im nächsten Abschnitt sprechen.

²⁴ Vgl. Kap. II, Art. 3.

²⁵ *Archiw Jugo-Zapadnoj Rossiji*, I, Vol. X, No. 148, S. 371.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ *Archiw Jugo-Zapadnoj Rossiji*, I, Vol. X, No. 148, S. 373.

²⁸ Der Nuntius unter dem 23. Mai 1691 an Kardinal Cybo. Vgl. *MPR*, II, fol. 331 rv.

²⁹ Brief des Nuntius von 18. Juli 1691 an den Kardinal Cybo. Vgl. *Congr. Part.*, Vol. 29, S. 662-668.

³⁰ Wynnyckyj unter dem 13. Juni 1691 an den König. Vgl. *Archiw Jugo-Zapadnoj Rossiji*, I, Vol. X, No. 149, S. 376-377.

König Sobieski wünschte, dass Bischof Wynnyckyj am 24. Juni, seinem Namenstage, feierlich die heilige Liturgie nach byzantinischen Ritus zelebriere, der er persönlich beizuwohnen gedachte. Auf Wunsch des Königs erteilte der Nuntius dem Posener Bischof die Vollmachten, Wynnyckyj „a censuris et irregularitatibus“ loszusprechen.³¹ Einen Tag vorher, also am 23. Juni, legte Wynnyckyj sein katholisches Glaubensbekenntnis vor dem Nuntius ab. Er tat das zum dritten Mal: erstmals im November 1679, zum zweiten Mal zusammen mit Bischof Szumlanskyj im Jahre 1681 und nun zum dritten Mal vor dem Apostolischen Nuntius gemäss dem Wunsch der Kongregation der Propaganda.³² Merkwürdig ist, dass das feierliche Pontifikalamt des Bischofs Wynnyckyj aus unbekannten Gründen erst einige Tage nach dem Feste des hl. Johannes des Täufers in der königlichen Kapelle stattfand.

Im Juli 1691 kam Wynnyckyj mit seinen Begleitern in der festen Absicht heim, das Unionswerk fortzusetzen, zu befestigen und einige unentbehrliche Reformen einzuführen. Er wandte sich an die Geistlichkeit und die Gläubigen mit einem Hirtenbrief, in dem er die Vereinigung mit der wahren katholischen Kirche veröffentlichte und pries. Gleich danach schrieb er einen zweiten Hirtenbrief, in dem er seinen Diözesanen die Wahl von Papst Innozenz XII. (12. Juli 1691) und seine Inthronisation (15. Juli 1691) bekannt machte.³³ Der genannte Papst Antonio Pignatelli war früher als Apostolischer Nuntius in Polen tätig. Im gleichen Jahre feierte die ganze Peremysler Diözese das Grosse Jubiläum, das Papst Innozenz XII. bei seiner Thronbesteigung verkündet hatte.³⁴

Im August 1691 wurde der Bischofsstuhl in Cholm frei. So bot sich dem König eine günstige Gelegenheit, sein Versprechen zu halten und Malachowskyj dorthin zu versetzen.³⁵ Der Apostolische Nun-

³¹ Brief des Nuntius von 18. Juli 1691 an Kardinal Cybo. Vgl. **Congr. Part.**, Vol. 29, fol. 663 rv.; „... circa la festa di S. Giovanni Battista, il Rè per mezzo di Mons. Vescovo di Posnania mi fece intendere, che desiderava che il Winnicki fosse ammesso alla professione della fede, e gli fossero concesse le assoluzioni necessarie, perché intendeva di celebrare pubblicamente la mattina della solennità predetta avanti la S. M., la quale bramava questa sodisfazione nel giorno festivo del suo nome. Risposi al detto prelato, che davo a lui la facoltà d'assolvere il Winnicki dalle censure, et irregolarità incorse per sudetta illegittima consecrazione, et anco dello scisma, e ricevi poi io stesso dal med. Winnicki la professione della fede, come feci successivamente da quatro altri suoi preti“.

³² A. S. Petruszewycz, a. a. O., S. 369.

³³ Brief des Wynnyckyj von 22. November 1691 an Kardinal Barberini. Vgl. **Congr. Part.**, Vol. 29, S. 760-701.

³⁴ Wynnyckyj an Papst Innozenz XII. Vgl. Theiner, III, No. 741, S. 732-733: „Triumphalia Christi resurgentis festa S. ti tuae demissionem in modum gratulor... servent florentem diu Ecclesiam Christi sub felicissimis S. tis V. ae auspiciis et innocentis sidere, cui cum nobilissimo grege meo, in facie orbis Poloni, Maiestatis, Procerum, Ap. lici Nuntii et Epp. orum, anno superiore magno animae meae solatio Te, Beatissime Pater, Pastorem meum Oecumenicum et univesalem sequens aggregatus sum“.

³⁵ Der Nuntius unter dem 15. August 1691 an Kardinal Altieri. Vgl. **Congr. Part.**, Vol. 29, fol. 678-679 v.

tius widersetzte sich der königlichen Entscheidung, weil er immer noch mehr Vertrauen zu Malachowskyj als zu Wynnyckyj hatte. Die Angelegenheit wurde vom Nuntius der Propaganda vorgelegt, die sich endlich auf die Seite des Königs stellte und zugunsten Wynnyckyj's entschied.³⁶

Mit Schwung begab sich Bischof Wynnyckyj an die weitere Arbeit und berief für den 27. April 1693 eine Diözesansynode, deren Entscheidungen in Krakau 1694 unter dem Titel „Ustawy Rządu Duchownego“ (Satzungen Geistlicher Regierung) veröffentlicht wurden.³⁷ Eine getreue Übersetzung der Satzungen befindet sich im Archiv der Propaganda.³⁸

Die Entschlüsse der genannten Peremysler Synode kann man in vier Gruppen einteilen. Vornehmlich wurde beschlossen, dass alle anwesenden „Statthalter“ (Vicarii foranei) und Klostervorsteher das katholische Glaubensbekenntnis nach der Formel Urbans VIII. vor Bischof Wynnyckyj ablegen sollten. Die abwesenden „Vicarii foranei“ und Klostervorsteher sollten möglichst bald nach Peremysl kommen und in der Kathedralkirche des hl. Johannes des Täufers dasselbe tun, während der untergeordnete Klerus und die Klostergemeinschaften ihr katholisches Glaubensbekenntnis vor den „Vicarii foranei“ abzulegen hätten.³⁹

Es wurde weiter beschlossen, in Zukunft das Credo in der Liturgie zusammen mit dem „Filioque“ zu singen. Das Fest des seligen Josaphat wurde eingeführt.⁴⁰ Im Sakrament der Busse sollte der Beichtvater vor der Lossprechung die Worte des Gebetes „Passio Domini Nostri Jesu Christi...“ sagen, ungeachtet der Tatsache, dass dieses Gebet aus dem lateinischen Ritual stamme.⁴¹ Dass Bischof Wynnyckyj das „Filioque“ in das Credo aufnehmen liess, ist nicht verwunderlich. Zu jener Zeit war diese Hinzufügung wie auch die Kommemoration des Papstes während der Liturgie „signum distinctivum“ für die Unierten.⁴² Schwerer ist es zu verstehen, dass die Formel der Absolution einen lateinischen Zusatz bekam, nämlich die Worte „Passio Domini...“ Dies lässt sich dadurch erklären, dass die damaligen Euchologien in der Beziehung uneinheitlich waren. Schon der Kyiwer orthodoxe Metropolit Petrus Mohyla wollte dem Mangel dadurch abhelfen, dass er sich neue Ausgaben zu verschaffen und nach dem Muster des lateinischen Rituals Materie und Form der Sakramente genau zu bezeichnen suchte. Bei einem Vergleich der verschiedenen Euchologien war gerade die Absolutionsformel sehr unterschiedlich, so dass die Annahme der lateinischen Formel auf der Synode von

³⁶ Congregatio particularis am 22. Juli 1692. Vgl. **Congr. Part.**, Vol. 29, fol. 836 v.

³⁷ H. Lakota, **Try Synody Peremyski**.

³⁸ **MPR**, Vol. 3, fol. 167 r. 181 r.

³⁹ Wynnyckyj unter dem 9. September 1693 an Kardinal Barberini. Vgl. **MPR**, II, S. 450.

⁴⁰ Wynnyckyj unter dem 30. Mai 1694 an die Propaganda, Vgl. **MPR**, II, S. 470.

⁴¹ H. Lakota, a. a. O., S. 18.

⁴² J. Praszko, **De Ecclesia Ruthena Catholica**, S. 272.

Peremysl zu verstehen ist. Im übrigen war der Ritus unverändert geblieben.

Die zweite Gruppe der Satzungen bezog sich auf den Weltklerus. Zuerst billigte man die von Bischof Wynnyckyj angekündigte Einrichtung eines Kathedralkapitels, musste aber die Ernennung der Domherren bis zur nächsten Synode verschieben. Die anwesenden Namisnyky (Vicarii foranei) wählten unter sich den Generalstatthalter (Vicarius Foraneus Generalis) und schlugen ihn dann dem Bischof zur Ernennung vor. Er, der auch den Namen „Offizial“ trug, hatte einmal im Jahre die Kirchen amtlich zu besuchen, die der Bischof nicht visitiert hatte, und zwar um die Verwaltung des Kirchengutes und das geistliche Leben wie die Arbeit in der Gemeinde zu kontrollieren.⁴³ Der „Offizial“ war gleichzeitig Vorsitzender des Diözesangerichtes „cum potestate ordinaria iudicandi“. Er sollte ferner über die Einheitlichkeit und Sauberkeit des Ritus wachen. Jeder Priester war verpflichtet, einmal vor dem Offizial zu erscheinen und in seinem Beisein die Liturgie zu vollziehen. Ausser ihm waren die Dechanten verpflichtet, einmal im Vierteljahr die ihnen unterstehenden Pfarren amtlich zu besuchen.⁴⁴

Die dritte Gruppe der Satzungen bezog sich auf das Mönchtum. Schon in den sogenannten „Bedingungen“ hatte der Bischof die Unterstellung der Klöster unter seine Jurisdiktion gefordert. Er wollte nicht dulden, dass die Klöster seiner Diözese nur von dem Protoarchimandriten des Basilianerordens abhingen. Darum wählten die versammelten Klostervorsteher auf Wunsch des Bischofs als Protoihumen einen Bruder des Bischofs, Martinian Wynnyckyj, der von nun an rechtlich vom Bischof abhängig sein sollte und die Befugnis hatte, alle Klöster der Diözese einmal im Jahre zu visitieren.⁴⁵ Diese Einrichtung ist als eine Art von Diözesankongregation anzusehen.

In der vierten Gruppe der Satzungen finden wir einige bischöfliche Verordnungen, die von den Anwesenden gebilligt wurden. Die Beichtvollmachten der Priester beschränkte der Bischof, indem er sich gewisse Fälle vorbehielt. Den Ordenspriestern wurde verboten, den Gläubigen die Osterbeichte abzunehmen und jeder Gläubige verpflichtet, diese in seiner Pfarrei abzulegen. Den Gläubigen empfahl man, wenigstens viermal im Jahre, das heisst in den vier Fastenzeiten, zu beichten und die heilige Eucharistie zu empfangen.

Ausserdem beschloss man, die Angelegenheit der Bruderschaften der Diözese in Ordnung zu bringen und sie einem vom Bischof abhängigen Prokurator zu unterstellen.⁴⁶ Schliesslich einigte man sich dahin, dass die Diözesansynode jedes 3. Jahr, und zwar am zweiten Sonntag nach dem Osterfest zusammentreten solle.

⁴³ H. Lakota, Try S. P., S. 15-17.

⁴⁴ Ibidem, S. 19-21,

⁴⁵ A. S. Petruszewycz, a. a. O., S. 236—237.

⁴⁶ H. Lakota, a. a. O., S. 22.

Vergebens versuchte Bischof Wynnyckyj, die Synodalbeschlüsse in ukrainischer Sprache drucken zu lassen. Da die Unierten damals noch keine Druckerei besaßen, musste man sich auch diesmal einer polnischen Krakauer Druckerei bedienen. Die Satzungen wurden dann in lateinischer Übersetzung von Wynnyckyj nach Rom gesandt. Ein Exemplar derselben ist im Archiv der Propaganda vorhanden.⁴⁷ Leider ist unbekannt, ob die Bechlüsse der Peremysler Synode die erforderliche Bestätigung seitens des Apostolischen Stuhles erhielten.

Gestützt auf die guten Erfolge seines Unionswerkes, konnte Bischof Wynnyckyj leicht alle Schwierigkeiten überwinden, die ihm durch den orthodoxen Adel bereitet wurden; ja er hatte schon im Jahre 1694 völlige Ruhe in seiner Diözese.⁴⁸ Bedauerlicherweise fanden die bislang guten Beziehungen zwischen Wynnyckyj und Szumlanskyj eine Unterbrechung. Szumlanskyj, der damals als Opfer der politischen Intrigen noch immer zögerte und den letzten Schritt zum Abschluss der Union hinausschob, konnte sich nicht über die durch Wynnyckyj vollzogene Union freuen. Vergeblich hatte er versucht, den Peremysler Bischof von seinem endgültigen Schritt abzuhalten.⁴⁹

Für Moskau war natürlich die Nachricht von der Union der Peremysler Diözese ein neuer Strich durch die Rechnung. Der Moskauer Resident in Warschau wurde deshalb beauftragt, sofort einen scharfen Protest gegen diese „Gewalttätigkeit“ einzureichen.⁵⁰ Unterdessen gedieh das gesegnete Werk des Bischofs Wynnyckyj immer prächtiger in der Peremysler Diözese, weil ein guter Hirte mit Gottes Gnade seine Herde treu und wachsam behütete.

3. Die Beziehungen zwischen Wynnyckyj und Malachowskyj und die Stellungnahme der Heiligen Kongregation der Propaganda Fide.

Infolge der Berichte des damaligen Apostolischen Nuntius in Warschau war das Verhalten der Propaganda nicht nur Szumlanskyj, sondern auch Wynnyckyj gegenüber unfreundlich. Die Kongregation wollte nicht einmal zustimmen, dass Wynnyckyj den untergeordneten Posten eines Koadjutors von Peremysl bekäme.¹ Erst auf die ausdrückliche Bitte des Königs hin ging nachfolgende

⁴⁷ Wynnyckyj unter dem 30. Mai 1694 an die Propaganda, **a. a. O.**: „Specialiposito articulo, ut Primatus Summi Pontificis Romani omnino agnoscat, et iuramento a toto clero comprobetur, sicut et factum est et in Credo juxta Florentinam et a Filio circa Missam et ubique legatur“.

⁴⁸ A. S. Petruszewycz, **a. a. O.**, S. 241—242.

⁴⁹ **Ibidem**, S. 236: „In Majo w Warszawie został unitem Innocentysz Winnicki, co mu odradzał Szumlański, Lwowski, powiadając, że go zabiją“.

⁵⁰ N. Bantysz-Kamenskyj. **Istoryčeskoje izwiestije o woznykšej w Połše**

⁵¹ Schreiben der Propaganda vom 23. Dezember 1680 an den Nuntius. **APF, Uniji, Wilna, 1866, S. 130—131. Lettere, Vol. 69, S. 183—188.**

Bewilligung der Propaganda ein: „che stante la professione della fede fatta dal Winnicki, se gli permetta di ritenere il titolo di Vescovo di Premisla dividendo la Diocesi col Vescovo Vecchio Unito . . . purché restino a questo 4 Mila fiorini d'entrata annua e nel caso della mancanza dell'uno o dell'altro, s'unisca tutto il Popolo sotto un solo Pastore; ma dandosi luogo alla successione del Winnicki, non possa questo effettuarsi senza espressa approvazione della Sede Apostolica“.⁵²

Natürlich kann man die Ursache der unfreundlichen Einstellung der Propaganda Wynnyckyj gegenüber nur in der Tatsache suchen, dass in Peremysl schon ein guter uniierter Bischof, nämlich Malachowskyj, vorhanden war. Man wusste in Rom, dass Malachowskyj eifrig mit Hilfe einiger hoher Adeliger mehrere Orthodoxe bekehrt hatte, so dass sich die Herde Wynnyckyj's immer mehr verringerte. Als nun Wynnyckyj den Entschluss fasste, sich zusammen mit seinen Gläubigen der Union anzuschließen, musste die Spannung zwischen beiden Bischöfen zunehmen. Malachowskyj schenkte den guten Vorsätzen seines Mitbruders kein Vertrauen und unterrichtete in diesem Sinne auch die Kongregation der Propaganda, bei der er in hohem Ansehen stand.⁵³ Wohl ist wahr, dass er in seinem Brief an den Kardinal Paoluzzi (Juni 1690) im Anschluss an den Bericht über die eigene Tätigkeit seiner Freude darüber Ausdruck gab, dass Wynnyckyj sich tatsächlich auf die Union vorbereitete; ja er wollte ihm sogar freie Bahn geben, indem er die Propaganda um Erlaubnis bat, von seinem Amte zurücktreten und sich in ein Kloster zurückziehen zu dürfen.⁵⁴ Aber zugleich bat er in demselben Schreiben um die Ernennung eines Koadjutors für sich, und zwar in der Person seines Offizials Porfirius Kulczyckyj. Ferner gab er für den Fall des endgültigen Unionsabschlusses durch Bischof Wynnyckyj folgende gute Ratschläge: Wynnyckyj sollte 1) das öffentliche Glaubensbekenntnis vor dem Nuntius oder dessen Delegierten ablegen; 2) als uniierter Bischof vom Metropoliten Zochowskyj abhängig sein; 3) einen Koadiutor mit dem Rechte der Nachfolge erhalten, und zwar in der Person des obengenannten Porfirius Kulczyckyj; 4) „pro maiori firmitate in unione“ einen oder zwei Theologen aus den Mönchen des eigenen oder des lateinischen Ritus bei sich haben; 5) kirchliche Würden in der Diözese nur an bewährte Katholiken vergeben; 6) ein Kloster mit dem Sitz für den Protoarchimandrit einrichten, der unmittelbar vom Nuntius abhängig wäre und die Aufgabe hätte, über alle Diözesanklöster zu wachen; 7) in Jaroslaw ein Seminar einrichten, um die Bil-

⁵² Sekretariat unter dem 31. Mai 1681 an den Nuntius von Polen. Vgl. *APF., Lettere*, Vol. 70, fol. 34 r. — 35 r.

⁵³ Malachowskyj unter dem 3. Juni 1690 an die Propaganda. Vgl. *Congr. Part.*, Vol. 29, S. 398—399.

⁵⁴ *Ibidem*, fol. 398 v.: „... nihil mihi quoque esset optabilius quam posita ista manifestatione utinam tantum firma, et constanti de licentia EE. VV. includere me alicui cellae religiosae ibique residuum vitae meae finire...“.

derung und Erziehung der Priesterkandidaten zu sichern; 8) Das Fest des seligen Josaphat und in der Liturgie den Namen des Papstes, wie des Metropolitens und Bischofs, die im Einklang mit dem Papste stehen, einführen; 9) die gegen die Union geschriebenen Bücher verbieten; 10) schliesslich nicht wagen, diejenigen, „qui constanter Unionem in dioecesi Premisliensi promovebant laedere aut alio modo opprimere“.⁵⁵

Aus dem eben angeführten zehn Ratschlägen des Bischofs Malachowskyj an die Kongregation der Propaganda ersieht man deutlich, dass er wenig Vertrauen zu Wynnyckyj und dessen Tätigkeit hatte. In derselben für Wynnyckyj ungünstigen Weise beeinflusste er den Apostolischen Nuntius in Warschau, wie aus den Berichten des Nuntius Opitio Pallavicini, der die Warschauer Nuntiatur von September 1680 bis Oktober 1688 leitete, weiter aus den Berichten des Internuntius Francesco Bonesana (1688—1690) und endlich auch aus denjenigen des Nuntius Andrea Santa Croce hergeht, der die Warschauer Nuntiatur vom Februar 1690 bis zum Mai 1696 verwaltete.

Während der Amtszeit des Nuntius Santa Croce, besonders im letzten Jahre vor Ablegung des öffentlichen Glaubensbekenntnisses durch Wynnyckyj, beschäftigte sich die um den Zwist sehr besorgte Propaganda in einer Generallversammlung vom 7. August 1690 lebhaft mit den Berichten des Nuntius über den Fall Wynnyckyj - Malachowskyj. Da zwecks Lösung der schweren Frage noch einige Untersuchungen vorgenommen werden sollten, wurde die Entscheidung bis zur nächsten Partikularsitzung vertagt.⁵⁶ Bischof Malachowskyj erhielt über den Nuntius einen sehr freundlichen Brief und dieser entsprechende Anweisungen.⁵⁷ Der König, der, wie wir oben erkannten, für Wynnyckyj und nicht für Malachowskyj war, wollte Malachowskyj auf einen anderen Bischofsstuhl versetzen. Dem Nuntius gelang es aber, dem König davon abzuraten, so dass dieser zusammen mit den Senatoren jenem versicherte, er würde ohne Zustimmung des Nuntius bzw. des Apostolischen Stuhles in der Peremysler Angelegenheit nichts unternehmen.⁵⁸ Die erfreuliche Wendung in der schwierigen Angelegenheit teilte der Nuntius sofort der Propaganda mit. Daraufhin trat wiederum eine Partikularsitzung der Propaganda bei Anwesenheit der Kardinäle Altieri, Barberini, Nerli und Casanate zusammen. Nach dem langen Bericht des Sekretärs⁵⁹ wurde beschlossen, den Nuntius zu beauftragen, beim König einen Koadiutor für Malachowskyj in der Person des Porphyrius Kulczyckyj, der im Text fehlerhafterweise Porfirius Żolkiewski genannt wird, zu erbitten.

⁵⁵ Malachowskyj unter dem 3. Juni 1690 an die Propaganda. *Congr. Part.*, Vol. 29, fol. 398 v—399 r.

⁵⁶ Relationes Em.mi Barberini vom 7. August 1690. Vgl. *Acta*, fol. 194 r—197 r.

⁵⁷ *APF.*, *Lettere*, Vol. 79, fol. 33r.—34 r.

⁵⁸ Mauritius Vota unter dem 7. August 1690 an den Nuntius. Vgl. *Acta*, fol. 194 r.—197 r.

⁵⁹ *Sommario* vom 23. Januar 1691. *Congr. Part.*, Vol. 29, S. 379.

Hinsichtlich Wynnyckyj's sollte der Nuntius sein Möglichstes tun und ihn zur unverzüglichem Ablegung des öffentlichen Glaubensbekenntnisses veranlassen.

Unterdessen kam es zwischen Wynnyckyj und Malachowskyj zu Streitigkeiten wegen des Überganges einiger Pfarreien in den Jurisdiktionsbereich des Malachowskyj. Wynnyckyj protestierte dagegen; aber der Nuntius billigte die Handlungsweise Malachowskyj's und erteilte dem Wynnyckyj ein strenges Monitum.⁶⁰ Dem Monitum folgte alsbald die Forderung, Wynnyckyj solle vor dem Nuntius erscheinen.⁶¹ Aber Wynnyckyj stellte sich nicht, sondern berief, wie schon bemerkt, die bekannte Zusammenkunft des Klerus nach Sambir, die in Wirklichkeit eine Synode war.

Auch nach Ablegung des Glaubensbekenntnisses vor dem Nuntius in Warschau erfreute sich Wynnyckyj bei ihm keines grösseren Vertrauens. Die Gründe dafür waren immer noch die beeinträchtigenden, von Malachowskyj stammenden Berichte. Der Nuntius zweifelte an der Aufrichtigkeit des Wynnyckyj und hielt seinen Übertritt nur für einen Schachzug, um die gesamte Peremysler Diözese in die Hand zu bekommen. Er wiederholte deshalb seine Zweifel in einem Schreiben vom 23. Mai 1691 an die Propaganda.⁶² Seine ungünstige Einstellung Wynnyckyj gegenüber kann man bis zu einem gewissen Grade verstehen. Er hatte immer noch ein Dekret der Propaganda Fide vom Jahre 1681 vor Augen, wo es hiess, dass Wynnyckyj auch für den Fall des Todes Malachowskyj's ohne Zustimmung des Heiligen Stuhles das ganze Bistum nicht übernehmen dürfe. Bevor aber die für Wynnyckyj ungünstige Entscheidung ankam, hatten sich die Verhältnisse in mancher Hinsicht geändert.⁶³ In den ersten Augusttagen des Jahres 1691 schied Alexander Augustinus Lodziata, Bischof von Cholm, aus dem Leben. Der König vergab daraufhin dieses Bistum an Bischof Malachowskyj, damit Wynnyckyj einziger Machthaber in der Peremysler Diözese bleiben könnte. Aber auch diese Verfügung des Königs änderte das bisherige Verhalten des Nuntius nicht; ja er verbot sogar dem Malachowskyj, das Peremysler Bistum zu verlassen.⁶⁴ Auf Seiten Wynnyckyj's standen der Kö-

⁶⁰ Der Nuntius Santa Croce unter dem 2. Januar 1691 an die Propaganda. Vgl. *MPR.*, II, S. 317—318: „licet non vere unitus nec pro tali declaratus, prout erat et est mens Sanctae Sedis et S. Cong.nis P. Fide, imo potius cum maximo scandalo adhuc in erroribus schismaticis perseverans“.

⁶¹ *Ibidem*, S. 318.

⁶² Der Nuntius unter dem 23. Mai 1690 an Kardinal Cybo. Vgl. *MPR.*, II, fol. 331 rv.: „Mi rincresce bensì di dire a VS. Ill.ma, che Mons. Malachowski et il di lui ufficiale, che sono qui presenti, danno poca speranza che questa unione sia infatti, come si pubblica, e temono, che il Winnicki tenti ogn'arte e non abbia altro fine, che di liberarsi dalle molestie, che riceve per non essersi manifestato, e guadagnare con ogni quiete il contradetto Vescovato“.

⁶³ A. S. Petruszewycz, *Swodnaja... s 1600 po 1700*, S. 229.

⁶⁴ Malachowskyj unter dem 15. August 1691 an den Präfekten der Propaganda. Vgl. *Congr. Part.*, Vol. 29, fol. 682 rv.

nig, der königliche Theologe Mauritius Vota S. J. und der Kardinal-Primas Radziejowski. Der König fühlte sich durch das vom Nuntius an Malachowskyj erlassene Verbot beleidigt. Denn er hatte nach erfolgter Präsentation durch den Metropolit den Recht zur Ernennung und Versetzung der Bischöfe. Als darum der Nuntius gegenüber der Versetzung des Malachowskyj von Peremysl nach Cholm unbeugsam blieb, wandte sich der König an Kardinal Barberini, der zu dieser Zeit Prorektor Polens beim Heiligen Stuhl war, mit der Bitte um Intervention bei der Kongregation der Propaganda. Dasselbe taten auch die anderen Anhänger von Wynyckyj,⁶⁵ unter ihnen besonders Kardinal-Primas Radziejowski, dessen bezügliches Schreiben die beste Empfehlung für Wynyckyj war.⁶⁶

Am Ende des Jahres 1691 sickerte es durch, dass der Nuntius einen gewissen Oranskyj auf dem Cholmer Bischofsstuhl zu sehen, den Malachowskyj jedoch lieber in Peremysl zu behalten wünschte. Ja, es waren auch Gerüchte im Umlauf, der Nuntius widerstrebe dem König nur aus Trotz.⁶⁷ Kardinal Barberini unterrichtete die Heilige Kongregation der Propaganda genau über die ganze Angelegenheit. Am 26. Februar 1692 fand eine neue Partikularsitzung der Propaganda im Beisein der drei Kardinäle Altieri, Barberini und Casanate statt. Hier wurde beschlossen, dass Bischof Malachowskyj nach Cholm zu versetzen sei, während Wynyckyj Ordinarius der ganzen Peremysler Eparchie bleiben solle.⁶⁸ Er habe aber die ihm einst laut Ratschlägen Malachowskyj's auferlegten Bedingungen treu zu erfüllen und den Basilianerpriester Antonius Żolkiewskyj zu seinem Koadiutor zu machen.⁶⁹ Über den Beschluss wurde ausser dem Nuntius der König, Kardinal Radziejowski und ferner Wynyckyj selbst benachrichtigt. Für Wynyckyj waren einige Bedingungen, besonders die Abhängigkeit vom Metropolitn Zochowskyj und die Verpflichtung, einen Koadiutor in Person des Żolkiewskyj zu halten, sehr schwer tragbar. Darum antwortete er im April 1692 der Propaganda,⁷⁰ indem er seine Bemerkungen zu den einzelnen Bedingun-

⁶⁵ Darüber finden sich im Archiv der Propaganda zahlreiche Briefe, deren wichtigste sind: Der König unter dem 8. August 1691 an Kardinal Barberini; Mauritius Vota unter dem 9. September 1691 an Barberini; Radziejowski unter dem 23. Oktober 1691 an Barberini; Malachowskyj unter dem 21. November 1691 an Barberini; Wynyckyj unter dem 22. November 1691 an Barberini.

⁶⁶ Brief des Radziejowski vom 23. Oktober 1691 an Kardinal Barberini. Vgl. *MPR.*, II, S. 353—354. Über die Vorzüge Malachowskyj's äussert er sich wie folgt: „ch'è commendabile per se stesso, ma è come un terreno arido e sterile, che non produce alcun frutto, non havendo egli quella vivacità nè quel credito, che ha Winnicki del tutto necessario al governo, e reductione di quei Popoli, e la M.tà Sua mette magior capitale nella di lui persona...“

⁶⁷ Malachowskyj unter dem 21. November 1691 an Barberini. Vgl. *Congr. Part.*, Vol. 29, S. 698—699.

⁶⁸ Sommario vom 26. Februar 1692. Vgl. *Congr. Part.*, Vol. 29, S. 684—687.

⁶⁹ Propaganda unter dem 26. Februar 1692 an den Nuntius. Vgl. *APF.*, *Lettere*, Vol. 81, fol. 9r.—11v.

⁷⁰ *Ex Punctis conditionum iuxta sensum Sacrae Congregationis de Propaganda Fide*, April 1692. *Congr. Part.*, Vol. 29, S. 852—853.

gen machte. Bezüglich der geforderten Abhängigkeit von dem sogenannten „litauischen“ Metropolitenerief sich Wynnyckyj ganz offen auf die im Jahre 1681 festgesetzten Bedingungen, wonach weder er noch Szumlanskyj vom Metropolitener Zochowskyj abhängig sein sollten.⁷¹ Was die Verpflichtung beträfe, einen Koadiutor zu halten, wies er, Wynnyckyj auf die Schwierigkeit hin, die sich aus dem Mangel an Mitteln ergäbe, da die mensa episcopalis arm sei und nicht mehr als 6000 polnische Zlotych besitze. Zugleich schrieb Wynnyckyj einen Brief an den Heiligen Vater und einen weiteren an die Propaganda, worin er beide seiner unerschütterlichen Anhänglichkeit an die katholische Kirche feierlich versicherte.⁷²

Seit dieser Zeit spürt man aus den Briefen des Nuntius an die Propaganda, dass er seine Ansicht über Wynnyckyj zum Besseren geändert hatte.⁷³ So bestand die Hoffnung, dass die Angelegenheit des Bischofs Wynnyckyj ihr glückliches Ende finden und er bald endgültig durch die Propaganda bestätigt werden würde. Aber es verging noch einige Zeit, da an der Person des Wynnyckyj ein Schatten entdeckt und so das endgültige „nihil obstat“ abermals unmöglich gemacht wurde. Das Bedenken betraf den bereits erwähnten Katechismus, den Wynnyckyj in der Zeit seiner heimlichen Katholizismus geschrieben hatte. Obgleich das Büchlein sich nicht gegen katholische Glaubenswahrheiten richtete, enthielt es doch auch kein Urteil über die wichtigsten dogmatischen Verfehlungen der Dissidenten. Die von den Orthodoxen besonders bekämpften Glaubensgrundsätze wurden darin nicht genügend erklärt. Das Buch war deshalb weder warm noch kalt, um mit Worten der Apokalypse zu sprechen. Wieder versammelte sich eine Partikularsitzung in Rom, um die Frage zu erörtern. Wer weiss, welche Entscheidung sie getroffen hätte, wenn nicht Pater Mauritius Vota S. J. zu Wort gekommen wäre, den der König eigens zu diesem Zweck nach Rom gesandt hatte,⁷⁴ wo er Anfang Juli 1692 anlangte. Am 15. Juli wurde er von Papst Innozenz XII. in Audienz empfangen, um im Namen des Königs über die Union der Peremysler Diözese mit Rom bei Angabe einiger Einzelheiten Bericht zu erstatten. Zur katholischen Kirche wären 40 Dekanate, 1.500 Pfarreien, 300.000 Gläubige, davon 3 000 Adelige zurückgekehrt. Pater Vota S. J. bat den Heiligen Vater, die ganze Peremysler Diözese Bischof Wynnyckyj anzuvertrauen. Der Papst überliess die Entscheidung der Frage der Propaganda, die für den 20. Juli 1692 eine Sondersitzung anberaumte, der Pater Mauri-

⁷¹ *Ibidem*, S. 852.

⁷² Wynnyckyj unter dem 23. April 1692 an die Propaganda, Theiner, III, N. 741, S. 743: „...quo ipsemet anno immediate lapso Varsaviae cum millenibus ovibus meis a Christo pastorum Principe, et Innocentio P. O. M. eiusdem Vicario ducar in triumpho. Ubi in facie Regis et Regni coram Nuntio Apostolico et Epp-is, quam in corde pridem habui fidem catholicam et obedientiam Sanctissimo Innocentio XII publice professus sum et iuravi“.

⁷³ Der Nuntius unter dem 4. Juni 1692 an die Propaganda. MPR., II, S. 383 v.

⁷⁴ Załęski, *Jezuici w Polsce*, Vol. III, Teil I, S. 272.

tius Vota beiwohnte. Kardinal Casanate sprach mit Empörung gegen Wynnyckyj und erklärte offen, dass er erstens des Vertrauens unwürdig sein, weil er bereits einmal apostasiert habe; dass zweitens eine ihm gewährte Begünstigung unter den Alt-Unierten Ärgernis erregen würde; und dass drittens seine Absichten verdächtig wären, weil er einen Teil der Diözese dem Malachowskyj abnehmen wolle.⁷⁵ Dies alles berichtet P. Zaleski S. J. auf S. 311 seines Buches „Jezuici w Polsce“, worin er sich auf die Briefe des Paters Mauritius Vota bezieht, in denen dieser mit etwas Übertreibung seine Tätigkeit in Rom schildert.

Schon nach zwei Tagen fand wiederum eine Sitzung der Propaganda statt; diesmal waren die Kardinäle Altieri, Präfekt der Propaganda, Barberini, Protektor Polens, Nerli, Protektor der Unierten und schliesslich Kardinal Casanate anwesend.⁷⁶ Die Frage der Jurisdiktion wurde bei dieser Gelegenheit endlich zugunsten Wynnyckyj's entschieden. Schon am nächsten Tage bestätigte Innozenz XII. das Dekret der Propaganda und damit den Bischof Wynnyckyj als einzigen Bischof-Ordinarius der Peremysler Diözese.⁷⁷

Die Katechismusfrage sollte dem Heiligen Offizium übergeben werden. P. Mauritius Vota verpflichtete sich, dafür Sorge zu tragen, dass Wynnyckyj den erwähnten Katechismus nach den Anweisungen des Heiligen Offiziums korrigieren werde. Eine neue Ausgabe des nicht ergänzten Katechismus wurde verboten, während die noch nicht verkauften Exemplare vernichtet werden sollten.

In der Diözese selbst musste Wynnyckyj immerhin noch einige Zeit die Anwesenheit des Malachowskyj ertragen. Dieser bekam zwar das Bistum von Cholm und die Archimandrie von Zydzyn, blieb aber in Peremysl, weil in den beiden obengenannten Ortschaften keine entsprechende Wohnung zu finden war. Malachowskyj starb im Februar 1693.

Die im Jahre 1694 abgehaltene Synode zeigte bereits ganz klar, dass die Beziehungen zwischen Wynnyckyj und der Römischen Kurie nunmehr in Ordnung waren. Der Briefwechsel war sehr reger. Der Bischof bat um verschiedene Dispensen, um Plätze für Theologiestudenten in Rom und verschiedenes mehr. Die gewünschten Genehmigungen wurden ihm auch erteilt. Wynnyckyj arbeitete mit allen Kräften daran, das Unionswerk zu befestigen und regierte klug und weise seine Eparchie. Im Jahre 1698 berief er wiederum eine Diözesansynode.⁷⁸

Mitten in dieser rastlosen Tätigkeit fingen seine Kräfte an, zu verfallen. Er begab sich nach Lemberg, um dort ärztliche Hilfe zu

⁷⁵ *Ibidem*, S. 311.

⁷⁶ Partikularkongregation vom 22. Juli 1692. *Congr. Part.*, Vol. 29, S. 832—837.

⁷⁷ *Ibidem*, fol. 836 v.

⁷⁸ Partikularkongregation vom 22. Juli 1692. Vgl. *Congr. Part.*, Vol. 29, fol. 835 v.

suchen. Aber ein unglücklicher Zufall verursachte seinen Tod. Am 24. Februar 1700 hatte die letzte Stunde seines Lebens geschlagen. Als er auf seinem Krankenbett lag und ein entzündbares Heilmittel ungarischer Herkunft bekommen sollte, geriet durch Unvorsichtigkeit des Krankenpflegers der Umschlag zusammen mit den Bettüchern in Brand, sodass der kranke Bischof den Tod in Flammen fand. Der Tod ereilte ihn viel zu früh, denn er zählte nur 46 Jahre. Zwanzig Jahre hatte er den Bischofsstuhl von Peremysl innegehabt, die Hälfte der Zeit als Unierte und getreuer Anhänger des Vikars Christi auf Erden.⁷⁹ Nach ihm nahm sein Bruder Georg Wynnyckyj den Bischofsstab in die Hand.

⁷⁹ Andrusiak, *Zapysnyk Mytrop. Jurija Wynnyćkoho*, S. 181.

II. DOCUMENTA COLLECTANEA

о. М. Ваврик, ЧСВВ

О. МАРІАН МАКСИМОВИЧ, ЧСВВ (1804—1855)

Коли перелистовуємо сторінки найновішого двотомового видання «Папських документів до історії України» о. А. Великого, ЧСВВ, з приємністю завважуємо, що на його сторінки втягнене теж Бreve Папи Пія IX з 8 серпня 1851 (т. II. стор. 389), яким цей великий Покровитель нашої Церкви на Петровім Престолі potwierджує привілей, наданий 30 липня 1822 Папою Пієм VII для василіянського Чина, приймати кандидатів з латинського обряду. Бо це папське письмо видане на руки одного з найсвітліших василіян минулого століття, галицького протоігумена о. Маріяна Максимовича († 1855). В тому випадку зовсім зрозуміло о. Великий обмежився тільки до лаконічної згадки його протоігуменату в рр. 1850/54, як це зрештою зробив при ще славніших василіянських іменах. Але якраз ця обставина спонукує нас відзначити ім'я о. Максимовича ширшою згадкою на сторінках «Записок ЧСВВ» у століття його скоропостижної смерті.

За канву послужать нам дані, які о. М-вич самий списав про свої праці в Чині після своїх свячень в 1833 р. на останніх вільних сторінках 2-ої книги Лаврівської Хроніки (ст. 163 сл.) без окремого титулу і не нав'язуючи до описаних тут подій. Ця, скажім, Записка натякує на події 1854 р., але не згадує про провінціальну капітулу, що відбулася в серпні т. р. і дала о. Максимовичеві наступника на протоігуменському уряді, о. Модеста Мацейовського. Отже постала вона хіба десь літньою порою 1854 р. в часі побуту о. Максимовича в улюбленім лаврівським монастирі, де тоді під його надзором йшли роботи коло направи монастирського будинку. Та якби там не було, для нас важніші самі факти, які перед 25 літами вдалося нам винотувати з тієї його безпретенсійної Записки, а тепер слід доповнити деякими іншими доступними даними.

Що правда, використали вже її недавно автори цінної монографії «Ц. к. Окружна Головна Школа в Лаврові» (Львів 1936), дир. Филипчак і о. Лукань, ЧСВВ, що присвятили о. М-чеві аж 28 сторінок (57—85) битого письма на всі 152 сторінки своєї джерельної студії. Але вони цитують тільки загально сторінки Лаврівського Літопису, в якому вона записана, а то й змішують її дані з іншими документами з життя і праць о. М-ча на становищі лаврівського настоятеля й директора (1833—1850). І хоч притому не занедбали вони навести даних цієї Записки й про львівський період життя о. М-ча на протоігуменському становищі (1850—1854 р.), то в порівнанні з нашими нотатками облишили деякі важні подробиці з цього часу, коли він присвячував найбільшу увагу справі монаших покликань, аж до віднови папського привилею з 1822 р. Тому не від речі буде щераз на сторінках наших «Записок» переповісти оцю Записку о. М-ча, тимбільше що монографія Филипчака-Луканя здебільша знищена за большевицької навали в 1939 р. є сьогодні бібліографічною рідкістю.

Відразу слід зазначити, що не маємо тут, нажаль, повного автобіографічного нариса пера о. Максимовича, а тільки короткий реєстр його праць та осягів із приходом до лаврівського м-ря з початком шк. року 1833/34 на директора тамошньої школи. Щойно в дальшій розповіді робить він одинокий натяк на свій дворічний побут у Дрогобичі при тамошній василіянській школі від 10. X. 1826 до 1. VIII. 1828 р. Нажаль і о. Лукань, що засіяв книжку дир. Филипчака сотками дат навіть про зовсім малозначних монахів-учителів та вихованків лаврівської школи, у мові про о. М-ча подав тільки місце його уродження — Негрибку к. Перемишля, бо так стояло воно при його імені в кожнорічному виказі учительського збору цієї школи за його директорства. Знову в Шематизмі духовенства львівської архідієцезії за 1853 р., що випадково недавно попав нам у руки вже в Америці, у відділі нашого клиру при його імені зазначений тільки рік його народження 1804-ий і рукоположення 1833-ий. Це все, що про о. М-ча кажуть урядові акти за час його розмірно недовгого життя, що нам сьогодні доступні.

Наскільки можна вносити з опізненого на місяць його приїзду на учителя до Дрогобича в 1826 р., думаємо, що було це безпосередно по укінченім новіціаті в Добромилі, бо звичайно в тих часах молоді монахи йшли на рік—два вчити у василіянських школах, поки на підставі йосифінських указів могли в приписанім віці складати монашу професію і зачинати богословію. І саме про богословські студії о. М-ча маємо натяк в його власноручній записці на одній з лаврівських його книжок (*Erklärung der vorkommenden Evangelien*, Wien 1826): *Modest Marian Maxymowicz, k. k. Convicts Zögling am 29. 8-bris 832.*¹ З неї довідуємося про хресне

¹ Це одна з численних заміток по полях і сторінках старих книжок багатого лаврівського книгозбору, виновотаних в часі його описування в літі 1933 р. — М. В.

ім'я о. М-ча (Маріян) і про його побут у віденському «ц. к. Конвікті», де вчилися в тих часах найсвітліші мужі нашої Церкви, еп. Іван Снігурський, митр. Григорій Якимович та Йосиф Сембратович і др.² Однак не знати, чи о. М-вич відбув у тім богословському інституті весь чотиролітний курс чи тільки частинно, подібно як його ровесник Омелян Коссак, пізніший василіянський протоігумен (1856—60), що виїхав до Відня вже по I-му році теології у Львові і скінчив студії в 1830 році.³

Видно, що віденські студії перейшов о. Максимович з гарним успіхом, коли йому зараз таки після свячень доручили настоятелі директорство лаврівської школи, з 1 вересня 1833 р., а згодом, після смерті ігумена о. Вінкентія Демяновича († 1. IV. 1835), передали (5 квітня) адміністрацію княжого монастиря та парафії. В тому характері він негайно зачав великі меліораційні роботи в самому монастирському будинку. Дня 28 серпня — каже «Записка» о. М-вича — започатковано виправу зовнішніх стін, що — крім передної — досі не були потинковані від закінченої будови м-ря в жовтні 1781 р. Ця робота перетягнулася на другий рік: тоді виправлено теж м-р внутрі та вложено всюди нові підлоги, подвійні вікна й нові двері. Того теж року взявся о. М-ч до будови нового шпихіра й масового щеплення овочевих дерев в монастирських садах та до чищення ставів. Згодом поправив шкільний будинок та подавав там нові печі, підлоги й вікна. Вкінці перевів направу чиншових домів в Самборі та монастирка в Біліні, що тоді був в посесії. В рр. 1837/38 виправував у трьох інстанціях зворот ліса: Збір, Тінь, Грабове — до 500 моргів.

При тому був о. М-вич далі директором школи та вів у ній стало третю, тобто найвищу, клясу. Під його проводом лаврівська школа стала помітно розростатися завдяки конвіктові, який він при ній заложив для дітей з подальших околиць, і препарації для молодих учителів, яка давніше тут була за директорства о. Маріяна Говинського († 1832).⁴ На підставі губерніяльного декрету з дня 20. VIII. 1835 ч. 45.620, присланого до перемиської консисторії 17. IX. ч. 347, о. М-вич став викладати методику шкільного навчання для початкуючих учителів, так василіян, як і світських (числом 6—10), що згодом мали провадити тривіальні школи на Бойківщині. Це навчання провадив він теж у Дрогобичі та знову в Лаврові, тобто повних 15 літ, до 1 серпня 1850 р.

До Дрогобича, де вже о. Максимович учив в рр. 1826/28 переїхав з 1 вересня 1838 р. на директора тамошньої школи й учителя 3-ої кляси. На початку листопада зробив він окремий конкурс в перемиським ординаріяті, а за свою похвальну працю впродовж 4-ох літ дістав велике призначення від самої управи міста. З початком

² Pelesch, *Geschichte der Union*, II, 641 сл. і 992 (тут мильно зарахований теж митр. Антін Ангелович).

³ М. Возняк у «Діло» 1934, ч. 108.

⁴ Филиппчак—Лукань, ст. 79, замітка.

шк. року 1842 о. М-вич повернувся знову до лаврівської обителі та був інстальований на ігумена протоігуменом о. Дометом Фізьом дня 15. грудня. Як директор школи й адміністратор парохії розвинув він всесторонню діяльність свого монастиря, з якої тільки деякі важніші фрагменти занотовані в його «Записці».

З давню енергією він забрався знову до нових будов у Лаврові та Білині й поставив тут і там на фільварках нові мешкальні доми, стодоли й стайні. Для того навіть завів цегольню для палення власної цегли; збудував новий тартак і млин (1846 р.) та поставив високий мур між фільварком і монастирем (1849). Крім того виправував ґрунти в Висоцьку («Галиця») та ліс Магура. Число учнів лаврівської школи зросло в тих роках майже подвійно в порівнанні з попередніми літами і далеко сягнуло поза сотку, так що ні передтим ні опісля фреквенція не дорівняла часам директорства о. Максимовича. Також конвікторів за нього було понад двадцять; з того майже половина безплатних, що їх о. М-вич утримував монастирським коштом, як і всю школу, головно зпоміж талановитих хлопців.⁵ Діставав він за це постійні похвали від інспекторів-деканів, від консисторії, а то й від краевого уряду (4. VIII. 1852, ч. 916). Про лаврівську школу і заслуги для неї о. Максимовича заговорив навіть віденський «Вістник» ч. 36 з 1851, а слава її сягала навіть на другий бік Карпат, бо й звіткам діставала вона своїх adeptів. Вкінці завів він правильну хроніку монастиря в 1846 р. в нашій мові та зробив спис усіх монастирських актів з показником у двох частинах; упорядкував шкільні документи й діловодство (в 10-ох книгах!) і значно збільшив монастирську бібліотеку новими книжками (м. і. Русалка Дністрова М. Шашкевича).⁶

На провінціальній капітулі в 1850 р., на якій був вибраний протоігуменом, о. Максимович перевів проєкт перенести лаврівську школу до якогось більшого осередку за евентуальною згодою і допомогою уряду, щоб могла вона витримувати конкуренцію з новими школами, що зачали множитися в тих сторонах.⁷ І як протоігумен він не занедбував лаврівського монастиря, відвідуючи його щорічно в часі канонічної візитації. Щобільше записав йому 324 ринських зі спадку по своїх батьках, зложивши їх на процент у львівським монастирі. А впродовж 1854 р. занявся новим тинкуванням монастиря, що багато терпів від вогкості, і мальованням церкви та монаших келій, спровадивши на свій кошт маляра Маркела Яблонського зі Львова.

В часі свого протоігуменського урядування порушив о. М-вич на провінціальних конзультах понад сімдесят проєктів та в біль-

⁵ Між вихованками о. Максимовича був теж д-р Омелян Калужняцький, знаний славіст, враз з своїми двома братами-священиками (Филипчак-Лукань, ст. 62 і 82).

⁶ В бібліотеці лаврівського монастиря в тих роках було вже до 2000 томів (гл. Записки ЧСВВ, II, 32).

⁷ Текст цієї ухвали дає Филипчак-Лукань, ст. 77.

шості самий їх переводив в діло. В 1851 р. виробив запомогу бучацьким школам в міністерстві освіти в Відні (800 ринських) та постійне «дідактикум» на дальше. Запомагав теж трьох василіянських клириків, що навчаючи в бучацькій головній школі, приготворялися до гімназійної матури в Станиславові й здали її з повним успіхом в 1852 р. Загалом дбав він першусього про помноження монаших покликань і скріплення законної дисципліни, відповідно до відомих напрямних загальної реформи монаших чинів Пія IX. Свідчить про це його переписка про цю задушевну справу з Митр. Ординаріатом та поодинокими оо. ігуменами після того, як йому вдалося в Римі дістати нове папське потвердження привілею Пія VII з 1822 р. Яке велике значіння в його власних очах мала ця виміна думок між найвищими церковними чинниками нашої Церкви і Чина про цю насущну потребу василіянського монашества за його протоігуменства, вказує те, що він самий зараз таки після своєї «Записки» переписав всі ті свої письма й отримані відповіді в Лаврівській Хроніці, в часі свого довшого побуту в Лаврові в літі 1854 р.

Зряду о. Максимович покликається на голоси «Зорі Галицької» відносно тієї самої справи в чч. 7, 10, 17, 26 і 27 за 1854 р. Зокрема в першому з цих чисел з 22 лютого (ст. 83) «Зоря Галицька» подає імена шістьох молодих еромонахів, що за три роки його протоігуменства скінчили під його доглядом богословські студії на львівському університеті. Крім них згадується ще один (Венедикт Василевич), що рівночасно вчився у щойно відкритій (1852 р.) віденській семінарії св. Варвари, де о. Максимович вистарався три місця для василіянських богословів.⁸ Далі йдуть імена трьох молодших клириків по законній професії та тринадцятьох інших, що за той час вступили до добромильського новіціату.⁹ Цей цінний звіт закінчений ось якими похвальними словами для нашого О. Протоігумена: Из сего явствуует, что Чин св. Василія В. при своїм теперішном настоятелю в Галиції, Всеч. Маріяні Максимовичу, в так коротком времени, бо не полних 4 літах, значительно умножился. Дай Господи, чтобы Чин сей под отцевским управленіем своїх настоятелей чим раз больше умножался і состоял из мужей, полних добродітелей, благоговінія і кріпких защитников св. Церкви і дорогой отчини...¹⁰

Тим вичерпується зміст «Записки» о. Максимовича в наших нотатках з часу побуту в княжій обителі (1931—1934 рр.). І на-

⁸ Pelesch, II, 992 сл. Властиво в згаданому шк. р. 1853/4 було там двох василіян-богословів (гл. 3 НТШ т. 115 (1913), ст. 79).

⁹ Між ними на окрему увагу заслуговує Климент Кароль Сарницький, що 30 літ пізніше мав перевести знану добромильську реформу Василіянського Чина в 1882 р.; Гл. о. М. Каровець, **Велика реформа ЧСВВ**, ч. II, (Львів 1933), ст. 141, замітка.

¹⁰ Текст із друкарських зглядів передаємо фонетикою з числа «Зорі Гал.», яке з кількома іншими є в архіві оо. Василіян, у Глен-Кові (Нью-Йорк).

віть в такій формі відкриває вона гарне духове обличчя свого автора. Нема тут зокрема жадного натяку на труднощі на його життєвій дорозі з чийогось боку, ні тіні неохоти до людей, що ставляли йому свого часу колоди під ноги, як згадуваний у Филіпчака-Луканя (ст. 63 сл.) о. Інспектор церковних шкіл, що збув нічим проєкт о. Максимовича про побільшення лаврівської школи при кінці 1840 рр. А його завзята праця для свого Чина дійшла незабаром до меж крайної посвяти.

По провінціяльній капітулі літом 1854 р. заняв о. Максимович перше місце при новому протоігумені о. Модестові Мацієвському як протоконзультур Чина та ігумен львівського монастиря, де якраз чернеча молодь приготовлялася до священства богословськими студіями. Але вже в найближчому 1855 р. впав о. Максимович жертвою зачумленого повітря, що скосило відразу сімох монахів у монастирі св. Онуфрія — впав на стійці вірного Божого слуги, в 51-му році свого трудолюбного життя.

У століття його смерти кидаємо на його гріб оцю скромну квіточку, щоб підкреслити життєву заслугу та великий приклад того світлого василіянина, що на осамітненім шляху свого призвання не тратився й не переставав жертвенно працювати для високих завдань свого Чина серед невідрадних обставин.

о. М. Ваврик, ЧСВВ

**О. РОМАН ЛУКАНЬ ЧСВВ, ЯК ІСТОРИК І БІБЛЮФІЛ
(1907—1943)**

В безконечному ланцюгу великанських страт, які василіянський Чин поніс на рідних землях в роках останньої війни, дуже дошкульно вразила українське громадянство нагла смерть (під колесами військового німецького авта) бл. п. о. Романа Луканя в саме свято св. Священномученика Йосафата, в неділю 28 листопада 1943 р. Хто тільки знав Покійного з особистого пожиття чи з його письменницької праці, не може надивуватися, як міг цей молоденький еромонах за короткий час свого 16-літнього монашого і 10-літнього священничого життя давати такі щораз ясніші ознаки плідного духа в службі Бога та людських душ і при тому виявляти такі небуденні цінності свого науково-дослідницького талану. А втім, після коротенького некрологу у лвівських «Наших Днях» ч. 2, за 1944 р., пера Вол. Дорошенка, і в римських «Записках ЧСВВ» т. VII (1949) ст. 97—98 о. Ат. Великого, ЧСВВ, не маємо про о. Луканя навіть такого біографічного нарису, як його дочекався бл. п. о. Теофіль Коструба, ЧСВВ, другий попри о. Романа визначний наш церковний історик, померлий в тому самому 1943 р., від Ол. Моха в його серії «Добра Книжка», ч. 143 (Теофіль Коструба, учений-праведник, Торонто 1952). Але поки це станеться, хочемо зробити коротенький перелік його друкованого дорібку в першій мірі з історії василіянського Чину, що здебільша розсипаний по сторінках передвоєнних періодиків і наражений на небезпеку скорого забуття й повного понехання.

Вже на учнівській лавці в василіянському ліцею в 1927—29 рр. в лаврівському монастирі, о. Лукань, як помічник бібліотекаря звернув окрему увагу на пребагату збірку стародруків, що попри неменше цінний рукописний відділ й архів цієї княжої обителі стала вихідною точкою для його перших наукових спроб. Мова тут про його першу статтю «Василіянська друкарня в Заплатинських Угерцях» в першому випуску новозаснованого «Літопису Бойківщини», в Самборі в 1931 р. Тут на ст. 150—54 наш молодий чернець описав рідкісний примірник Апостолів та Євангелій на неділі й свята, знайдений (без початкового листка) між

лаврівськими стародруками з цієї похідної друкарні еромонаха Павла Домжив-Лютковича в 1620 р. (гл. М. Возняк, Іст. Укр. Літератури, II, 85).

До Лаврова вернувся о. Лукань по закінченні дволітніх курсів філософії в Добромилі (1929—31) на вакаціях 1931 р., щоб допомогти директорові самбірської учительської семінарії Іванові Филипчаківі вистудіювати обильний архівний матеріал до історії звільної окружної лаврівської школи, яку ОО. Василіяни тут провадили від 1788 до 1911 року. Так постала нова цінна праця з поля василіянського шкільництва, видана покійним редактором о. Йосафатом Скрутнем в 1936 р. окремою книжкою з запланованого великого 5-го тому «ЗЧСВВ», з приводу 50-літнього ювілею добромильської реформи Чина, п. т.: «Ц. К. Окружна Головна Школа в Лаврові» (192 ст. з додатком світлин). Це, попри традицію княжого походження тамошньої обителі, цікаву архітектуру манастирської церкви та її старинну поліхромію, одна з найбільших окрас лаврівського минулого. Постала вона на місці давнішого конвікту для дітей довколишньої шляхти, з насущної потреби рятуватися від загрози йосифінської касати, що постигла м. ін. сусідню святоспаську обитель. Безогляду на зубожіння свого монастиря через усякі шикани австрійської влади, лаврівські Василіяни рішилися власними коштами завести окружну німецьку школу, подібну до недавно посталої дрогобицької головної школи, і платити контрактовому учителеві німецької мови річну платню 400 гульденів (віденської вартості!), що перевищала тодішню пенсію галицького старости на сто гульденів... З таких безмежно важких початків розвинулася лаврівська школа на однушку окружну головну школу на все Підгір'я й притягала до Лаврова учнів навіть з дальших околиць, з Лемківщини й Закарпаття впродовж понадстолітнього свого існування. Ця її першорядна і високоартісна праця видніє з кожної сторінки тієї монографії, що належить до найповажніших розвідок, які колинебудь були написані про галицькі народні школи. Слід це завдячувати в першій мірі самому ініціаторові того діла, тодішньому лаврівському ігуменові о. Модестові Пелехові († 27. VI. 1955), що любив прикладати свою руку до неодної культурної праці, та найбільшому пієтизмові покійного Івана Филипчака для лаврівської старовини. Але саме він поставив о. Пелехові однушку свою умову до задуманого діла — співробітництво молоденького о. Романа і підкреслив у вступі самої розвідки його першорядний талант до історичних дослідів.

Нажаль нашій монографії бракує подрібного переліку використаного архівного матеріалу, який звичайно буває в кожній більшій праці. Тільки з розкинутих тут і там натяків виходить, що о. Лукань мав перед собою цілу кучугуру всяких «золотих», вписових і протоколових книг, актів і свідоцтв та розложив це все на десять об'ємистих тек з докладними покажчиками навіть найдрібніших клаптиків, так що весь архівний достаток став для

дир. Филипчака легко доступний і перевірений. Крім того йому властиво належить весь фактичний зміст книжки, бо до неї достарчив він усі біографічні дані не тільки про згадуваних в ній монахів, ігуменів, директорів, учителів школи, але й про видніших учнів, що з неї вийшли, в дійсно поважному числі. Через це ціла розвідка начинена його безчисленними заввагами, де подані цінні життєписні дані про сотку василіян минулого століття, видобуті не раз вперше з забутих документів прямо одержимою любов'ю до кожної дати й історичної подробиці. А що вже казати про докладні списки не тільки учителів, але й школярів за клясами і місцями походження, які о. Лукань випрацював (по змозі) на кожний шк. рік, за весь час існування лаврівської школи, та про його остаточні підсумки чисельного стану цієї школи — понад 6 000 хлопців і дівчат (ст. 154—158). Вкінці о. Лукань подбав про окремий додаток до розвідки Филипчака — жмут споминів давних лаврівських учнів (м. ін. інспектора Ів. Копача), що найкраще підкреслюють вагу цієї школи для довкілля (ст. 158—192) і містять дуже цінні подробиці (напр. плян давнього монастиря на ст. 111). Таким чином можна сказати, що розвідка про лаврівську школу набирає своєї питомої ваги саме завдяки цій муравлиній співпраці о. Луканя, що вложив у неї стільки початківського труду, як в жаден інший пізніший дослід.

Це належить сказати теж на похвалу окремої вступної студійки, якою він попередив цю монографію, про шкільну й виховну діяльність Василіянського Чина на українсько-білоруських землях в 17—18 вв. з окремим узглядненням лаврівських студій за 1740—1780 рр. (ст. 1—5 і доповнення на ст. 149/50). Сьогодні вона набирає прямо першостепенної ваги, бо була всеціло оброблена на основі рукописного матеріалу наших монастирських бібліотек, який ледви чи врятувався в страшних теперішніх умовах. Але тому, що про її обильні дані будемо ще мати нагоду говорити коли інде, тут хочемо тільки дати вислів повному задоволенню, що о. Лукань взагалі впав на щасливу думку додати такий цінний огляд василіянських шкіл і студій до цієї монографії про лаврівську школу, а не відкладав його до іншої нагоди й часу, коли вже не було б змоги його написати й видати.

Безпосередньо по вакаціях 1931 р. о. Лукань, як богослов І-го року в Кристинополі, приступив зі своїми товаришами до видання ювілейного «Альманаху василіянських богословів» з нагоди півстоліття василіянської реформи (1882—1932) — Річник І (Кристинопіль-Жовква 1933). На першому місці стоїть тут стаття о. Романа про минуле добромильського монастиря п. т. «Початки добромильських Василіян». Вона написана з добрим знанням відносної друкованої літератури й монастирського архіву, який о. Лукань по основнім ремонті добромильської обителі (в 1928 р) привів до належного порядку. Вслід за тим цінним нарисом йдуть не менше цінні матеріяли оо. Мелетія Лончини та Юліяна Дація, ЧСВВ, що належали до перших новиків відновленого добромильського нови-

ціяту в 1882 р., а відтак різномодні твори молодих василіянських поетів, есеїстів й композиторів (Ір. Назарко, Сев. Сабол-Зореслав, Маркіян Когут-Зорян і др.). Сьогодні цей Альманах належить до бібліографічних рідкостей, а тоді заповідав такі надійні талани на полі василіянської науки й письменницької праці...

І в жовківському монастирі, куди о. Лукань як нововисвячений еромонах (13. 8. 1933) перейшов з Кристинополя на останній рік богословських студій, зладив він дуже цінний Список книжок Видавництва ЧСВВ в Жовкві (Ж. 1936). Тут на 36 сторінках подав він докладний бібліографічний опис півтисячки позицій та при кожній устійнив назви василіянських авторів й редакторів, число і висоту накладів важливіших друків. В сьогоднішніх обставинах цей безпретенсійний показчик набуває надзвичайної орієнтаційної ваги для кожного, хто цікавиться передвоєнним видавничим рухом у Галичині та зокрема займається історією василіянського письменства наших часів.

З такою ніжною любов'ю до друкованого слова й рідної старовини та молодечим запалом до науково-історичної праці о. Лукань по відбутих монаших студіях заняв заздалегідь призначене собі місце в львівському святоонофрейському монастирі, при центральному василіянському архіві й бібліотеці та при редакції «Записок ЧСВВ». Відразу його муравлину працю в тій правдивій копальні історичних актів, цінних пергаменів, рукописів й стародруків оцінили навіть чужинецькі вчені, як ось професор Орієнтального Папського Інституту в Римі й літургіст о. Альфонс Raes, що вже в 1935 р. писав про о. Луканя як про ревного бібліотекаря, який в книгозборі св. Онуфрія вишукував для нього потрібні літургічні видання нашої Церкви (гл. *Orientalia Christ. Periodica*, vol. I, 1935, 377 п.). Це не перешкаджало нашому вченому еромонахові бути працюючим сповідником в монастирській церкві й улюбленим провідником релігійних товариств на львівському терені.

Оттак о. Роман зачав з 1935 р. засипувати сторінки «Нової Зорі» і других наших видань своїми змістовними й ляпідарними статтями, замітками, рецензіями, що свідчили про його дуже широке заінтересовання історичними темами і зокрема виявляли його ентузіязм до славного минулого Василіянського Чина. І саме з того поля збираємо розсипаний тут і там його дорібок, щоб врятувати від забуття цей дорогий спадок по нашому співбратові:

1) Василіянські монастирі в станиславівській єпархії — Н. Зоря, X (1935), ч. 31, 35, 37 і окремо як ч. I. Бібліотеки Центрального Василіянського Архіву, Львів 1935, 8^о ст. 16.

2) Василіянські м-рі в Теробовельщині — Н. З., XII (1937), ч. I.

3) Василіянські м-рі в львівській архієпархії — тут же, ч. 32, 33, 35.

4) Василиянські м-рі в перемиськім повіті — Н. З., XIII (1938), ч. 30.

5) Василиянські м-рі на Покутті — тут же, ч. 53.

З самого оттого зіставлення відразу видно, що о. Лукань мав на приміті уложити покажчик всіх монаших осідків на терені Галичини, начисляючи їх за своїми підрахунками до 400 назов. Повний перелік монаших осідків удалося йому встановити тільки в станиславівській єпархії (всіх 64). Туди входить теж його спис покутських монастирів, у відчиті на з'їзді українських музейників в Коломиї в 1938 р. В описуванні монастирів львівської архієпархії вспів о. Лукань перейти тільки повіт бережанський, бібрещький (неповний!) і теребовельський. А з третьої, перемиської єпархії дав він тільки сумаричний опис монастирів перемиського повіту, у відчиті на музейному з'їзді в Перемишлі в 1937 р., як не враховувати його коротенької статті «Про Василиян в Самборі» в «Літописі Бойківщини», вип. 4. (1934), ст. 31—34, та в самбірщині (гл. Н. Зоря 1935, ч. 38) та опису Крехова в Н. Зорі 1935, ч. 41. З позагалицьких монаших центрів подав о. Лукань історичну силуетку знаного василіянського монастиря в Березвечі на Білорусі, у Календарі Місіонаря на 1936 р. та огляд закарпатських монастирів, у Н. Зорі 1939 р., ч. I. Проте навіть в такому не доведеном до кінця виді цей опис монастирських осідків на наших землях є цінний численними біографічними даними про видних монахів нашого Чина та заввагами про культурну працю поодиноких монаших установ.

Як мова про цю сторінку праці Василиянського Чина в минулому, то о. Лукань раз-у-раз наглядними даними виказував, як мало обґрунтований є впертий закид в бік Василиян, що вони занедбували виховання світського духовенства, та підкреслював народницькі тенденції їхньої шкільної й письменницької діяльності. Сюди належать оттакі його статті: про василіянські помянники (Н. З. 1935, ч. 20), про школи (Н. З. 1937, ч. 78), про Василиян-малюків перемиської землі, в доповненні до реферату д-ра В. Щурата на музейницькім з'їзді в Перемишлі, в 1937 р. (Н. З. 1937, ч. 43), про Василиян-книголюбів, в I-му числі бібліографічного журналу «Українська Книга» I (1937) і др. Про розвії Марійських Дружин при василіянських школах за XVII—XIX вв. дав о. Лукань аж три вичерпні статті в «Віснику Мар. Товариств» II (Львів 1936), ч. 2, ст. 9—20; III (1937), 4, ст. 19—23; IV (1938), 1-2, ст. 12—16. Також дуже цінний під бібліографічним оглядом є його *Elenchus Catalogorum OSBM 1773—1938* (з українськими заввагами), поміщений в Каталозі галицької провінції ЧСВВ з 1938 р., ст. 54—58.

З тієї самої царини багато дечого запропастилося... На василіянському місійному з'їзді в жовківському монастирі 24—28. I. 1938 р., з приводу 300-ліття смерти митр. Йосифа Рутського, мав о. Лукань два гарні відчити про василіянські місії та місіонарів

ЧСВВ у 18 ст. (гл. Н. З. 1938, ч. 7). Слід ще згадати його Причинки до історії бучацьких шкіл, які ввійшли з іншими його статтями до другої половини 4-го тому «Записок ЧСВВ» (вип. 3-4), що так і не вийшли через понищення жовківської друкарні большевицькою навалою в вересні 1939 р. З тим теж не побачила світа його бібліографія василіянських видань і писань за п'ятьдесят літ від добромільської реформи 1882 р. в 5-му томі «ЗЧСВВ», що теж тоді уляг знищенню.

Вкінці слід відзначити співпрацю о. Луканя в монографії Яна Чернецького про Кристинопіль за Франца Салезія Потоцького († 1772) п. т.: *Mały król na Rusi i jego stolica* (Краків 1939). Вона вийшла перед самою війною розкішною книгою (400 ст.), до якої головним джерелом послужила хроніка тамошнього василіянського монастиря, започаткована в 1766 р. знаним о. Корнилом Срочинським ЧСВВ, (гл. ЗЧСВВ VIII, 68). Дуже щасливо випало воно, що до тієї книжки, яка наново обробляє знану трагедію Гертруди Коморовської, приложив свою руку такий знавець василіянського минулого. Бо о. Лукань ввів до неї чимало життєписних даних про тих василіян, які мали участь у zaloженні кристинопільського монастиря (1763 р.) і згодом у похоронах Салезія Потоцького та його жінки Анни. В першій мірі слід відзначити такий біографічний нарис василіянського протоархимандрита Іпатія Білінського († 1771) з фотознімкою його портрету, що до війни знаходився у святооунфрейському монастирі у Львові (ст. 61). Маємо відтак такі самі життєписні дані про оо. Інокентія Матковського та Он. Братковського, тогочасних протоігуменів «руської» провінції, знаного місіонера о. Драчакевича, поета о. Повшинського і др. Таким чином кристинопільська хроніка, видавана більше разів як першорядне джерело до цих подій, що сколихували довгі літа загальну опінію краю, ще раз оживає на сторінках цієї книжки та дістає своє доповнення з інших василіянських документів, головню з рукописів самого о. Срочинського. Його особі посвятив о. Лукань при цій нагоді окрему коротку студійку в польській мові, що була останньою його друкованою річчю перед вибухом світової війни: *Autor Dziejopisu M-ru Krystynopolskiego* о. К. Sroczyński. ZŚBW. (Краків 1939).

З інших друкованих річей о. Луканя з того часу заслуговують на окрему згадку: 1) Василіяни — Римські Папи (в Н. Зорі за 1936 р. і окремо як 2-ге число Бібліотеки Центр. Василіянського Архіву — 8^о, ст. 20); Рутськівська бібліографія — список статей і голосів преси з приводу 300-літнього ювілею смерті митр. Йосифа Рутського за 1936—38 рр. з цінними критичними заувагами в Н. Зорі за січень-квітень 1938 р. і окремо), та 3) Дрогобицькі українці в краківському університеті в XV і XVI вв. (в «Літописі Бойківщини», вип. 7, 1936). А кілька інших коротких статей, заміток і рецензій розкинув він за ці літа по часописах і журналах, що навипередки старалися про честь мати його своїм співробітником і дописувачем? Головно в бібліографічних питаннях був він загально при-

знаним авторитетом завдяки своїй феноменальній пам'яті та знаменитому обізнанню зі старовинними збірками у Львові, Перемишлі та по василіянських монастирях.

Однак цю плідну наукову працю нагло спинив вибух війни в 1939 р., а натомість подвоїв священичу ревність о. Романа в сповідальниці і самарянську його доброчинність для кожного потребуючого в горесних часах першої большевицької окупації та жертвенну дбайливість за збереження львівської василіянської бібліотеки. З вибухом німецько-російської війни о. Лукань зложив 5-тий том «ЗЧСВВ» з кільканадцятьох врятованих примірників лаврівської школи і розвідки проф. В. Січинського про архітектуру лаврівської церкви. Тоді теж удалося йому відкрити між антикварними залишками у Львові еспанський переклад знаної біографії св. Йосафата еп. Якова Суші: *Cursus vitae et certamen martyrii* (1665), п. т. *Vita y martyrio del B. San Josaphat Kuńcewitz*, виданий в 1684 р. М. Perez-ом, протоігуменом еспанських василіян. Про це сповістив о. Лукань українську суспільність у «Львівських Вістях» чи не останньою своєю статтею «Життєпис св. Йосафата в XVII в.», незадовго перед своєю скоропостижною смертю (Гл. про це відкриття замітку о. Ір. Назарка в жовківському «Місіонарі» за лист. 1943 та І. Іваненка в статті: Українці в еспанських публікаціях XVII ст. в «Краківських Вістях», ч. 54, з 12. III. 1944).

Лишився по о. Луканеві великанської вартости об'ємистий сходуарій монастирів й монахів нашого Чина в роді окремої василіянської енциклопедії й обширний бібліографічний показчик давніших василіянських видань за 17—19 століття на підставі одної анонімової роботи з виленського терену, що її вдалося свого часу набути бл. п. о. Й. Скрутневі. Та цей життєвий дорібок Покійного ледви чи пережив уже перші місяці большевицької окупації. Залишились нам наразі оці порозкидані по різних передвоєнних виданнях здебільша невеликі об'ємом, а так багаті змістом відписки його великанської наукової праці, так що можна вкінці сказати про нашого незабутнього брата по Чину словами Божого Мудрця: Поживши мало, виповнив багато літ.

Богдан Барвінський

ДВА ЛИСТИ МИТР. ПАТІЯ А. ПОТІЯ

В Архіві кн. Чарторийських у Кракові, під сигн. MS. 2460 a (folio), залишилися два листи митр. І. А. Потія до Миколи Х. Радзівіла, — перший із Рожанків, дня 12. II. 1593 р., другий із Володимира, дня 23. VIII. 1599 р. Обидва листи підписаний скопіював колись для своїх наукових праць, а сьогодні друкує їх на сторінках «Записок ЧСВВ» як дрібний матеріал до історії українського Чину і Церкви.

Нечиткі слова виточкувані.

I

(Ч. 45, ст. 209, листу ст. 1) Oświecone Xiążę a panie mój Młczywy.
Służby moje powolne zalecam łasce W. X. M. pana mego M^o etc.

Niedawno przijachawszy z Lithwy z pogrzebu ciała jego M' pana Marszałkowego, zastałem listy Xiążęcia jego M' Ostrozskiego w domu swym, który oznajmując mi o śmierci Władyki Włodzimierskiego, żądać mię jego M' i namawiać raczy, abym duchowny stan na sie przijawszy, Władyką został, jakoż i listy do jego Król M' pisać jego M' raczył w nadzieje objethnice jego Krol M' przes Wm' jemu uczynionej, iż bes consensu jego M' tego władcytwa nikomu dać niemiał, o czym śnać W X M dobrze wiedzieć raczysz, a potem w kilka dni przijachał do mnie ze Włodzimierza ten posłaniec Xiążęcia jego M' ze wszystkimi listy, które miał do dworu jego Krol M', namawiając mię, abym ja też sam do jego Krol M' o tem pisał, które poselstwo jego M' pana Wojewody Kiowskiego nad nadzieję moję na mię znała przypađło, tak iż też w tak czasie krótkim i deliberować o tem nie mogę i zgoła widząc wielką niegodność moję na ten Urząd, barzobym rad tego był prazen, prosząc pana Boga, aby kogo godniejszego na to miejsce obrał Sobie sam (ст. 210, листу 2). A iż śnać niemało ich tam bieżało po to do dworu mając spore mieszki, naco teraz nieliada respect mają, ja im tego nie zajrzę, choc(i)abym też mógł jeśli nie u siebie, tedy u przijacielia dostać, alie takim sposobem postempując nie wszedłbym do owczarni Crystosowej jako dobry pasterz, alie jako złodziej i rozbójnik wliażłbym dziurą, czego mię panie Boże racz uchować, a przeto wolię gotowego patrzyć, co Pan Bóg dalej uczynić raczy. Nakoniec i to Wm' oznajmuję, że śnać tam i heretykowie, jawni Arriani do dworu biegli, jeden przed

drugim uprzedzając się, znać że ci nie dla pomnożenia pały Bożej, alie dla pożytku doczesnego. A iż ten komornik wrócił się jeszcze do Włodzimierza po niektóre sprawy, a stym wszystkim ma być ówdzie nazad, prosił mię, abym listh pana Wojewodzin do WXM. przesłał, abyś WXM. do jego Krol M' pisać raczył przypominając obietnicę i prosząc, żeby tego nikomu bez consensu jego M' pana Wojewodzinego dawać nie raczył, i acz do Wm' pisząc na osobę moję jego M' ukazuje, nie wiedząc jeszcze umysłu mojego, ja jednak jakom wyszej pomienił nie śmiem się tak wielkiej rzeczy ważyć na się przijąć, czując do siebie wielkie niedostatki i zgoła nie myślę o tem, chibaby mię (ст. 211, листу 3) pan Bóg do tego prawie gwałtem potargnął, i to nie tak skoro jako drudzy biegają za tym. A tak Wm' swego Mo pana pokornie proszę, abyś Wm' w liscie swym do jego Krol M' o to tylko pisać raczył, aby jego Krol M' chocia do Sejmu to odłożyć raczył, a to zabiegając tym begunom i simoniastam, jakoby in preiudicium obietnice jego Krol M' panu Wojewodzie przez Wm' uczynionej który nie otrzymał. A interim pan Bóg opatrzy sobie godnego sługę, i ja też mogę być resolutus w tem czasie, mamli się tego podjąć albo nie, alie teraz dla Boga nie racz się Wm' za (m)ną przyczyniać i owszem to oznajmić, zem jeszcze nie rozmyślił się na to, a to dla tego, że tam w liściech p. Wojewody Kiowskiego osoba moja pomieniona jesth, aby tego na mię jako insperate nie narzucili, o co ja jeszcze niemałą tentacie mam, a mało nieskłonniejszym jesth do tego, abym im nie był, gdyż wiem, co to za urząd być pasterzem, człowiek biedny ma co czynić i z swoją jedną duszą, a cóż tak ich wielie wziąć na swoją opiekę, ze strachem i z płaczem o tem pomysliam. Ostatek poruczam mądrymu baczeniu Wm' mego Mo pana, a siebie samego i powtóre łasce Wm' pilnie zalecam, prosząc, abyś mię Wm'. w . . . solito more chować raczył. Datum w Rożankach Febr. 12 die a^o 1593.

Waszej Xiąż. Młsci pana swego Mo

Uprzejmy służebnik

Adam Pocięi mp.

Адреса: Оświeconemu Xiążęciu jego M' Panu Panu Mikołajowi Crzysztophowi Radziwiłowi, Xiążęciu z Ołyki i na Nieświerzū, Wojewodzie Trockiemu, Panu mojemu Młciwemu do rąk własnych.

Печатка добре захована, витиснена в папері, приложенієм на червоний ляк. Родинний клейнот Потіїв 4 поля в щиті: 1) герб Потіїв «Вара», 2) Корчак, 3) Корчак, 4) Новина.

Легенда: Adam. Pocięi. Castell. Brestens.

II

(Ч. 46, ст. 213, листу ст. 1). † Оświecone Xiążę a mój Młczywy panie i dobrodzieju etc.

Służby i modlitwy moje kapłańskie zalecam łasce Wm' swego Mo pana.

Czegom się zawsze liękał, chociażem tak bliski jako i kto inny śmierci, atolim tego nie ubiegał, iż jego Krol M' pan nasz miłościwy po śmierci Ojca Mitropolity zeszłego mi zliciwszy administratorstwo, a potem zarazem jego M' X Biskupa Łuckiego samy urząd Mitropolski dać raczył, szczego jakom był content, Bóg i ludzie to na oko widzą, iż nigdy od płaczu oczy mi nie osychają, nie względem tego urzędu tak zacnego, alie względem wielkich prac i trudności, których ten urząd ilie pod tym czasem wielie potrzebuje, któremu ja i prze liata moje już też podeszłe i dla zdrowia niepełnego żadną miarą podołać nie mogę. A co wientsza, patrząc na tę odmianę, iż zowod s kraju, iakoby już po większej części przez mię uspokojonego, od owieczek do kóz, od przyjaciół do nieprzyjaciół, od miłych dziątek, któremim się był osadził w tem kraju do obcych, a na ostatek prawie jako wilkom w zemby gdzie summa impietas (ср. 214, листы 2) gniazdo zwiła, gdzie nie tylko wzgarda i nieposłuszeństwo, alie i krwawa w stopy idzie, przesielić się muszę, ktemu z dostatku wszytkiego na wielką nędzę i niedostatek, bez którego by też człowiek niewiem co chciał, nic nie może, zgoła gorzej mi się stać nie mogło, właśnie jako ono mówią ze dżdzu pod rynnę. Gdyż i niebożczyka nie co inszego, jedno kłopoty, a ktemu jako słyszę, ręce ludzkie w grób wegnały. Czegośmy się bali, aby taka bida na nasze adwersarze nie padła, atoli sami tego wszytkiego na sobie doznawamy, że teraz sprawniej na adwersarze nasze skarżyć panu i Wmciom Senatorom jego zacnym i R. P. większą przyczynę mamy, niżli kiedy oni na nas gdakali i na sejmikach i na sejmiech, żadnej przyczyny nie mając do nas. Cóż było działać, wyprosić się trudno, bo mówią, że nie chcesz bogu służyć i kościołowi, wymówić się niewiem jako, rad nie rad zaliawszy się łzami, musiałem jako wół stary wyrobiony pod to jarzmo ... bardzo ciężkie i straszliwe sziję moję starą spracowaną nachylić, a woli Bożej, która mię przez pomazańca jego naliaża, pozwolić, to tylko samo refrigerium mając, a czując (ср. 215, листы 3) po sobie, że też nie długo za drugimi pójde i dług mój przyrodzony da pan Bóg zapłać, bylieby z dusznym zbawieniem, jednak posłałem do jego Krol M' pana swego M^o, prosząc nie tak dla siebie i osoby mojej ubogiej, która już nędzy i ubóstwu przywykła, alie wiencej dla pomocy, aby się mogło Kościołowi Bożemu godnie służyć i z dostojnictwem tego urzędu i pod czasem tej nawalności, która bie na Kościół Boży, aby mi jego Krol M' i Archimandrytą Pieczarską do tego dać raczył, a iż skutek podobno nie rychło dojdzie, by też i to dano, wszak niebożczyk przez sześć liath kłopotał się o to i mając listy i decreta, a przedsie tego nie doszedł za sprzeciwieństwem adwersarzów, aby mi zdobę władcytwa mego nie ruszano, ażby mi to wszytko dorąk przyszło. Jeszczeż nie mam żadnego odkazu od jego Krol (M'), porruczywszy to tedy wszytko wolej pana Boga wszechmogącego, teraz już do samej rzeczy przystempuję, iż mi jego Krol M' w tej administratij do Wm' mego M^o pana uciekać się kazał, o czym i do Wm' iakoby listy miały być pisane, posyłam do Wm' kopią listu jego Krol M' do mnie pisanego. A między inemi rzeczami

panu Bogu mojemu za to dziękuję, iż w tamtem kraju mam Wm' (ср. 216, листу 4) pana dobrodzieja i patrona mojego miłościwego, a którego pobożności, świętobliwości ku phalie Bożej i Kościołowi jego S. nic nie wąpię i choćaby mi jego Krol M' do Wm' nie ukazał,sam tego bym się domyslił. Naprzód tedy poruczam i poddaję siebie samego pod nogi Wm' i w miło się opiekę i obronę jako memu Mmu panu i dobrodziejowi, prosząc pana Boga, jakom z młodości liath moich wychowan był w domu zacnym i wielmożnym Wm' tak, abym w starości mojej wieku mojego w tymże dokonał. A potem i tę ubogą nędzę na oszarpaną stolicę poruczam miłościwej obronie Wm' jakoż i tym, komum to tam do przyjazdu mego zlicieł roszakałem, aby się do Wm' i do jego M' pana Wojewody Nowogrodzkiego uciekali we wszystkich potrzebach i dolie głosciach majętnostki tej ubogiej. A iż tam po Mienskiem pan Stankiewicz starosta Mienski rzucił się na majętnostkę, ubogą Mitropolią, nic się nie oględając na listy jego Krol M', proszę pokornie, abyś go Wm' raczył listem swoim upomnieć, aby tę majętność kościelną wszytkę do rąk Capituły Mitropoliej (ср. 217, листу 5) wrócił, i szkody jeśliby się jakie stali, nagrodził, niechceli być za mandatem w Warszawie, bo nie one to pierwsze liata, i zwyczaję, kiedyśmy byli w sejmie, alie teraz jesteśmy w Kościele katolickim i pod takim pastyrzem, który krzywdy naszej domówi się snadnie i sam jego Krol M' łaskawsze na nas oko mieć raczy. By tak pan starosta był prędko do Kościoła katolickiego i do posłuszeństwa jego w prawdziwej wierze, porzuciwszy herezią, lepiej i pożyteczniej by mu to było z strony dusze, nie tylko ciała, alie majętności Catolickiego Kościoła małe, a sam Kościół wzgardzony, niewiem, czemu się to inszemu, jedno podobno łakomstwu przyczynać może. Nasadził się tam snąć na wioseczkę maleńką i na młynek. Otóż niechce wszytkiego puścić, azby mu to od Mitropolita dano było, nieliada proźba godna łaski. Rozumiem, że się na pisanie Wm' mego M^o pana bendzie ogliądał, ponieważ to opiece Wm' od jego Krol M' powierzono. Daliej, w czym by też łaski Wm' ta uboga Kapituła potrzebowała, proszę swego M^o Pana, abyś (ср. 218, листу 6) raczył być onym i mnie też przy nich miłościwym panem i dobrodziejem. A pan Bóg wszechmogący hojną zapłatą Wm' to staranie, które o Kościele jego czynić bendziesz, nagrodzić raczy, o to ja niegodny sługa jego, u ołtarza jego S. ustawicznie prosić powinien jestem. A przytem i powtóre nanizsze służby moje WXM panu memu M uniżenie zaliecam. Datum we Włodzimierzu 23 Augusti A^o 1599. WXM pana swego M^o Nanizszy Sługa i Bohomoliec ubogi

Adam Pocię Epus

władimir., administrator Mitropolii Kijowskiej mp.

Печатка така сама, але менше виразно відтиснена.

Адреса: Ошwieconemu Хіа́зєциу а Ја́śnie wielmożnemu пану Пану Мико́лајови Крзисзтофови Раdziwíлові, Хіа́зєциу з О́лыки і на Неі́швірзу, wojewodzie Trockiemu, Пану і dobrodziejowi memu miłościwemu.

Олександр Оглоблин

**НЕОПУБЛІКОВАНИЙ ЛИСТ МИТРОПОЛИТА ПАТІЯ ПОТІЯ
з 1603 р.**

Земенину и земенце господарскимъ повету Виленского и Ошменского, пану Григорю Юревичу Хорельскому и мальжоньце Твоей милости пани Ганьне Тышанце Григоровой Юрьевича Хорельской, Адамъ Гипатей Потей, Архиепископъ, Митрополитъ Киевский, Галицкий и всея Руси, Владыка Володымерский и Берестейский, Архимандритъ Печерский Киевський, здоровья доброго Вашей милости жычачи, ознаймую Вашой милости, што ж tych часовъ положонный есть позовъ земский виленский на іменю моем митрополіи Киевское Шешолскомъ, Филиповскомъ ...¹, в повете Виленскомъ лежакомъ, от земенина Короне его милости повету Виленского, пана Яна Сенькевича Дубровского виданый, припозываючи мене о кгрунты Шинпельские и о люди, в томъ селе, на tych кгрунтахъ поселенные, прислухающие до двора помененого Шешолского, Филиповского¹ в повете Виленскомъ лежакого, от васъ небожчикови продкови моему, его милости отцу Михайлу Рагозе вечностью проданные с тимъ именемъ, которое от каждого уступника очищати и заступовати описалисе есте под певними варунками и обовязками; а такъ я о томъ позве вамъ даючи знати, с которого вамъ и копию, такъ же и с квиту, при том позве положоного, посилаю. Жедаю ваших милостей и упоминаю, аби есте ваша милость подлугъ листу вашого продажного, тые кгрунты Шинпельские и люди отъ пана Яна Сенькевича часу права на рокахъ пришлыхъ Троецкихъ, в року теперешнем, тисеча шестсот третем, по отсужению судовъ головныхъ трибунальных во двух неделех припалыхъ и судовне Вилню (?) отправованых, у суду земьского Виленского очищали и мене отъ того позву противко пану Яну Сенкевичу заступили, постерегаючи на себе зарукъ, в листе вашомъ продажномъ описаныхъ; с тымъ васъ Пану Богу поручаю. Писанъ в Берестью,

¹ Одна назва нерозбірлива.

лета Бож(ого) нарож(еня) тисеча шестсот третего, мца марца пер-
вого дне.

— Вм зычливый

Адам² Іпатей Потей, Божою Милостю Архиепископъ,
Митрополит Киевский, Галицкий и всея Росии,
Владыка Володимерский и Берестейский
власною рукою³

(печать митрополита Іпатія Потія)

Jakub Bartłemieiewicz, reka swoia (печать)

На звороту письмом різного часу:

Лист обвещонный до права пану Хорелскому, абы ведле запи-
су своего заступоваль...

Fasc. XXX, num. 27. —

1603 marca 1 dnia. List otworzysty JW. X-a Metropolita do JP-a Chorelskich o oczyszczenie pisany w autentyku Ruskim.

Obwieszczenie, od Pocięja Metropolity dane, Hrehoremu Chorel-
skiemu, iż o grunta Sznapelskie od niego przedane, intentat..... (4)
Sienkowicz Dubrowski od Szeszol. Anno 1603 R. 1. Martij.

* * *

«Лист обвещонный» Митрополита Іпатія Потія до Григорія Юрєвича і його дружини Ганни Тишанки Хорельських, землян господарських повіту Виленського й Ошмянського, датований 1 березня 1603, як видно з його змісту, присвячений справам земельно-судовим і торкається маєтку Київської Митрополії в повіті Виленському («кгрунты Шинпелские и ... люди в том селе на tych кгрунтахъ поселеные, прислухаючие до двора помененого Шешолского, Филиповского...»), набутого в Хорельських ще Митрополитом Михаїлом Рагозою, до якого маєтку згодом заявив свої претензії землянин Виленського повіту — Ян Сенкевич Дубровський, очевидно сусідний дідич.

Зміст листа досить звичайний для того часу й сусідських суперечок за сумежні володіння. Але він додає цікаву деталь до характеристики Митрополита Іпатія Потія, як дбайливого господаря митрополитальних маєтків і ревного оборонця інтересів митрополії.

Ще більше значення листа, як документу з часів митрополита Іпатія Потія, від яких взагалі збереглося дуже мало документальних матеріалів.

² Дописано іншим атраментом.

³ Підкреслені слова писані митрополитом власноручно.

⁴ Одне слово нерозбірливе.

Нарешті, документ винятково цінний, як автограф митрополита Іпатія Потія.

Оригінал листа (на 1 аркуш), писаний на одній сторінці канцелярським письмом того часу, з власноручним підписом митрополита і його гербовою печаттю (дуже добре збереженою), знаходився в нашій колекції рукописів XVI—XIX ст., куди він дістався з рукописної збірки проф. С. Т. Голубева (в Києві).

Про дальшу долю документу — див. наші спогади про бл. п. митрополита Андрея Шептицького («Логос», 1955, т. VI, кн. 2, квітень-червень, ст. 146—147).

М. Струтинський

В. ЯГІЧ ДО А. ШАХМАТОВА

В століття народин Ватрослава Ягіча (1838—1938)*

Листа до акад. А. Шахматова, якого друкуємо нижче, написав найбільший словянський фільольог, В. Ягіч, 18 квітня 1918 р. рано, довідавшись попереднього дня вечером про нагоду скомунікуватися з Петроградом. Про нагоду сповістив Ягіча д-р І. Панкевич. Саме тоді виїздила до Петрограду місія Австрійського Червоного Хреста. Їхав з нею м. ін. мій близький знайомий, пор. М. Аліськевич. Сказав я про це д-рові Панкевичеві, зустрівшись з ним на вулиці. І умовився з ним, що на другий день зголошуся до старенького Ягіча.

Коли на другий день я застукав до мешкання проф. Ягіча (на скільки пригадую собі, на Strozzigasse), отворив двері сам господар.

— «Як це гарно з вашого боку! Робите мені велику прислугу. Я так довго не маю ніякої вістки від мого Алексія Александровича. Ви, очевидно, знаєте, хто такий акад. Шахматов? Він для українців так багато зробив...»

— Знаю, Пане Гофрате, акад. Шахматов є ж дійсним членом Наукового Товариства ім. Шевченка...

— «Лист готовий. Тільки не знаю, чи Ваш приятель буде вдоволений: лист довжелезний. Розвів душу і вийшло ось стільки».

Проф. Ягіч виняв з конверти листа, аркуш канцелярйного паперу, записаного на трьох сторінках характеристичним мачковим письмом (без якихнебудь скреслень!) — і розвів руками.

— Нічого, Пане Гофрате. Товариш цим «тягарем» не подвигається. З найбільшою приємністю доручить листа. Тільки жаль, що Пан Гофрат трудилися, я радо послужив би як секретар.

— «О, так багато, не можу вимагати! Годі дозволити собі в теперішніх тяжких часах на стенотипістку. Та я, не дивлячись на мої літа, даю собі раду з писанням.»

— А всеж шкода, що не буде бруліону. Це ж документ — такий великий лист...

*) Передаємо цей документ так, як він був підготований до друку в томі четвертому передвоєнних «Записок ЧСВВ» (вип. 3-4, стор. 747—751), що ізза воєнної хуртовини не міг появитися. Пор. нижче замітку про цей том та його зміст у Miscellanea.

- «Який там документ...»
- Так, документ, бо написали Ви, Пане Гофрате, до акад. Шахматова, в четвертому році світової війни...
- «Он як! А що Ви є по фаху, Дарагой Мой?»
- Україніст.
- «Де студіювали?»
- Рік у Відні, у професорів Решетара (зять Ягіча — прим. М. С.), Вондрака й Їречека, а три роки у Львові, професорів Колесси і Студинського.
- «Знаєте що? Може зробимо бруліон „nachträglich“...? Ходіть за мною.»

В бібліотеці проф. Ягіч посадив мене за бюро, поставив перед мене папір і чорнило — і я — до краю збентежений — взявся переписувати. Коли скінчив, проф. Ягіч глипнув на годинник.

— «Молодець. Скоро впорався.»

Взяв відпис, запакував у коверту і каже:

— «Маєте! Коли помре старий Ягіч, будете мати матеріял до статті.»

— Пане Гофрате!...

— «Ну-ну, нічого! Робите мені велику прислугу.»

По якомусь часі тов. Алиськевич вернувся з Петрограду і привіз відповідь на листа Ягіча. На жаль, акад. Шахматова не застав він у Петрограді. Відповіла на листа сестра акад. Шахматова, пані Суріна. Невеселі речі писала вона. Акад. Шахматов має маєток у Саратовщині. Після большевицького перевороту місцеві селяни спалили не тільки двір з будинками, а й школу і лічницю, побудовані для них Шахматовим.

Водночас Ягіч дістав вістку від свого другого учня, проф. Ляпунова з Одеси. Проф. Ляпунова від неминучої смерті з рук большевиків врятував прихід німців...

Всім цим був Ягіч страшенно схвилюваний.

* * *

Лист, якого оце друкуємо,¹ неоцінений документ, що кидає яскравий жмут світла на величню постать найбільшого слов'янського фільольога. В ньому ввесь Ягіч: з його величезними зацікавленнями, з його лю-

¹ В міжчасі вийшли докладні спогади В. Ягіча. Він і згадував про них А. Шахматову. Казав, що саме пише їх по німецьки для віденської Академії Наук. Знаю однак інше видання тих спогадів. Цього останнього подаю тут повний заголовок: В. Ягіч. Споми́ни мо́єго живо́та. Део I (1838—1880). Београд 1930. 8°. VII і 461. Цена 60 динара. — Део II (1880—1923). Београд 1934. 8°. X і 380. Цена 50 дин. Обидва томи видала: Српска Краљевска Академија. Посебна издања, књ. LXXV и књ. CIV. Друштвени и историски списи, књ. 30 и књ. 45. Хоч В. Ягіч який у своїх споминах докладний, все таки він не згадав справи листа до А. Шахматова, тим більше не подав його тексту. Через те, гадаю, набирає більшої вартости матеріял, видрукований оце на сторінках «Записок ЧСВВ» — саме в соту річницю від дня народин великого слов'янського фільольога й учителя (* 1838 † 1923). — Й. Скр.

бовою до своїх учнів та турботами за їхню долю, з його роботячістю і т. д.

І ще одно: з цього листа довідуємося масу подробиць про життя і праці Ягіча підчас світової війни та про його погляди на війну і події в Росії. На Росію він дивився через призму своїх переживань там на становищі професора університету в гурті визначних науковців. Ця Росія в хуртовині революції щезла і 80-літний Ягіч ніяк не міг погодитися з цим фактом.

Вѣна 18. IV. 1918.

Дорогой мой Алексѣй Александровичъ!

Мой здѣшний знакомый изъ украинцевъ др. Панкевичъ былъ сейчасъ у меня съ извѣстіемъ, что есть возможность частнымъ путемъ доставить Вамъ нѣсколько строкъ. Вы, едва можете представить себѣ, какъ меня это сообщеніе обрадовало! Сколько разъ я спрашивалъ проф. Брока изъ Крыстіяніи не имѣетъ ли какихъ свѣдѣній объ этомъ, какъ Вы поживаете и какъ Вашѣ супруга и Ваша дочка, но отвѣтъ былъ почти всегда отрицательный. Только черезъ случайно проѣзжавшихъ русскихъ онъ изрѣдка узнавалъ, что Вы живете въ Петроградѣ, а супруга и дочка въ Саратовѣ. Уже это сообщеніе беспокоитъ меня, не зная причины почему Вы семью отправили туда. Надѣюсь тѣмже путемъ, который мнѣ указанъ для этого сношенія съ Вами, получить съ временемъ хоть нѣсколько словъ отъ Васъ о Вашемъ существованіи, о Вашемъ житѣ-бытѣ и состояніи Вашей семьи. Не смѣю спрашивать о другихъ, которыми заняты всѣ мои помышленія, ихъ такъ много, моихъ незабвенныхъ, дорогихъ знакомыхъ и у Васъ въ Петроградѣ и по другимъ университетскимъ городамъ! Я беспокоюсь не только о людѣхъ, но также о судьбѣ столь дорогихъ мнѣ учреждений, какъ прежде всего Академія и Ваше въ ней отдѣленіе, какъ публичная библіотека и бывшіе когда то высшіе женскіе курсы. Объ всемъ этомъ хотѣлось бы мнѣ узнать, кто и что уцѣлѣло отъ погромовъ, постигшихъ несчастную Вашу столь дорогу моему сердцу когда то великую, а теперь униженную родину! Буду надѣяться, что хоть бы черезъ нѣсколько недѣль или мѣсяцевъ узнаю то, что въ данныхъ обстоятельствахъ можно передавать или словесно или на письмѣ.

А пока это мое желаніе исполнится, сообщу Вамъ вкратцѣ все это, что могло бы интересоватъ Васъ о моемъ пребываніи зимой въ Вѣнѣ, а лѣтомъ подѣ Вѣной въ Пайербахѣ.

Хотя послѣ кончины моей дорогой супруги все еще продолжаю горевать и чувствовать тяжелое одиночество, все же живу по крайней мѣрѣ физически здоровымъ и способнымъ чѣмъ либо заниматься. Даже ищу занятій, чтобы забыть, на сколько возможно, всѣ тревожныя и печальныя событія этого тяжелого времени. Къ сожалѣнію сношенія съ источниками моихъ свѣдѣній и моихъ

обычныхъ занятій прекратились, какъ Вы знаете, въ второй половинѣ 1914 г. Моего въ Берлинѣ издаваемого журнала кончилось въ 1915 г. томъ 36. Въ теченіи цѣлаго прошлаго года настоящаго времени можна было отпечатать всего 18 листовъ, которые составлять первую половину 37 тома. Она выйдетъ на дняхъ. Продолженія журнала не будетъ, пока не кончится война, нѣтъ сотрудниковъ, нѣтъ подписчиковъ, нѣтъ наборщиковъ, нѣтъ бумаги. Этими обстоятельствами навязанымъ мнѣ очень тягостнымъ досугомъ я воспользовался съ начала, такъ что приготовилъ къ печати греческій текстъ извѣстнаго при псалтирѣ толкованія, изданнаго мною въ славянскомъ переводѣ въ знакомомъ Вамъ изданіи бононской и погодинской псалтирей. Это занятіе исполнило лѣто и зиму 1914 года, а въ теченіи 1915 г. текстъ былъ напечатанъ на средства нашей вѣнской академіи подъ заг. Suppl. Psalt. Boon. — Какъ мнѣ хотѣлось бы послать Вамъ и всѣмъ знакомымъ экземпляры, лежащіе въ погребѣ академіи наукъ! Но доживу ли я до возобновленія нашихъ сношеній? — Когда это занятіе кончилось, я вспомнилъ что въ 1917 или 18 году мы всѣ преимущественно моя родина имѣемъ право а даже нравственную обязанность чествовать 300 годовщину рожденія Крыжанича. Я поспѣшилъ написать объ этомъ труженникѣ по великому вопросу о судьбѣ славянскаго міра обширную по возможности критическую біографію съ анализомъ его главнѣйшихъ сочиненій и его политико-религіозныхъ идеаловъ. Я конечно могъ воспользоваться только печатными матеріалами у Безсонова и Бѣлокурова, но мое изложеніе значительно разнится и отъ взглядовъ Безносова и отъ Бѣлокурова. Моя книжка обнимаетъ 32 листа подъ загл. „Život i rad Gjurа Križanića“.

Книжка отпечатана; но еще не вышла въ свѣтъ. Не знаю, отъ чего медлятъ изъ розыскую. И эту книжку я хотѣлъ бы конечно доставить Вамъ и въ академію. Но какъ? Не знаю, вышло ли что нибудь по тому же поводу и вопросу? Еще одна мелочь вышла въ это безспокойное время въ Sitzungsberichte нашей академіи — это разборы языка одного т. наз. буковинскаго евангелія (бывшаго подъ конецъ у покойнаго Иречека, но теперь должно быть въ Черновцахъ, рукопись попала мнѣ случайно на коротенькій срокъ въ руки и я описалъ ее).

В полутомѣ Archiv-а я написалъ обширный отзывъ о Вашемъ великолѣпномъ трудѣ по исторіи русскаго языка (изд. Энциклопедии), а также по Вашимъ даннымъ некрологи Коршу и Фортунатову, потомъ отъ себя некрологъ Ласкину и кое что другое.

Вотъ Вамъ отчетъ о моей дѣятельности съ второй половины 1914 года по 1. апр. 1918. Какъ видѣте, не смотря на мои 80 лѣтъ (у меня 80 лѣтіе кончится 6. юня с. г., если до этого доживу). — Все же не совсѣмъ бездѣйствовалъ. Да и теперь уже въ теченіи нѣсколькихъ мѣсяцевъ я занятъ воспоминаніями изъ моей жизни (пишу ихъ для нашей вѣнской академіи), пишу ихъ по нѣмецки (съ упомянутой цѣлью) но въ разказъ моихъ воспоминаній вношу

выписки изъ довольно обширной переписки на разныхъ языкахъ (сербо-хорв., русс., поль., чешск.). Я увлекся этимъ дѣломъ главнымъ образомъ за неимѣніемъ другого больше важнаго предмета (хотя голова у меня еще свѣжа, всеже нѣтъ охоты братья за какое нибудь новое предпринятіе, вздумалъ было продолжать Syntx. Beiträge, но какъ это возможно въ деревнѣ, не имѣя подъ рукой библіотеки?). Но кажется и этот предметъ могбы съ временемъ когда нибудь сдѣлаться небезполезнымъ, а даже не лишеннымъ нѣкотораго интереса. На немъ я все еще продолжаю работать. До сихъ поръ написано съ выше 250 folio страницъ. Потерявъ всѣ доходы отъ моихъ сбеженныхъ внесенныхъ въ русскія процентныя бумаги, ограничивающіися скромной пенсією, я продумываю о томъ якъ бы заработать этимъ матеріаломъ лишнюю сотню или 1 000 кронъ. Но едва ли найдется меценатъ на такого рода матеріалъ. А самому издавать и «продавать» себя не хочется. Помнится, какъ подсмѣхивались надъ покойнымъ Миличевичемъ, что онъ продаѣ своего оца. У меня же вышло бы еще хуже. Ябы продавалъ самого себя. Изъ библіотекою, принуждающей меня нанимать большую дороую квартиру, не хочется менѣ никакъ разставаться. Очень больно было бы не видать больше моихъ вѣрнѣйшихъ утѣшителей, окружающихъ меня днемъ и ночью. Да и кто заботится теперь о книгахъ? И такъ придется послѣ моей смерти моему затью сбыть ея куда нибудь въ Америку? Извѣстіе о кончинѣ нашего Иречека проникло вѣроятно въ Вашіе газеты. Онъ страдалъ отъ склероза сердца. Кончина предвидалась, но не такъ быстро. Своихъ капитальныхъ трудовъ по исторіи Сербіи онъ не успѣлъ кончить. Какая горкая иронія судьбы, что менѣ 80 л. товарищу его пришлось держать корректуры последнихъ 8 листовъ его въ Германіи печатаемого труда Исторіи сербовъ (до паденія самостоятельности въ концѣ 16 ст.). Рукоп. матеріалы его приобритены болгарскимъ правительствомъ. О библіотекѣ еще не рѣшено, попадется ли и она въ Болгарію, или же останется въ Вѣнѣ.

Мой зять, дочка, сынъ и всѣ прочіе живы-здоровы. Дороговизна у насъ ужасная, въ особенности въ Вѣнѣ чувствуется съ каждымъ днемъ тяжелый недостатокъ сѣистныхъ припасовъ. Но это кажется общее зло, наказаніе за безумную войну.

Около половины мая я опять перебираюсь на дачу въ Пайербахъ, гдѣ буду жить дороже чѣмъ въ Вѣнѣ, но на лучшемъ воздухѣ и спокойніе. На дняхъ было у насъ объявленіе, что можно будетъ получать изъ Россіи книги. Если это такъ я зайду къ министру внутр. дѣлъ, чтобы представить ему просьбу о доставкѣ мнѣ изданій академіи, если на это имѣю еще право, то есть — если не заставили Васъ вычеркнуть меня изъ списка членовъ какъ «врага» Россіи!!! Какой я врагъ ея, это Вы хорошо знаете. Да конечно я врагъ тѣхъ, кто вовлекъ еѣ въ нынѣшнее несчастное положеніе! Больно сжимается мое сердце въ виду того, какой разладъ произошелъ между сѣверомъ и югомъ Россіи!

Дай Богъ, чтобы Вы благополучно пережили эти тяжелыя времена и сдѣлались еще свѣдѣтелемъ наступающихъ лучшихъ дней! Мнѣ въ мои годы не предстоитъ такое утѣшение. Я долженъ буду кончить земное поприще на развалинахъ всѣхъ нашихъ завѣтныхъ надеждъ.

Обнимаетъ Васъ въ духѣ и цѣлуетъ своего дорогого незабвеннаго вѣрнаго друга Вашъ искреннѣйшій съ наболѣвшей душою преданный

И. В. Ягичъ

P. S. Кто продолжаетъ Энц. — мое любимое, но мнѣ не удавшееся предпринятіе? Живи ли всѣ академики? Всѣмъ моимъ бывшимъ дорогимъ сочленамъ, товарищамъ мой сердечный поклонъ.

Подалъ: **Михайло Струтинский**

о. Бронислав Уссас

ИНВЕНТАРИЗАЦІЯ МАТЕРІАЛІВ ДО ІСТОРІЇ ЧСВВ

**І. Акти Канцелярії Виленського Генерал-Губернаторства,
що торкаються василіянських монастирів за час від 1794 до 1912 р.
(Державний Архів у Вильні)*)**

Рік Число

1801	56	Споръ базилиановъ съ доминиканцами о лѣсахъ. 4 листи.
1802	256	Виленскіе базилиане о захватѣ ихъ земли Важинскимъ. 4. л.
	482	Жалоба Пейсаховича на заарестованіе вил. нижнимъ судомъ лѣса въ базилианской пушчѣ. 6 л.
1803	408	Баратынскій съ жалобою на суперіора вил. базилианъ на изгнаніе его изъ арендуемаго имъ у базилиановъ дома. 5 л.
1804	197	Упраздненіе гр. ун. монастырей и жалоба митр. Булгака на р. к. духовенство обращающаго въ латинство уніатовъ. 76 л.
1823	858	Прошеніе настоятельницы базилианокъ Важинской о течіи въ монастырѣ. 1 л.
1825	428	Денежныя претензіи виленскихъ базилианокъ. 16 л.
1826	287	О дачѣ очныхъ ставокъ въ базилианской типографіи въ Вильнѣ съ находящимся въ оной служителями присланному изъ Варшавы Іосифу Нике. 15 л.
	628	Фундушевыя суммы виленскихъ базилианокъ въ Царствѣ Польскомъ. 5 л.
	844	Кс. Городовицкій въ Жировицкомъ монастырѣ. 242 л.
1827	464	О переходѣ въ православіе базилианина Маврикія Лигединскаго. 2 л.
1830	332	Уничтоженіе карчмы Новинской, построенной жировицкими базилианами. 13 л.
1831	559	Снабженіе подорожной въ С. Петербургъ провинціала Жарскаго. 3 л.

*) Передрук із знищеного 3-4 випуску «Записок ЧСВВ» (стор. 738-742).

- 1393 Занятіе подъ госпиталь Кобринскаго базиліанскаго мон-ря. 3 л.
- 1657 Занятіе подъ госпиталь Виленскаго базиліанскаго мон-ря. 8 л.
- 1780 Непринятіе арендныхъ суммъ съ базиліанскаго дома въ Вильнѣ отъ Ф. Головни. 7 л.
- 2493 О духовныхъ гр. ун. заведеніяхъ, церквахъ, монастыряхъ, фундушяхъ, порядкѣ опредѣленія къ должностямъ дух. лицъ, цензурѣ проповѣдей и ктиторствѣ. 86 л.
- 2507 По собраннымъ свѣдѣніямъ о прикосновенности къ мятежу духовенства и монастырей... гр. ун. въ Виленской, Гродненской губерніяхъ и Бѣлостоцкой области. 307 л.
- 2540 Обвиненіе провинціала базиліановъ Жарскаго въ повтореніи нелѣпыхъ слуховъ, разсѣваемыхъ неблагонадежными людьми. 26 л.
- 1832 118 Участіе въ мятежѣ базиліанина Заславскаго. 7 л.
- 329 Побѣгъ изъ бытенскаго базиліанскаго мон-ря монаховъ и послушниковъ. 12 л.
- 397 Жалоба Іотейко на базиліановъ за неразмѣживаніе земли. 3 л.
- 1414 Жалоба настоятеля мирскаго базиліанскаго мон-ря на засѣдателя новогрудскаго земскаго суда о самовольномъ уничтоженіи традиціи. 1 л.
- 2724 Надѣленіе гр. ун. приходовъ упраздненными р. к. костелами и объ упраздненіи нѣкоторыхъ гр. ун. монастырей. 67 л.
- 2751 О собраніи точнѣйшихъ свѣдѣній по Высочайшему повелѣнію какіе изъ монастырей состоящихъ въ губерніяхъ Виленской и Гродненской и Бѣлостоцкой области находятся среди грекороссийскихъ и какіе среди грекоунитскихъ селеній. 48 л.
- На л. л. 31—32 подробный перечень базиліанскихъ монастырей составленный архимандритомъ Жарскимъ 7. V. 1832 г.
- 1833 924 Побѣгъ базиліанина Діонисія Стасевича. 4. л.
- 937 Учрежденіе при супрасльскомъ гр. ун. мон-рѣ уѣзднаго духовнаго училища. 6 л.
- 1834 1807 Передача Мядзіолскаго кармелитскаго мон-ря минскимъ базиліанкамъ, а обители сихъ монахинь для городской больницы. 47 л.
- 1835 1621 Жестокое обращеніе съ крестьянами настоятеля базиліанскаго монастыря. 92 л.
- 1626 О тайно вывезенныхъ изъ Жировицкаго мон-ря еп. Жарскимъ и монахами Можальскимъ и Проневичемъ богатѣйшихъ церковныхъ вещахъ. 2 л.

- 1836 1460 Отдача въ управленіе гр. ун. еп. Антонію Тороканскаго мон-ря. 12 л.
- 1838 736 Денежныя претензіи базилиановъ къ помѣщику князю Пузынѣ. 56 л.
- 1641 Отдача въ закладное владѣніе земли бытенскимъ базилианамъ. 18 л.
- 1839 298 Увольненіе въ Галицію базилианина Иннокентія Стржельчинскаго. 13 л.
- 796 Фундушевыя суммы Борунскаго монастыря. 33 л.
- 820 Назначеніе Мядзіольскому женскому монастырю земельного участка. 3 л.
- 1626 Высылка неповинующихся гр. ун. священно и церковнослужителей и монаховъ въ Черниговскую и другіе великороссійскія епархіи къ тамошнему епископу Павлу а также о новооткрытой въ Курскѣ обители для подобныхъ лицъ въ которую назначенъ настоятелем архимандритъ Ленартовичъ. 94 л.
- 1788 Высылка базилианина Виктора Босяцкаго въ Курскую и Анаклета Данилевича въ Орловскую губерніи. 15 л.
- 1865 1621 Закрытіе базилианской Кѣнської каплицы и обращеніе ея въ церковь православную. 10 л.
- 1866 1429 Министерство Внутреннихъ Дѣлъ о канонизаціи Іосафата Кунцевича. 4 л.
- 1524 Переводъ на французскій языкъ біографіи Іосафата Кунцевича. 7 л.
- 1867 1263 О базилианскомъ монастырѣ въ м. Лысковѣ. 11 л.
- 1463 Упраздненіе Борунскаго, Березвечскаго и Тороканскаго монастырей. 19 л.
- 1874 1161 О зданіяхъ Мядзіольскаго монастыря. 25 л.
- 1879 444 Бывшій іеромонахъ греко-уніатскій Каетанъ Летовичъ (Летовтъ?) о переселеніи изъ Смоленска въ Вильну. 6 л.
- 1901 200 Дѣло о Жировицкомъ монастырѣ. 4 л.

II. Акти Канцеляріі Гродненскаго Губернатора, що торкаються василіянських монастирів за час від 1802 до 1911 р.

(Державний Архів у Гроднім)

Рік Число

- 1825 37 По отношенію правителя Бѣлостокской области о высылкѣ въ Сокольскій земскій судъ къ дѣлу крестьянъ висланныхъ за привозомъ 2-хъ крестьянъ увезенныхъ настоятелемъ Черліонскаго базилианскаго мон-ря.

- 474 По представленію Казенной Палаты о денежной претензіи гродненскаго базилианскаго мон-ря къ маршалу Панцержинскому.
- 1826 49 Жалоба настоятеля Жировицкаго базилианскаго мон-ря кс. Околова о заборѣ съ сѣнокоснаго луга маіоромъ Борейшею сѣна.
- 12 (май) О неудовлетвореніи виленскихъ базилиановъ 194 руб. 55 коп. сер. писаремъ Кунцевичемъ.
- 67 (май) Еврей Ляпидусъ о возвратѣ вещей забранныхъ его дочерью бѣжавшей съ монахинями базилианками.
- 1827 78 (январь) Слонимскій исправникъ доноситъ о арестѣ квартальными надзирателями ксендзовъ базилиановъ и отвозѣ ихъ въ Вильно.
- 90 (январь) Вывезеніе базилианина кс. Ходавецкаго въ Вильно.
- 91 (январь) Вывезеніе трехъ базилианъ.
- 1828 634 По рапорту кс. Онацевича и Хелковскаго объ истребованіи свѣдѣній отъ кс. Кунцевича о строеніяхъ базилианокъ на землѣ фундушевой состоящихъ.
- 1829 725 По отношенію литовской консисторіи о взысканіи съ помѣщиковъ Копцевъ процентовъ въ пользу бытенскихъ базилиановъ. 4. л.
- 1832 $\frac{356}{38}$ (май) По прошенію архимандрита кобринскаго базилианскаго мон-ря Слобоцкаго объ увольненіи мон-скихъ амбара и сарая отъ помѣщенія госпитальныхъ вещей.
- Виділ I $\frac{448}{125.33}$ (іюль) Литовская гр. ун. дух. консисторія объ уничтоженіи строеній упраздненнаго брестскаго базилианскаго мон-ря.
- Виділ II $\frac{2}{99}$ Военный губернаторъ о собраніи свѣдѣній подробныхъ о поведеніи... гр. ун. священниковъ и монаховъ во время мятежа въ возвращенныхъ отъ Польши губерніяхъ.
- Виділ II $\frac{25}{118}$ (январь) О настоятелѣ борунской базилианской обители Никодемѣ Марцинковскомъ.
- $\frac{427}{83}$ (іюнь) Высылка посредствомъ полиціи въ жировицкій мон-рь свящ. сына Игнатія Себастьяновича.
- $\frac{513}{108}$ (іюль) О бѣжавшихъ изъ бытенскаго баз. мон-ря монахахъ съ 5 дворовыми людьми, обворовавшими сей монастырь.
- Виділ III $\frac{357}{334.128}$ (сентябрь) Жалоба еврея Меера на настоятеля новогрудскаго баз. мон-ря Тржецяновскаго касательно ограбленія засѣяннаго на арендованной церковной землѣ ржи и овса а равно забранія доходовъ изъ корчмы имъ арендуемой.

- 1834 11 (февраль) Виленский военный губернаторъ о достав-
Виділ тайний лѣніи свѣдѣній о свойствѣ и образѣ мыслей архи-
мандрита гродненскаго баз. монастыря Виктора Бу-
чинскаго.
- 1835 $\frac{39}{45}$ (февраль) Обѣ отданныхъ настоятелемъ упразднен-
Виділ III наго лысковскаго гр. ун. мон-ря Августиномъ Сед-
лецкимъ брату своему Казимиру 5 штукъ монастыр-
скаго рогатаго скота.
- $\frac{135}{146}$ (іюнь) О суммѣ принадлежащей дѣвичьему базилиан-
скому монастырю 750 руб. сер. находящейся у помѣ-
щика Вольмера.
- Виділ IV (январь) О іеромонахѣ бытенскаго баз. монастыря
4 Неверовичѣ.
- 1836 256 (августъ) Обѣ отдачѣ въ управленіе гр. ун. епископу
Виділ III Антонію тороканскаго баз. монастыря.
- 326 (октябрь) О доставленіи свящ. Плешковскаго въ то-
роканскій баз. монастырь.
- 327 (октябрь) О доставленіи свящ. Мих. Кульчицкаго въ
тороканскій баз. монастырь.
- 1837 54 (февраль) Рапортъ архимандрита гродненскаго баз.
Виділ III мон-ря Бучинскаго о посвѣщеніи церкви при гродн.
тюремномъ замкѣ.
- 63 (февраль) О суммахъ съ еврейскаго кагала принадле-
жащихъ гродн. баз. монастырю.
- Виділ III (май) О высылкѣ въ баз. мон-рь викарнаго каменец-
159 кой церкви свящ. Яхимовича.
- 1839 29 (февраль) О занятіи упраздненнаго кобринскаго баз.
Виділ III мон-ря подѣ помѣщеніе училища.
- 74 (май) О бумагахъ оставленныхъ въ коложенскомъ
баз. мон-рѣ архимандритомъ Бучинскимъ.
- Виділ III О высылкѣ іеромонаховъ тороканскаго баз. мон-ря:
тайний Анаклета Данилевича в Орель, а Виктора Босяцкаго
9 въ Курскъ.
- Виділ 25 (мартъ) О высылкѣ въ Курскъ гр. ун. священниковъ
въ особѣ учрежденную тамъ обитель.
- 1840 287 (декабрь) О высылкѣ гр. ун. священниковъ въ торо-
Виділ III канскій мон-рь.
- 1842 197 (май) Гродненская Казенная палата о денежныхъ
Виділ II претензіяхъ березвечскихъ базилианскихъ монаховъ.
- 1854 36 (май) О земляхъ жировицкаго монастыря.
Виділ II
- 1867 274 (августъ) О высылкѣ изъ Виленской губерніи въ Жи-
Виділ I ровицкій и Супрасльскій мон-ри крестьянъ упорству-
ющихъ въ принятіи православія.
- 1869 487 (іюль) О книгахъ оставшихся послѣ лысковскаго баз.
Виділ I монастыря.

А. Г. Великий ЧСВВ

«ПЕРЕПИСКА О ГРАФЪ ШЕПТИЦКОМЪ»

Під таким заголовком зберігається, чи зберігалася в російським царським міністерстві війни картотека, що відноситься до ув'язнення митрополита Андрея Шептицького в перших місяцях війни 1914—1918 рр. Очевидно в цій картотеці не зібране все, що привело до цього ув'язнення, головню що відноситься до мотивів цього насильного акту, що його виконали окупаційні військові власті. Тільки переписка відносно самого виконання цього насилля зберігається в цій картотеці ч. 29.

Сьогодні митрополит Андрей вже історична постать, але за цю постать чи проти неї йде бій, що рівнозначний з боем за бути чи не-бути українській католицькій Церкві в батьківщині.

Про митрополита Андрея Шептицького назагал писалося багато, зблизька, за його життя, та й по його смерті. Остаточний суд про його особу та діяльність дасть щойно історія, коли наросте відповідна історична перспектива та коли будуть відчинені й доступні сьогоднішні архіви. Для тієї майбутньої оцінки подаємо й ці матеріали, що ілюструють таку важну подію в житті митрополита, а можуть так легко сьогодні пропасти.

Нажаль із тієї збірки (29 листків) вже деякі розгубились, але саме це спонукує нас поспішити з друком того, що ще маємо в руках, застерігаючи собі колись, при нагоді, поповнити те, чого недостає.

Неповна фотокопія цієї картотеки збереглася в Римі, в о. Кирила Королевського, що свого часу відступив її ласкаво для опублікування в «Записках ЧСВВ».

Нижче передаємо її можливо точний відпис, наскільки це можливе передати типографічними засобами всі подробиці цих документів.

Товстим шрифтом зазначений наш опис сторінок.

(Обгортка)

29

ДѢЛО

КАНЦЕЛЯРИИ ГЛАВНАГО НАЧАЛЬНИКА
СНАБЖЕНІЙ АРМІЙ
ЮГО—ЗАПАДНАГО ФРОНТА

1914 г.

по описи № 29

ПЕРЕПИСКА О ГРАФѢ ШЕПТИЦКОМЪ

Отдѣленіе гражданское

Начато 28 Августа 1914 года.

Кончено 28 Марта 1915 года.

На 29 листахъ

(Наліплена карточка в горішньому розі обкладинки:)

П.—З. фронт.

№ 15/1038

Армія

: Часть гражданская управленія

Главнаго Начальника Снабженій Армій
Юго-Западнаго фронта.

Назва частини.....: .

Докладний зміст діла: Переписка о графѢ
Шептицкомъ съ 28 Авг. 1914 г.
по 28 Марта 1915 г.

(Лист А)

ТЕЛЕГРАММА

Брест Лит.
Генералу Забѣлину
Изъ Ставки Верх. Гл. Ком. 1512.

Гофмейстеръ Маклаковъ сообщаетъ, что Ватиканъ пытается возстановить унію въ Россіи съ помощью уніатскаго митрополита во Львовѣ графа Шептицкаго, участника совѣщанія дѣятелей католицизма въ Римѣ. Шептицкій вербуетъ въ Россіи слушателей курсовъ богословя во Львовѣ, скрытно приѣзжалъ въ Россію, выдалъ грамоты подчиненнымъ ему католическимъ священникамъ на священнодѣйствіе по восточному обряду. Переписка, касающаяся причастности Шептицкаго и Ватикана въ развитіи уніатскаго движенія въ Россіи, хранится въ дѣлахъ митрополичьего управленія во Львовѣ. Министръ Внутреннихъ Дѣлъ проситъ изъять изъ дѣлъ Шептицкаго подлинную упомянутую переписку и передать ее въ Министерство. Объ изложенномъ Начальникъ Штаба проситъ безотлагательно сообщить генералу Брусилову для исполненія. 0581.

За дежурнаго генерала полковникъ Юзефовичъ.
Вѣрно: полк. Дмитріев.

28 авг. 1914 г.

(Лист 6)

(Друкований формуляр)

ТЕЛЕГРАММА

п л а т а

п е р е д а н а

изъ
повт. № 338 — повтореное
п о д а н а
.....го Сент..... м. по пол.....

С л у ж е б н ы я о т м ѣ т к и
По воен. обст.

Командующему 8 арміи

Благоволите сообщить что сдѣлано во исполненіе распоряженія переданнаго в моей телеграммѣ 297 от 29 августа. 2014

(На тому самому листку вдоліні):

296. За Министра Внутреннихъ Дѣлъ Товарищъ Министра Джунковскій проситъ направить графа Шептицкаго Нижній Новгородъ гдѣ за нимъ будетъ учрежденъ надзоръ. Сообщаю на распоряженіе 137. Алексѣевъ.

Расшифровивалъ капитанъ Егоровъ (?)

4 сентября 1914 года.

(На тому листку наліплений друкований формуляр, на якому поперек написані машинкою або рукою такі замітки):

Телеграмма

Брест Генералу Забѣлину

Брест Штаба Главнокомандующаго Ю. З. Фронта 370, 30, 4, 7
 принялъ: (підпис нечиткий) счетъ словъ: (нечитко)

(На тому формулярі прибита
 прямокутна печатка такого змісту):

Канцелярія Главнаго Начальника Снабженій Армій
 Юго-Западнаго фронта

(На ній приписка): 5 сент. 377 / 321

Отправленъ вчера телеграм гр. Бобринскому
 и ген. Брусилову

Пр. (далі два слова нечиткі)
 5/IX. 914

(Лист 8)

ТЕЛЕГРАММА

П л а т а
 (нічого)

передана
 (нічого)

подана
Сент.

Служебныя отмѣтки
 По воен. обст.

Броды

Генераль Губернатору графу Бобринскому

Генераль Алексѣевъ телеграфируетъ — двѣ точки ковычка —
 За министра внутреннихъ дѣлъ Товарищъ министра Джунковскій
 проситъ отправить графа Шептицкаго в Нижній Новгородъ гдѣ
 за нимъ будетъ учрежденъ надзоръ. Сообщаю на распоряженіе 137
 Алексѣевъ — точка ковичка — (перечеркнене): Распоряженіе
 о графѣ Шептицькомъ передано генералу Брусилову ... августа
 отвѣта от Брусилова нѣтъ я ничево не знаю; (далі текст): Благо-
 волите узнать у генерала Брусилова арестованъ ли Шептицкій
 и распорядитесь его отправленіемъ Нижній — точка — Если не
 арестованъ надо арестовать — точка — о послѣдующемъ извѣ-
 стите. 379.

Забѣлинь
 Подана (?) 5/IX

(Листок 9)

ТЕЛЕГРАММА

п л а т а

п е р е д а н а

п о д а н а
4-го Септ.С л у ж е б н ы я о т м ѣ т к и
По воен. обст.

Командующему восьмою армією.

Двадцять девятого августа мною была передана Вамъ телеграмма изъ Ставки Верховнаго о **графѣ Шептицкомъ** — точка — Что сдѣлано во исполненіе переданнаго распоряженія Вами мнѣ не сообщено — точка — Сегодня я получилъ телеграмму генерала Алексѣева — двѣ точки ковычки — За министра внутреннихъ дѣлъ товарищъ министра Джунковскій проситъ направить **графа Шептицкаго Нижній Новгородъ гдѣ за нимъ будетъ учрежденъ надзоръ** — точка — Сообщаю на распоряженіе 137 Алексѣевъ — точка — ковычки — Если **Шептицкій арестованъ** передайте его графу Бобринскому для отправленія **Нижній** если нѣтъ **арестуйте** — точка — Бобринскому одновременно телеграфирую — точка — Благоволите о послѣдующемъ увѣдомить телеграммою. 380.

З а б ѣ л и н ѣ Пр 5/IX

(Лист 13)

ТЕЛЕГРАММА

п о д а н а : 8-го Септ. . . .

с л у ж е б н ы я о т м ѣ т к и: По военнымъ обстоятельствамъ.

Львовъ

Генераль-губернатору графу Б о б р и н с к о м у

157 Въ телеграммѣ номеръ триста семьдесятъ девять предлагалось арестовать графа Шептицкаго — точка — Нынѣ какъ сообщилъ мнѣ Начальникъ штаба восьмой арміи Шептицкій уже арестованъ о чемъ сообщено Вамъ — точка — Благоволите распорядиться отправленіемъ Шептицкаго Нижній Новгородъ въ распоряженіе губернатора 415.

Забѣлинь

(Лист 14)

(Вгорі на куснику паперу печатка):

Канцелярія Нач. Воен. Соо . . .
Ю.-Зап. Фр. Вх. № 4022
6/9 1914 г.

(На тій самій височині під попередньою печаткою є інша печатка):

Начальникъ польско . . . отдѣла Вх. № 5975

(Згодом на якомусь старому, пописаному різними олівцями, формулярі телеграми, між іншим: «Брест Лит. 350 Генералу Забѣлину . . .» стоїть печатка):

Канцелярія Главнаго Начальника Снабженій
Армій Юго-Западнаго Фронта.
6 Сентября 1914 г. Вх. № 2735.

(Відтак поперек формуляра написано рукою):

Пивскому. Какъ это могло произойти что моя телеграма 350 не дошла до Командующаго восьмою армією?

Пр. приказать произвести разследованіе и доложить в кратчайшій срокъ.

Копія моеї телеграмы (шифровн. не подлежитъ . . . оглашенію телеграмма) прилагается.

Ген. Забѣлинъ (вр) 6/IX

(Лист 17)

Вх. № 546/446

Главный Начальникъ Снабженій Армій Юго-Западнаго Фронта.
Канцелярія. 8 Октября 1914 г. № 629. Брестъ Литовскъ. Грапсъ.

Секретно.

Директору Департамента Полиціи.

Дежурный Генераль при Верховномъ Главнокомандующемъ сообщилъ мнѣ, что Министръ Внутреннихъ Дѣл гофмейстеръ Маклаковъ просить изъять изъ дѣлъ, хранящихся при митрополичьемъ управленіи во Львовѣ переписку, касающуюся причастности уніатскаго Митрополита графа Шептицькаго и Ватикана къ развитію уніатскаго движенія въ Россіи и передать таковую въ министерство.

Въ виду вышеизложеннаго, препровождаю при семъ, для доклада Его Высокопревосходительству Министру Внутреннихъ Дѣлъ, три протокола по дѣлу о выемкѣ указанной переписки изъ

дѣлъ митрополичьяго управленія и вещественныя доказательства, взятыя по обыску въ квартирѣ графа Шептицкаго и митрополичьяго управленія во Львовѣ.

2. Приложение: Три протокола и вещественныя доказательства

Генералъ отъ Инфантеріи
Забѣлинь

Вр. и. д. Начальника Канцеляріи
Генералъ-Маіоръ
Эсвещ... (?) /вр/

Вѣрно: нач. отд. Канд. сов. С. К... (підпис нечиткий)

(Лист 18)

(Печатка прямокутна): Завѣдывающій военно-судною частью при Главнокомандующемъ Юго-Западнаго Фронта. 30 Сентября 1914 г. № 66.

Секретно

Главному Начальнику Снабженій армій Ю.-З. Фронта

Рапортъ

Въ дополненіе къ № 139 (№ 53. 3 Сентября с. р.), по приказанію Главнокомандующаго, представляю при семъ три протокола по дѣлу митрополита Шептицкаго и вещественныя доказательства, взятыя по обыску въ квартирѣ названнаго митрополита и митрополищемъ управленіи, на распоряженіе.

Приложеніе: Три протокола и веществен. доказательства в особом такъ

Генералъ-Маіоръ... (підп. нечиткий)
Штабъ офыщерь для порученій
Полковникъ Баранъ (?)

(На цьому документі такі приписки): Вх. № 446

(Олівцем поперек, збоку): Канцеляр. Не препроводить ли въ Министерство Внутрен. Дѣл? или в Штаб. Верхов. Глав.? 2/Х.

(Прямокутна печатка:) Канцелярія Главнаго Начальника Снабженій Армій Юго-Западнаго Фронта.

Поступил
5 октября 1914 г.
Вх. № 546

(Лист 19)

(На видрукованім формулярі телеграми)

(З лівої сторони печатка):

Канцелярія Главнаго Начальника Снабженій Армій
Юго-Западнаго Фронта. Поступил. 7 октября 1914 г.

Вх. №. 561.

(Вдолині, поперек): Вх. № 456

(Формуляр телеграми вивповнено так):

ТЕЛЕГРАММА

Главному Начальнику Снабженій Армій
Юго-Западнаго Фронта.

изъ: Львова

№ 439

принято: 7/X 1914 г.

отъ: Льв. № 59/3

Счетъ словъ: 38

принялъ: (підпис нечиткий)

Подана: 7-го 3 ч. 30 м. попол. 4

(Під цим, на іншій папері, з лінійками, написано виразно так):

3583 Копія телеграммы Гловнокомандующему 5683 Священникъ
Боцянь состоялъ ректоромъ униатской духовной семинарии вель
ее въ украинскомъ направленіи близкое довѣренное лицо Шеп-
тицкаго 1165 Графъ Бобринскій

Расшифровивальъ капитанъ Егоровъ

(В долині ще якась прикрита замітка): канцеляр. . . мабуть з ли-
стів 20—21).

(Лист 22)

Телеграмма

(З лівої сторони вгорі печатка:)

Канцелярія Главнаго Начальника Снабженій
Армій Юго-Западнаго фронта.

Поступл. 5 окт. 1914 г. Вх. №. 4999

(З правої сторони вгорі): Вх. 447 Брест, Генералу Забѣлину

Изъ: Брест Штаба Главнок. Ю. З. Фронта 648. 62. 5. 3. 59. ДН
Принята: 5/IX

(Інші дані невиповнені, або нечиткі)

Генераль граф Бобринскій номером 1046 телеграфирует что уни-
атскій священник Боцянь духовник епископа Шептицкаго сопро-

вождавший его до Киева и вернувшийся за деньгами въ Львовъ просит позволить отвезти денги къ Шептицкому и оставаться при нем в качествѣ духовника — точка — Просить указаній — точка — Приказываю деньги переслать а ехать Боцяну рано — точка — Собрать сведеніе о Боцянѣ одновременно объ этом телеграфирую графу Бобринскому. Ивановъ 5682.

(Поперек телеграми написано рукою Забілина:)

Канцеляр. Телеграмму гр. Бобринскому что прошу его доставить мнѣ свѣдѣнія о священ. Боцянѣ, которому Главноком. вѣхать къ Шептицкому нельзя.

А. Забѣлинъ (вр)
5/Х

(Лист 23)

Вх. №. 1328

Военный ГЕНЕРАЛЪ-ГУБЕРНАТОРЪ ГАЛИЦИИ

Февраля 18 дня 1915 г.

№. 5319

г. Львовъ

Главному Начальнику Снабженій Армій
Юго-Западнаго фронта.

Репортъ

При семъ представляю Вашему Высокопревосходительству копію рапорта моего на имя Главнокомандующаго арміями юго-западнаго фронта отъ 18 февраля сего года за № 5318, съ приложеніями.

Военный Генералъ-Губернаторъ Галиціи,

Генералъ-Лейтенантъ Графъ Бобринскій (вр)

Начальникъ Канцеляріи Крыловъ

(вгорі печатка:) Канцелярія Главнаго Начальника Снабженій
Армій Юго-Западнаго фронта. 23 февраля 1915 г.

Вх. №. 1427.

(Вдолині олівцем:) Грапсъ — 23 февр. Къ свѣдѣнію

(Лист 24)

Военный Генераль-Губернаторъ Галиціи

Февраля 18 дня 1915 г. №. 5318.

Секретно

Главнокомандующему арміямы юго-западнаго фронта.

Рапортъ

Въ дополненіе къ телеграммѣ моей отъ 15-го февраля сего года за № 4889 доношу, что 11-го февраля сего года Начальникомъ Жандармскаго Управленія Галиціи Полковникомъ Мезенцевымъ былъ произведенъ обыскъ въ дворцѣ Митрополита Шептицкаго у собора св. Юра, приведшій къ обнаруженію замурованной подвальной комнаты, въ которой хранилось большое количество разнаго цѣннаго имущества, бумагъ и документовъ. Копію доклада по сему поводу Полковника Мезенцева и копію описи всего найденнаго къ сему прилагаю. По словамъ Полковника Мезенцева особенно цѣнными являются старинная богато украшенная митра и процентныя бумаги, приблизительно на миллионъ рублей.

13-го февраля мною получено отъ замѣстителя Митрополита Шептицкаго священника Бѣлецкаго заявленіе, копію котораго при семъ прилагаю, въ которомъ Бѣлецкій утверждаетъ, что все найденное имущество составляетъ принадлежность Уніатской Митрополичьей Консисто́ріи.

Все это имущество перевезено Полковникомъ Мезенцевымъ на храненіе въ городскую гавптвахту, за исключеніемъ нѣкоторыхъ предметовъ церковной утвари, оставленныхъ имъ священнику Бѣлецкому. Въ виду большаго количества найденныхъ бумагъ и документовъ для разбора ихъ потребуется много времени, особое помѣщеніе и люди спеціально знакомые съ церковными вопросами, каковыхъ во Львовѣ не находится, а составъ Жандармскаго Управленія недостаточно великъ и слишкомъ занятъ текущими дѣлами, чтобы заняться этимъ дѣломъ.

На основаніи вышеизложеннаго, ходатайствую передъ Вашимъ Высокопревосходительствомъ о командированіи Вами во Львовъ особыхъ лицъ, которымъ поручено было бы или разобрать все найденное имущество на мѣстѣ или видѣливъ необходимые документы, перевезти ихъ въ Петроградъ: Въ послѣднемъ случаѣ я предложилъ бы все столовое серебро, церковную утварь, находящуюся въ сундукахъ, возвратитъ на храненіе священнику Бѣлецкому.

Приложенія: копіи 1) доклада Полковника Мезенцева отъ 12-го февраля сего года за № 321, 2) описи имущества отъ 12 февраля

сего года и 3) письма викарія Бѣлецкаго отъ 12 февраля сего года № 224.

Подписалъ:

Военный Генералъ-Губернаторъ
Галиціи, Генералъ-Лейтенантъ графъ Бобринскій

скрѣпилъ:

Начальникъ Канцеляріи Крыловъ

Вѣрно:

Секретарь Канцеляріи (Артовскій[?]) (вр)

(Лист 25)

Копія

Начальникъ Жандармскаго Управленія
Военнаго Генералъ-Губернаторства Галиціи

12 февраля 1915 года

№ 321.

г. Львовъ, Галиція

2-ий отд. Управл.

Секретно

Военному Генералъ-Губернатору Галиціи.

Къ виду полученныхъ свѣдѣній, что въ подвалахъ Дворца Митрополита Шептицкаго замурованы имъ въ августъ мѣсяцъ прошлаго года различные цѣнные документы и переписка его особо конспиративнаго характера съ пропагандистской Коллегіей въ Римѣ, по распоряженію, по докладѣ Вашему Сіятельству, 11-го сего февраля въ означенныхъ подвалахъ былъ произведенъ тщательный обыскъ.

По даннымъ секретной агентуры, работу замурованія цѣнностей производилъ нѣякій австрійскій подданный, каменщикъ Левъ Гецъ. По розыску упомянутого Л. Геца, послѣдній на допросѣ объяснилъ, а затѣмъ и указалъ то мѣсто въ подвалѣ, гдѣ онъ по приказанію Митрополита Шептицкаго замуровалъ какое то помѣщеніе.

Въ результатъ обыска, по открытіи замурованнаго подвального помѣщенія, размѣромъ 5 метровъ на 1 1/2 метра, въ таковомъ обнаружено 28 различныхъ мѣстъ, подробно описанныхъ въ представляемой при семъ вѣдомости.

Всѣ означенные предметы, по указанію Вашего Сіятельства, за исключеніемъ 5 мѣстъ, имѣющихъ чисто религіозное значеніе (сундучекъ съ мощами, 2 церковныхъ блюда и два ковчега) сданы

опечатанными каждое мѣсто отдѣльно на храненіе того числа военному караулу на главную гавѣтвахту г. Львова.

Приложеніе: опись имущества, обнаруженнаго по обыску.

Полковникъ Мезенцевъ

Вѣрно:

Секретарь Канцеляріи Военнаго Генераль-Губернатора Галиціи Артовскій(?) (вр.)

(Лист 26)

ОПИСЬ ИМУЩЕСТВА

обнаруженнаго по обыску въ замурованномъ подвальноймъ помѣщеніи дома митрополита въ г. Львовѣ при церкви св. Юра

Составлена 12 февраля 1915 года

№№ по порядку	№№ по описи	Названіе имущества	Количество	Отмѣтка
1.	1.	Большихъ желѣзныхъ сундуковъ	5	Переп. грамоты, дѣла и различн. денеж. документы.
2.	2.	Малыхъ желѣзныхъ сундуковъ	4	
3.	3.	Корзина незапертая съ процентными бумагами	1	
4.	4.	Митры	2	Находится у Начальника Жандарм. Упр. Воен. Ген. Губернат. Галиціи
5.	5.	Серебряная большая старинная икона	1	
6.	6.	Кожаный сундучекъ съ подсвѣчниками	1	
7.	7.	Картонная коробка съ 21 ключами	1	
8.	8.	Кожаный чемоданъ съ документами	1	
9.	9.	Деревянныхъ сундуковъ со столовымъ и чайнымъ серебромъ	2	
10.	10.	Большой деревянный чемоданъ съ одѣяніемъ и документами	1	
11.	11.	Ковчегъ (кіотъ) серебряный	1	
12.	12.	Сундукъ со святыми мощами	1	
13.	13.	Серебряный подносъ большой новый	1	

№№ по порядку	№№ по описи	Названіе имущества	Коли- чество	Отмѣтка
14.	14.	Серебряный поднось ста- рый	1	
15.	15.	Серебряный поднось круг- лый	1	
16.	16.	Большой желѣзный сун- дукъ съ документамы, перепиской и серебромъ	1	
17.	17.	Серебряный небольшой ковчежець для мощей	1	
18.	18.	Маленькая деревянная шкатулка со старинны- ми монетами	1	
19.	19.	Желѣзный небольшой сундукъ съ драгоцѣн- ными крестами, икона- ми и документами	1	
Итого			28	

Примѣчаніе: 1) предметы, указанные подъ №№. 5, 11, 12, 14, и 17 какъ имѣющіе религиозное значеніе и относящіеся до обихода св. Богослуженія, оставлены въ домѣ митрополита и опечатаны въ помѣщеніи библіотеки.

2) Всѣ остальные предметы (за исключеніемъ ключей, указанныхъ въ п. 5-мъ) сданы на храненіе въ главную гавит-вахту гор. Львова.

3) Всѣ опечатанія произведены двумя печатями: печатью Жандармскаго Управленія и печатью Пристава 3 участка гор. Львова.

Начальникъ Жандармскаго Управленія Военнаго Генералъ-Губернатора Галиціи Полковникъ Мезенцевъ

Вѣрно:

Секретарь Канцеляріи Военнаго Генералъ-Губерна-
тора Галиціи

Артовскій (?) (вр)

(Лист 27)

Копія

Нрѣ. 224

«12» февраля 1915

г. Львовъ

Его Сіятельству и Високопревосходительству Военному Генералъ-Губернатору Галичины Господину Георгію Александровичу графу Бобринскому.

Ваше Сіятельство.

Во виду забранія съ собою вещей и драгоцѣнностей Митрополіи, Собора Крылошанъ, Катедральнаго Собора и цѣнныхъ кредитныхъ бумагъ, котрыя составляютъ собственность приходовъ АЕпархіи Львовской, какъ имѣніе богослужебныхъ фундацій, черезъ Високопочтенное Управление Жандармское, по заявленіи тогоже, на приказъ Вашего Сіятельства, чувствуюсь одолженъ и въ совѣсти строжайше обязанъ предложить покорнѣйше Вашему Сіятельству докладъ о семъ дѣлѣ и усиленѣйшее прошеніе:

Что касается драгоцѣнностей, какъ кресты епископскы, кольца Архиерейскы, серебро столовое и чайное, подсвѣчники, драгоцѣнные стихары, мантии, сакосы и иная церковная утварь, то состоятъ тіеже собственностію Митрополіи Львовской, до которой всѣ Митрополиты причинялися, ибо въ этой коллекціи обрѣтаются драгоцѣнности жертвъ или завѣщаніями отказаны Митрополитовъ: Левицкого, Яхимовича, Литвиновича, Іосифа и Сильвестра Сембратовичей а теперѣшный Митрополитъ Андрей Шептицкій, пребываячи нѣскольkokратно тяжкую смертоносную болѣзнь, объявилъ, что всѣ вещи попредниковъ и отъ него походящія суть собственностію Митрополіи, что могутъ засвидѣтельствовать объ етомъ монахъ братъ Іосифъ Гроцкій, секретарь о. Павло Демчукъ и протоіереи здѣшнаго Архикатедральнаго Собора.

Что же касается цѣнныхъ кредитныхъ бумагъ, то тіеже становлять собственность гр. к. церквей АЕпархіи Львовской, какъ имѣніе фундаціонное для служенія Литургій по всѣ времена и которыя носятъ на себѣ т. зв. клявзулю винкуляціи, которая есть законнымъ утвержденіемъ опредѣленія тихже на богослужебныя цѣлы.

Что же касается помѣщенія ихъ черезъ Митрополита Андрея Шептицкаго въ замурованномъ гробѣ, то является тоже обстоятельство какъ средство обезпеченія тыхъ драгоцѣнностей передъ военною грозою и возможными приключеніями военными. Соборъ Крылошанъ и гр. к. Духовенство вважають вообще этѣ вещи какъ собственность Митрополіи, а касательно бумагъ цѣн-

ныхъ кредитныхъ прихожане и Духовенство Архидієцезіи признають ихъ какъ собственность гр. к. церковь и приходовъ такъ, что я исполняю только обязанность моего чина и настойчивое требованіе совѣсти моей и прошу Ваше Сіятельство умильно и усиленнѣйше о благосклоннѣйшее распорядженіе, чтобы выше приведенныя драгоцѣнности, становячія собственность Митрополіи и цѣнныя бумаги АЕпархіи Львовской были возвращены на руки Управленія АЕпархіи и Собора Крылошанъ.

Примите Ваше Сіятельство увѣреніе въ совершенномъ почтеніи и уваженіи. А. Бѣлецкій Выкаръ генер. и Офиціалъ.

Вѣрно:

Секретарь Канцеляріи Военнаго Генераль-Губернатора Галиціи

Артовскій (?) (вр)

(Лист 28)

(В лѣвому кутку вгорі печатка прямокутна:)

Завѣдывающій военно-судною частью
при Главнокомандующемъ Юго-Западнаго фронта
24 Марта 1915 г. Н. 3033

(інша печатка посередині:)

Канцелярія Главнаго Начальника Снабженій Армії
Юго-Западнаго Фронта. Поступл. 26 Марта 1915 г.
Вх. № 18931

Начальнику Канцеляріи Главнаго Начальника
снабжения армії Юго-Западнаго фронта.

Митрополитъ Графъ Шептицкій обратился въ Министерство Внутреннихъ Дѣлъ съ прошеніемъ о производствѣ разслѣдованія по его дѣлу; для сообщенія въ Министерство о томъ, за что былъ высланъ Графъ Шептицкій внутрь Имперіи и по чему не встрѣчается надобности въ новомъ разслѣдованіи его дѣла, Главнокомандующій приказалъ осмотрѣть протокол по дѣлу Митрополита Шептицкаго и вещественныя доказательства, взятые по обыску въ квартирѣ названнаго Митрополита. Протоколы и вещественныя доказательства по дѣлу Графа Шептицкаго представлены мною при рапортѣ отъ 30 Сентября 1914 года за № 66* Главному Начальнику снабженій армії Юго-Западнаго фронта, почему прошу Васъ доложить Его Високопревосходительству вышеизложенное на распорядженіе о высылкѣ мнѣ протоколовъ и вещественныхъ доказательствъ или увѣдомленія о том, куда

упомянутые протоколы и вещественныя доказательства отправлены.

Генералъ-Маіоръ (підпис нечиткий) (вр)

Штабъ офицеръ для порученій,
Полковникъ Баранъ (?) (вр)

(Лист 29)

Итого въ семъ дѣлѣ перенумеровано двадцать девять (29) листовъ.

Начальникъ Отдѣленія
Александр Трилловичъ (?) (вр)

23 апрѣля 1918 года

A. G. Welykyj, OSBM.

K Y J I V (KIOVIA) — 1595 : 1785.

Testimonia iurata testium consistorialium.

Longa per saecula urbs Kiovia erat caput totius Europae Orientalis tum spirituale tum politicum. Pro populo ucraino eiusque terra momentum hoc Kiovia usque ad hodierna retinuit tempora. Sed, proh dolor, momentum hoc Kiovia habuit etiam pro inimicis populi ucraini, qui eam sibi subiectam habere contendebant, et quidem cum successu per plura saecula.

Et quidem post excidium illud an. 1240, tempore incursionis tartaricae, a saec. XIV Kiovia, propriis orbata principibus, „iure belli“ ad Regnum pertinebat Polono-Lithuanicum, usque ad annum 1667, quo anno in Pactis s. d. Andrusovianis assignata fuit Magno Ducatui Moscoviae, usque ad annum 1918. Hoc longo temporum decursu brevibus tantummodo intervallis Kiovia iugum populorum vicinorum excutere potuit (1648—1654, 1918—1920). Nostra vero tristi aetate urbs haec durius adhuc iugum spirituale simul et temporale, gemens, portare constringitur. Qua adversa saeculari sorte obtinuit, ut gloria urbis Kioviae oblivioni data est. Quam olim tota fere Europa admirata est urbem, hodie eam ad summum ut Praecursorem Imperii Moscovitici considerat, historiographia moscovitica saec. XIX nixa. Hoc tamen non semper obtinebat, praesertim ante saec. XIX. Quomodo Kiovia tunc temporis considerabatur, patet ex. gr. ex testimoniis virorum, qui saec. XVII—XVIII vixerunt, quae testimonia casu nacta lectori praesentamus considerata. Conscii nobis sumus, plurima alia testimonia, pretiosiora etiam nancisci potuerunt, sed ea iam aliunde notiora sunt. Quae nunc publici facimus iuris nondum edita fuerunt.

Momentum horum testimoniorum in eo est, quod testes sub iuramento deponebant, quidquid de Kiovia sciebant tum ex propria experientia, tum ex auditu. Sunt viri graves, qui rem de qua deponebant scire etiam potuerunt. Quidquid ergo dixerunt ex opinione publica, ut ita dicamus, tunc tempore vigente hauserunt eamque etiam dictis suis expresse protulerunt.

Testimonia nostra per modum excerptorum ex s. d. Processibus consistorialibus, qui conservantur in Archivo Secreto Vaticano, de-

prompti sumus. Processus hi conficiebantur Varsaviae a Nuntio Apostolico, occasione novae provisionis Ecclesiae Kioviensis tum Metropolitanae Ritus Rutheni, tum etiam simplicis eparchiae Ritus Latini. Hi Processus secundum interrogatoria procedebant, inter qua imprimis interrogabatur testis, quid et unde scit de urbe Kiovia, de eius Ecclesia cathedrali etc., qualis est status praesens ecclesiae et Eparchiae, quatenus reliquiae conservantur Sanctorum et similia. Praeterea dabantur etiam alia interrogatoria de aliis rebus, spectantibus tum eparchiam tum etiam personam ad eam regendam destinatam. Haec testimonia, per extensum, videbimus postea in nostra Collectione Documentorum Romanorum Ecclesiam Catholicam in terris Ucrainae et Bielarusjae, saltem quae spectant provisionem Metropoliæ Kioviensis.

Nunc excerptum tantummodo sat ieiunum Lectori prae manibus ponimus, ut speramus, gratum.

Depositiones testimonium.

De ipsis testibus de casu ad casum tantummodo quaedam adiiungere possumus; nec necessarium quid addere videtur, nam de unoquoque in ipsa depositione dicitur: quis, ubi, cuius aetatis etc.

Nunc iam videnda est nobis ipsa horum testimoniorum series.

1598:

Proc. Consist., vol. 11, fol. 136—147: pro Christ. Casimirski, nom. Ep. Kiovien.

R. D. CRASNISKI Joannes, actu Praesbyter et Cantor Eccl.

Cathedr. Cracovien. annorum 48 . . . ad

1. Deposuit se audivisse, ex fama publica, in regno Poloniae vigentem Ecclesiam Sti Joannis Baptistae sitam esse in Ducatu Kiovien, quae olim fuit metropolis totius Russiae, in confinibus Tauricorum Scitarum, ad fluvium Boristenem, qui in mare Ponticum evolvitur. Subiecta est Provincia haec Regno Poloniae estque illius Palatinus inter praecipuos Regni Senatores; ad praesens combusta per negligentiam superiorum Episcoporum; non sunt ibi Canonici propter bona Eccl. Kiovien per incursiones Tartarorum frequenter desertata . . . Paucissimi catholici sunt isthic, quia ritus Ruthenorum praevalent . . . (fol. 139rv; die 26. VI).

R. D. DEMBSKI Paulus, Ep. Laodicen., Suffrag. et
Canon. Cracovien, an. 63.

1. Deposuit se audivisse a multis hominibus fidedignis civitatem nuncupatam Kiiow, quondam celeberrimam, per olim Vladislaum Regem Poloniae expugnatam, in Ducatu Russiae esse; quae iure belli ad Regnum Poloniae pertinet, cuius Palatinus ad praesens est Ill. mus D. Basilius Dux Ostrosiae. (die 26. VI; fol. 136v).

Magn. D. FONTANUS Valentinus, Phil. et Med. doctor,
Acad. Cracovien. generalis lector, an. 60, ad

1. Deposuit Eccl. Kioviensem ad Boristhenem fluvium positam, ultimam ex catholicis Ecclesiis versus orientem solem, inter Schismaticos Ruthenos et in vicinia Tartarorum atque Moschorum . . . (fol. 142r; die 26. VI).

Adm. R. D. KRASNISKIJ Stanislaus, S. Th. Doctor,
Archidiaconus Cracovien, an. 60. ad

1. Deposuit ex traditione, quam accepit a viris gravibus, ea res fuit perspecta esse Provinciam quamdam in Regno Poloniae quae appellatur Ducatus Kiovien. in eoque Ducatu, qui in circiter habet ad centum milliaria germanica, existere principalem civitatem quae vocatur Kiovia. In qua quidem civitate fuit a mille circiter annis religio Christiana sub obedientia orientalis Ecclesiae et etiam nunc habet Metropolitanum Ruthenum, quem tota fere Russia Moschovia recognoscit post Constantinopolitanum Episcopum primum suum Praelatum et Pastorem, sed cum fuit Russia expugnata et imperio seu ditioni Regni Poloniae iure belli subjecta, successive Rex Poloniae Vladislaus Jagello Eccl. Cathed. tit. S. Joannis Baptistae ibi erexit et dotavit... (die 26. VI; fol. 137v).

Audivit etiam testis his fere temporibus ab aliquot annis in hac dioecesi Kioviensi aliquot Parochiales in oppidis populares extructas esse, administrari ibi sacramenta more Romanae Ecclesiae. Nihilominus passim more Graecorum seu Orientalium in hoc tractu Kioviensi Sacramenta et sacra administrantur, qui quidem ritus Graeci post reditum istius Metropolitanus Kiovien. ad obedientiam R. Ecclesiae, quod nuper factum est temporibus SS.mi D. N. Clementis VIII fe. moderni non sunt amplius repraesensibiles... (die 26. VI; fol. 138).

R. D. ROZWADOWSKI Hieronymus, actu Praesbyter, Canon. et
Archipraesb. Eccl. Parochialis, an. 56... ad

1. Deposuit se audivisse ex fama publica in Regno Poloniae existenti esse civitatem Kiiow nuncupatam, quondam celeberrimam in Provincia Russiae, et Ducatu Kiovien, in qua est Eccl. Cathedralis... (die 26. VI; fol. 14Or).

R. SIARNICZKI Joannes, sacerdos et Officialis generalis
d. Eccl. Cathedr. Kiovien, an. 40... ad

1. Deposuit esse Eccl. Cathedralis tit. S. Joannis Baptistae in civitate Kiiow, Provinciae Russiae, ad Regnum Poloniae iure belli pertinentem, quae cum sit lignea ex nimia parte putredine collapsa est... Deposuit catholicos ad centum domos extare et nobiles multos circa civitatem Kiiow habitare, qui obedientiam S. R. E. agnoscunt. (die 26. VI; f. 141r).

1619:

Proc. Consist., vol. 16, fol. 225—248; pro Boguslao Radoszewski, n. ep. Kiovi.

Magnif. D. AKZEK Joannes, Judex Terrae Chiovien, an. 55... ad

1. Scio, quia sum iudex terrestres totius Palatinatus Chiovien sitam esse in Russia et habere ultra mille Domos, ex quibus potest intelligi magnitudo et subiacere in temporalibus Ser.mo Regi.

6. Antea pauci erant, modo augentur et quotquot sunt, sunt ferventes Catholici; quamplurimi sunt schismatici et Lutherani (2. III; f. 234v—35).

Adm. R. D. LUBIENSKI Stanislaus, Abbas Tenecen . . . , an. 46 . . . , ad
1. Scio tamen in finibus Russiae sitam esse, sed nunquam ibi fui.

2. Fere omnes sunt schismataci, et vix decima pars est Ruthenorum unitorum. (die 4. III; fol. 238rv).

Ill.mus et Rev.mus OTTO, Episcopus Vendensis . . . , an. 60, ad

1. Scio tamen in Podolia sitam esse et subjacere Ser.mo Regi in temporalibus.

6. Ex parte et mixtim cum schismaticis (sunt catholici). (die 1. III; fol. 331rv).

Ill.mus et Rev.mus RUDNICKI Simon, Ep.us Varmien, an. 67, ad

1. Scio tamen in temporalibus subjacere Ser.mo Regi et sitam esse in Provincia Chiovien.

2. Sunt sub Metropolita Rutheni uniti catholici, sed quamplurimi Rutheni schismatici. (die 1. III; fol. 229v—230r).

Ill.mus et Rev.mus D. RUTSKI Josephus Velamin,
Metrop. Chiovien et Halicien, totiusque Russiae, ad

1. Sita est in Russia, facit domos circiter mille, ex quibus potest intelligi magnitudo; in temporalibus subjacet Ser. mo Regi Poloniae.

2. Pauci sunt catholici, et vix decima pars est; reliqui sunt schismatici, et illae partes sunt subjectae incursionibus Tartarorum, Moschorum, Cosacchorum, et vix quinque millia Cosacchorum stant in civitae Chiovien. (die 2. III; f. 232 v).

Adm. R. WEZYK Joannes, Abbas Moghilnen., an. 44, ad

1. Scio quod est in Volinia, in Palatinatu Chiovien., et subjacere in temporalibus Ser. mo Regi.

6. Audivi esse ibi quam plurimos schismaticos.

(die 2. III; f. 236v—37).

1628:

Proc. Consist., 25, fol. 274—290; Pro Raphaele Korsak, Ep. Pinc. coad. K.

R. D. Miletius KOPYSTYNSKI, Monachus et Sacerdos
Ord. S. Basilii, Rit. Ruthenici, Offic. Gen. Epi Praemyslien,
ann. 34, ad

1. Civitas Kiovien est sita in Provincia Russiae, celebris inter alias civitates Russiae et est satis ampla et nescio quot domibus constet et est inhabitata a Schismaticis, qui non permittunt ibi manere Archiepiscopum nec aliquem famulum spiritualem, quia statim illos occidunt . . . (die 7. II, fol. . . .).

P. NIESWIEMSKI Martianus, Lithuanus, dioec. Luceorien,
Ord. Praedicat. Lector, an. 32, ad

1. Dixit nihil scire.

ORANSKI Pachomius, ex Volhynia,
Monachus Ord. S. Basilii, an 28.,

1. Civitas nuncupata Kiihoven est sita in Provincia Russiae et nescio cuius qualitatis seu magnitudinis sit nec quot domibus constet, nec habitatur a Christi fidelibus, sed a Schismaticis . . . (die 7. II. f. . .).

Adm. R. D. SKORUSKI Zacharias, ex d. Chelmen,
Soc. Jesu, an. 38, ad

1. Dixit nihil scire.

1635:

Proc. Consist., vol. 35, fol. 476—503; Pro Alex. Sokolowski, ep. Kiovien.

Rev. P. JELEC Ignatius, Soc. Jesu, an. 34, ad

1. Civitas Chiovien sita est in Provincia Russiae, in ea parte quae vocatur Ukraina, ad radices montis et flumen Boristhenen, lignea, nullo muro cincta, et satis amplitudinis habet, quam puto constare domibus circiter duo millia, suburbiis computatis, et est civitas satis populosa, puto possit computari ad viginti millia inhabitantium circiter, quorum magna pars ritus Graeci Schismatici est; catholicorum latini ritus vix domus centum habet; quoad dominium temporale subiecta est Regi Poloniae, excepta una parte, quae in temporalibus subest Capitulo Cathedrali Chioviensi, ex altera quae est Archimandritae Rutheni Schismatici, qui nuper etiam occupavit partem, quae pertinet ad Metropolitanum Chioviensem Unitum Ecclesiae Romanae, et haec scio quia sum oriundus ex Palatinatu Chiovien, in loco novem milliaribus Polonicis Chioviae distante, et quia saepissime ibi fui et in variis missionibus, ut solent Patres Soc. Jesu, eam dioecesium illustravi. (die 28. II; fol. 282v).

Rev. P. MIESZKOWSKI Petrus, Soc. Jesu, an 36, ad

1. Civitas Chiovia est sita in Prov. dicta Ukraina, quae est pars Russiae ad radices montis, ita ut portas habet in monte, et ab altera parte eam abluit flumen Boristhenes, non est muro cincta, domosque ligneos habet; ampla civitas, constans domibus circiter duabus mille et cum suburbiis, inhabitantium autem circiter triginta millibus. In temporalibus subest dominio Regio; isti inhabitantes sunt pro majori parte Graeci schismatici et reliqui catholici latini ritus, et haec scio ex experientia ipsa, quia a duodecim annis moror in dioecesi Chioviensi et multoties Chioviae fui . . . de caetero ea Dioecesis in reliquis partibus abundat ritu graeco scismatico, et qui sunt Uniti Romanae Ecclesiae ecclesias ibi non habent, nisi forsitan unus Popus, sive parochus; Metropolita vero unitus adhuc retinet fundos spectantes ad foundationem Eccl. S. Sophiae; ista omnia scio, quia fui quaeri per universum eum tractum Chioviensem, et fere per omnes illas ecclesias Parochiales et Regulares. (die 28. II; fol. 284 rv).

Ill.mus et Rev.mus RUTSKI Iosephus Velamin,
Metrop. Kiovien totiusque Russiae, an. 61, ad

1. Civitas Chiovien est in Prov. Russiae, quae aliquando fuit metropolis Russiae universae; sita in loco declivi, partim in plano, partim in colle ad fluvium Boristhenem; templa habet aliquot lapidea, domus vero ligneos; non est muro cincta; civitas satis ampla, constat circiter mille et quingentis domibus; inhabitantes numerari possunt circiter decem milla, et in temporalibus subiecta est Regiae potestati, et dominio; habitantes sunt pro majori parte ritus Graeci schismatici, quorum numerus modo non occurrit; sunt et armeni schismatici; haeretici vero non sunt, nisi forte aliqui, tamen publicum exercitium non habent; est ibi una pars, quae vocatur Biskopie, quoniam ea pars civitatis etiam in temporalibus ad episcopum pertinet; Patres etiam Dominicani habent temporalem quandam jurisdictionem in certa particula civitatis, quae non habet peculiare nomen, quod ego recorder; et haec scio, quia Choviae fui diversis vicibus, ibique mansi duobus et tribus septimanis. (die 27. II; fol. 481v—482r).

Ill.mus et Rev.mus D. TYSZKIEWICZ Georgius,
Episcopus Samogitien, an. 38, ad

1. Civitas Kioviae sita est in Palatinatu Kioviensi, in Provincia Russiae, ad radices montis ad fluvium Boristhenem; lignea, non muro cincta, satis ampla et populosa, conflatur aliquot millibus domorum, et existimo inhabitari a triginta millibus inhabitantium; pro majori parte inhabitantes sunt ritus graeci schismatici, tertia fere pars latini ritus, et in temporalibus subjacet Regi Poloniae, una parte excepta, quae subest in temporalibus Episcopo, seu Capitulo, et appellatur Episcopalis; et haec scio quia sum ex Dioecesi Kioviensi, et aliquoties Kioviae fui.

1640:

Proc. Consist., vol. 42, fol. 366—374; Pro Ant. Sielawa, Arch.po Kiovien.

R. P. BOROVIVS Philippus, Lithuanus,
Praesbyter Ordinis S. Basilii, an. 39, ad

1. Respondit: Pluries extitisse in Civitate Chiovien, quae est in Provincia Russiae et est sita in monte partim, et partim in planitie, et est ampla, et conflatur septem mille domibus incirca, et est referta octoginta mille animabus, sed per maiorem partem Schismaticis, et Ser.mo Regi Poloniae in temporalibus subjacet. (die 15. XII).

R. P. KOPIENIK Hiliarius, monachus Ordinis S. Basilii,
Lithuanus, Praesbyter, an. 36, ad

1. R. t: Scire quod civitas Chiovien est sita in Provincia Russiae, partim in montibus et partim in planitie, et conflatur bis mille domibus, et est referta magno numero christianorum inter quos praecipua pars est schismaticorum, et manet sub temporali dominio Ser.mi Regis Poloniae, et praemissa scit ex auditu publico, et quia de praemissis fuit et est publica vox et fama. (die 15. XII).

1645:

Proc. Consist., vol. 49, fol. 314—325: Pro Stan. Zarembo, electo Kyovien.

Fr. CHRISTINUS, Ordinis minoris observantiae S. Francisci,
an. 45, ad

1. Civ. Kyoviensis sita est in Prov. Russiae in Palatinatu Kioviensi, sita est in planitiis prope montem, et prope flumen Boristhenem. Dicta quoque civitas est aedificata tota fere lignorum et est magnitudinis unius milliarii Polonici in circuitu; conflatur ex mille et plus domibus, et inhabitatur sexaginta domus Christifidelium circiter, et reliqui sunt infideles, et est sub dominio Regni Poloniae in temporalibus, et haec scio quia per novem annos in dicta civitate commoratus fui querendo elcemosynam. (13. X; fol. 321 rv).

Perill. D. KWIATKOWSKI Adrianus, Palatinus Seradiensis,
an. 60, ad

1. Civ. Chioviensis sita est in Prov. Russiae, et Palatinatu Chioviensi, cuius dicta civitas est caput; quae sita est in planitiis prope flumen Boristhenem, et est in ciucuitu circiter unius milliarii polonici; constituit ultra mille domos, ubi sunt pauci catholici, caeteri sunt schismatici; et est sub dominio Regni Poloniae, et hoc scio quia in dicta civitate saepissime moror, et fui apud ultimum Episcopum. (die 13. X; fol. 320rv).

Ill.ris D. LUSZENSKI Alexander, de Palatinatu Cernichovien.,
an. 59, ad

1. La città di Chiovia è posta nella Provincia di Russia a capo del Palatinato Chioviense et è posta in piano vicino ad fiume Boristene, è fertile et abbondante, è di circuito una lega polacca incirca. Vi sono da mille e cinquecento case incirca, habitata da pochi catholici, e li rimanenti sono quasi tutti scismatici, di abitanti essendovi pochi gl'uniti alla Chiesa Cattolica, e soggiace al Dominio del Regno di Polonia; e questo lo so per habitare vicino a questa città. (die 13. X; fol. 319v—320).

Rev. D. SYDOWSKI Jacobus, (Sidonoski), an. 30, ad

1. La città di Chiovia sta nella Provincia del Palatinato di Chioviense, la quale è in sito piano sotto al monte vicino ad un fiume chiamato Boristene, la quale è di bonissima area, e fruttifera, ed è di circuito grande di due miglia Italiane incirca, e farà da mille e quattrocento fuochi incirca, e viene habitata da pochi christiani e la maggior parte sono greci scismatici e soggiace al Regno di Polonia. (die 12. X; fol. 318rv).

1665:

Proc. Datariae Apost., vol. 43, fol. 85r.: Pro Gab. Kolenda, Metrop. Kiov.

R. P. D. SUSZA Jacobus, Ep. Chelmensis, an. 57, ad

Civitas Chioviensis sita est in Palatinatu Chioviensi nuncupato, seu in Ukraina, prius Ducum Russiae Sedes, amplissima, circuitus septem leucarum, sed propter diuturna bella inter Polonos et Roxolanos fuit valde contempta, et a 20 circiter annis ad tres leucas reducta; modo Moschus eam detinet; abactis catholicis eam inhabitant

omnes schismatici, et haec scio, quia a 20 circiter annis in eadem fui. (die 17. IV; fol. 85r).

Ex memoriali formato in dicto processu:

Kiovia est civitas in Russia olim amplissima sedesque Ducum Russsorum, multo nunc minor longeque contracta et quippe vix habeat in circuitu tres leucas, et quam Moschus a XX fere annis occupavit, et nunc abactis Catholicis detinet occupatam. (fol. 346).

1679:

Proc. Consist., vol. 78, fol. 306: Pro Stan. Witwicki, elect. Kiovien.;

G.n.sus D. CZERNSKI Alexander Casimirus, an. 39, ad

1. Sita est civitas Kiovien in Palatinatu Kioviensi et Provincia quam Ukrainam, hoc est limitaneam vocantur. Sed est ipsa civitas ad montem, in quo sita est arx, et est satis ampla; plurimae sunt domus quas quidem non numeravi, et magna est habitantium frequentia ad plura millia, qui quidem fere omnes sunt Rutheni, aliqui etiam, sed occulte, sunt catholici, et dominium temporale debet spectare, et quidem spectat ad nostram Rempubicam, sed per occupationem et per pacta Induciarum tenetur a Moschis, et haec scio, quia in ipsa civitate Kioviensi fui a sex annis citra, sum captus a Dorosenko, Duce Cosacorum, et deinde redux in Patriam illuc transiverim, deinde iterum fui ad quaedam particularia mea negotia peragenda, et sum etiam frater consobrinus Ill.mi D.ni Uieyski, qui fuit ultimus Kiovien. Episcopus et . . . (die 7. II; fol. 306v).

Generosus D. CHRZANOWSKI Joannes, an. 86, ad

1. Civitas Kiiovien sita est in Provincia Ukraina, et posita in monte, et est bonae qualitatis, et satis ampla, et erunt in eadem ultra mille domus et circiter tria millia familiarum. Modo catholici non sunt, postquam est occupata per Moschos, sed olim erant ibi catholici in numero circiter quingentorum, qui solebant habitare penes quandam plateam; et occupatio praedicta, facta per Moschos, secuta est a triginta tribus, vel triginta quattuor circiter annis; et haec scio quia possedi bona prope ipsam civitatem Kiovien. in distantia quinque milliarum et frequenter solebam accedere ad civitatem pro devotione mea tempore solemnitatum. Modo autem redux sum ex turcica captivitate, in qua per 12 annos sum detentus. (die 7. II; fol. 304v).

1683:

Proc. Consist., vol 82, fol 228—238: Pro Andrea Zaluski, Ord. Cisterc.,

Ill. R. D. BEDLINSKI Stanislaus, Archidiac. Luceorien., an. 60, ad

1. Civ. Kiovien sita est in Palatinatu ab eo denominato, ampla est, gemit modo sub iugo Moschorum, et Cosacorum; utrum ibi sint modo catholici ignoro; meo tempore, nempe ante viginti et aliquot annos, multi catholici erant, sed longe superabantur a schismaticis; causa scientiae est, quia eram ibi canonicus, antequam a Regno nostro avelleretur illa Provincia.

4. Ut dixi, Ecclesia est in posse Moschorum, unde desiit omnimode cultus catholicus, cessarunt dignitates et omnia officia ecclesiastica, nulla enim est facta translatio ad aliam Ecclesiam, ex quo omissi sunt omnes redditus . . .

10. Qualis status sit praesens ecclesiarum, et monasteriorum circa materiale ignoro; formale, certum est, totum esse perditum; quae scio, quia publica. (die 8. III; fol. 235 rv).

Perill.ris et Adm. Rev. D. KORDWANOWSKI Joannes Franciscus, Canonicus Cathedr. Cracovien, Praepositus Zolkiewien, an. 38, ad

1. Civ. Kiiovien sita est ad Boristenem, civ. ingens; vix putem aliquos superesse catholicos pro nunc, cum Provinciis adiacentibus tenetur sub manu Moschorum; pro causa scientiae dixit esse notorium.

2. Vix est amplius vestigium catholicismi, nec catholicismus potest ibi exerceri, quod est notorium. (die 1. III; f. 231).

1696:

Proc. Consist., vol. 91, fol. 85—94: Pro Stanislaŋo Swiencicki, el. Kiiovien.,

Adm. R. P. URBANOVIUS Vincentius, O. P., an. 54, ad

1. Civ. Kiiovien est sita ad limites Volhyniae, sub Moscho; continet quinquies millies domuum; habitatur a Graecis schismaticis; si qui sunt catholici — clandestine vivunt; et haec scio, quia bis transivi per illam civitatem et mansi in Moschovia per novem menses. (die 23. VII; fol. 92 r).

1714:

Proc. Consist., vol. 104, fol. 104—128: Pro Valentino Arcemberski.

Rev.dus BYSZEWSKI Georgius, magister Capellae
Ecc. Metrop. Leopoliensis, an. 40, ad

1. Civ. Kiiovien est in Provincia Russiae, est lignea, Ecclesias multas habens muratas Ruthenicas, est quasi triplex civitas, circiter mille domos continens. Christifideles Ritus latini Ecclesiae Romanae non sunt, sed solum Rutheni, Moschi, schismatici. Subjacet Czaro Moschovitico. Causam scientiae dedit: fui ibi anno 1689 et consideravi

7. (De reliquiis in Eccl. S. Barbarae et in Cryptis) . . . perhibentur esse deposita, quando fuerunt Rutheni in Unione Ecclesiae Romanae. (die 28. XI; foll. 118 rv).

Adm. R. P. ZALESKI Thomas, Praesb. Soc. Jesu, an. 50, ad

1. Sita est civ. Kiiovien in Provincia Russiae, in Palatinatu et districtu Kioviensi; est partim lignea, partim murata; continet in se domos circiter duo millia; inhabitatur a schismaticis. Catholici vero sunt vel occulti, vel transeuntes. Subjacet Dominio Czari Moschovitici. Causam scientiae dedit: fui in civitate hac plus quam decies et vidi.

7. Nulla sunt corpora et Reliquiae Sanctorum, cum non sit Ecclesia, sed in Ecclesia Ruthena S. Michaëlis ostenditur corpus Sanctae

Barbarae Virginis, inclusum tumbae argenteae, quod ego vidi. Etiam in illa civitate, in cryptis monasterii Basilianorum Schismaticorum jacent corpora plusquam sexaginta integra, ab annis quingentis, vel sexcentis, quae pro sanctis habentur, quia ista corpora tempore Unitae Ecclesiae ibi deposita asseruntur. Vidi ego ista corpora. (die 26. XI; fol. 117 r).

1718:

Proc. Consist., vol. 107, fol. 142—161: Pro Joan. de Tarlo, elec. Kiovien.

Rev. BYSZEWSKI Georgius, Praesbyter beneficiatus

in Eccl. Cathedr. Leopoliensis, an. 42, ad

1. Civ. Kiovien est sita in Prov. Russiae, super flumen Boristhenem, divisa in tres partes, quarum prima vocatur Podole, quia est in plano sita, secunda Gorod, supra montem, alias fortalicium, tertia in eadem altitudine parum remota, dicta Pieczarskie. Civitas est lignea, ecclesias ruthenas habens ex muro extructas; extenditur usque ad medium milliare polonicum, sed non est tantae latitudinis; numerum domorum sicut et christianorum inhabitantium, qui sunt schismatici ignorare; sausamsc. dedit: quia ibi fui anno 1692, et per sex septimanas ibi commemoratus sum adhuc in schismate.

7. (Idem omnino habet de corporibus Sanctorum). (die 4. VI; f. 159).

Rev. KUCINSKI Boguslaus, Canonicus Leopoliensis, an. 54, ad

1. Sita est civ. in Prov. Russiae ad Moschoviam pertinente; situs est diversus et planus, et montosus ad fluvium Boristhenem, quasi ex tribus civitatibus distinctis componitur, propter situs diversos; est fere tota civitas lignea, quantitas domorum non potest constitui, christiani ipsam habitant schismatici. Dominio in temporalibus paret Czaro Moschovitico. Causam scientiae dedit: quia fui ibi per tres circiter septimanas tempore captivitatis Ill.mi et Rev.mi olim Constantinii Zielinski, Archiepiscopi Leopoliensis, quando ibi fuit detentus, et vidi.

7. Sunt corpora Sanctorum partim in monasterio Pieczarensi Rutheno schismatico, in Cryptis, ad quas videndas conductus fere mediam diem aestivam insumpsi, partim in aliis schismaticorum ecclesiis, ubi referuntur integra esse corpora Sanctorum et Sanctarum, quae ego ipse vidi.

10. Jam dixi, quod sit plena ecclesiis schismaticis, quorum numerus fere ad centum quinguaginta ascendit... (die 4. VI; fol. 158r—159r).

1728:

Proc. Consist., vol. 115, fol. 369—382: Pro At. Szeptycki, Metrop. Kiovien.

Adm. R. P. BARTOLT Carolus, Soc. Jesu, S. Th. D.,

Praef. Superiorum Scholarum Collegii Varsaviensis,

et Sacrorum Canonum Professor, an. 48, ad

1. Scio civitatem Chioviensem modo esse sub Dominio Czari Moschoviae, et schismaticam, cuius vero qualitatis, et magnitudinis

sit, describere eam non possum, quia nunquam eam vidi. Adsunt in ea civitate nonnulli Christifideles, qui occulte fidem catholicam profitentur, quae quidem percepi a nostris Patribus Missionariis, qui evangelizando excurrerunt ad dictam civitatem. (die 2. X; fol. . . .)

Rev. dus P. ERASMUS a SS.ma Trinitate, Sac. Ordinis
Discalceatorum SS. Trinitatis de Redemptione Captivorum,
an. 29, ad

1. Ecclesia Cathedralis Chiovien, quae est sita in civitate Chioviensi, Provinciae Ucrainae, possidetur a Moschis, et est tota schismatica. Nunquam fui in hac civitate, sed notorium est, ex auditu accepi, quod praedicta ecclesia sit optime instructa, et in ea reperiantur nonnulla corpora Sanctorum. In dicta civitate sunt plura monasteria, quae occupantur a Schismaticis. (die 30. IX; fol. . . .).

Adm. Rev.dus P. LACEWICZ Theophilus, Ord. D. Basilii Magni,
Ritus Graeci Uniti, Superior Residentiae Varsaviensis, an. 54, ad

1. Scio de auditu civ. Chioviensem sitam esse in Provincia Russiae, et civit. Haliciensem prope Camenecum, et suprascriptam civ. Chioviensem esse occupatam a Moschis. Civitatem vero Haliciensem pertinere Ser.mo Regi Poloniae. Ampla est ut audivi dicta civitas Chioviensis et inhabitatur a Schismaticis. De Haliciensi vero nihil possum asserere, et tantum subpono, quod inhabitetur a Christifidelibus, quorum numerum nescio. (die 5. X; fol. . . .).

Adm. R. P. PUZYNA Stephanus, Soc. Jesu, in Coll. Varsaviensi
Sacrae Theologiae et Sacr. Canonum Professor, an. 61, ad

1. Scio Chioviensem civitatem esse sitam in Ukraina, quae est pars provinciae Russiae; in praesentiarum possidetur a Moschis; et tota ista civitas schismatica est, et licet in ea reperiantur nonnulli catholici, in occulto tamen vivunt. Ex auditu scio civitatem istam esse vastissimam, sed quot conflatur domibus, hoc asserere non valeo. (die 2. X; f. . . .)

Adm. R. P. SZYRNIA Antonius, Soc. Jesu, Praepositus Domus
Professae, et Rector Collegii Varsaviensis, an. 67, ad

1. Cum Chiovia sit in Ukraina subjecta Czaro Moschoviae, nihil possum circa eam, nec non circa Metropolitanam Ecclesiam in ea civitate existentem deponere, cum nemo e nostris possit esse oculus testis, eo quod dicta civitas sit schismatica. (die 2. X; fol. . . .).

1748:

Proc. Consist., vol. 136, fol. 318—327: Pro Flor. Hrebnicki, Metrop. Kiov.

Adm. R. MASSALSKI Ignatius, Ecclessiarum Cathedr. Vilnen
et Collegiatae Varsavien Canonicus, an. 29, ad

1. Civ. Kiioviensis sita est in Palatinatu Kiioviensi, sub dominio Moschorum. Civitas vero Halicien sita est in Palatinatu Russiae, sub Dominio Ser.mi Regis Poloniae, in quibus civitatibus non fui, adeoque nihil de illis dicere possum. (die 24. V; fol. . . .).

Adm. R. P. RYLLO Maximilianus. S. Th. D., Proc. Gen. Ordinis
S. Basilii M., an. 28, ad

1. Civ. Kiihoven sita est in Palatinatu Kiioviensi, sub dominio Imperatoris Moschoviae, in qua tamen non fui, adeoque nihil de illa dicere possum; Haliciensis vero est in Palatinatu Russiae, sub Dominio Ser.mi Regis Poloniae, in qua pariter non fui, propterea neque de ista testari possum. (die 21. V; fol. . . .).

Adm. R. P. STEBNOWSKI Caesarius, S. Th. D., Prov. Lithuanae
Consultor, monasterii Zyroviciensis Superior, Ord. S. Basilii M.,
an. . 40, ad

1. De civitate Kiioviensi dico, quod sita sit in Russia, sub dominio Moschovitico, in qua tamen non fui, adeoque nihil de ea dicere possum . . . (die 20. V; fol. . . .).

1752:

Proc. Consist., vol. 146, fol. 210—221: Pro Felic. Wolodkowicz, Coad. Kiof.

Adm. R. P. CZACZKOWSKI Justinus, Ord. S. Basilii M.,
Superior Minscen., an. 45, ad

1. Civitas Chiovien sita est in Ukraina in Palatinatu Chioviensi, in qua tamen non fui; audivi esse magnam civitatem; inhabitatur a Schismaticis, et est sub Dominio Imperii Moschovitici. (die 22. IX; fol. . . .).

Perill. Adm. R. POMORZKANT Joannes. Vicarius in spiritualibus
et Officialis Gen. Chelmensis, Ritus Graeci Unit., an. 55, ad

1. Civitas Chioviensis sita est in Prov. Ukrainae Polonae, satis ampla, partim ex muro, partim ex ligno, quot domibus conflatur nescio; possidetur et inhabitatur a schismaticis, et est sub dominio Moschovitico . . . Civitas vero Haliciensis est in Provincia Russiae Polonae. Parva satis est civitas. quae vix centum domibus partim ex ligno, partim ex muro constat; inhabitatur a Judaeis; Catholici autem in suburbiis satis pauci habitant; subjacet in temporalibus Dominio Ser.mi Regis Poloniae. In eadem civitate adest Ecclesia Cathedralis ex muro, sub cuius invocatione nescio. licet in eadem civitate olim fuerim; satis ampla Ecclesia, antiquissimae structurae, indiget reparatione. (die 19. IX; fol. . . .).

Adm. R. P. RYLLO Maximilianus, S. Th. D., Ordinis S. Basilii M.,
Monasterii Chelmensis Superior, an. 33, ad

1. Civ. Chiovien sita est in Prov. Ukrainae ad Moschoviam pertinente, in qua tamen non fui; audivi tamen quod ibi reperiantur aliqui catholici, quae civitas subest dominio Imperatoris Moschoviae. (die 27. IX; fol. . . .).

1759:

Proc. Consist., vol. 148, fol. 71—88: Pro Petro Zakrzewski, el. Kiovien.

Rev. P. FRANCISCUS A NATIVITATE B. V. M., Carmel. discalc.
Procurator Provinciae Polonae, an. 46, ad

1. Civ. Kiovien sita est in Prov. Russiae rubrae nuncupatae, quae dicitur Ucraina; est ampla, domos complectitur plus quam quattuor millia, et incolas plus quam viginti millia, inter quos paucissimi catholici inveniuntur, cum sint fere omnes schismatici. Suberat olim dominio in temporalibus Reipublicae Polonae. A centum autem et ultra annis transiit ad dominium Imperii Russiae; in eadem civitate fui, eamque vidi. (die 19. I; fol. 84r).

Rev. SCUTAGOWSKI Gregorius, Canonicus Kiihoven,
Praepos. Sanocen., an. 30, ad

1. Civ. Kiioviensis sita est in Prov., quam vocant Russiam Rubram; est urbs amplissima; continet quadraginta circiter Ecclesias Ruthenas schismaticas magnifice aedificatas ex muro. Domus partim ex ligno, partim vero ex muro ad quattuor millia, inter quas pauci admodum sunt catholici in eadem civitate, quae in temporalibus subjacet jam ab uno saeculo dominio Imperii Russiae; duo fortilitia, unum vetus Kiovia, alterum Pieczarskie nuncupata, habet; utrumque cum milite praesidiario; haec omnia scio perfectissime, quia in eadem civitate commoratus sum et meis oculis vidi. (die 19. I; fol. 81v).

1762:

Proc. Consist., vol. 150, fol. 192—204: Pro L. Szeptycki, Metrop. Kiovien.

Rel. P. GELLER Ambrosius, Vicerektor Vlodimirien,
Ord. S. Basilii M., an. 35, ad

1. Est civitas Kioviensis in Dominio Moschovitico, sed tamen in illa civitate non fui, ideoque de eius qualitatibus ignoro. (die 13. XI; fol. ...).

Rel. P. LOMANOWICZ Adrianus, Ord. S. Basilii M.,
Residentiae Varsaviensis, an. 53, ad

1. Audiavi esse civitatem Kiioviensem in Dominio Moschovitico; sed in dicta civitate non fui, ideoque de qualitatibus illius nescio. (die 13. XI; fol. ...).

1780:

Proc. Consist., vol. 181, fol. 262—279: Pro Jas. Smogorzewski, Metrop. K.

Perillustris Rev. D. JACHYMOWICZ Joannes, Prothonotarius
Apostolicus, Judex subrogatus Consistorii Minscen, an. 34, ad

1. Civ. Kiioviensis est sub imperio Moschovitico, et Ecclesia Cathedralis ibi existens a Schismaticis possidetur. Solus dumtaxat titulus remansit penes Metropolitanos, ut est publicum. In dicta civitate et Ecclesia non fui, adeoque de illis nihil dicere possum. (die 31. X; fol. ...).

Adm. R. P. ROSTOCKI Theodosius, Prov. Lithuanae
Ord. S. Basilii M. Provincialis, an. 53, ad

1. Civ. Kioviensis sita est in ditione et Imperio Moschovitico, in qua civitate, ut audiavi, est Ecclesia Cathedralis Metropolitana, quae

possidetur a Schismaticis; sed quia, ut dixi, non fui in dicta civitate, ideo nihil de his dicere possum . . . (die 30. X; fol. . .).

1781

Proc. Consist., vol. 181, fol. 246—262: Pro Ged. Horbacki, Metrop. Kiov.

Perillustris R. D. LEWINSKI Stephanus, Archidiac. Eccl.

Cathedr. Leopoliensis, Ritus Rutheni Uniti, an. 40, ad

1. Civ. Kiioviensis sita est in Provincia Russiae rubrae, et a multis annis subest dominio Moschovitico.

2. In dicta civitate est ecclesia Cathedralis, sed a multis occupata est a schismaticis . . . (die 8. X; fol. . .).

Adm. R. MELENIEWSKI Michael, Praesbyter, Procurator Gen.

Archi-Dioecesis Metropolitanæ Kiioviensis, et totius Russiae,
an. 31, ad

1. Civitas Kiioviensis sita est in Provincia Russiae rubrae, quae a multis annis subest Dominio Moschovitico.

2. Scio Ecclesiam Metropolitanam Kioviae esse occupatam a Schismaticis . . . (die 8. X; fol. . .).

1785

Proc. Consist., vol. 186, fol. 40—58, pro Th. Rostocki, eadem depositiones ac supra, datae a P. Zafatay, St. Lewinski, etc.

* * *

Haec de civitate Kioviensi ex depositionibus iuratorum testium; omisi omnia, quae non referuntur immediate ad ipsam civitatem, sed respiciunt alias urbes, et dioecesim Latinorum Kioviensem.

Relinquimus aliis studiosis lectoribus ex supra adductis textibus aliquas conclusiones deducere. Ex nostra parte sublineare possumus solummodo factum illud, quod Kiovia nunquam dicitur positam esse in ditionibus Poloniae vel Moscoviae; ad illam pertinebat solummodo „iure belli“, ad hanc „iure occupationis“ (Moschovia). Termini vero: Russia, Russia Rubra, Ukraina relate ad Kioviā sibi identici sunt, in oppositione ad Regnum Poloniae et Imperium Moschoviticum.

III. MISCELLANEA

Ілько Борщак

ПСАЛТИРЬ ГЕТЬМАНА ПИЛИПА ОРЛИКА

Ніщо так не зворушує читача Орликівських паперів, як ті нотатки, що їх гетьман виписував з Псалтиря в своєму Щоденнику. В житті Пилипа Орлика Псалтирь бо грав таку визначну роль, як сто років пізніше в Шевченка.

Орлик мав у своїй книгозбірні дуже розповсюджений за тих часів на Леванті примірник Псалтиря у виданні французького єзуїта Choisy, на двох паралельних мовах: латинській й французькому перекладі. Ця книга зробилася супутником гетьмана й приятелем в його мандруваннях, зробилася одним з тих добрих супутників, що ніколи не огірчують нас, як писав Ронсар про Псалтирь.

Як би й не знати нічого про багате на події, бурхливе й повне змін життя Пилипа Орлика, досить прочитати його нотатки з Псалтиря, щоби зрозуміти цілу особисту й громадську драму цього існування...

Нехай дозволено буде нам подати тут, в українському перекладі, деякі з тих нотаток, змінивши тільки їх порядок і скупивши їх за змістом.

Краще ніж хто інший Пилип Орлик знав про те, що таке людські вороги. Його особисте життя, його політична акція — все це було зруйновано через ворогів упертих і жорстоких. Ви чуєте ті слова з Псалтиря: «Звідки, Боже, береться ця безмірна кількість ворогів, що оточує мене й шукає моєї загибелі».

В хвили відчаю й недовіря до найближчих друзів, що ще вчора все обітували йому — а таких було багато — Орлик нотує: «Навколо мене тільки скрізь подвійні серця». «О, зрадники, що під маскою друзів, ховають найжорстокіші пляни».

Чи не до цих людей гетьман звертається словами псалмоспівця: «Ваш язик шукає щодня випадку шкодити комусь. Ваш язик — це гостра бритва, що ріже й раниць смертельно тоді, коли менше за все про це думають». «Вороги мої знову підносять голову». «Доколі бачитиму перемогу злочину супроти цноти?». «Пожалій мене, Господи, бо вороги тримають мене за горло й не дають мені жодної хвилини спокою». «Боже, мої вороги, могутні й несправедливі, з'єдналися проти мене, щоби відібрати в мене життя». Тому то Орлик нотує: «Краще віддати своє довір'я Господу Богові, ніж людині».

В повному розпалі переслідування від ворогів гетьман викликає: «Добре знаю про те, що не має більше на світі безпеки для мене, немає більше жодного міста, жодного села, де я міг би знайти притулок». «Самий світ, що припускає перемогу ворогів, не є нічого вартий». «Не існує в світі правди й справедливості — брехня панує скрізь і разом з нею панують подвійні серця без віри, бо думають про одне, а кажуть інше». «Мої злочинні вороги подвоїли свої вдари, вони перейшли всі межі в ненависті до мене». — «Його держава була знищена й пограбована, він зробився іграшкою своїх сусідів». Чи ця нотатка не може відноситися до України й до Пилипа Орлика, після 8-го липня, за новим календарем, 1709 р.? ...

Бачучи навколо себе ворогів гетьман іноді вдається в мізантропію й нотує відповідні уривки з Псалтиря: «Чому рушаються люди? Чого вони шукають? Чому вони утворюють великі, але безнадійні проекти?». «Людина, як рослина, тільки ранком вона в красі, а вечором гине». «Життя наше є крихке й не варте нічого».

Перечитуючи рефлексії про царя Давида, Пилип Орлик знаходить в них багато аналогічного з своїм життям.

«Мої найкращі роки промайнули в сльозах, сили мої знищені й найбільша частина мого життя була лише одне лихо».

Ця нотатка могла би бути «мотто» для біографії гетьмана Пилипа Орлика.

«Вороги мої радяться спільно, якими засобами відібрати моє життя». «Я зрошую моє ліжко сльозами». «Всі на завжди залишили мене».

Ці повні песимізму й відчаю останні нотатки зробив гетьман під час свого перебування в Солуні, коли, часом, він більше ні на що не сподівався. Він апелює тоді до Господа Бога: «Ти знаєш, Боже, що я кажу одну лише правду». Сьогодні, студіюючи орликівські папери, можна підтвердити цю нотатку: Орлик дійсно говорив правду.

Але природа Орлика не була в своїй істоті мізантропічна, і він спішить виписати іншу, більше бадьору нотатку з Псалтиря:

«Наближається страшний день, коли правда запанує в світі, невинність буде визнана й злочин буде покараний».

Всеж таки «вигнаний з мого краю, мандруючи в пустелях, пригнічений лихом, я ніде не почуваю себе в безпеці». Ці рядки царя Давида ніби спеціально написані для Пилипа Орлика: Бендери, Крим, Царгород, Відень, Стокгольм, Хотинь, Солунь... були також і для гетьмана «пустелі», де він «не почував себе в безпеці».

В листі до Хведора Миновича, від 6 вересня 1730 р., Орлик виписує 65 псалом, що його «жиди співали на вигнанні в Вавилоні».

«Я поринув у вир лиха, я впав у бурхливе море й його хвилі майже затопили мене. Мої вороги численніші, ніж волосся на моїй голові. Ті, що переслідують мене, зробилися могутніші, мене змушують платити те, що я не є винний».

«Я чужинець і мандрівник у цьому світі...» «Цілий Твій гнів, Боже, впав на мене, Ти обсилав мене лихами, я мандрую в пустелі, я мешкаю в глибоких льохах, в жахливих місцях. Мене скрізь розшукують і я не відважуюся виходити з місць, що є мій притулок». «Я оголосив війну цим паскудним душам, що нищать в таємниці славу близьких». «Дні мої біжуть, як дим. Мое тіло є вже вжито й все віщує близьку смерть». «Я уникаю, скільки можу, людського життя». «Вороги мої, що колись заздрили мені, нині тільки й прагнуть, щоби образити мене». «Проти мене видрукували тисячу неправд, мене зробили ненависним через перемови, що їх приписують мені».

Ці останні рядки мусіли бути близькі тому, що проти нього московський уряд ціле життя розповсюджував різні брехні на Україні: Пилип Орлик, мовляв, зробився лютеранином, то мусульманином, то шукає продати Україну...

«Він визволив свій нарід од сумного полону, що в ньому останній так довго стогнав». Орлик уживає кілька разів ці слова з Псалтиря, оповідаючи про задум Мазепи.

І досі ще рядки Орлика, що їх він нотував з Псалтиря, зложені в архівах. Чи прийде той час, коли нащадки «Козацької Нації» почують Велике Слово солунського скитальця?...

Одна надія в Орлика — це надія на Господа Бога. Ніде, може, так не виступає побожність Орлика, як у цих нотатках з Псалтиря: «Все що є на світі, наповняє мене захопленням перед Господом Богом». «Тільки від Тебе, мій Боже, можу чекати допомоги». «Зверни, Господи Боже, Свої очі на мене, позбавленого всього на світі». «Я благаю тільки одну річ у Господа Бога й завжди благатиму її: нехай Він визволить мене з вигнання». «Я оповім скрізь, що Ти, Боже, врятував мене від усіх моїх лих і

поставив мене вище за всіх моїх утискачів». «Знищи, Боже, цих усіх злодіїв».

«Після того, що ми стільки віків блукали в злиднях, чи не прийшов уже, Боже, час виконати Твоє велике рішення й врятувати нас». «У цілому мому лиху, Господи Боже, я сподіваюся лише на Твою допомогу й я залишаюся завжди відданий Тобі». «Ти, Боже, азиль у всіх нещастях і притулок усіх бідолашних». «Боже, Ти бачиш, який я бідний й нещасний. Не забудь про мене й спішись врятувати мене». «Я сиджу, оточений ворогами й лихами та тільки сподіваюся на Тебе...»

Та досить цих цитат: вони свідчать про те, повторюємо, яку визначну роль грав Псалтирь у духовому житті гетьмана Пилипа Орлика.

НЕОПУБЛІКОВАНІ ТОМИ «ЗАПИСОК ЧСВВ»

Передвоєнні «Записки ЧСВВ» (1924—1941), що їх ми назвемо першою серією, складають собою 6 томів різних праць. Хто сьогодні посідає повну їх збірку завважить брак випусків: том IV, випуск 3-4, том V, випуск 1-4, том VI, випуск 3-4. Від тому VII-го починається вже друга серія «Записок ЧСВВ», повоєнних, видаваних у Римі (від 1949 року). Багато запитує себе чи перша серія буде ще колись поповнена і скомплетована? Щоб відповісти на це питання, передруковуємо тут в оригіналі зміст обгортки останньої появи передвоєнних «Записок ЧСВВ» з 1941 р. Це мала історія неопублікованих досі випусків, подана дбайливою рукою бл. п. о. Романа Луканя ЧСВВ (гл. вище, причинок до його життя і праці з під пера о. М. Ваврика ЧСВВ). Нажаль, обіцянка о. Романа Луканя не могла здійснитись ізза воєнних подій та його передчасної смерті (1943). Дещо однак було вже появилось окремими відбитками в «Бібліотеці Записок ЧСВВ», а дещо появляється і в цьому нашому випуску. Все інше вжето неповне, вжето взагалі недоступне сьогодні поза межами батьківщини «Записок ЧСВВ». Можливо, що дещо знайдеться ще колись у якійсь припадковій відбитці, зготовленій у часі друку. Наразі однак першу серію треба уважати замкненою.

Нижче подаємо приблизний вигляд обгортки, так зв. V-го тому передвоєнних «Записок ЧСВВ». Текст розміщений на всіх чотирьох сторінках обгортки, та переписаний вцілості. Думаємо, що зробимо прислугу для предплатників «Записок», подаючи цю коротку історію та замикаючи так передвоєнне видання. Зміст цих невиданих випусків було свого часу внесено вже і в «Каталог Записок ЧСВВ» за 1924—1949 рр. (Рим, 1949).

ANALECTA
ORDINIS S. BASILII MAGNI

A. D. 1932

TOMUS V, Fasc. 1-4

ЗАПИСКИ
ЧИНА СВ. ВАСИЛІЯ ВЕЛИКОГО

ТОМ V, Вип. 1—4

ЗМІСТ

Роман Лукань, ЧСВВ., Василянські школи	1
Іван Филипчак і Р. Лукань, ЧСВВ., Ц. к. Окружна Головна школа в Лаврові 1788/89—1910/11	5
Р. Л., Доповнення	149
Р. Л., Спис директорів-василян у Лаврівській школі від 1788/89 до 1910/11	154
Р. Л., Статистика учнів у Лаврівській школі від 1788/89 до 1910/11 шк. років	154
Захар Павлюх †, Хто під ким яму копає, сам у неї впаде . .	158
Василь Стояловський †, Мої спогади про Лаврівську школу.	163
о. Иларіон Гмитрык †, Мои wspominy про монастир, церков, школу и науку в Лавровѣ	165
о. Іван Штернберг Стояловський †, Мої спомини про Лаврівську школу	172
Антін Качмарський †, Мій побут у Лаврівськiм монастирі .	173
д-р Іван Копач, Мій Лаврів	175
о. Антін Федоряк, Мої спомини зперед 40 літ	179
З ним ки (усіх 44+8 планів)	153, 159—219
Володимир Січинський, Архітектура Лаврова	193
В. Січинський, Й. Скр. і Р. Л., Література про Лаврів . .	223

ЛЬВІВ—ЖОВКВА 1932—1941

«ЗАПИСКИ ЧИНА СВ. ВАСИЛІЯ В»

(стор. II—III)

Науковий василіянський журнал, призначений студіям історіографії українсько-церковного та чернечого життя. Редагують і видають його оо. Василіяни, при ближчій участі визначних українських та чужих учених у всьому світі, від 1924-го року. Адреса редакції: Львів, Жовківська 36 (Lemberg, Żovkivskastr. 36), видавництва ж: Жовква (Verlag der PP. Basilianer in Żovkva).

ЗЧСВВ	т. I	† вип. 1	(Жовква 1924, 160)	. . .	RM	20.—
„	т. I	† вип. 2-3	(Жовква 1925, 161—416)	. . .	„	25.—
„	т. I	вип. 4	(Жовква 1927, 417-669+3)	. . .	„	18.—
„	т. II	† вип. 1-2	(Жовква 1926, 220)	. . .	„	25.—
„	т. II	† вип. 3-4	(Ж. 1927, 221-488+VII+1)	. . .	„	20.—
„	т. III	вип. 1-2	(Жовква 1928, 304)	. . .	„	18.—
„	т. III	вип. 3-4	(Л.-Ж. 1930, 305-764+VIII)	. . .	„	24.—
„	т. IV	вип. 1-2	(Жовква 1932, 488)	. . .	„	25.—
„	т. IV	* вип. 3-4	(Ж. 1933-39 і -41, 489-784...)	. . .	„	25.—
„	т. V	вип. 1-4	(Л.-Ж. 1932-36 і -41, 224)	. . .	„	50.—
„	т. VI	вип. 1-2	(Львів-Жовква 1936, 480)	. . .	„	30.—
„	т. VI	* вип. 3-4	(Л. 1936-39 і -41, 481-752...)	. . .	„	25.—

З М І С Т

друкованих і неврятованих »Записок ЧСВВ.«, збережених тільки в єдиному примірнику:

Том IV, вип. 3-4. Львів-Жовква 1933-1939, 489-784. . .

I. С т а т т і. Ks. d-r Antoni Borowski, Etyka św. Bazylego W. o własności prywatnej (489-526). Проф. д-р Іван Огієнко, Нові Cyrillo-Methodiana. Нариси, замітки й рецензії (527-568). Маркіян Когут, ЧСВВ., Бесіда св. Василія В. до молодців про класичну літературу (569-596). Микита Думка, Римські легіони на західно-українських землях (597-611). — **П. М а т е р і я л и.** Й. Скр.(утень, ЧСВВ.) та о. Гліб Кинах, ЧСВВ., «Краткое лѣтословіе» о. М. Паппа, ЧСВВ. (612-633). Микола Андрусак, Пастирські листи галицьких владик кінця XVIII ст. Причинок до галицько-української бібліографії (634-642). Гліб Кинах, ЧСВВ., Переписка Духновича з Василіянами (643-670). Антін Генсьорський, Праця А. Петрушевича про давню архимандрію ЧСВВ. в Уневі (671-718). Cyrillus Korolewskyj et P. Josaphat I. Skruteń OSBM., Catalogus Archivi Procuratoris Generalis Ecclesiae Ruthenae in Urbe. Continuatio (719-737). Святи. Бронислав Уссас, Інвентаризація матеріалів до історії ЧСВВ. (738-742). Богдан Барвінський, Два листи митр. Іпатія А. Потія (743-746). Михайло Струтинський †, В. Ягіч до А. Шахматова (747-751). — **III. M i s c e l l a n e a.** Степан Томашівський †, Загадочний напис на камінній плиті в стіні церкви св. Василія в Володимирі (752-755). Роман Лукань, ЧСВВ., Причинки

до історії бучацьких шкіл ЧСВВ. (755-772). Проф. Ріхард Меніцький, д-р Маріян Бартиновський, свящ. Володислав Толочко, Й. Скрутень, ЧСВВ. і Р. Лукань, ЧСВВ., Памяті вченого історіографа ЧСВВ. (772-784...); I. Бл. п. проф. Ян Марек Гіжицький; II. Ян Марек з Гіжиць Гіжицький; III. Мученик історичної науки; IV. Приятель та історіограф ЧСВВ; V. Бібліографія писань Wołyńiak'a про ЧСВВ.

Цей том небаром появиться 2-им скороченим виданням із щонайважливішими статтями.

Том VI, вип. 3—4. Львів-Жовква 1936-1939, 481-752...

Статті. Володимир Січинський/Прага, Історія українського граверства XVII-XVIII століття. Скорочений нарис (481-537 + I-XLIV). свящ. Бронислав Уссас/Варшава, З історії нищення уніяцької спадщини через митр. Йосифа Семашка (538-541). Іларіон Свенціцький/Львів, Найдавніший чин вибору ігумена й заповіт монахам Кисво-Печерської Лаври (542-546). М. О. Гайворонський/U. S. A. Страдецька Мати Божа (Почаївська мельодія). Мужеський хор (546-548). Цей сам, Те саме. Мішаний хор (548-549). Цей сам, О, Богородице, Мішаний хор (550). — **Матеріали.** Іван Огієнко/Варшава, Словник наголосів Чудівського Нового Завіту 1355 року (551-650). Михайло Возняк/Львів, В обороні Дрогобицьких ченців у 1851 р. (650-656). д-р Володимир Розов/Загреб, Усгаїніса в бібліотеці фрушкогорського монастиря Гергетега (656-666). Домет Олянчин/Stuttgart, Памятки з минулого українського духово-культурного життя в Німеччині (667-669). Бронислав Уссас/Варшава, Заслання і смерть єпископа-номіната Холмської дієцезії Івана Калінського в світлі тайних актів російських властей (670-677). Теофіль Коструба/Львів, Василянські монастирі в Белзі (677-689). Теодосій Галушинський, ЧСВВ./Рим, Василянські документи в Архіві Віденської Апостольської Нунціятури від 1764 до 1783 р. (698-752...).

Цей том теж небаром паявиться 2-им скороченим виданням.

Бібліотека «Записок Чину св. Василя В».

Ч.	1.	† Д-р В. Щурат, Довкола намогильного каменя Івана Федорова. Ж. 1925, 11 (I 132-140)	RM	—	60
Ч.	2.	† М. Возняк, З поля української духовної вірші. Ж. 1925, 58 (I 177-232)	"	2.—	
Ч.	3.	† І Огієнко, Український наголос на початку XVII-го віку. Ж. 1926, 31 (II 1-29)	"	1.—	
Ч.	4.	Д-р О. Макарушка, Слова Климента Костецького, Ж. 1927, 80 (I 489-568)	"	5.—	
Ч.	5.	Д-р Я. Гординський, Рукописи бібліотеки монастиря св. Онуфрія ЧСВВ. у Львові. Випуск I. Ж. 1927, 2+214 (I 233-272, 417-488)	"	10.—	

Ч. 6.	Д-р ^ъ А. Петровъ, K. Fejérváry, De moribus et ritibus Ruthenorum и аналогичныя свѣдѣнія М. Беля и А. Сирмаи. Ж. 1929, 27 (III 320-344)	”	2.—
Ч. 7.	Свящ. Е. Майковський, Причинки до життя і справи м. Мокрини Мечиславської, ЧСВВ. Л. 1929, 52 (III 76-96, 467-495)	”	2.50
Ч. 8.	Д-р Б. Крупницький, Гетьман Мазепа в освітленню німецької літератури його часу. Л. 1932, 27 (IV 292-316)	”	2.—
Ч. 9. †	Я. Г.[ординський], З діяльності Івана Мартинова в 1859-1864 рр. Ж. 1932, 30 (IV 264-291)	”	2.50
Ч. 10.	Ks. d-r A. Borowski, Etyka św. Bazylego W. o własności prywatnej. Ж. 1933, 40 (IV 489-526)	”	1.25
Ч. 11. *	Д-р М. Андрусяк, Боротьба за єпископську катедру. Ж. 1933-1941, 120 (VI 85-200)		
Ч. 12.	Д-р І. Огієнко, Нові Cyrillo-Methodiana. Ж. 1933, 44 (IV 527-568)	”	1.—
Ч. 13.	о. М. Когут, ЧСВВ., Бесіда св. Василя Великого до молодців про клясичну літературу. Ж. 1934, 29 (IV 569-596)	”	1.—
Ч. 14.	Д-р І. Огієнко, Розмежування пам'яток українських від білоруських. Ж. 1934, 32 (VI 258-287)	”	1.50
Ч. 15.	Проф. І. Филипчак і о. Р. Лукань, ЧСВВ., Ц. к. Окружна Головна школа в Лаврові 1788/89-1910/11. Л.-Ж. 1936, 4+192 (V 1-192).	”	10.—
Ч. 16.	Д-р В. Січинський, Архітектура Лаврова. Л.-Ж. 1936, 32 (V 193-224)	”	3.—
Ч. 17.	Д-р В. Січинський, Історія українського граверства XVII-XVIII стол. Зміст у французькій мові. Л.-Ж. 1937, 4+71+I-XLIV (VI 481-537+I-XLIV)	”	6.—
Ч. 18.	Д-р І. Огієнко, Словник наголосів Чудівського Нового Завіту 1355 р. Л.-Ж. 1937, 104 (VI 551-650)	”	5.—
Ч. 19.	Р. Лукань, ЧСВВ., Причинки до історії буцацьких шкіл ЧСВВ. Л.-Ж. 1939 і 1941, 18 (IV 755-772)	”	3.—
Ч. 20.	Р. Лукань, ЧСВВ., Бібліографія писань Wołyniak'a про ЧСВВ. Л.-Ж. 1941 (друкується)		
Ч. 21.	Д-р І. Крип'якевич, Василянська архимандрія в Жовкві (друкується)		

Крім цього:

† С. Томапівський. Предтеча Ісидора. Петро Акерович, незнаний митрополит руський (1241-1245)

- і **В. Пещанський** †, Київський Спас на Берестовім. Ж. 1926, 221-313 і 314-316 (II 221-313 і 314-316). RM 10.—
- М. Голубець**, Лаврів. Історично-археологічна студія. Л.-Ж. 1926-27 і 1941, 58 (II 30-69, 317-335) " 10.—
- * **В. Заїкин**, Християнство на Україні за часів князя Ярополка I (969-999). Л.-Ж. 1928-1930, 64 (III 1-39, 377-402)
- † **С. Томашівський**, Боярин чи ігумен? (Причинок до питання про особу митрополита Петра Акеровича). Ж. 1928, 171-178 (III 171-178)
- † **С. Томашівський**, До історії Перемишля і його єпископської катедри. Критичні замітки. Ж. 1928, 179-190 (III 179-190).
- † **В. Заїкин**, З історії католицької ідеї в Східній Україні в середині XIX в. Ж. 1928, 224-243 (III 224-243)
- † **Д-р В. Р. Залозецький**, Софійський Собор у Києві і його відношення до візантійської архітектури. Л.-Ж. 1929, 305-319 (III 305-319) " —.50
- * **С. Томашівський** †, Історія Церкви на Україні. Вступ. Л.-Ж. 1930-31, 160 (IV 1-160 (видання не збереглося)
- † **Д-р В. Гаджега**, Йосиф Волошинівський єпископ мукачівський і Іван Малаховський єпископ перемиський, як єпископ мукачівський. Ж. 1931, 12 (IV 161-170). " —.50
- † **Т. Коструба**, Неіснуючий монастир ОО. Василян У Чорткові. Л.-Ж. 1931, 171-179 (IV 171-179) " —.50
- † **В. Пещанський** і **І. Свенціцький**, Іконописна техніка та її джерела. Л.-Ж. 1932, 32 (IV 237-264) " 1.—
- † **Д-р С. Федоров**, Боротьба за межі в степовій єпархії XIII-XIV ст. Ж. 1932, 17 (VI 1-15) " —.50
- Д-р Д. Оляничин**, До історії торгівлі Руси-України з Балтикою, зокрема ж Стародуба з Кенігсбергом, на прикінці XVII й поч. XVIII ст. Ж. 1932, 27 (VI 16-40) " —.50
- † **о. М. М. Когут, ЧСВВ.**, Св. Василя Великого слово до молоді про класичну літературу. Л.-Ж. 1934, 29 (IV 569-596) " 2.—
- † **І. Огієнко**, Варшавська збірка про Орлика. Ж. 1934, 201-213 (VI 201-213) " —.50
- А. Годинка**, Переписка єпископа нашого бл. п. Микола Маноуїла Ольшавського († 1767) з тогочасними ігуменами: Гедеономъ з Пазинимъ и Йоанникиємъ з Скрипкомъ. Ж. 1934, 38 (VI 223-257). " 2.50
- Д-р І. Мірчук**, Християн Вольф та його школа на Україні. Ж. 1934, 12 (VI 287-296) " —.50

Д-р Б. Крупницький , Теофан Прокопович і шведи. Ж. 1934, 14 (VI 296-307)	”	—50
о. І. Луб, ЧСВВ. , Лаврівський Помяник XVII-XIX вв. Ж. 1934, 7 (VI 313-317)	”	—50
Д-р І. Копач і о. А. Федоряк , Спогади про Лаврів. Л. 1936, 11 (V 175-183)	”	—30
І. Огієнко , Д-р Свенціцький. Опис рукописів. Л.-Ж. 1936, 7 (VI 405-409)	”	—30
С. Ліхарева , а) О Софії Премудрости Божієї, б) А. Еск, Le Moyen âge russe. Л.-Ж. 1936, 11 (VI 427-430, 436-441)	”	—50
о. Гл. Кинах, ЧСВВ. , Переписка А. Духновича з Василіянами. Л.-Ж. 1937, 30 (IV 643-670).	”	1.—
Т. Коструба , Василянські монастирі в Белзі. Ж. 1938, 23 (VI 677-698)	”	2.—
* А. Генсьорський , Праця А. Петрушевича про давню архимандрію ЧСВВ. в Уневі. Л.-Ж. 1937-39 і 1941, 671-718 (IV 671-718) (друкується)	”	3.—
* М-р О. Прицак , Бібліографія про гетьмана І. Мазепу (друкується)		
† Р. Łukań, ZSBW. і J. Czernecki , Bibliografia Krystynopola i Potockich. Kraków 1939, 16	”	5.—
о. Р. Łukań, ZSBW. , Autor Dziejopisu Monasteru Krystynopolskiego о. K. Sroczyński ZSBW. Kraków 1939, 16	”	5.—

ЗАВВАГА: Видання, зазначені зіркою * — ще не появилися; зазначені хрестиком † вичерпані; цифри в дужках, це томи та сторінки »Записок ЧСВВ.«

Цей том V-ий зберігся й появляється в 15 п р и м і р н и к а х.
Призначений т і л ь к и науковим бібліотекам.

Друковано за дозволом Духовної влади та властей ЧСВВ.

Видавництво й друкарня оо. Василян у Жовкві 1932-36 і 1941

A. Baran

OBLIGATIO SYNODI ZAMOSTIANAE IN UCRAINA CARPATICA SAEC. XVIII.

Hac nostra aetate quam maxime quaestio obligationis Synodi Zamostianae in Eparchia Mukačoviensi agitata fuit. Hoc originem posuit duarum sententiarum inter se omnino discrepantium, secundum quas alii negant, alii vero affirmant obligationem praedictae Synodi in Eparchia Mukačoviensi. Proh dolor, nullus eorum suam sententiam solidis argumentis seu suam in fontibus fundamentum habentem rationem comprobare studuit. Propterea, ut disputationi huic quidquam magis determinatum addamus, quaestionem de obligatione Synodi Zamostianae in Ecclesia carpato-ucrainorum, eius nempe introductionem ac eius saeculo XVIII observationem explicare conabimur.

Primum documentum de influxu Synodi Zamostianae in Ecclesia carpato-ucrainorum, quod prae manibus habemus, est protocollum Synodi Eparchiae Mukačoviensis in oppido Sevljuš anno 1727 celebratae. Ibi loquitur de totali acceptatione ac confirmatione (necnon introductione) decretorum Synodi Zamostianae in Eparchia Mukačoviensi. Proh dolor, documentum hoc a solo Joanne Dulyškovyč publici factum est iuris, cuius opus¹ iam nostris temporibus fere non invenitur. En documentum, de quo est sermo:

„Anno 1727. die 3. Febr.: sub praesidio R.mi D.ni Joan. Jos. Hodermarszky², Ill.mi ac R.mi D. Ep.pi Sebastopolitani, Munkacs et Marmaros³, celebrata est congregatio Ven. Cleri Gr. R. un in oppido Nagy-Szölös⁴ I. Cot.tui Ugocsa adjacente. Assidentibus A. R. D. Siemeone Olsavszky, Praet.ti Ill.mi ac R.mi D. Ep.pi Capellano et Adiutore, nec non D. Gregorio Kopànszky per praefatum I. Cot.tum Gr. R. Unit. A.diacono, et Parocho Veresmartiensi, ac Theodoro Rakoveczky ejusdem Ritus Archi-Presbitero et Parocho Nagy-Szöllösiensi.

Qua occasione citatis Honor. in Christo Patribus Plebanis: Daniele Veletiansi, Michaelae Bileczky Bilkensi, Luca Komjatsky Komja-

¹ Dulyškovyč J., *Istoryčeskija čerty Uhro-Russkych*, Užhorod (Ungvár) 1875.

² Joannes Josephus Hodermarskyj tunc temporis Hegumenus Monasterii Mukačoviensis atque Vicarius Generalis Eparchiae Mukačoviensis.

³ Georgius Gennadius Bizancij, Episcopus titularis Sebastopolitanus, Vicarius Apostolicus Mukačoviensis a. 1716—1733.

⁴ Nagy-Szölös — oppidum in districtu Ugočensi, hodie vocatur „Sevljuš“.

tensi, et reliquis infrascriptis conclusum est: Primo perlecta est series congregationis in S. Ep.pali Agriensi Consistorio peractae 1726, 11. Martii, cum subsequent. celebrat. et peculialiter assumpta est experimento S. Synodus Provincialis Ruthenorum in Civitate Zamoscia a. 1720. celebr. et a Clemente XI. Papa R.mo confirmata.

Quam perlectam, examinatam, ac Ruthenico idiomate explicatam omnes, et singuli unanimi voto (confirmando se in omnibus punctis, et clausulis decisioni Consistoriali Agriensi) ratificatam acceptarunt.⁵

Sequitur Professio Fidei omnium praesentium atque eorum subscriptiones.

Documento perlecto iam satis refutata est sententia illorum, qui negabant omnimodam influentiam Synodi Zamostianae in Eparchiam Mukačoviensem. Sine dubio, in hoc documento agitur de quadam introductione obligationis decretorum Synodi Zamostianae in Ecclesiam carpato-ucrainorum. At non satis! Ut maxima claritate hanc introductionem obligationis decretorum supradictorum explicare possimus, tribus questionibus subsequentibus largam oportet dare responsionem.

Quaeritur ita: 1) Qua de causa Episcopus Mukačoviensis invitatus a Metropolita Kioviensi ad Synodum Zamostianam se non praesentaverit? 2) Qua ratione ac quomodo tamen in Synodo Sevljušiensis decretorum Zamostiensium obligatio pro Eparchia Mukačoviensi acceptata sit? 3) Utrum decreta Synodi Zamostianae ab Episcopis Mukačoviensibus decursu saeculi XVIII observarentur?

1) Primam ad quaestionem respondere haud difficile est, nam absentia episcopi Mukačoviensis in Synodo Zamostiana provenit ex eius positione iuridica atque ex conditione politica tunc temporis.

Ipsae Episcopatus Mukačoviensis ad finem saeculi XVII, diversas ob causas, ad modo speciali propter timorem Primatum Hungariae, ne Metropolita Kioviensis aliquam in Ucraina Carpatica iurisdictionem obtineat, in Vicariatum Apostolicum cum subiectione Episcopo Agriensi transformatus est. Cuius transformationis consequentiam iam in nominatione J. de Camillis (1689) a rege Leopoldo I notare possumus, ut scilicet: „in omnibus justis ac licitis rebus ac negotiis dioecesis illius ordinario episcopo moderno et futuris debitam reverentiam et obedientiam tamque eorum respective Vicarius praestare et ab illis dependentiam habere debeat et teneatur“⁶. Attamen usque J. de Camillis vivebat, ab omni influenza Episcopi Agriensis se strenue defendebat, ita ut tempore eius episcopatus Ordinarius Agriensis nihil iurisdictionis in Eparchia Mukačoviensi exercere potuit. Demortuo autem Josepho de Camillis (1706), propter varias politicas ecclesiasticasque controversias⁷ Episcopatus Mukačoviensis

⁵ Dulyškovyč J., op. cit., t. III, p. 77.

⁶ Hodinka A., A munkácsi gör. szert. püspökség okmánytára, Ungvar 1911, p. 296—7.

⁷ Agitur ibi de controversia politica seu de revolutione Francisci II Rakoczi contra Dinastiam Habsburgorum atque de controversia Sanctam Sedem inter et Regem Hungariae circa ius nominationis Episcopi Mukačoviensis.

per 10 annos vacabat, ac nonnisi anno 1716 candidatus Episcopi Agriensis nomine Georgius Bizancij ad „Vicariatum Apostolicum Mukačoviensem“ nominatus est. G. Bizancij tamen non prius ab Episcopo Agriensi recomendatus fuit, nisi antea ei iuramentum obedientiae, reverentiae atque subiectionis praestitisset.⁸

Bizancij autem, qui servilis Agriensium subditus intra se non erat, obtenta nominatione episcopali, ad Unitum Metropolitam Kioviensem, Leonem Kiška, profectus, 6. XII. 1716 consecratus est.⁹ Tempore hujus commorationis Bizancii cum ipso Metropolita plurima locum habuerunt colloquia de liberatione Eparchiae Mukačoviensis ab influxu iurisdictioneque Episcoporum Agriensium, atque de praedictae Eparchiae submissione Metropolitae Kioviensi.¹⁰ Non erit supervacaneum hic addere, quod Metropolita his colloquiis Bizancium etiam ad Synodum Zamostianam, quam ille iam ab anno 1714 praeparaverat, certe invitavit. Neocreatus Episcopus Mukačoviensis autem prout omnes Metropolitae propositiones, itaque etiam invitationem ad Synodum Zamostianam, libenter accepit, atque animo elevato in Eparchiam suam reversus est. Sed ibi circumstantias sibi admodum hostiles invenit. Episcopus Agriensis a Vicario Generali, Protohegumeno J. Hodermarskyj¹¹, qui in oppositione ad Bizancium erat candidatus Imperatoris ad Episcopatum Mukačoviensem, audiens de „colloquiis“ Metropolitam inter et Georgium Bizancij, eum apud S. Congregationem De Propaganda Fide ac Imperatorem de secreta contra Ecclesiam Hungariae conspiratione accusabat.¹²

Accusatione hac pro Georgio Bizancij positio valde gravis orta est, nam S. Congregatio De Propaganda Fide cognoscens bene statum disordinatum Eparchiae Mukačoviensis a collaboratione Cleri Latini ac novi Episcopi Mukačoviensis ordinem reintegrare sperabat, quapropter positionem Episcopi Agriensis hunc ad finem confirmavit.¹³ Porro Imperator¹⁴ omni influxu Metropolitanarum Kioviensium in Cleum Imperii, propter eorum relationes cum maximo Habsburgorum inimico, Principe Francisco II Rakoczy¹⁵, admodum contrarius erat.

⁸ Archivio Segreto Vaticano, *Nunziatura di Vienna*, vol. 79, f. 64b—65a.

⁹ Archivium Congregationis de Propaganda Fide (APF), *Scritture riferite nelle Congregazioni Generali*, vol. 610, f. 567rv.

¹⁰ APF, *Scritt. rif. nelle Congregazioni Generali*, vol. 614, f. 339.

¹¹ *Ibidem*.

¹² Welykyj A., *Acta S. C. De Propaganda Fide*, Romae 1954, vol. III., p. 167: „Vicario Apostolico con qualche segreta intelligenza, che ha col Metropolita della Russia, per opera del quale crede di potersi anco sottrarre dalla dipendenza dell' Ordinario...“.

Ipsa verba G. Erdödy, Episcopi Agriensis, ad Congr. Prop. Fide: „Dominus Episcopus Bizanczy Legi Ecclesiasticae, Regis, ac Patriae contrarius erat, atque ut tanto magis contrarietatem, hoc in passum demonstraret suam, me ipsum, a quo tanta bona accepit, apud tantum Dicasterium Romanum, sepositis etiam contra Leges Regni, primis aliis suis instantiis tam sinistre et iniuriose...“; APF, *Scritt. rif. nelle Congregazioni Generali*, vol. 614, f. 337.

¹³ Welykyj A., *op. cit.*, vol. III, p. 164—167.

¹⁴ Carolus (1711—1740), Imperator Austriae et Rex Hungariae.

¹⁵ Hic agitur non de quibusdam relationibus, sed de relationibus vere amicabilibus. Notandum enim est, quod Rakoczy, qui erat hungarus, ipsam Eparchiam Mu-

Denique, Bizancij maximos suos adversarios in ipsa Eparchia Mukačoviensi habebat, quorum primus ac praecipuus Vicarius Generalis, J. Hodermarskyj, non solum erat contra antiquum „concurrentem“ suum Georgium Bizancij, sed etiam contra ipsum Metropolitam Leonem Kiška, qui eum annis 1714—1715 iam nominatum ab Imperatore episcopum consecrare noluit.¹⁶

In hisce circumstantiis iam ipse Bizancij videbat existentiam propriam absque idearum suarum mutatione salvare non posse. Propterea obtenta adscriptione S. Congregationis de Propaganda Fide, omnes relationes cum Metropolita Kioviensi interrupit, nec proinde ad Synodum Zamostianam se praesentavit.

2) Post Synodum Zamostianam anno 1720 celebratam in Eparchia Mukačoviensi, usque ad a. 1726, nihil mutatum erat. Neque anno 1726 in ipsa Eparchia Mukačoviensi decreta Synodi Zamostianae tractata sunt, sed in Consistorio Agriensi. Iam documentum supra publici iuris factum loquitur de „serie congregationis in S. Episcopali Agriensi Consistorio“ anno 1726. Proh dolor, protocolla „congregationum“ Agriensium examinare non possumus, quia „sectio Mukačoviana“ Agriensis Episcopalis Archivi pro studiis nunquam aperta erat. Studiosi Hungarici magni nominis, sicut A. Hodinka, frustra tentabant obtinere permissionem ad studia huius sectionis.

Attamen Dulyškovyč, paucis verbis inventis in adnotationibus Mukačoviensis Episcopalis Archivi in Užhorod, describit obiectum ac effectum harum congregationum, quae descriptio autem nobis satisfacere potest. Secundum Dulyškovyč, die 11. Martii 1726 erat „congregatio“ in Consistorio Agriensi sub praesidentia Georgii Folgar, Vicarii Generalis Agriensis. Ex parte Mukačoviana praesens erat J. Hodermarskyj cum 17 delegatis. Porro Dulyškovyč affirmat, quod quasi omnia statuta consultationum Agriensium erant applicationes decretorum Synodi Zamostianae ad Eparchiam Mukačoviensem. Auctor citat sex praecipua statuta huius congregationis, quorum 5, uti sonant verba ipsius congregationis, „facta sunt secundum Synodum Zamostianam“. In fine Dulyškovyč affirmat Synodum Sevljušienssem fuisse effectum congregationis Consistorialis Agriensis.¹⁷

In Synodo iam Sevljušienssi, uti vidimus, „primo perlecta est series congregationis in S. Episcopali Agriensi Consistorio peractae a. 1726, 11. Martii, cum subsequentibus celebrationibus...“ Iam ex textu patet, congregationem Agriensem nonnisi praeparationem Synodi Sevljušiensis fuisse. Attamen vera decisio quoad acceptionem decretorum Zamostianum Agriae fuit in ipso Consistorio Episcopali. Ita Synodus Sevljušiensis apparet nobis sicut ratificatio decisionis Agriensis, quod notatur etiam in ipso ratificationis actu: „confir-

kačoviensem iurisdictioni Metropolitanae Kioviensis submisit. Videas in: Hodinka A., *op. cit.*, p. 471.

¹⁶ *Ibidem* p. 619.

¹⁷ Dulyškovyč J., *op. cit.*, p. 92.

mando se in omnibus punctis et clausulis decisioni Consistoriali Agriensi¹⁸.

Antequam ipsum actum acceptionis examinare incipimus, personam primi initiatoris huius acceptionis eiusque causam determinare nobis opportunum erit.

Initiator iste ex ipsa Eparchia Mukačoviensi certe non erat, nam nec novis suspicionibus timens Bizancij, nec Agriensium semper fidelissimum Hodermarskyj, nec alius sacerdos carpato-ucrainus introductionem obligationis Synodi Zamostianae proponere poterat. Itaque in elencho nostro una sola persona, qui cum supradicto initiatore identificari possit, remansit, scilicet: Episcopus Agriensis. Nunc autem quaestio nova oritur: Qua de causa maximus influxui Metropolitae Kioviensis in Ecclesiam carpato-ucrainorum adversarius decreta Synodi a praedicta Metropolia celebratae in Eparchiam Mukačoviensem introducere voluit? Huic quaestioni nonnisi unum responsum dare possumus: Episcopus Agriensis hoc fecit sub influxu decreti Summi Pontificis.

Summus Pontifex, Benedictus XIII, die 19. VII. 1724, confirmavit Synodum Zamostianam uti „Synodum Provinciale Ruthenam“ ac de eius obligatione scripsit: „Decernentes easdem praesentes litteras, ac Synodum, in eaque edita Statuta, Ordinationes, et Decreta huiusmodi semper firma, valida, et efficacia existere, et fore, suosque plenarios, et integros effectus sortiri, et obtinere, ac ab omnibus, et singulis, ad quos spectat, et pro tempore quandocumque spectabit in omnibus, et per omnia inviolabiliter, et inconcusse observari¹⁹. Hoc tempore autem sub termino „Provincia“ in Oriente intelligebantur omnes fideles eiusdem ritus. Uti videtur Episcopus Agriensis simili modo interpretabat decretum Summi Pontificis.

Ast ad ulteriora progredimur modo et quaerimus, quomodo Synodus Sevljušiensis Statuta Zamostiana acceperit? In nostro documento legitur „peculiariter assumpta est experimento S. Synodus Provincialis Ruthenorum... Quam perlectam, examinatam, ac Ruthenico idiomate explicatam omnes, et singuli unanimi voto ratificatam acceptarunt²⁰. Hoc loco certe non agitur de quadam particulari applicatione Zamostianae Synodi, sed illa in tota sua integritate ab Eparchia Mukačoviensi accepta est.

3) In fine, quoad observantiam Synodi Zamostianae in Eparchia Mukačoviensi notare debemus, quod post mortem Episcopi Georgii Bizancij (1733) ab omnibus Episcopis Mukačoviensibus saeculi XVIII statuta praedictae Synodi observata fuerunt. Exempli gratia quorundam saltem documentorum excerpta hic publicamus: 1) Episcopi Mukačovienses saeculi XVIII ante consecrationem Professionem Fidei a Synodo Zamostiana praescriptam deponebant. Hoc legimus in

¹⁸ Vide supra.

¹⁹ Welykyj A., *Documenta Pontificum Romanorum historiam Ucrainae illustrantia*, Romae 1954, vol. II, p. 49–50.

²⁰ Vide supra.

protocollo consecrationis Episcopi Blažovskyj (1738—1742): „Assistentibus perrexit ad palatium Exc. Consecratoris, ubi in praesentia eorumdem Assistentium, et plurimorum Religiosorum, ac aulicorum Professionem Fidei cath. juxta formam, prout in Synodo Zamosciana continetur, necnon juramentum debitae obedientiae Ss.mo D.no No-stro ad S. Dei evangelia praestitit“.²¹

Potissimum tamen argumentum ab Episcopo Andrea Bačynskyj (1773—1809) habemus, qui in Conciliabulo Episcoporum Byzantinorum Antiquae Hungariae,²² anno 1773 Viennae celebrato, in Sessione 16—17, de quaestione: An in novo Rituale (Trebnyk) „juramentum, quo sponsi tempore copulationis sibi mutuam fidem ac amorem spondent inseri debeat?“, respondit, iuramentum hoc in „Polonia“²³ et in „Sua Dioecesi“ iam insertum esse, „id etiam addendo quod ipsis Synodi Zamoscenae in Actis haec verba habentur: **Moneat de insollubili Matrimonii Vinculo, de Juramenti Conjugalis, ac Fidei servandae obligatione ac perjurii gravitate**, et ita coniungat, quod datum esse argumentum videretur, eandem Synodum juramenti depositionem praesupponere...“.²⁴ Uti videtur, A. Bačynskyj modo indubio affirmat obligationem Synodi Zamostianae in Eparchia Mukačoviensi.

De sententia Sedis Apostolicae hac in quaestione dubium non erat. Illa clare expressa est in Bulla Pii PP VII (de restauratione Metropolitae Haličiensis) de data 24. II. 1807.: „Volumus etiam quod omnia et singula, quae statuta fuerunt in laudata Zamosciae Synodo per Apostolicam Sedem confirmata, nunc et in posterum **ab universa Natione Ruthena** observentur“.²⁵ Similem conceptum de Synodo Zamostiana invenimus in epistula Cardinalis Antonelli, Praefecti Congregationis De Propaganda Fide, ex 23. VIII. 1788, ad Heraclium Lisovskyj, Archiepiscopum Polocensem: „ut potius praescriptum ac leges **Synodi totius Nationis Ruthenae Catholicae** retineantur, quam usus et consuetudines non-Unitorum“.²⁶

His expositis citationibus iam nullo modo consentire possumus iis, qui obligationem praedictae Synodi in Eparchiam Mukačoviensem negant. Etiam si decreta Synodi Zamostianae in Ecclesiam carpato-ucrainorum introducta non essent, obligare debebant ex ipsa approbatione Summi Pontificis atque sententia S. Congregationis de Propaganda Fide. Nos autem ipsam introductionem observationemque Statutorum supranominatae Synodi ante explicitam approbationem demonstrare volumus.

²¹ Dulyškovyč J., *op. cit.*, p. 112.

²² Hoc in Conciliabulo praesentes erant: Basilius Božičkovič, Episcopus Svidnicensis, Ordinarius Chroatorum; Gregorius Major, Episcopus Fogarašiensis, Ordinarius Romenorum in Transilvania, ac Andreas Bačynskyj, Episcopus Mukačoviensis; tractata erat editio novorum librorum liturgicorum in antiqua Hungaria.

²³ Sub termine „Polonia“ intelligimus ucrainos et bielorusos in Regno Poloniae.

²⁴ APF, *Miscelanea Valachorum Generalia*. (Graeci Ritus) Vol. I., f. 64v—65.

²⁵ Welykyj A., *Documenta Pontificum*..., vol. II, p. 318.

²⁶ Solowij M., *De reformatione liturgica Heraclii Lisowskyj*, Romae 1950, p. 128.

Олександр Домбровський

ДО ІСТОРІЇ ВЗАЄМОВІДНОСИН МІЖ УКРАЇНСЬКИМ І БІЛОРУСЬКИМ НАУКОВИМ СВІТОМ

Після опублікування жмутка споминів про надзвичайно талановитого історика, теолога й публіциста, Людини великого ума й ще більшого серця, Василянина сл. пам'яті о. Теофіля Коструби¹⁾ в десяти роковини його відходу від нас дістав я лист з Білоруського Інституту Мистецтв і Наук (Whiteruthenian [Byelorussian] Institute of Arts and Sciences) у Сполучених Штатах, від одного з визначних сучасних білоруських науковців, Др. Вітавта Тумаша, з ось таким змістом:

WHITERUTHENIAN (BYELORUSSIAN) INSTITUTE OF ARTS AND SCIENCES

**Secretariate: 435 New Jersey Ave. Tel. NY 6-46 74
Brooklyn 7, N. Y., U. S. A.**

Jan Limanowski — President, Vitaut Tumash — Vice-President, Natalia Kushel Arsiennieva — Secretary; Vladimir Siadura, Mikola Pankou — Members; Board of Trustees: Leo Okinshevich — Chairman, Bishop Vasili — Vice-Chairman, Ryhor Krushyna — Secretary; Affiliated Organisations; All-Whiteruthenian Archives in USA; Whiteruthenian Bibliographic Service; Whiteruthenian Medical Association.

12 красавіка 1953 г.

Вельмі Паважаны Пане проф. Домбровський!

Зь вялікаю цікавасцяй прачытаў Вашыя ўспаміны пра выдатнага гісторыка Украіны Теофіля Кострубу. Чытаў іх асабліва ўважна

¹⁾ О. Домбровський, Теофіль Коструба, Свобода, ч. 78-79 (1-2, IV) 1953.

таму, што творчы ўплыў гэтага глыбокага гісторыка зазначыўся выразна й у беларускай навейшай гістарычнай навуковай працы. Кароткую тут вестку аб гэтым пры нагодзе адзначанага дзесяцігодзьдзя ад дня перадачнай сьмерці Т. Кострубы, чуюся ў маральным абавязку й пераслаць Вам, паколькі мне выглядае Вы зьбіраеце матар'ялы пра гэтага украінскага талентавітага гісторыка.

Коротка перад апошняю сусьветнаю вайною, — было гэта хіба нейдзе ў 1938 г., — Тэофіль Коструба прыехаў на пару дзён у Вільню й чытаў рэфэрат у Беларускім Навуковым Таварыстве. Рэфэрат быў чытаны ў памешканьні Беларускага Музэю, у ведамых у Вільні Базыльянскіх Муроx. Адкрыў навуковае паседжаньне й вёў дыскусію старшыня Беларускага Навуковага Таварыства, Антон Луцкевіч (пазьней зьнішчаны бальшавікамі).

У сваім рэфэраце Т. Коструба гаварыў зь вялікім пераконаньнем аб паглядах украінскага гісторыка Заікіна аб спосабе паўстаньня новых народаў з зьліцця аўтахтонаў з новапрыбылымі плямёнамі й народамі, аб тэорыі субстрату. Паводле гэтага пагляду шмат сучасных народаў поўстала такою дарогаю, што папярэднія жыхары нейкага прастору (субстрат) зьліваюцца з новапрыбылымі й даюць народ новы, якіх мае ў сабе прыметы абаіх сваіх складовых элемэнтаў. З рэфэрату Т. Кострубы вычувалася, што гэта ня толькі тэорыя проф. Заікіна, але гэта й пераконаньне самога рэфэрэнта ды што й мэтай прыезду да беларускіх навукоўцаў Т. Кострубы была тая, каб пазнаёміўшы слухачоў з тэорыяй субстрату адначасна даведацца й іхную пра яе думку. Паводле гэтай тэорыі гістарычным субстратам для сучаснага беларускага народу былі балцкія плямёны, і вось Т. Кострубу цікавіла, што думаюць пра гэта беларусы ды якія маюць аргумэнты для пацьверджаньня, крытыкі ці адкіленьня гэтай тэорыі у вадносінах да справы паўстаньня сучаснага беларускага народу на балцкім аўтахтонным субстраце.

Дыскусія, якая адбылася пасля рэфэрату, паколькі мне помніцца, ня шмат прынясла новага. Аб рэфэраце было павядомлена толькі на пару дзён перад тэрмінам, тэзы ягоня нікому ня былі ведамыя й ніхто да яго ня быў прыгатаваны. Таму й сумляваюся ці рэфэрэнт шмат скарыстаў з такой прыпадковай, непрыгатаванай дыскусіі. Але сяньня ўжо справа пэўная, што шмат з яго скарысталі прысутныя слухачы. Рэфэрат Т. Кострубы доўга пазьней дыскутаваўся ў кругох віленскіх беларускіх навукоўцаў і інтэлігенцыі. Ягоня тэзы пазьней знайшлі выдатнае адбіцьцё й у друкаваных працах гісторыка Міколы Шкялёнка, моваеда др. Янкі Станкевіча, ды многіх іншых навукоўцаў і публіцыстах.

Ня часта бывае, каб адзін адзіны рэфэрат меў такое немалое значэньне для далейшага разьвіцця беларускай гістарычнай навукі. У гэтым вартасць і значэньне прыезду ў Вільню Тэофіля Кострубы, ды ягонага рэфэрату в новымі, цікавымі, запладняючымі ідэямі й паглядамі.

Вось таму ў дзесятую гадавіну сьмерці гісторыка належыцца яму слова падзякі й пашаны й ад народу беларускага.

Перасылаючы гэтую біяграфічную вестку аб прыездзе Т. Кострубы ў Вільню маю й ветлівую просьбу: ці магчыма нейдзе ў Нью Ёрку знайсці якую небудзь гістарычную працу Т. Кострубы, у якой адбітыя ягоныя аснаўныя навуковыя пагляды? Або ці ёсць у Нью Ёрку праца праф. Заікіна зь ягонай тэорыяй субстрату? Калі нешта з гэтага ёсць у Нью Ёрку — працу паведаміць, бо і нам беларусом цікавая навуковая спадчына тых украінскіх гісторыкаў, думкі якіх мелі не малы ўплыў і на нашых навуковых працаўнікоў.

З шчыраю да Вас пашанаю
(підпіс: Вітаўт Тумаш)
др. В. Тумаш

Прочитавшы отже мої спогады про нашого визначного історика, що так передчасно зійшов у могилу, Др Тумаш пригадав собі дуже цікавий момент з життя і наувої діяльності сл. пам'яті о. Коструби і саме його науковий виклад у Білоруському Науковому Товаристві у Вильні, перед другою світовою війною. Згаданий виклад о. Коструби залишив, як самий автор листа каже, велике вражіння й вплив на білоруських науковців та, що більше, звернув історичні досліді білоруської науки в питанні етногенези білоруського народу на нові шляхи. Самий Др. Тумаш, що був тоді присутній на згаданому докладі, згадає з усією шляхетністю об'єктивного науковця, яке велике вражіння зробив покійний о. Коструба на білоруських науковців та признає вплив українського ученого на білоруську науку. У своїй вдячності для померлого вже українського історика достойний білоруський науковець, в надії, що я збираю дані до біографії о. Коструби, просить мене втягнути до реєстру важніших моментів з життя історика-Василіянина ще й той епізод, іменно його побут у Вильні серед білоруських науковців та виголошення цінного для дальшого розвитку білоруської історіографії наукового докладу про теорію праісторичного субстрату, тобто найстаршого, праісторичного, автохтонного населення даної території, яке перетривало усі лихоліття номадизму та стало праісторичним зародком в етногенетичному процесі, що в ньому викристалізувався антропологічно, тобто соматологічно й психологічно, етнічний твір-нарід.

Належачи до найблищого товариства покійного о. Коструби й знаючи назагал усі важніші моменти з його життя як зокрема наукового, так і приватного характеру від 1935 року аж до його смерті — 6 березня 1943 року, я хотів би коротко згадати про цю наукову атмосферу, яка являється загальним тлом виголошеного о. Кострубою докладу в Білоруському Науковому Товаристві у Вильні на тему теорії праісторичного субстрату.

Помешкання, де жив покійний разом зі своєю старенькою мамою (в околицях вул. Потоцького у Львові) аж до часу його переходу до монастиря оо. Василіян, при вул. Жовківській у Львові, вже перед самою війною 1939 р., було місцем, де сходилися най-

ближчі приятелі й колеги по науковій праці покійного, перетворюючи житлову квартиру на українську кузню наукової праці. Тут родилися плани наукової діяльності, обговорювано видавничі справи різних наукових і науково-популярних публікацій, кристалізувалися історичні концепції, під впливом надзвичайно великого знання й наукової ерудиції покійного історика. Можна сказати без переборщення, що історія наукової творчості молодшого покоління західньо-українських істориків (роки 1930-ті аж до війни) була зв'язана в великій мірі з приватним помешканням о. Коструби. Після його переходу до монастиря оо. Василян, уся ця наукова атмосфера й праця перейшли «автоматично» до заваленої книжками монашої келії, де жив покійний. В ім'я правди належить ствердити факт, що настоятельство монастиря оо. Василян старалося створити якнайкращі умовини для наукової праці по-важно вже тоді хворого о. Коструби, який з найбільшою християнською терпеливістю, самозапереченням і подиву гідним героїзмом не покидав наукової праці майже до останніх моментів свого страдального життя.

До тематики наукових дискусій належала також і проблема української етногенези, що цікавило головню мене, як дослідника античної історії й праісторії східної Європи, а в тому в першу чергу української території. Тому я радо обмінювався з покійним думками відносно цього питання й нераз присвячував цілі години дискусіям на ці теми, виловлюючи жадібно кожне слово із надзвичайно цінних завваг о. Коструби, який мав направду Божу іскру до наукової праці, бо, будучи медієвістом, тобто дослідником середньовічної доби, мав також величезне знання з ділянки археології й праісторії. Овочем його зацікавлення античною Україною являється йогож переклад Геродотової Скітії на українську мову²), в палеоетнографічному й палеоетнологічному матеріалі якої знаходяться саме нотки етногенетичного процесу українського народу десь майже від Гомерової доби. При цьому я хотів би вияснити одно припадкове непорозуміння, що вкралося в історію згаданого докладу о. Коструби. Згадуючи про доклад українського історика-Василіянина, Др. Тумаш називає прізвище проф. Заїкіна, який згідно з словами о. Коструби мав нібито бути автором теорії субстрату, що її покійний виловив білоруським науковцям. Др. Тумаш найправдоподібніше не зрозумів добре покійного. Отець Коструба, як незвичайно скромна аж до самозаперечення людина (бо таким він в дійсності й був!), назвав прізвище проф. Заїкина певно в зв'язку з цитуванням якоїсь його праці, або переповідженням думки в тому, як припускаю, змислі, що проф. Заїкин також визнає теорію субстрату. Але це аж ніяк не значить, що проф. Заїкин був автором тої теорії. Внаслідок розвитку таких помічних

²) Геродот, *Опис Скітії*, переклав і пояснив Теофіль Коструба, вступ написав Олександр Домбровський, Львів, 1937.

наук історії, як археологія, антропологія, палеоетнографія і палео-етнологія горизонт історичних дослідів значно поширився, обни-маючи і праісторичні часи. Через це змінилася й старша схема історії України, що починалася до тепер добою слав'янського роз-селення і першими князями — Руриком та Ігором, а нова схема обняла античну Україну, сягаючи аж до Трипілья. В аспекті цих дослідів постало питання про найстаршу, осілу людність праукра-їнської території, проблема автохтонізму серед несприятливих обставин праісторичного номадизму й частих етнічних катакліз-мів у формі різних міграцій. В процесі науково-дослідної праці над цією тематикою викристалізувався логічний висновок, що ет-нічні елементи номадизму, як наступаюча одна після другої й переминаюча тонка, панівна верства, стоплювалися в переважаю-чій масі автохтонного населення і таким чином відбувався етноге-нетичний процес даного народу, який, дійшовши з праісторичних до історичних часів, оформлювався державною організацією і, скристалізований культурно й політично, являвся уже дозрілим народом в розумінні модерної соціології. Тому Грушевський почи-нає перший том своєї Історії України-Руси палеолітом. Одним з перших українських учених, які посвятилися дослідам над укра-їнською етногенезою, являється заслужений для української нау-ки проф. Щербаківський, що у своїй Формазії Української Нації підкреслив значіння праукраїнського субстрату з праісторичної доби. Сьогодні наука пішла аж так далеко вперед, що й згадана тут праця Щербаківського потребує перевидання. Одним з енту-зіастів, що захопилися цією теорією на тлі праісторичних студій, був саме о. Коструба, який, працюючи над синтезом історії України, починав від студій над українським палеолітом. Треба гаряче при-вітати старання нашого публіциста, Олександра Моху, що, як приятель покійного, поставив собі шляхетну ціль видання надзви-чайно цінних рукописів о. Коструби, де є підкреслена також теорія праісторичного субстрату. Будучи майже геніальним у прагмати-зуванні поодиноких історичних чи праісторичних явищ та в пере-ході від аналізу до синтезу історії в світлі історіософічної розв'яз-ки, сл. пам'яті о. Коструба передумав добре теорію субстрату й відтак зумів виложити її мериторично й методологічно на високо-му науковому поземі, що й зробило, як самий очевидець і слухач — Др. Тумаш каже, велике вражіння серед білоруських науков-ців та відкрило нові горизонти білоруській науці, зокрема істо-ріографії в питаннях етногенезу білоруського народу на тлі його балто-слав'янського походження.

Я пригадую собі добре подорож о. Коструби до Вільня й його оповідання про вражіння після повороту. Пригадую собі й незви-чайно теплу згадку про білорусів, з якими покійний дуже симпа-тизував, називаючи їх природними приятелями українців. Мені був лише невідомий цей великий успіх нашого історика серед білоруських науковців у Вільні. Це зовсім зрозуміле. Отець Ко-струба зі скромности не оповів, мабуть, нікому про цей його успіх.

Щойно тепер, після кільканадцяти років, довідався я про це від білоруського вченого, який у своїй шляхетності й слав'янській щирості не промовчав тієї події, як причинка до історії взаємовідносин між українським і білоруським науковим світом, та від щирого, братнього білоруського серця вшанував в цей спосіб, з вдячності, в імені білоруського народу — «слова падзякі й пашаны й ад народу беларускага» — передчасно померлого українського історика й велита духа — Василіянина, кидаючи до скарбниці біографічних матеріалів про покійного надзвичайно цінний спогад та признання за заслуги українського історика для білоруської науки.

BIBLIOGRAPHIA

A. M. A m m a n n S. J., **Untersuchungen zur Geschichte der kirchlichen Kultur und des religiösen Lebens bei den Ostslawen**. Heft I. Die ostslawische Kirche im jurisdiktionellen Verband der byzantinischen Grosskirche (988—1459); „Das östliche Christentum“, Augustinus — Verlag, Würzburg 1955, s. 288.

Професор Орієнтального Інституту в Римі, о. Амманн, видав у 1948 р. „Storia della Chiesa Russa“, після двох літ перевидав цю книжку в поширеному і дещо справленому виді (мабуть під впливом рецензій), п. н. „Ost-Slawische Kirchen Geschichte“, Wien 1950. Одначе ця історія Церкви східніх слов'ян подавала тільки самі події в їх тісніших чи вільніших причинових зв'язках. Але як це підмітили деякі рецензенти — це тільки одна частина історії, бо життя Церкви не обмежується тільки до зверхніх дій. Церква веде теж внутрішнє життя і не прослідивши бігу, глибини та хвилювань цього внутрішнього життя не можна собі виробити належного поняття про справжню історію Церкви якогось народу, тим менше східньо-слов'янських народів. Цій потребі має зарадити друга серія праць Шан. Автора з ділянки історії Церкви східньо-слов'янських народів. Перед нами перший поважний випуск цієї другої серії під вищенаведеним наголовком. Цей випуск охоплює важніші явища духового життя східньої Церкви слов'ян від початків християнства в Київській Русі аж до створення московської автокефалії, цебто від 988—1459. Широко і докладно Автор з'ясовує характер «старо-руського» християнства в час Володимира Вел., влучно характеризує Київську норманську державу (Автор є беззастережним прихильником норманської теорії) та сильно підкреслює факт, що християнства в Київській Русі не запровадив якийсь священик, чи монах, ні ніякий чернечий чин, ні якісь всенародні збори, але один муж, князь, отже ляїк — Володимир Вел. (стор. 24). Вслід за тим це християнство не було лагідним християнством ченців (ein sanftes Mönchschristentum), але було твердим і боевим хотінням, що відразу покінчило з усяким поганством, скинувши поганських божків у ріку. Двоєвірря, що пізніше появилася в Московії, в державі Володимира було виключене (стор. 25.)! Дуже влучні, на нашу думку, висновки Автора відносно першої церковної ієрархії на Русі (стор. 35—39). Не тільки в

противенстві до Є. Голубинського, але теж не погоджуючись з новішими гіпотезами В. Лаурент-а й Е. Гонігманн-а, Автор стверджує, що в час Володимира Вел. на Русі не було ще Митрополита, а згаданий у Літописі Іван був правдоподібно Київським єпископом (стор. 38.). Про походження першої руської ієрархії Автор держиться погляду Ю. Федотова, що роки «перед 1037 є прикриті мрякою» (стор. 40.). Т. зв. болгарська теорія М. Приселкова — С. Томашівського, яка твердить, що перші руські Владики походили з Охриди, для Автора не є переконлива і належно не доказана (стор. 39.). Цей перший розділ своєї праці Автор закінчує обговоренням притаманостей початкового християнства на Русі узмістовлюючи їх у церковно-слов'янській мові і самостійності старо-руської Церкви. Цей розділ вважаємо найбільше змістовним і найосновніше опрацьованим, що подає чимало нових висновків і в неодній події кидає нове світло на початки нашого християнства.

У другому розділі першої частини (стор. 41—79) Автор обговорює важніші прояви внутрішнього життя старо-руської Церкви в одинадцятому столітті, стверджуючи велике зміцнення византийських впливів. Тут уперше стрічаємося з влучною характеристикою побожних світських людей (§ 5, стор. 72—79). І пізніше, в другій частині про XII століття, як століття рішення (§ 3, стор. 106—112) і в другому розділі тієїж частини (§ 4, стор. 165—170) Автор повертається до цієї теми. В третьому розділі про розрив східно-слов'янської Церкви з Римом і з Візантією (стор. 171—228) Автор посвячує окрему главу обговоренню церковної культури світських людей. Досі в ніякій історії Церкви ми не мали так влучно і сильно підкресленої ролі лаїкату. Це, на нашу думку, одна з найцінніших вартостей цілої праці о. Амманна.

Крім цього праця о. Амманна визначається чималим критицизмом, що його належно оцінює кожний, хто знає в якому стані досі знаходяться досліди передовсім над первопочинами християнства на Русі.

Натомість маємо до Автора оправданий жаль, що від другої половини тринадцятого століття він майже виключно зайнявся історією російської Церкви, а історію Церкви в Галицько-Волинській Державі потрактував по мачошиному, посвячуючи їй тільки буквально десять сторінок (від 140—150). Рівнож — на нашу думку — треба було присвятити більше уваги Літургії, бо вона в духовому житті східних слов'ян грає дуже важну роллю. — Накінець з приємністю зазначаємо, що Автор у своїй цінній праці свобідніше уживає виразів: Україна, українці й український, ніж у своїй історії з 1950 р.

Кость Кисілевський, **Кодекс Ганкенштайна — Староукраїнська Пам'ятка** (Записки НТШ-а т. 161, Нью Йорк—Париж 1953 ст. 11—36).

др. Іван Панькевич, **Мукачевские пергаменные отрывки** (Из наследия проф. д-ра Александра Колесси), *Byzantinoslavica* XV (1) Praha 1954, ст. 31—41.

Пантелеймон Ковалів, **Чин Проскомидії за Службниками X—XII сторіччя** (Віра і Знання, Праці Науково-Богословського Інституту УПЦ в ЗДА, Нью Йорк—Париж 1954 ст.37—45).

В церковно-історичній літературі повоєнного часу відай найменше місце займають праці з історично-літургічної ділянки, дарма що обрядове питання постійно висувається на чоло наших релігійно-культурних заінтересувань. Бо коли не брати до уваги василіянських «Записок», що принесли більші й менші праці оо. М. Соловія і В. Скубленого († 1940), ЧСВВ й сваяц. І. Музички, та двох-трьох коротеньких статей йорктонського «Логосу» ОО. Редемптористів, то ще найбільше уваги нашому обрядовому минулому присвячують оо. Каралевський і Рас зі Східної Конгрегації в Римі (гл. ЗЧСВВ, VII, 397 ст.) Тому з найбільшою приемністю відзначаємо на сторінках «ЗЧСВВ» появу аж трьох нових розвідок українських авторів, що безпосередньо чи посередньо заторкують літургічну тематику.

1. Найменше ще літургічного інтересу має праця професора Кисілевського, бо вона всеціло присвячена докладному описові мови т. зв. Октоїха Ганкенштайна, цінного пам'ятника нашого 12-го століття, що після батька слав'янської філології Й. Добровського саме перед сто літами був притягнений Ф. Мікльосічем до його обсліду мови Несторової Хроніки в 1855 році. Ми дійсно вдячні шановному директорові філологічної Секції НТШ-а, що піднявся такого корисного труду для українського мовознавства, як узяти до уваги мале число її пам'ятників з домонгольської доби і... майже непереможні труднощі технічного покрову, що за браком черенок приневолити його видати свою працю фототипією з рукопису. Якщо однак йдеться про зміст самої пам'ятки, то К-ий радше відкликується до першого подрібнішого опису цього Октоїха, який дав іще в далекому 1886 р. проф. Степан Смаль Стоцький в одній з найперших своїх друкованих річей. А втім, добре було б бодай одним-другм словечком натякнути, що перед останньою війною цьому пам'ятникові присвятив саме під літургічним оглядом багато уваги Конрад Вебер у своїй основній розвідці про другий Октоїх, що разом з нашим зберігається в Віденській Нац. Б-ці: *Die serbisch-kuslav. Oktoechos Hs Cod. Slav. 46 der Wiener — Nbtek (Teildruck) — Wien 1937*. Ось чому насувається потреба в науковій літературі відзначувати кодекс Ганкенштайна ще додатковим знаком *Cod. Slav. 37*. у відрізненні від описаного Вебером пізнішого Октоїха сербського походження. Не місце тут входити в деякі несуттєві противоріччя між описами нашого Октоїха в Смаль Стоцького і Вебера, н. пр.

чи кондаки по 6. пісні канона зовсім вилишені, як за Смаль Стоцьким повторяє наш автор, чи тільки ікоси, як стоїть у Вебера. Але таки слід справити, немовби тут на неділю був поданий один тільки воскресний канон (ст. 13), бо властиво він зложений з тропарів обох недільних канонів. Така подробиця важна, щоб визначити характер обрібки, якій тут підпав октоїховий матеріал, в порівнанні з другими старинними Осьмигласниками XI—XIII ст.: Струмніцьким, Міхановичевим, (Загребським) і Карансебешським.

Якже ж мова про основну партію праці К-го, то для літургіста зокрема цінний дослід над словником нашого Октоїха (ст. 30 — 34). Тут однак треба поправити його мильне читання на ст. 18 і 31: «Обя тья оча отверести ми потщися». Це не «вьрьста-и» (= плащаниця), а дієimenник: отверести (отворити). Таксамо слід на ст. 13 виправити дату свята мч. Бориса і Гліба з 24 червня на 24 липня. Вкінці на нашу думку краще було б відкликатися в справі слав'янських назов місяців (ст. 34) в цьому Октоїсі до Остромирового Євангелія з 1057 р. ніж до Охридського і Струмніцького Апостола XII—XIII вв., бо це один доказ більше на староукраїнське походження нашого пам'ятника. Якої однак він великої ваги не тільки для історії української мови, але й для історії богослужбового тексту, бачимо з долучених фотознімок (нажалі із пропуском сторінок оригіналу). Тут м. і. на ст. 16 є знимка тропаря індикта на день 1 вересня «Всея твари Содітелю» в зовсім свобідній перерібі з грецького, головнo при кінці: схраняя в мирі Богородица ради люди твоя по велицій твоей милости (замість теперішнього: сохраняя. . . благовірних царей і град твой. . . і спаси ни; Часослѡв, Рим 1950 ст. 826). Дятого можна бути тільки вдячним проф. Киcілевському, що розкрив для української науки сторінки цієї першорядної пам'ятки для нашої мови й богослужби, в якій наглядно видно віковий розвій нашого Осьмигласника від початкового Параклітика з самими тільки канонами до Октоїха краківського перводруку 1491 року.

2. У своїй коротенькій статті проф. Іван Панькевич з Праги описує російською мовою залишок двох пергаминових листків з посмертної спадщини проф. О. Колесси († 1945), що походять з багатї бібліотеки василіянського монастиря на Чернечій Горі біля Мукачева (Карпатська Україна). При ближче незнаних обставинах вони були видобуті хіба з якоїсь обклашки, бо нажалі здоу і з правого боку мають обтятий текст пророчих читань Вел. Пятниці й Суботи. На підставі палеографічних даних П-ч відноcить їх до 13-го століття й виводить з Галичини та зараховує до пам'яток української мови головнo через признаку т. зв. нового «ѣ» тощо, що стрічається тут головнo в богослужбових — нажалі дуже коротких — приписах. Однак під цим літургічним оглядом авторові міркування потребують деякого уточнення й перевірки, тимбільше що фотознімки тексту вийшли помішані.

Панькевич невірно вважає ці листки останком тріодного тексту, хоч це наглядно уривок дуже рідкої в нашій церковній письмен-

стві колишньої богослужбової книги — Профитологіона, що містив літургічні читання з пророчих книг на відправах пасхального періоду, переплітані прокименами і скупими рубриками. І так: перша сторінка 1-го листка містить продовження читання пророцтва Ісаї (гл. 52,13—54,1), але не з 6-го царського Часу, Вел. Пятниці, як каже П-ч тільки з Вечірні, бо воно тут знову повторюється (гл. Вечірня і Утренья I [1911] 414) з прокименом, якого кінець маємо зараз на обороті цьогож листка: Положиша мя... смертній; стих: Господи Боже спасе-)ння моего в день (в)оззвах... І безпосередньо потім йде читання Єзекіїла 37, 1—14, при кінці т. зв. Єрусалимської Утрени Вел. Суботи — з прокименом: Воскресни, Господи, Боже мой (гл. Веч.—Утр. 476) та пророцтво Іс. 60, 1—16, що є другим зрядом читанням на Вечірні Вел. Суботи (там же ст. 481). Цим уточненням приємно нам підкреслити властиву вартість цього цінного залишка нашої старинної богослужби та вимовного свідка віковичної спільноти українського народу по обох схилах Карпат.

3. Стаття проф. Ковалева це найповажніша літургічно-порівняльна студія в повоєнних роках з під пера українського вченого, що разом з іншими розвідками Д. Чижевського, В. Щербаківського, В. Січинського, О. Оглоблина, Б. Крупницького і В. Гришка виповняє перший випуск праць Науково-Богословського Інституту УПЦ в Америці. В першій мірі цікава вона самою підбраною темою, що заторкує дуже диспутовану свого часу квестію автентичности т. зв. Молитовника св. Володимира Вел. Бо ще в далекому 1925 р. на сторінках львівської «Старої України» проф. Іван Огієнко видвинув був це питання перед українським науковим світом, намагаючись довести свято-володимирське походження цього рукопису, що зі збірок знаного фальсифікатора Олександра Сулакадзєва перейшов у посідання автокефального митр. Івана Теодоровича в Америці. Та проти цього головного М. Макаренко висунув твердження, що основний його текст є найскорше з 14-го віку. А як до тієї контрверсії долучився М. Н. Сперанський (К истории русских рукописных подделок А. С-ва, Доклад АН СССР 1928 ч. 9), годі вже було після того проф. Огієнкові обстоювати свою первісну концепцію. І ось проф. Ковалів пробує її настільки змодифікувати, щоб всетаки відстояти святоволодимирський початок цього будь-що-будь старинного пам'ятника нашої церковної богослужби — в переписі з пізніших віків...

І саме згадана його стаття це уривок більшої праці на цю тему й становить заокруглену для себе цілість, може найбільш цікаву, бо присвячену подрібному порівнанню проскомидійного чину Літургії св. Івана Золотоустого з найстаршими його текстами XII ст. в Службениках Антонія Римлянина, Варлаама Хутинського і Спб. Дух. Академії ч. 518. А проскомидійний чин тих часів це найбільше змінна частина Служби Б. так у грецькому як і в слов'янському тексті, так що чи не кожний його список має цікаві відміни. І ми можемо тільки тішитися, що загалом в українських руках

знайшовся один з рідких пам'ятників цієї служби зперед часу реформи патр. Філотея і митр. Кипріяна з дійсно своєрідними рисами, що зближають його до згаданих Служебників. Але відразу мусимо застерегтися проти намагання представити цей Молитовник як пам'ятку 10-го віку (точніше з 999 року!), найстаршу зпоміж усіх пам'ятників княжих часів. Це видно вже з відповідно підбраного наголовку: Чин проскомидії за Служебниками X—XII сторіччя, дарма що в усій статті нема згадки якогось тексту з X—XI віку — поза цим проблематичним Молитовником — і самий наш автор натякає на не виключену можливість пізнішої підробки (гл. ст. 38 завв. 8). Він хіба відлежив до обширнішої студії його подрібний опис і тому нічого тут не каже про його зміст. Та вже з попередніх праць відомо, що це радше Служебник ніж Молитовник (Требник), що містить Служби Божі: св. Івана Золотоустого, св. Василя Вел., вечірні й ранні молитви, Пржедєосвящену, моління за померлих («панохиду») і дуже рідкі в слов'янських текстах т. зв. заамвонні молитви. Та якби там воно не було з властивою назвою цього пам'ятника, бо решта рукопису після 113-ої картки пропала, — то все таки важко допустити, щоб його проскомидійний чин був старший від згаданих Служебників Антонія і Варлаама, коли м. і. в ньому є зовсім розвинений обряд винимання частиць з поодиноких просфор з відповідними поминаннями, яких вони не дають...

Противно, на нашу думку є методологічним промахом обмежувати порівняння нашого чину виключно до цих найстарших текстів нашої літургії, які маємо, головню як самі палеографічні дані відсувають повстання цього пам'ятника до пізніших віків. А втім, у ньому майже нема такої признаки, що не повторялася б у молодших рукописах 14-го і наступних століть. І так: своєрідний титул нашої проскомидії (Чин херетонія сиріч священний устав божественія литургія) з приписом потрійного поклону на вступі приходить дослівно в ч. 398 Моск. Рум. Музею XIV ст. у цитованім в нашого автора виданні С. Муретова, Послѣдованіє проскомидіи, в московських «Чтениях», 1897, кн. 2 ст. 16. Те саме слід сказати про вступні молитви священника «за ся» і другі, що тут то там повторяються в східнослов'янських Служебниках від XII-го до XVI-го віку як своєрідна признака нашої проскомидії (пор. М. И. Орловъ, Литургія св. Вас. Вел., Спб. 1909 ст. 13—15). Таксамо дальший обряд вирізування агнця й благословення вина та води майже дослівно описується в Служебнику Воскр. м-ря 1380 р. (гл. Митр. Макарій, Ист. р. ц. IV 1, 1886, 377). В цьому місці К-ів зазначає, що в його проскомидійнім чині нема ще обряду проколювання агнця. Воно правда, що на підставі грецьких і слов'янських текстів у виданнях Гоара, Красносельцева, Дмитрієвського, Орлова, Муретова і — найновіше — Требелли, цей символічний акт слід відносити щойно до 14-го століття (гл. ще А. Petrovski, Hist. de la rédaction slave de la liturgie de S. J. Chrys.: Хрисостоміка, 1908, 874). Але й тоді не брак навіть дуже обширних текстів

проскомидії, так грецьких як і слов'янських, без цієї чинности, як н. пр. Ілитарій Есфігменського м-ря на Атосі з 1308 р. (Дмитр., Описаніє лит. рукоп. II, 263) і згаданий Служ. Воскр. 1360 року. Таксамо молитва проскомидії (Боже, Боже наш), що тут стоїть перед покриттям чесних дарів, це не тільки своєрідна прикмета одинокого Службеника Варлаама Хутинського, як натякає К-ів (ст. 43 завв. 25), але й деяких пізніших списків 14—15 ст., н. пр. Моск. Син. Б-ки 598/345 і Моск. Тип. Б-ки 127, XIV (Муретов ст. 12 і далі) та МТБ-ки 40 XIV—XV (Орлов ст. 23). Вкінці тесаме слід сказати про те, що в нашому тексті приписані ще тільки два покрівці на покриття дискасу і чаші без третього — воздуха (ст. 43). Вже А. Петровський вважав це характеристичною ціхою Службеників зперед 14-го ст. (Хрисост. 881). Але й пізніше маємо тесаме в щойно згаданому тексті проскомидії МТБ-ки 127, що його Муретов відносить до 14-го століття, зі всіми другими подробицями цього обряду (пор. теж МТБ-ки 128 тогож віку — тамже).

З усього цього виходить, що ледви чи виглядає правильно обмежувати порівнювання текстів й чинностей нашого Службеника до пам'ятників найстаршої доби нашого обрядового розвою — 12-го століття. Противно, навіть з цієї коротенької перевірки його проскомидійного чину на ширшому фоні літургічних текстів докипріянівської доби, виходить на яв велика своєрідність цього Службеника для навітлення архаїчної редакції нашої богослужби перед реформою другої половини 14-го століття. Тому з нетерпеливістю чекаємо викінченої студії проф. Ковалева про цей Службеник (Молитовник), в якій він мавби змогу дати повний вираз свого похвального цінення й пошанівку для нашої святої богослужби, що пробивається з цього його цінного нарису.

о. М. Ваврик, ЧСВВ

Michael Lacko S. J. *Unio Užhorodensis Ruthenorum Carpathicorum cum Ecclesia Catholica*, „Orientalia Christiana Analecta“, 143, Roma 1955, pp. 255.

Праця о. М. Лацка, професора Римського Східного Інституту є цінною історичною розвідкою, яка сьогодні повні вияснює темні і сумнівні моменти історії Церкви на Закарпатті. Головна вага цієї праці в повнім опрацьованні нового архівного матеріалу до церковної історії Карпатської України, як також у зібранні та в синтетизуванні майже цілого бібліографічного матеріалу.

Цілу працю можна поділити на три часті. Вступна частина — це введення в тематику з найконечнішими, але й вистарчаючими інформаціями про Мукачівську Єпархію. Автор подає синтезу політично-соціального розвитку карпатських українців у передунійних і унійних часах, а згодом говорить про їх релігійне поло-

ження та про початки церковної ієрархії. В окремих розділах розглядає автор питання відлучення Мукачівської єпархії від Апостольського Престолу, її зв'язків з протестантизмом та з Берестейською Унією. Вкінці згадує про місійну працю латинських єзуїтів між карпатським населенням.

В дальших розділах, які фактично творять першу частину властивого твору, автор розглядає історію Мукачівської єпархії та унійні змагання її єпископів від 1600 до 1646 року, цебто до Ужгородської Унії. Довше застановляється над особою Василя Тарасовича та його діяльністю; подавши коротко життєпис цього ж єпископа, зразу переходить до прослідження його унійних змагань, розглядаючи і самі змагання і з'єдинення Тарасовича та переплітаючи хронологічний порядок довшими критичними заувагами. В окремих підрозділі автор говорить також про нове відпадення цього ж єпископа від Унії та про його смерть. Вкінці подає коротку замітку про цілу унію Тарасовича і доходить до висновку, що Унія згаданого єпископа не мала більшого впливу на церковне життя Карпатської України. Це була тільки особиста акція самого Тарасовича, що підготовляла Унію на Закарпатті, але її не створила.

Врешті, в останній частині, автор розглядає саму «Ужгородську Унію» та її автора, єпископа Партенія Петровича. Ці питання автор просліджує до найменших подробиць, вказуючи на їх історичну прагматику. Ця частина твору є безперечно найціннішою частиною праці М. Лацка, де виказує досконалу техніку дослідів, глибоке й критичне студіювання відповідного фактичного матеріалу і беззакидну самостійність у своїх наукових конструкціях, винотовуючи можливо повну бібліографію. Велика заслуга о. М. Лацка полягає в виясненні часу і способу Ужгородської Унії та визначенні особи першого з'єдиненого єпископа, Партенія Петровича. Ці три питання в цілій досьогоднішній історіографії карпатоукраїнської Церкви були дуже темними і непевними. Новіші дослідники української Церкви безсумнівно будуть вдячні за опрацювання вищезгаданих неясних питань. Меншими розділами про протиунійну опозицію та про релігійне життя на Закарпатті підчас і після Унії закінчує автор свою працю, публікуючи ще в додатку всі новознайдені архівні матеріали, що відносяться до історії Церкви Карпатської України в роках 1600—1664.

Застановляючись над цілою працею М. Лацка мусимо признати, що цей твір для новішої історіографії української Церкви приносить незвичайні користи. Та оцінюючи позитивно цю працю, маємо деякі зауваги до поодиноких висновків автора. Описуючи національно політичну ситуацію Карпатської України, автор говорить про три національні течії, цебто українську, москвофільську і «русинську», які, після його тверджень, удержуються до сьогодні. Дивним видається нам, щоб автор, що так докладно і досконало опрацював давню історію Закарпаття, не був добре поінформований про сучасну політичну ситуацію карпато-українського народу,

тимбільше, що автор обзнайомлений з питанням проголошення Карпатської України 1939 року (ст. 3), не згадуючи вже й доступних повосенних публікацій (напр. бувшого чехословацького міністра Губерта Ріпки), що говорять одногolosно про українське національне відродження та освідомлення цілого Закарпаття підчас другої світової війни.

Задля вищезгаданих течій та, щоб не вразити інших національностей, які в часі Унії також належали під власть Мукачівського єпископа, уживає автор загально терміну «рутені». Однак о. М. Лацко в своїй праці окремо говорить і про румунів і про сербів; мадярські й словацькі грекокатолики, як загально відомо, є витворами пізніших денаціоналізацій, а корінний нарід Карпатської України, що видержав всякі денаціоналізаційні акції своїх сусідів і до сьогодні признається до своєї нації, під сучасну пору називає себе «українським». Отже, шановний автор нікому кривди не зробив би уживанням терміну «україні».

На 20—24 сторінці автор твердить, що карпатські українці перед Ужгородською унією були нез'єдиненими. Нам здається, що таке твердження надто загальникове та категоричне, бо карпатські українці після Фльорентійської Унії принайменше якийсь час були з'єдинені з Римом. Знаємо напр., що Мукачівський монастир, який від початків був центром релігійного життя Карпатської України, до 1439-го року був під протекторатом сербського православногo князя Юрія Бранковича. Після Фльор. Унії Бранкович мусів передати всі свої маєтки Іванові Гуняді. Передаючи посілости, що знаходилися в північній та східній Мадярщині, Бранкович не безпідставно побоювався, що Гуняді перемінить його бувших православних підданих в уніятів (B u n e a A. *Jerarchia Romanilor din Ardeal si Hungaria*, Blaj 1904, p. 128—130). Справді Гуняді перед смертю видає наказ, за яким усі священники «східньої віри», що не хотіли зложити ісповіді віри, мали бути виселені з території колишньої Мадярщини (там же, ст. 115). Таким зовнішнім актом усі нез'єдинені священники в Мадярщині стали з'єдиненими. Але Мукачівський монастир був вже з'єдинений перед виданням цьогож декрету. Унію згаданогo монастиря деякі автори (як напр. P a r r G., *A munkácsi püspökség eredete*, „Keleti Egyház“, 1940) приписують старанням митр. Ісидора, який з помічю короля Владислава Ягайловича I. (1440—1444) підніс цей монастир на свого рода «аббацію» з окремими правовластями над українським світським клиром. Однак певний доказ про унійний стан Мукачівського монастиря подає нам сам Гуняді, бо ж він ще перед виданням вищезгаданогo декрету наказав католикам латинського обряду платити податки для Мукачівського монастиря (Петров А., *Древнѣйшія грамоты по истории карпаторусской церкви и іерархіи 1391—1498 г.*, Прага 1930, ст. 169). Цей наказ Івана Гуняді був затверджений його сином, мадярським королем, Матієм Корвіном (там же, ст. 158-9). Якщо б Мукачівський монастир в часі такого

розпорядку Івана Гуняді залишився нез'єдинений, то Гуняді своїм розпорядком виступив би проти законів давньої Мадяричини, в якій католицька релігія була одинокою релігією держави. Тому майже з певністю можемо сказати, що Східня Церква на Закарпатті після Фльорентійської Унії була в злуці з Римським Апостольським Престолом. А автор не то що не згадує про Унію, але навпаки грамоту короля Матія Корвіна, що в великій мірі підтверджує цю Унію, пояснює якраз у протилежному значенні, мовляв, від цього документу починається протиставлення двох «плебаній»: «католицької» і «рутенської». Таке однак протиставлення — це тільки висновок автора. В грамоті (там же) не говориться про релігійні різниці, а самий монастир означений не терміном «грецької чи рутенської віри» але тільки «обряду». Отже цей Мукачівський монастир тільки в обряді різнився від інших латинських монастирів Мадяричини.

Про вплив протестантизму на Мукачівську єпархію говорить автор досить загальною мовою. Бо хоч добре зазначає, на основі Перфецького, що ні карпатські українці не переходили на протестантизм, ні протестанти не наvertsали їх на свою віру, але скорше прямували до опанування закарпатської православної Церкви, то однак не дає жадних дальших пояснень до цього питання, хоч воно дуже важливим питанням в історії Унії на Закарпатті. Бо протестанти в передунійних і унійних часах так досконало опанували Церкву карпатських українців, що вона не могла рушитися без знання чи контролі протестантської «еліти». Ця контролі була найуспішнішою зброєю семигородських протестантських князів, якою вони зашахували еп. Григоровича, що хоча признався митрополитові Рутському до своїх католицьких почувань, але не міг цього зробити перед своїми священниками. Цим оружжям вони знищили всі унійні пляни еп. Тарасовича, скидаючи його через своїх протестантських суперінтендентів та вибираючи нового псевдоєпископа і т. п. Ці протестантські суперінтенденти заряджували Мукачівською єпархією, впливаючи на неї не тільки духово, але й використовуючи її матеріально, побираючи податки від нез'єдинених парохій. А це дуже широке поле всяких репресій та натиску. Автор про це дуже мало говорить, помимо обширного матеріалу, зібраного А. Петровом (Отзвук реформації в русском Закарпатті XVI. в., „Věstnik kralovské české společnosti nauk“, ročník 1923).

В кінці мусимо згадати, що авторові не все вдається перепис українських текстів латинськими буквами. В багатьох випадках він переписує тексти за російським правописом.

Очевидно, ці наші замітки ні трохи не ослаблюють вартости твору о. М. Лацка, навпаки, ми певні, що він є одним з найповажніших видань про церковну історію Карпатської України.

О. Баран

Проф. Ганс Кох, **Теорія III Риму в історії відновленого московського патріархату** (1917—1952), Мюнхен 1953, 8^о, 40

Проф. Д-р. Іван Мірчук, **Історично-ідеологічні основи Теорії III Риму**, там же 1954, 8^о, 64

1. Першорядна вартість наукового збірника про Москву — Третій Рим, що її виявила наша рецензія на перші чотири розвідки проф. О. Оглоблина, Н. Василенко-Полонської, Б. Крупницького і В. Гришка в попередньому випуску «Записок ЧСВВ», тільки підвищується двома дальшими працями проф. Коха і Мірчука. У відмінну від попередніх дослідників вони займаються сучасним станом Москви — III Риму, підкреслюючи месіянistiчну вагу тієї концепції в імперіалістичних затіях московського комунізму. Слід це сказати в першій мірі про Коховий огляд найновішої історії відношення московської патріаршої церкви, від її відновлення в 1917 р., до совітської влади. В порівнянні з іншими, навіть далеко обширнішими працями Аммана, Де Вріса, Шпулера, Бріма, Андерсена і др., має він зовсім оригінальну ознаку в тому, що не переповідає, як вони, перш усього всієї нищівної політики совітської безбожної влади проти патріаршої церкви, а з'ясовує в головних лініях процес її переходу на активну службу кремлівського імперіалізму. Через це після вступного коротенького перегляду підсовітського церковного життя (ст. 5—12) від жовтневої революції до вибуху другої світової війни, Кох вдумливо аналізує наступну «державно-церковну консолідацію» 1939—47 років та «претенсії на всехристиянський примат», які відновлений сталінський патріархат (в 1943 р.) не перестає з року на рік щораз більше зголошувати.

Основною проблемою цього спотвореного мезальянсу є не так становище самої комуністичної влади, що в слівнику діалектичного матеріалізму завжди знаходять потрібну формулу для своїх найбільш акробатичних пристосувань до обставин, як моральне обличчя московської патріаршої єрархії, що добиваючися благословення в безбожницького тирана, який не перестає ні на мить нищити релігію всіми засобами фізичного й морального насилля, за мінімум злиденного животіння дає зі своєї сторони найвivismніший вислів визнання комуністичного режиму й уладу аж до заперечення його протирелігійних напрямних та злочинів. Таким чином вона сама запрягла свою Церкву всеціло до імперіалістичного воза московського комунізму й прийнялася необмеженої контролю й супрематії ворожого собі державного апарату. Остається їй тільки голословний патріарший титул, що має служити внутрішній та зовнішній пропаганді й рекламі сповідної свободи релігії під пануванням серпа й молота. Можливо, що існує певна аналогія між положенням царгородської Церкви в османській державі по упадку Константинополя в 1453 р. і теперішню долею підсовітської московської патріархії, яку Кох за деякими авторами (Г. Шедер) навіть хотів би ампліфікувати (ст. 18—19). Але на нашу думку виглядає на непорозуміння, дошукуватися для її безмеж-

ного сервілізму насильницькій безбожній владі у Кремлі будь-яких теологічних чи канонічних засновків, як це з деяких висловів автсра виходило б (ст. 19—21); бо хоча б неznать якими евфемістичними термінами не описувати византійського цезаропапізму, це він своїми каламутними хвилями далеко ще перед 1453 р. затопив та підмив тисячолітні основи східньої Церкви і виніс вкінці на поверхню церковного життя східньої Слав'янщини самий найгірший намул: скомунізовану форму Москви — Третього Риму. Сам наш автор, в решті решт, признає, що зміцніла совітська Церква вже не має потреби турбуватися про теологічне уґрунтування свого новітнього пакту (з комуністичним режимом). Протівно — стверджує він — вона всеціло занялася змаганням до примату серед решти християнського світу через розщиплену в трьох напрямках суто політичну діяльність: великоруський панславізм, всеправославне об'єднання і місіонерський (тобто: імперіялістичний) наступ проти решти християнських церков. Бо жадним із цих шляхів совітська Церква не йде сама, а скрізь посувається позаду совітської держави «із зрозумінням і готовістю» (ст. 22). Якїж тоді, питаємо, можливо допустити теологічні чи канонічні мотиви в того, хто робиться найпопслушнішим знаряддям злочинної системи на насильне опанування світа?

Та якби там не було, саме насвітлення цієї потрійної дії скомунізованого московського III Риму в Коха таке ядерне й змістовне, що зацікавлення читача зростає з кожним рядком кожної дальшої сторінки, вщерть начиненої до кінця його праці першорядним фактичним матеріалом з церковної хроніки останніх літ. Всетаки можна ще було одним другим словом згадати ось хочби польську й чехословацьку автокефалію, як вони поглиблюють щораз більшу прірву між царгородським екуменічним і московським патріярхатом, та про горячкові московські змагання змонтувати своєвласне об'єднання з тих протестантських Церков, що й досі стоять осторонь т. зв. екуменічного руху амстердамської (та евенстонської) світової конференції Церков (1948 і 1954). Якже ж йде про вороже наставлення московської патріярхії проти католицької Церкви та її злочинну співпрацю з Кремлем в ліквідації нашої Церкви, то проф. Кох слушно обмежується до завваги, що це заслугувало б на окрему розвідку, і сам нагадує тільки найбільш разячі факти цієї мартирології східньо-католицьких спільнот в Україні та Румунії. А щоб унагляднити, як московська патріярхія всеціло вислугується загальній екстермінаційній політиці Кремля проти католицької Церкви, Кох наводить кілька характеристичних тирад її представників, що вповні взяті зі словника підсовітської преси у виступах проти Апост. Столиці та Римських Первосвящеників. Таким чином проф. Кох на сучасній історії скомунізованої московської Церкви якнайкраще ствердив усю трагічну правду слів Н. Бердяєва, що служать моттом всієї його розвідки: На місці III Риму російський нарід створив III Інтернаціонал, в

якому зв'язалася московська національна месіянстична ідея з інтернаціональним пролетарським месіянізмом. . .

2. Тесаме, хоч і не цитуючи цих вдумчивих слів російського філософа, проф. Мірчук унагляднив у своїй обширній розвідці про історично-ідеологічні основи теорії III Риму. Тематично ця праця сильно споріднена з розвідкою Н. В. Полонської, бо більшу частину своїх сторінок присвячує еволюції цієї теорії у 18—20-му столітті, та докладній аналізі її сучасного вигляду, попередивши їх короткою історичною синтезою світської теократії в византійській, київській та старомосковській державі до Філотеевого виступу на початку 16 віку (ст. 5—24). З цього скороченого вступу заслугоє на нашу вдячну увагу авторове ствердження, що «київська держава, може внаслідок своїх симпатій до Заходу, лише неохоче та поволи підлягала впливам византизму (ст. 14). Бо те саме, тільки в більш аподиктичний спосіб, заявляє московський історик Кирило Туманов у подібній розвідці *Moscow the third Rome: Genesis and significance of a political — religious idea* (Catholic Historical Review 1955). В противенстві до київопечерського св. Теодосія, неустрашимого оборонця незалежності Церкви проти посягань світської влади в XI ст., псковський Філотей висловлює свої міркування на тему III Риму в посланнях до московського автократа. Вирощена отак на державнополітичній підложжі ця ідея стало нагинається до царської політики в церковних справах аж до повної секуляризації її релігійного змісту, який ще вона могла мати за Петра I та в наступних століттях. Тут уже слід назвати дійсною заслугою проф. Мірчука, що він вспів чітко означити різноякісний вклад російських слав'янофілів (Кірієвського, Хомякова, Аксакова, Тютчева, Достоевського, Данілевського) минулого віку в цю Філотееву формулу, що її вони змодернізували й згальванізували до тої міри, що пережила всі смертельні удари протицерковної фурії большевицької революції та знову стає до сліпих послуг зажерливого московського імперіялізму.

Все те подане в проглядному викладі без зайвих загальників та з ясним формулюванням думок і доказів, так що легко прощаємо авторові деякі завважені помилки (напр. *Anthienum* замість *Anthimum* в 2. нотці на 6. ст. та пропуски сторінок в деяких бібліографічних цитатах). Та ледви чи можна звати Йосифа Волоколамського відновителем монашого ідеалу в 15-му столітті (ст. 22), коли він мав проти себе Ніла Сорського як раз за те, що дозволив манастирям посідати безмежні лятифундії та був приклонником ряного цезаропапізму в Москві. Також з цитату на ст. 30 виходить, що московська церква виступила проти декабристів в 1825 р. на підставі пізнішого царського закону з 1832 р., що накладав духовенству обов'язок перешкоджати всяким заворушенням. Нарешті читаємо в німецько-англійському резюме, що *die Grundtendenz der russischen(!) Staatspolitik (Russia's statepolicy!) seit dem XII Jahrhundert (from 13-th. century!) ziemlich gradlinig verlief. . .*

Та безогляду на ці недогляди праця проф. Мірчука має свою питому вартість навіть поза самим збірником про Москву — III Рим й тематично в ньому повинна вона стояти перед розвідкою проф. Коха. І навіть як брати на увагу їхнє особисте розходження в оцінці цезаропапізму (як було це передтим в Н. Полонської — гл. ЗЧСВВ, VIII, 283), то однозгідний засуд з під пера католицького й протестантського вченого Москви — III Риму впродовж цілої московської історії та в сьогоднішній підсовітській дійсності виходить ще вимовніше. І саме тому на закінчення цієї рецензії напрошуються глибокоумні слова Володимира Соловйова, що їх в далекому 1887-му році писав він (за Аксаковим) у вступі до свого великого твору «Історія и будущность теократии:» «Наше церковне положення фальшиве не тільки з погляду католиків і протестантів, але передусім з нашого власного погляду. Отже нема що звертатися до інших із докорами і вимогами. Інші ніяк не можуть бути винні в тій внутрішній суперечності, яка подавляє наше церковне життя, і не для інших, а для нас розділ Церков мав такі надзвичайно фатальні наслідки. Ось чому справа з'єднання Церков для Росії подвиг великої муки, який вимагає внутрішнього самовідречення, ще глибшого ніж його треба було перед двома віками для зближення Росії зі світською цивілізацією Заходу» Вікове обличчя Москви — III Риму, виявлене в калейдоскопі збіркою працею членів заслуженої Церковно-Археографічної Комісії Апост. Візитатури в Мюнхені, в своїй теперішній комуністичній масці показує, що таке самовідречення не можливе без попереднього відречення від московського імперіялізму. І ось у тому вартість цього збірника для української історичної науки та для загальноцерковного уніоністичного руху прямо неоцінима.

о. М. Ваврик, ЧСВВ

Академия Наук СССР, Институт Истории, Сборник документов по социально-экономической истории Византии, Москва 1951, ст. 318. 8^о.

Це показний збірник російських перекладів різних документів з історії соціально-економічних відносин і клясової боротьби у Византії. Редакторами збірника є Б. Горянов і Ф. Россейкін, відповідальним редактором є академік Е. Косминский, але властивими укладачами збірника були такі члени АН СССР: Н. Пигулевська, проф. В. Левченко, Е. Липшиц. Самозрозуміле, що автори збірника — як самі кажуть — (ст. 3.) в основу своєї праці поклали «учение марксизма-ленинизма об общественно-экономических формациях». Завданням советських істориків — як стверджують автори збірника — є: вивчати передовсім соціально-економічну історію, історію трудящих мас, історію народів. Це завдання в по-

вній мірі стоїть перед советськими византиністами. — Щоби структуру збірника вчинити більше чіткою й облегшити користування ним, автори розложили документи не в хронологічному порядку, але за розділами, що мають точно визначену тему й характеризують важніші періоди соціально-економічних умовин у Візантії. Увесь збірник складається з чотирьох таких розділів. Перший розділ під наголовком: «Византия в IV—VI вв», на сторінках від 9—60, охоплює 51 цікавих і менше інтересних документів. Цікавий є опис Олександрії, перекладу Пигулевської, зо збірника „*Expositio totius mundi*“ ed. Mullerus, *Geographi graeci minores*, t. II., Parisiis 1861, с. 520. Для нас особливо цікавий 41-ший документ п. н. «Єпископські землі й світська роля Єпископів» перекладений зо Сирійської Хроніки з Митилени. З цього документу ясно виходить, що Єпископ Тома був справжній добродій робітників і невісна примітка перекладачки Пигулевської, що нібито це була поспішна будова важної стратегічної кріпості, зовсім не зменшує заслуг Єпископа, тільки неміло вражає своїм субективізмом. Другий розділ п. н. «Слов'янська колонізація і розвиток византійського феодалізму» на сторінках від 65—122 містить 42 документи. Зовсім виправдано, бо аж 12 документів узято з Прокопія Кесарійського (VI стол.). На увагу заслуговують: документ перший про службу слов'ян у військах імперії, третій про похід слов'ян за Дунай, десятий про набіги слов'ян на византійські городи й б. ін. З Константина Багрянородного слід взяти до уваги документ 26-ий про повстання слов'ян у Пелопонезі, відтак документи про іконоборство 33—37. Третій розділ про византійський феодалізм X—XII століть, на сторінках 127—225 містить 54 документи, з поміж яких варта спинити увагу на 28-ому документі, про кількість монастирів і клириків у Візантії, взятому з «Путешествия новгородскаго архиепископа Алексея в Царгород». У четвертому розділі про пізневизантійський феодалізм в XIII—XV стол. міститься рівно 40 документів меншого значення. Впорядчики використали поправді до свого збірника низку давніших перекладів В. Васильєвського, Ф. Успенського, С. Шестакова й ін., але більша частина перекладів є таки їх власної роботи.

Кожний розділ попереджено вступною статтею, що її завданням є: зорієнтувати читача в основних питаннях історії Візантії та допомогти йому в зрозумінні поодиноких документів. І саме до тих вступних статей маємо деякі застереження. На нашу думку, найбільш влучне є введення до другого розділу документів авторства Е. Липшица, бо автор цієї статті крім влучної характеристики середньовічного феодалного ладу Візантії, переводить теж аналізу поодиноких пам'ятників. Автор введення до першого розділу — Н. Пигулевська — вдовольється тільки коротким начерком соціально-економічних умовин Візантії в IV—VI стол., а зовсім не подає характеристики документів опублікованих у цьому розділі; натомість у другу скрайність впадає Б. Горянов, автор вступної статті до четвертого розділу документів, описуючи основ-

но документи, а майже не подаючи характеристики соціально-економічних умовин цього періоду. Крім цього в збірнику трапляються і деякі суперечності напр. на стор. 3-ій в загальному вступі написано: «Слов'янська колонізація і розвій византійського феодалізму VII—IX стол.», а тимчасом автор уведення до цього розділу на стор. 65 рямцями цього періоду охоплює час від другої половини VI стол. до другої половини IX стол. — Відносно самих документів — на нашу думку — було б побажане навести уривки цінних византійських хронік з X стол.

Бібліографія неповна, бо бракує творів А. Бергера, А. Рудакова й ін. Немило вражають грубіші друкарські похибки передовсім у латинських і грецьких текстах. У додатку поміщено три карти Византії, плян Константинополя VI—XIV стол. і виказ термінів.

Без уваги на ці малі недостачі збірник є цінний передовсім для учителів і студентів історії.

І. Назарко, ЧСВВ

Д-р Петро Ісаїв, **Берестейська Унія за новими дослідями**, Філадельфія 1953, В-во «Америка», 8^о, 32.

Ця интересна розвідка попри свій популярний характер має всі прикмети наукової праці. Все таки, дочитавши її до кінця, не бачимо, про які нові досліди йдеться шан. авторові, бо крім цитату з недавно виданої Історії України І. Холмського і статей о. А. Великого в «Ковчезі» 1952 р. (в додатку) він оперує давнішою бібліографією до цього питання. Так чи інакше, сама книжечка основно збирає втерті закиди проти Берестейської Унії, що вона — польська інтрига, самовільна акція єпископату і революційна вихватка. А противно з тогочасних документів і головно зі свідчень самих православних, які Ісаїв наводить дослівно і в великій кількості, недвозначно виходить, що Берестейська Унія була історичною вимогою часу й загальної церковно-громадянської опінії, а якщо була тут інтрига, то хіба московська... Щодо цього однак нашому авторові ще були в часі його праці невідомі найновіші унійні досліди проф. О. Галецького, що насвітлюють протиунійну акцію Москви прямо ревелаяційними документами. Вцілому ця книжечка робить корисне вражіння, яке обнижують хіба часті помилки. Н. пр. «Ексетезіс» Мелетія Смотрицького тричі цитується і за кожним разом перекручується та ще до того двічі приписується Антонові Селяві, що є автором іншого твору (Антеленхус). Тому, що таких помилкових цитатів, нажаль, більше, слід їх основно виправити при другому виданні, на яке ця праця д-ра Ісаїва вповні заслуговує.

Sacrum Poloniae Millennium — Статті — нариси — історичні матеріали, том I, Рим 1954, ст. 632.

За ініціативою польської Церковної Єпархії постав у Римі Комітет, якого головою є ВПреосв. Архієпископ Йосиф Гавліна, що має на меті відзначити 1000-ліття хрещення Польщі, що припадає в 1966 р., а в зв'язку з цим має видати кожного року від 1954—1966 один том праць присвячених історії Церкви в Польщі.

При кінці 1954 р. появилася перший том цієї заповідженої серії. Зовнішній його вигляд дуже гарний, формату великої вісімки. Але щодо змісту і щодо укладу статей має деякі побажання. Передусім завважується брак систематичности в підборі статей. По вступнім слові ВПреосв. Гавліни (ст. 7—8) слідує такі статті: Лев Кочи — «Хрещення Польщі» (ст. 9—69), Оскар Галецькі — «Берестейська Унія в світлі сучасних грецьких документів» (ст. 71—137), Степан Дуда — «Апостольська Столиця і політичні події в Польщі на передодні першого поділу» (ст. 139—207), Едмунд Ельтер — «Адам Коханьскі, Т. І., найвизначніший представник Польщі в європейській науковій діяльності при кінці XVII віку» (ст. 209—251), Євгеній Япра — «Правна творчість польського духовенства 966—1800» (ст. 253—390), о. Збігнев Шосткевіч — «Каталог єпископів латинського обряду перед поділом Польщі» (ст. 391—608). При кінці поданий покажчик імені список жертводавців.

Нас найбільше цікавить праця відомого польського історика і византолога, проф. Оскара Галецького: «Берестейська Унія в світлі сучасних грецьких документів». Дивно, що ця праця попала в перший том присвячений 1000-літтю хрещення Польщі. Ця праця складається з 34 сторінок (71—104) наукової студії проф. Галецького і з 35 сторінок документів, поданих в двох додатках. В першому додатку є 4 листи (по італійськи) о. Петра Аркудія до о. Клявдія Аквавіві, Верховного Настоятеля Отців Єзуїтів. Листи мають такі дати: 20. 6. 1596, 10. 11. 1596, 20. 3. 1597 і 25. 7. 1597. Ці листи взяті з Архіву Отців Єзуїтів в Римі. В другому додатку є подана «Реляція невідомого грека з оточення Нікифора про Берестейський Синод 1596», взята з рукопису Ватиканської Бібліотеки. Реляція починається словами: «Пері тон Рутенон» (про Русинів).

На початку своєї студії проф. Галецькі згадує, що в історії Польщі Берестейська Унія підлягає найбільше спірним осудам, а це тому, що ця подія ще не досліджена, як слід, на основі сучасних документів. Вправді вже опубліковано багато праць і документів на цю тему, але ще замало. Ще не досліджено приватної переписки і реляцій з цих часів. Дотепер ще невідомі, в цілості, реляції й інструкції між римською курією і її представниками в Польщі.

На Берестейському Соборі не було офіційних представників з Риму, але був там, в ролі скромного обсерватора, о. Петро Аркудій з грецької колегії в Римі. Він, католицький священик східного обряду, грек з походження, уроджений на острові Корфу 1560 р., студював в грецькій колегії в Римі, здобув титул доктора бого-

словії, писав різні богословські студії. Помер в 1633 р. Найцінніші його праці: «Про західну і східну Церкву в уділюванні сім св. Тайн» та «Історія зєдинення Русинів з Апостольським Престолом» — ця друга праця, нажаль, пропала.

Важність листів Аркудія полягає в тому, що їх писав грек і то не для пропаганди чи апологетики, але для довірочної і докладної інформації адресата. Друге, писав знаток східних проблем, а в цьому і наших, бо він вже був на Русі в рр. 1590—93, і тоді зустрічався з Потієм та Острожським.

Автор грецької реляції про Берестейський Собор, очевидець, походить з оточення Нікифора, який виступав на соборі як заступник царгородського патріярха. Нікифор студював на університеті в Падові. В Венеції виступав він як проповідник і сповідник грецької колонії, хоч не мав єрейських свячень. І хоч не мав ніякої богословської освіти виступав, як «великий богослов Греків». Мав великі привілеї від патріярха Єремії. Був ув'язнений два рази, як турецький шпійон, спершу в Молдавії (втік з тюрми, щоби прибути на Собор до Берестя), а потім (по соборі) в Польщі і помер в мальборській тюрмі. На Берестейському Соборі мав не допустити до з'єдинення з Апостольським Престолом.

«Отже так прихильні унії листи Аркудія — пише проф. Галєцкі — як також і ворожа реляція з оточення Нікифора, передусім рішучо potwierджують, що ідея берестейської унії вийшла з ініціативи визначних членів руського єпископату, які поступали без якогонебудь натиску зі сторони польської чи латинської. Те подвійне свідoctво є дуже переконуюче, бо воно походить з фактичного представлення подій» (ст. 91).

Якщо йдеться про Аркудія, то він вже в першому листі з 20. 6. 1596 р. подає такий цікавий факт, а саме, що кн. Острожський, агітуючи проти руських єпископів, що їздили до Риму, щоби зложити поклін Папі, казав, що вони зробили це без згоди інших єпископів, а також «з малою а радше ніякою королівською ласкою». Це неправда, бо король поручав їх Папі, але з другої сторони таке твердження вказує, що не можна короля посуджувати про натиск в цій справі.

Противник унії анонімний грек, в своїй реляції пише, що «відступництво від вселенської Церкви», за яке він вважає берестейську унію, сталось «старанням руських єпископів», під впливом «їхніх злих намірів» і в наслідок «їхніх тайних нарад», на яких нараджувались як би то «викликати роздвоєння в релігії». Осуджуючи їх за те, що «погордили єкуменічним патріярхом» і стались «підданими папи в Римі», анонімний грек ні словечком не згадує про якийсь римський чи польський натиск. Ця грецька реляція є дуже цінним вкладом для оцінки ролі творців берестейської унії; вона, мимо волі автора, ясно представляє рішачу роллю і відповідальність митрополита Рогози на Соборі. В дотеперішних наукових працях про берестейську унію, постать Рогози виступає дещо блідо і нерішучо. Зокрема ті автори, що прихильно

трактують берестейську унію, часто закидають Рогозі хитання майже до останньої хвилини. Але немає сумніву, що ніяке рішення не заважило на хвилях берестейських подій так, як Рогози, а його постава рішила про успіх унії на берестейському соборі, який тільки він мав право скликати. Це найкраще відчув анонімний грек, що дивився на синод з точки зору Царгороду. Хоч на початку своєї реляції він вичисляє всіх єпископів, що поповнили «злочин», то потім ціла його реляція звернена проти Рогози. Ба, що більше, цілий перебіг синоду він представляє як спір між Рогозою й Нікифором. Йшлося про те, хто має найвищий авторитет на синоді; в цьому випадку не міг противитися заступникові патріярха ніхто зі звичайних єпископів, але міг це зробити тільки київський митрополит і всієї Руси, опираючись на більше як 500 річну традицію.

Анонімний грек, згадавши про посольство Потія і Терлецького до Риму і про обурення, яке по їх повероті вибухло серед народу, зі жалем додає: «а священники й інші з духовного стану майже всі прилучились до поглядів апостатів, піддаючись їм, як законним єпископам, і ввели в діло цілий їхній плян, зводячи православний нарід, нескорий до повірення їхнім інноваціям» (ст. 96). Нема потреби підкреслювати незвичайної ваги того свідoctва з уст грецького духовника, противника унії.

При кінці своєї студії проф. Галецкі дає заввагу, що ця праця оперта на матеріалах, які він зібрав в 1952—53 р., користаючи з американської стипендії «Фульбрайт» (Fulbright) для опрацювання книжки п. н. «Від Фльоренції до Берестя» (From Florence to Brest). Як він вже віддав свою працю до друку, появилось цінне видання отця Атанасія Великого п. н. «Документи Римських Архієреїв відносно України», т. I. В цьому томі під ч. 156 є подане папське бреве, яке він цитує з рукопису в ноті 79, а під ч. 157 є поданий документ, який він цитує на ст.83—84.

Невеличка, але оригінальна й дуже цікаво написана праця проф. О. Галецького, оперта на документах двох греків, (католика й незединеного), сучасників, свідків Берестейського Синоду є на правду дуже цінна. А відкриття тих цінних документів, що дотепер спочивали в римських архівах, повинно бути заохотою для наших істориків в пошукуванні за іншими подібними документами, що без сумніву ще ждуть на своє відкриття, щоби своєю появою краще насвітлити події з нашої історії.

о. Іван Хома

Проф. М. В. Зызыкин, Тайни императора Александра I, Буэнос-Айрес 1952, Издан. «Наша Страна».

Автор книжки, виданої в Буенос-Айресі, відомий своїми цінними працями, побудованими на вдумливому вивченні джерел; серед

його праць з'окрема важлива й цікава для українського читача й дослідника обширна монографія про Московського патріярха Никона. Никон вніс цілком нове поняття у взаємовідношення патріярха і царя: ідею «Богомудрої двоїці», в якій царська влада не підкоряла собі церковної, але функції і права кожної влади були точно розмежовані (М. Зызыкин, Патриарх Никон, Варшава 1931, т. I, ст. 11). Цікаве ставлення патріярха Никона до України: він не тільки визнавав висоту української культури, сам закликав українських вчених до Москви, доручив їм перевірку церковних книг, ввів укр. напиви в церкві; під його впливом Ф. Ртищев заснував монастир Переображення зі школою і виписав з України Арсенія Сатановського, Дамаскина Птицького та інших учених (Там., т. III, Варшава 1939, ст. 209). Року 1657, коли постало питання про нового митрополита київського, Никон, всупереч бажанню царя Олексія і згоді архієпископа Лазаря Барановича, відмовився висвячувати митрополита, і відповів, що українська Церква не підлягає московській, і треба мати згоду константинопольського патріярха (Там., III, ст. 13,56). Природньо, що Никон користувався пошаною на Україні і суд над ним викликав співчуття до нього і обурення проти царської влади. «Я страждав як від ударів, жажався і пав на душі, коли загасло велике світло», писав про суд над Никоном Лазар Баранович (Там. III, ст. 183). М. Зизикін звертає увагу на те, що Никон виявляв прихильність до Риму, а підчас суду казав, що може апелювати до папи (Там. т. II, Варшава 1934, ст. 136). Про зовнішнє наближення Никона до кардиналів свідчить: митра в формі тіяри, жезл із зміями—«кадучей» капелюх типу кардинальського, тощо. (Гл. И. А. Шляпкин, Св. Димитрій Ростовский, и его время, Записки Ист. Фил. Факультета СПб Университета, т. XXIV, СПб 1891, ст. 64).

В своїй новій книжці М. Зизикін дає цікаву психологічну аналізу цілого життя Олександра I, його душевних страждань і прагнення покути за сприяння вбивству батька (бо ж він знав про підготовку атентату і нічого не зробив, щоб запобігти його). В зв'язку з таким душевним настрем були його релігійні та церковні шукання. «Олександр, писав Меттерніх, маршує від одної релігії до іншої». Він перебуває у стані постійних шукань, а далі його шлях до католицизму виявився в розмові з Шатобріаном у Вероні. «Ми торкнулися, писав Шатобріан, в наших бесідах з ним (Олександром I) у Вероні об'єднання церков грецької і латинської. В Вероні цар був, як видно, на передодні надзвичайних рішень, великих досягнень, які мали змінити долю всього світу і Росії. Це були, властиві Олександрові, краснотушні, але ніколи не здійснені ним бажання; раніш то були мрії про звільнення селян, встановлення в Росії громадських прав, а тепер — оце об'єднання церков».

Наводячи ці цитати Меттерніха і Шатобріана, М. Зизикін додає, що можна цілком припустити, що об'єднання Церков було новим щирим захопленням Олександра I, що без втоми «маршував від культу до культу». Цей вислів Меттерніха — «маршування від

одного культу до іншого» — не цілком правильний. Тут скорше було прагнення об'єднати всі християнські релігії в одній, спільній, створити свого роду екуменічне християнство.

Безпідставно, пише далі Зизикін, вважав в. кн. Микола Михайлович неприродними симпатії Олександра I до католицизму, після його «маршувань». Всі ці культу не були інституційними релігіями, заснованими на незмінних переданнях, які повинні вони здійснювати, а вільними організаціями, відмінними одна від одної випадковим і індивідуальним тлумаченням Біблії. Між тим, дійдя до релігії інституційної, якою є т. зв. ортодоксальне православ'я, через прийняття в Церкві Передання, як свідоцтва згори, Олександр I в питанні ставлення до католицизма приходив тільки до встановлення різниці змісту цього Передання між Східною і Західною Церквами. . . Ще в останні роки листування з сестрою Катериною Павловною писав він їй, що над усіми містиками й іншими релігійними письменниками він дає перевагу книгам католиків — «це чисте, без домішки, золото» (М. Зызыкин, Тайни императора, ст. 116—117).

М. Зизикін припускає, що Олександр I хотів наслідувати прагненню реформувати Росію на свого роду лицарський орден, який мав встановити зовнішній цивільний лад, і духове життя кожної людини, з метою надати Російській імперії католицької вселенської ідеї. Павло без вагань прийняв гротескність в Малтійському Ордені, головою якого був Папа. Вечори в Вероні, місті Рафаеля, в благодатній тиші надавали виключну легкість і щирість бесідам Шатобріана з Олександром I, який був готовий їхати до Риму. Граф де Ляскерон писав своєму синові Карлові-Альбрехту: «Його (Олександра) нахил до католицизму підозрівали в родині: цариця-мати боялася, щоб розмова з святими отцями не сприяла вступові сина в лоно католицької Церкви й наполегливо просила його не їздити до Риму. Олександр I, який завжди прислухувався до слів матери, дав їй слово й додержав його». Цей факт відомий Шільдеру, який пише так: «Таким чином, виявляється, що вже в 1822 році цариця-мати мала підстави побоюватися наслідків захоплення Олександром I вченням Римської Церкви». Російському послові в Італії було наказано забезпечити помешкання для імператора в Римі, але він до Риму не поїхав, і бесіди в Вероні не мали наслідків.

Міністр Чужоземних Справ Франції Шатобріан був не лише міністром короля, але й видатним письменником в дусі романтизму. Хоч філософська, догматична, історична сторона в нього слабі, проте глибина індивідуального ліризму, містичний зміст релігійного почуття, патос оратора не знали рівного в літературі. Звичайно, геніальний автор «Генія християнства» не міг не захопити теж схильного до містики імператора, який захоплювався релігійними питаннями (М. Зызыкин, ст. 117). Досіль оповідання Зизикіна торкаються відомих питань (Гл. Амман, Сторія делла Кіеза Русса, Торіно 1948, 402—18).

М. Зизикін оповідає, що в 1825 році, 13 листопаду, з'явився в Римі відомий генерал Мишо (через нього в 1812 р. Кутузов повідомив Олександра I про здачу Москви). Зберіглися листи російського посла до папського секретаря кардинала Делля-Семалія; з проханням авдієнції в Папи для Мишо. Пірлінг і Буду свідчать, що Мишо був таємним послом Олександра при Папі. В записках Антонія Брешіано оповідається зі слів Мишо, що Олександр, відправляючи Мишо до Риму, казав: «Я хотів би зробитися мучеником для такої справи». Сам Олександр з його хорою душею, з його настирливою ідеєю жертви, казав про зречення від престолу, з обв'язковим рощенням бороди, про Сибір, копання картоплі, мучеництво. Лист генерала Мишо від 8 червня 1827 р. Папі Леву XII є безсумнівним фактом. В листі нагадував він переговори з приводу важливих питань, про які «вирішено було мовчати», і повідомляв, що з дозволу Папи передав про ці переговори Миколі I. А Микола Павлович, слідуючи своєму правилу, палити все, що торкалося останніх років правління Олександра I, і на цей раз спалив без милосердя все. Цим він допоміг своєму попередникові унести таємницю в могилу (М. Зызыкин, ст. 118). Проте відомо, що під час перебування в Римі імператора Миколи I в 1847 р. Папа Григорій XVI показав йому листа Олександра I, в якому писав той, що не помре, не зробивши спроби об'єднати Православну Церкву з Католицькою. Про це проф. М. Зизикіну розповідав граф. С. Л. Комаровський на підставі повідомлення в одному спеціальному французькому творі (Пірлінга, Буду, або князя Гагаріна).

Тут наведу я лише частину цікавої книжки М. Зизикіна, яка викликає в читача бажання наново переглянути й передумати обставини зв'язані з «таємницею» Олександра I. Ці праці автора не українця важливі для українців, бо торкаються питань, близько зв'язаних з Україною (Напр. справа відновлення укр. київської католицької митрополії в 1806 р., в «Записки ЧСВВ», I/VII, ст. 228—248, Рим 1949—1950; прим. Ред.).

проф. Н. Полонська-Василенко

DER METROPOLIT — Leben und Wirken des grossen Förderers der Kirchenunion Graf Andreas Scheptyzkyj — von Dr. Gregor Prokoptschuk, Verlag Ukraine — München, 1955; ст. 300, із передмовою Проф. А. В. Ціглера. Мистецька обкладинка М. Мороза.

Невтомне Видавництво «Ukraine» видало в німецькій мові в чепурнім оформленні біографію Великого Митрополита Галицької Землі, пера Др-а Григора Прокопчука. Свій твір намагався Автор виповнити красками гідними такої великої постаті в історії Християнського Сходу й українського народу. Писати біографію загалом є тяжкою річчю, писати біографію великої людини із

многогранною діяльністю, що жила і творила серед невідрадних чи скомплікованих історичних подій, — це справа, що не легко вдається. Тому треба висловити признання за сміливість взятися до такого відповідального діла, за гарну і вдатну, в великій мірі, спробу біографії Великого Митрополита в чужій мові і в західно-європейським стилі.

Автор дуже уважний на тло і рами портрету, що його хоче поставити перед очі західно-європейського глядача. Може часто ця пильність і докладність аж надто великі і широкі та дрібничкові у формі вступів, що мають змалювати середовище, історичні обставини буття української католицької Церкви й українського народу. Таким вступом до властивої біографії Митрополита є: ядерний розділ на 11-ти сторінках, в якому Автор подає начерк історії української Церкви; розділ на 8 сторінках про Катедру Св. Юра у Львові і на стільки ж сторінках розділ про герб родини Шептицьких. Продовжуючи працю, Автор любить послуговатися такими ж вступами і частими дегресіями на маргінес, але вони не стають перешкодою для зацікавлення темою читача, а дають, як каже влучно К. Шпрінгер про цю методу Автора, *ein wirkungsvolles Panorama der ukrainischen Verhältnisse*...

З легкістю читач прочитає про дитячі і юні літа Романа Шептицького у батьківському домі в Прилбичах (ст. 49—57) та про його вищі студії в Кракові, Бресляві і Мюнхені. Сторінки із цитаатами листів Матери Митрополита, як і глибоку історію монашого покликання Митрополита, можуть бути знаменитою духовою лектурою для всякого читача.

Із 73-ою сторінкою своєї праці починає Автор опис життя і діяльності Великого Галицького Архипастиря. Часто біографи розділюють у своїх працях нарис життя від розгляду поодиноких ділянок діяльності персонажів, про яких пишуть. Др. Прокопчук не йде тією дорогою, бо стоїть перед статтю, в якій **життя було діяльністю** у великим геройським степені, в якій, більше того, діяльність була її великою життєвою боротьбою. Той, хто перший хоче в той спосіб писати біографію Митрополита Андрея, натрапить на великі труднощі. Др. Прокопчук іде таким порядком: оснування монашого Уставу Студитів (в році 1905), журба Митрополита про емігрантів за Океаном (поїздки в 1910 р.), опіка над молоддю і жертвами першої світової війни, ув'язнення Митрополита в 1914 р. і воєнна діяльність з підкресленням шляхетної прикмети Митрополита — його патріотизму, Митрополит — колюмна унійного руху (із Велеградськими Конгресами на стор. 123—164), Свято «Українська Молодь Христові» (1933 рік) і відношення Митрополита до Нез'єдинених (169—184 ст.). Окремою частиною в житті Митрополита є друга світова війна із тяжкими роками повних переломів. Спізненим видається по тому всьому розділ «Förderer der ukrainischen Kunst» (ст. 249—270) і не дуже на своїм місці — розділ «Wirkungsstadt des Metropolitens (чому не на початку разом із розділом St.-Georgs-Kathedrale zu Lemberg?).

При кінці Автор долучує обширний бібліографічний показник для своєї праці (ст. 283—288) із застереженням, що не претендує він на вичерпність. Твір доповняє рідкість у наших виданнях — позабучний список імен і речей, що подібуються у творі. Книжка багата на 66 гарних і деяких з історичною вагою ілюстрацій.

Це ось і є зміст нової і, сказати можна, першої опрацьованої біографії Митрополита. Коли взяти до уваги, що писана вона на чужині, далеко від джерел, що могли б сказати більше про діяльність і життя Митрополита, — це вдача біографія і біографічний твір рівночасно. Автор наводить кілька досі ніде не публікованих цінних фактів з життя Митрополита і подає кілька своїх оригінальних думок, зокрема в питаннях взаємо-відношень між «Сходом» і «Заходом».

З жалем однак приходить ствердити, що наукова вартість книжки, яку радо візьме в руки не тільки пересічний західній читач, але, і то в першу чергу, історик християнського слов'янського Сходу, послабилась тим, що Автор не подає в тексті бодай скупеньких, найконечніших відкликів до джерел чи праць, що їх використав. Бібліографічний список при кінці хіба лише може розчарувати і загострити апетит науковця. Дам тільки два приклади, як побажаними були б навіть для пересічного українського чи німецького читача замітки про джерело: на ст. 223 Автор каже — «*Sie bat auch* (мова тут про українське православне населення Наддніпрянщини по вступі німецьких військ в Україну 1941 р.), *der Metropolit möge sie unter seine Kirchliche Obhut nehmen...*», чи, зокрема для німецького читача сторінки 224—226! І таких навести можна б більше. Це основний недолік твору. Усунувши його, книжка не стратить на популярності, чи легкості в читанні, а зискає тим, що стане і науковою історичною працею і великою допомогою для дальших дослідників життя і діяльності Великого Митрополита.

Хоч питанню діяльності Митрополита на полі З'єдинення посвятив Автор в загальному і пропорційно значну кількість сторінок (123—164), постать і роля Митрополита, як колюмни З'єдинення, як Пастиря, в якого З'єдинення було «*Lebensziel*» — виходить за слабо в Автора. А вже і сам піднаголовок твору вимагає, щоб тій справі присвятити окремої чіткішої уваги в житті Митрополита.

Думаю теж, що годі поминути в біографії Митрополита розділ про Митрополита, як Душпастиря і його можна б було поставити на самому початку перед розділом про оснування монашого Чину Студитів. Варто б було згадати для західнього читача і про вклад Митрополита в нашу українську католицьку богословську науку. Чому теж залишив Автор останньо у нас в пресі досить часто обговорюване питання про святість життя Митрополита, що й зв'язане теж із його Беатифікаційним процесом? Їй варто було посвятити окремий розділ.

Чи не добре було б (і в будуччині варто б у працях про Митрополита так поступати) у бібліографічному списку відділити загальну літературу, що стосується до історії нашої Церкви і народу, від літератури виключно зв'язаної із постатю Митрополита. Не дуже теж гармонізують у бібліографічному списку разом біля себе «Акти Велеградської Академії» і... журнальчик «Наша Церква»...

Все це однак — малі недоліки, які має всякий перший твір на якійсь початій ниві. Біографія пера Др-а Прокопчука писана легко, як повість, в багатьох місцях притягаючо, може бути вона на багатьох сторінках книгою духовного читання і плодovitої медитації. Побажаним було б — зробити її доступною для українського читача, що не володіє німецькою мовою.

о. І. Музичка

о. А. М. Амманн — Ієромонах Марко; **Ченці Студитського Устава**, Едмонтон 1955, Бібліотека Кат. Акції ч. 19, 8^о ст. 36.

Скромненька, майже безбарвна книжечка про життя-буття монахів-студитів... А як зачати читати, то відразу відчувається внутреннє тепло, що зогріває ці невишукані рядки про манаший подвиг Унівської Лаври та її криваву трагедію на спільній Голготі нашої Церкви й манахества (Василіян, Редемптористів і др.). На початкових сторінках вміщений український переклад спомину проф. Амманна з Риму про його відвідини в Уневі в 1938 р., написаний зпершу для знаного місячника «Штімен дер Цайт». Спомин викликає самохіть спомини — і думка шукає бодай натяку на те, що тут перед 150 літами пишалася василіянська архимандрія під проводом Варлаама й Атанасія Шептицьких й других славних архимандритів в історії Чина й нашої Церкви. Та ні в о. Амманна ні в о. Марка (Стека) про це нема якоїсь докладнішої згадки. Проте ми вдячні за кожену подробицю, збережену від забуття, зі студитського життя, зокрема цінні до характеристики сп. п. Митр. Андрея і о. Климентія Шептицьких та дані про мучеництво бл. п. о. Леонида Фйодорова й других манахів студитів під совітською кормогою. Шкода тільки, що при монаших іменах всюди нарочно (з одним неважним виймком!) опущені прізвища так у текстах, як під знімками, бо від того книжечка стається анонімовою.

Щобільше: навіть у такій безпретенсійній формі вона потребує деяких уточнень. В першій мірі це відноситься до студитських початків, які тут поставлені на 1896-7 роки, в зв'язку «з самочинним чернечим життям» кількох побожних хлопців в Олеську і Волсвині (не: Волтвині!). А втім у василіянському монастирі в Лаврові в 1938 р. вийшов літографічною відбиткою сучасний записник: «Як постали Студити? Записки про початок бр. Студитів

22. IX 1898—27. VII 1899.» Таксамо на знімці на ст. 13 поданий побіч о. Климентія Шептицького проф. Євген Онацький, представник України при Апост. Столиці. До речі він таким ніколи не був, і тут помилково підписаний замість одного гарного приятеля українців у Римі, пок. Генрика Джоббе. . . Це однак не стоїть на перешкоді, щоб ця гарна книжечка служила заслуженій славі студитських манахів й подвижників та зростові манаших покликань у молодому українському поколінні.

о. Михайло, ЧСВВ

Павло Маценко, *Давня українська музика і сучасність*, Вінніпег 1952, 8^о 30; *Український церковний спів* (Роздумування про його упорядкування), «Віра й Культура», тамже 1954, ч. 3—4.

Першим заголовком обняті три невеличкі статті про церковний спів взагалі й про відношення до нього Гр. Сковороди і Гр. Квітки-Основ'яненка. Перша з них дає сумаричні дані про генезу нашого церковного співу на підставі дослідів такого знатока як пок. Олександр Кошиць і головніші пам'ятки його київської редакції та її відмін у східній і західній Україні. Якже ж мова про упорядкування теперішнього церковного співу, то М-о не вважає цього за річ неможливу навіть при щораз більшому його зрізничуванні в практиці по українських католицьких і православних церквах. Основніше розвинений цей його погляд у другій з ряду статті, де зіставлені побіч себе поодинокі музичні версії «Господи воззвах» першого гласа: дві з Ірмолая львівського 1709 р. і почаївського з 1775 р., третя з Гласопісника о. Ісидора Дольницького і дві інші з київського та київо-печерського Обиходу. На цьому місці з приємністю відзначаємо в обох Маценкових статтях належну пошану для галицьких видань Дольницького і Полотнюка та витаємо того рода досліди нашого церковного співу, що виказують в його відмінах основну єдність чуття і мистецьких виявів українського народу.

о. М-о.

о. С е в а с т і я н С а б о л, Ч С В В, *Католицизм і Православ'я*, Нью Йорк 1955, ст. 327.

У нашій церковній літературі багато можемо знайти праць, що торкаються поділу Христової Церкви, але всі вони скоріше охоплюють поодинокі питання з тої так розлогої матерії. При тому слід згадати і те, що в більшій частині їхнє насвітлення однобічне і тому не диво, що втрачають дещо на своїй вартості. Коли б особисті переконання чи, краще скажимо, наставлення, авторів не мали на них аж такого впливу, напевно були б її досягнути.

З цих то причин до найновіших часів давався чути брак праці, що була б посвячена цьому розлогому питанню й дала правдиве на-

світлення причин поділу Христової Церкви. Щоб відповісти вимогам часу о. Севастіян Сабол взявся за благородне діло і вложив немало праці для виповнення свого завдання. Дуже ясно кладе собі перед очі, що «бути об'єктивним-безстороннім... у такому дражливому питанні» це трудна річ. Розуміння тих труднощів дається відчутти продовж цілої праці.

Автор підпринявся передати читачеві справу поділу Христової Церкви в цілості, а не тільки один, другий факт, як це робили його попередники. Все це старається він зробити держачись, частинно, хронологічного порядку.

Ціла праця поділяється на дві частини. У першій частині обговорює він «головну і основну», як говорить, причину поділу, що нею є хибна наука, з якої немов із джерела логічно випливає церковне роз'єднання. Нею бо є переняті менш-більш усі православні автори. Згадана наука це заперечення першенства римського Єпископа, наскільки воно має божий початок і не почесну, але юридичну власть на цілу Христову Церкву. Тут початок всього лиха і тому вже в першій частині Автор широко та ясно ставить перед очі засновання такого першенства самим Спасителем, чим вказує на божий, а не людський початок цього першенства.

Передовсім підкреслює Автор зміну імені Симона на Кифа-Петро (гл. ст. 29 сл.), пояснює значіння імені в загальному в жидів та уточнює значення імені Кифа-Петро. Відтак переходить до головних текстів св. Письма: Мат., XVI, 18—19; Лук., XXII, 31—32; Ів., XXI, 7—17. На цих місцях св. Письма базується ціла доктрина першенства Петрових наслідників. Автор сильно наголошує етимологічне значення слів та підкреслює вимоги арамайської та грецької мови. Звертає увагу читача на те, що від самого початку учительського уряду Христос виявляв свою особливу печаливість Петрові, та заключає: «Христос Спаситель, перед Своїм відходом до Вітця, поставив св. Петра Своїм видимим намісником на землі». Та, на жаль, наші православні брати стараються надати їм інше значення, як виходить із висказів православних авторів (ст. 56-62).

Логічною послідовністю переходить Автор до Священного Передання та думки Отців Церкви що до розглядуваних текстів св. Письма, згадавши й протидокази св. Отців.

Дальшим джерелом вчення про першенство та zarazом праці Автор — Вселенські Собори, зокрема 28 правило Халкедонського Собору. На це правило сьогодні найбільше покликаються православні автори в письмений боротьбі проти першенства римського Єпископа. Тому доцільно Автор дещо ширше розглядає згадане правило (ст. 162—173). Під кінець першої частини розглядає він загальну віру та практику православного Сходу.

Друга частина згаданої праці у своїх двох розділах розглядає причини та творців поділу Христової Церкви. І так у першу чергу розглядає він, як пише, «те, що не було причиною поділу», цебто наукові розбіжності Східної та Західної Церков. Слідують за цим другорядні та «властиві» і головні причини цього ж поділу. У

деяких місцях «головних причин» Автор досить широко розглядає справу, а вже багато ширше розписується над поодинокими особами, що в нього представляють Константинопольські патріярхи — Фотій і Керуларій. Цілу працю закінчує аналіза фактів і документів.

На цьому місці можна б подати багато уваг до деяких питань. Обмежимося до трьох головніших уваг.

У питанні про походження св. Духа Автор не поставив собі за мету розв'язати його; вважав відповіднішим для себе задоволитися вибором з так розлогого матеріалу. Якраз це спричинило деякі недотятнення.

Наукові розбіжності в питанні про походження св. Духа сягають до розбіжностей Антіохійської й Олександрійської школи.

Олександрійський напрямок поширюється на Заході св. Іларієм з Піктавії, його задержує і розвиває св. Августин, що з подвійної форми, званої олександрійцям: «від Отця і Сина», «від Отця через Сина» присвоює собі першу (Патрологія Лат., Т. XXXV, кол. 1888; Т. XLII, кол. 770, 1095). Друга формула приймається византіяцями, що, головню по осудженні Орігена і під впливом аристотелізму, згадану формулу чимраз більше зближують до думки Теодорета. Звідсіля нічого дивного, що задля цих двох висловів, «через Сина» і «і Сина», що їх так св. Кирило як Теодорет уважали за тотожні і однозначні, вже перед Фотієм ведеться боротьба.

У першій половині VII століття, за Мартина I, виринає знов суперечка про походження св. Духа, яку успокоїв Максим Мученик. Одначена Заході, головню у Франції, на грецьку формулу, «від Отця через Сина», богослови гляділи досить підозріло¹. Так мало-помало це питання стає більш цікавим, а по VII Вселенськім Соборі набирає сильної напруги чого свідоцтвом так звані „*Libri Carolini*“, де вислів св. Тарасія в ісповіді віри: «св. Дух походить від Отця через Сина» названо ересю (Ж у ж і М., Про пох. св. Духа, ст. 267 сл.). Те саме питання порушує Франкфуртський Синод 794 (Г е ф е л е-Л е к л е р к, зг. пр., ст. 1086; Патр. Лат. Т. 98, кол. 1249, 1117, 1118). З дев'ятим століттям виринає боротьба відносно додатку до Символу Віри „*Filioque*“, що своїм початком сягає до 589 р.²

У питанні Триєдиного Бога вже в 867 р. патр. Фотій почав писати проти католицької науки, говорячи, що св. Дух походить тільки від Отця³. Так відновився загасаючий вогонь. У цьому ж самому питанні патр. Керуларій не як Фотій виступає проти ла-

¹ Hefele-Leclercq, *Histoire des conciles*, T. III. 2^e partie, Paris 1910, p. 726; Jugie M., *De processione Spiritus Sancti*, Romae 1936, p. 259.

² Mansi J. D., *Sacrorum Conciliorum nova et amplissima collectio*, T. IX, Florentiae 1763, col. 981.

³ Staab K., *Neue Pauluskommentare aus griechischen Kirchen*; in „*Bonner Zeitschrift für Theologie und Seelsorge*“, T. VII, p. 12—15; Souam A. A., *L'exégèse de Photius*, in „*Besarione*“, T. IV, (1898), p. 35-47.

тинян, але просто проти римської Церкви, що, правдоподібно, в 1014 р. (гл. Патр. Лат. Т. 142, кол. 1060—1061) прийняла додаток „Filioque“ і тим самим, за його думкою, відступила від Примату⁴.

На 215 ст. читаємо в Автора: «Про різниці між східною й західною формулами знали весь час як на Сході, так і на Заході, а все ж ані св. Отці Сходу, ні жадні вселенські Собори навіть не згадували про різниці двох формул. . .». Чи справді воно так?

З більшим вкладом праці питання походження св. Духа розглядається по сьомому вселенському Соборі і то цілком з літературних причин. Все ж таки виходить воно на денне світло в часі Евномія, Кирила й Теодорета. Заторкано його, хоч не прямо, вже на Єфезькому Соборі і поволі розвивається та доходить до сьомого всел. Собору. Від тої хвилини не тільки набирає щораз більшого зацікавлення, але стає головним предметом боротьби між Західною і Східною Церквами.

Коли візьмемо під увагу сьогодинське положення, то не бракує таких, що опираючися на В. Болотова та інших авторів⁵ твердять, що питання походження св. Духа вже страстило свою апологетичну вартість. Щоправда деякі з православних авторів обезцінюють думку Фотія, а вже багато їх її злагіднює. Все ж таки не тільки в народі, але також між науковцями залишається думка, що питання „Filioque“ було дуже поважною причиною поділу Церкви та великою помилкою Риму⁶. Однак ті, що в усьому годяться з думкою В. Болотова роблять це тільки тому, щоб католицьку науку назвати теологічним поглядом, а не догмою. На цю дорогу легко сходять англікани і старовіри, але католик мусить дуже критично глядіти на цей шлях.

Автор дуже легко доходить до твердження, що, мовляв, В. Болотов дійшов до заключення, що латинський вислів «від Отця і Сина» і грецький «від Отця через Сина» — «в суті речі зовсім однакові, що отже нема різниці між вірою первісного Сходу та вірою Заходу в тій справі». Тут Автор переочив, що В. Болотов твердить, що догмою є — св. Дух походить від Отця, — а те чи від Отця і Сина чи від Отця через Сина — це голі теологічні думки. Тому, по думці Болотова, нема різниці в згаданому питанні між первісною вірою Сходу і вірою Заходу. Однак таке пояснення противиться католицькій науці.

У питанні про патр. Фотія завважується деякі недоліки, голов-но тому, що це питання в Автора не є вповні розглянене. Тому не

⁴ Michel A., *Humbert und Kerullarios*, Paderborn 1930, T. II, p. 212-228, 248-256, 274sq.

⁵ Galitzin A., *L'Eglise gréco-russe*, Paris 1861, p. 29; Zankow S. *Das orthodoxe Christentum des Ostens*, Berlin 1929, p. 44.

⁶ Єп. Германос, Ге телевтаія енкікліос ту Папа пері каллієпреіас алетус трескевтїкес генотетос, в «Ортодоксія», Т. II, 1928, p. 73; Jakšić Dušan N., *Лично својство Светог Духа по учењу православне цркве са обзиром на римски догмат „Filioque“*, Карловци 1930, p. 105.

диво, що Ігнатій висвітлений у яскравих красках, хоч не всі вони були такі, а його противник у притемнених. Вислів (ст. 258): «... Фотій мав бути тільки помічником-суффраганом патр. Ігнатія» вказує, що Автор мало ознакнений з особою патріярха. Автор не розглядає цілого тла константинопольської боротьби, ще з перед виступу Фотія, як от дві течії: строгих і поблажливих, що відбилася помітно на цілій історії і подіях у такому трикутнику: імператори — Ігнатій — Фотій.

Проти Фотія висувається те, що він із світської людини став патріярхом. Але історія показує, що це не перший випадок у Візантії; для прикладу згадаємо таких патріярхів, як св. Тарасія і Нікіфора.

Другий закид те, що попередник був ще між живими. Щоправда це вже має своє значення. Все ж таки всім було відомим, що поворот Ігнатія на патріярший престіл був неможливим. Цього свідомі були прихильники Ігнатія й просили його, щоб зрікся патріярхату. Те він і зробив, поставивши вимогу, щоб на патріяра не вибрано людину виключену з Церкви. Тут він натякав на Григорія Асбеста, якого таким уважав.

Прихильники Ігнатія визнали Фотія під умовою, щоб Ігнатія уважав він як батька. Практично це означало, що Фотій мав себе зобов'язати уважати Ігнатія як такого, що не підлягає судові, цебто як людину неторкану, або також, як людину якої патріярхат має залишитися поза всяким сумнівом. Цих зобов'язань сторонники Ігнатія вимагали на письмі, що й досягнули. Виринає питання, чому цього вимагають єпископи, що стоять по стороні Ігнатія? Все це вияснюється тим, що поставивши правне положення Ігнатія в сумнів, тим самим у сумнів могли ставити їхній єпископський сан. Тут головна причина вимог таких зобов'язань, а не як пише Автор «... Фотій мав бути тільки помічником-суффраганом патр. Ігнатія».

Задля згаданих заборук Фотій уважався сторонником ігнатіївців. Та коли ці побачили, що Фотій має дуже добрі зв'язки з противною партією, уважали це недодержанням присяги і що він тим самим мусить залишити патріярхат, що знову має бути повернений Ігнатієві. У відповідь Фотій допускається невторопних кроків, що криють неславою його перший патріярхат.

Щоб припинити претенсії ігнатіївців, він скликає собор, на якому осуджує Ігнатія. Опісля пише листа до Риму, де говорить, що Ігнатій відійшов з патріярхату, тоді як імператор Михайло III у своєму листі згадає також про осудження Ігнатія. Все це викликало великі підозріння. Тут має початок завзята боротьба, правничого підложжа, між двома партіями. У Римі кількакратно давали остаточне рішення, але по якомусь часі справу знову розглядувано від основ. Впродовж тієї боротьби Фотій не міг знайти правного оправдання проти закидів у його сторону, і щойно смерть Ігнатія покінчила боротьбу.

У світлі праці митр. Іларіона, в питанні Болгарії Автор представляє справу неначеб князь Борис осягнув те, що просив від Риму. На ділі, Борис побачив, що і Рим не задумує створити йому віддільної Церкви, і тому звертається знову до Візантії, а Ігнатій, привернений на патріарший престіл, проти зоборони римського Єпископа, посилав тудию десять грецьких єпископів.

Дещо краще Автор розглянув особу патр. Керулярія, але і тут маємо деякі недотягнення. Від першої до останньої сторінки, що говорить про згаданого патр., Автор старається знайти все те чим можна б притемнити цю постать. Щоправда згадує Автор про нетакт папських легатів, але робить це так, що все це видається річчю малої вартости.

Бажанам було б, щоб Автор розглянув був небезпеку Норман, яка спонукала обі сторони (рим. Єпископа й Імператора) до переговорів. Рівно ж треба було звернути більшу увагу на духову формацію Кард. Гумберта. Тоді напевно це питання мало б більше об'єктивности. Слід згадати, що Гумберт, як німець з чисто юридичною формацією, задивлявся на справу так, що для осягнення згоди треба упокорити Патріярха. Тому не диво, що стріча цих двох мужів викресала іскру незгоди, що скоро спалахнула великим полум'ям.

Під кінець хочемо зазначити, що в праці добачується змагання, щоб де тільки знаходиться ім'я римського Єпископа добачати в ньому Примаг. Так з присутности легатів Папи на вселенських Соборах Автор старається доказати першенство римських Єпископів. Та історія учить, що були Собори на яких не було легатів рим. Єпископа, а які опісля стали вселенськими, як також на яких, хоча були легати, предсідником був сам імператор (VI всел. Собор), або патріярх (VII всел. Собор). Одначе всі вони ставали вселенськими тільки по апробаті їхніх актів рим. Єпископом. Тому треба було звернути більше уваги не так на Собори та їх дії, але на особу, що мала й має власть підносити їх до значення вселенських.

Ті наші помічення аж ніяк не зменшують вартости праці Автора. Навпаки, нам здається, вони можуть принаймні певною мірою свідчити про багатство порушених у ній справ та стати вказівками для другого її видання.

М. Стасів

Geschichte der kirchlichen Georgischen Literatur. Auf Grund des ersten Bandes der Georgischen Literaturgeschichte von K. Kekelidze, bearbeitet von P. Michael Tarchnišvili in Verbindung mit Dr Julius Assfalg.; Città del Vaticano, Biblioteca Apostolica Vaticana 1955, „Studi e Testi“, стр. 521.

Ця основна і обширна праця працьовитого о. М. Тархнішвілі заслуговує на особливу увагу так зогляду на багатство матеріалу, на проглядність викладу, як теж зогляду на оригінальні особисті міркування Автора. У введенні Автор ділить історію грузинської церковної літератури на ясно окреслені періоди. У першій обширній частині (стор. 83—305) Автор коротко характеризує важніших перекладачів і оригінальних письменників, а в другій частині з'ясовує головні роди старо-грузинської літератури як: Біблію, апокрифи, догматику, гагіографію, аскезу, гомілетику, літургію, поезію і т. п. Для нас помітне те, що деякі грузинські перекладачі перекладали на свою рідну мову твори Теофана Прокоповича (див. стор. 52, 378), що Антіохійський Патріарх Макарій (1647—1672) описує в своїх подорожах не тільки Грузію, але й Україну, що плідний грузинський письменник, Ректор Гайос, побував у Кременчузі на Україні і т. п. — Ціла праця о. Тархнішвілі побудована солідно на наукових підставах, джерелах, літературі і з багатим науковим апаратом.

І. Н.

Теофіл Коструба, Нариси з церковної історії України X—XIII століття, т. I, «Добра Книжка», Торонто 1955., ст. V.I+136.

Ширшу оцінку тієї вартісної праці нашого Співбрата подамо в наступному числі.

Др. Василь Луців, Гетьман Іван Мазепа (Життя і діяльність великого гетьмана). З мапами й ілюстраціями в тексті. Накладом Автора, Торонто 1954, стор. 127.

Докторант Оттавського Університету Василь Луців написав свою докторську дисертацію про гетьмана Мазепу в освітленні європейської літератури. Перед нами перша частина тієї праці присвячена оглядові життя й творчості гетьмана. Короткою, але змістовною передмовою попередив цю працю проф. М. Андрусак. Автор же праці в сімох коротких розділах (від стор. 7—90) обговорив рід і походження Мазепи, його юність, його гетьманування, його думку про незалежність, а вкінці життя і смерть Мазепи на чужині. В додатках (стор. 102—109) Автор навів повний текст вірша Мазепи: «Всі покою щиро прагнуть», текст договору Мазепи з Карлом XII і Проклямацію гетьмана до війська і народу українського. На останніх сторінках подано досить обширну бібліографію.

Погоджуємося з проф. Андрусяком, що «Автор не обмежився зреферуванням даних дотеперішних бібліографій Мазепи, але пробував доповнити ці дані доступними йому матеріалами». І це йому в кількох деталях щасливо вдалося. Може бажали б ми яркішого історичного тла й з'ясування політичних умовин того часу, але це

тільки побажання. Натомість не можемо погодитися з деякими методологічними недотягненнями Автора. Напр. чому Автор зараховує до джерельних матеріалів працю I. K o r b-a, *Scenes from the court of Peter the Great*, New York 1912, або С. Л у к о м с к о г о, *Московия в представлении иностранцев XVI—XVII в.*, Берлін 1922. Рівнож належало б уже покінчити із застарілим способом подавання референцій при кінці книжки, а таки подавати їх на даній сторінці в долині. Очікуємо дальших частин цінної праці молодого «мазепознавця» др-а В. Луцева.

I. H.

о. Ісидор Сохоцький, **Що дали грекокатолицька Церква й духовенство українському народові**, Філяделфія 1951, 8^о, 104.

Зовсім оригінальна книжка, що дає ясний перегляд вікової праці українського католицького духовенства для свого народу в ділянці релігійній, суспільній та культурній. Представлена вона більше натяками, ніж подрібним викладом поодиноких успіхів, без зайвої хвалби й підкреслювання поосібних заслуг, і набирає окремої ваги в теперішній добі нашої Церкви, коли крім жертвенного труду приходить ще й свідоцтво крові в обороні вічних й дочасних вартостей в українським народі. З василіян згаданий поіменно о. Єронім Стрілецький, автор української граматики при кінці 18 ст., Йоанікій Базилович, закарпатський історик, і новіші вчені оо. Скрутень, Каровець, Лукань, Коструба. Згадана теж шкільна, місійна і видавничча діяльність Чина — коротенько і здебільша між рядками. Можна б іще було згадати бодай давніших василіянських піонерів оо. Добриловського і Компаневича, першого на полі народного письменства (пісня «Дай нам, Боже, добрий час»), другого в археології, та з новіших принаймні о. Л. Березовського, що перший ввів фонетику до релігійно-церковного письменства, і заокеанських місіонерів (о. П. Філяса і др.). А взагалішому — шкода що о. С-ий посвятив тільки одну сторінку дуже важному для його праці питанню незадовільного економічно-соціального положення самого клиру, і ні словечком не натякнув, як дуже часто священичі діячі були перетяжені самою душпастирською працею в двох-трьох церквах і громадах, щоб таким чином їхня посвята й заслуга для загального добра виходила в цій книжці дійсно повноціло. Та і сказаного на сотці цих сторінок досить, щоб зарахувати книжку о. С-го до позитивних видань нашої церковно-історичної літератури.

о. М-о

I l n y t z k y j R o m a n, **Deutschland und die Ukraine 1934-1945. Tatsachen europäischer Ostpolitik**. Ein Vorbericht, Erster Band, I. Buch. Osteuropa-Institut München 1955, s. X+395.

Цінна праця п. Ільницького належить до цих рідких книг, що мали право і потребу появитися на книжковім ринку, і то так з

рацій специфічно українських, як і загально світових. Говориться і пишеться багато газетних статей про велике, як вже не вирішальне значення України в світовій політиці та досягнені світової рівноваги сил. Однак дуже часто це прямо неуаргументовані як слід твердження, над якими і свої і чужі здвигають раменами, а світові політичні події йдуть далі своїми руслами. Відчувається загально, що за такими твердженнями повинні стояти поважні аргументи, переконливі аргументи, подані цілим рядом поважних наукових творів. І саме до таких творів належить праця п. Ільницького. Праця науково видержана, методологічно добра, тематично цікава для світового читача взагалі, мовно призначена зайняти своє місце в подібній світовій літературі. Незвичайно тяжко передати хід думок і аргументацію цього твору. Кожна сторінка говорить про себе і про події силою фактів, що їх автор постійно вплітає в своє оповідання. Що більше, скажемо, що автор взагалі не оповідає, а оповідають факти, говорять дипломати, документи, шкіци, карти тощо. І ще одне, мається враження, що це говорить не укр. людина, але якийсь чужий, об'єктивний науковець. І це передусім переконує. Читач не має потреби стояти постійно на сторожі перед різними суб'єктивними поглядами чи інтерпретаціями.

Щоб пізнати вагу книги вистарчить переглянути її зміст та заголовки розділів. На книгу складається 4 розділи та додаток, в якому автор подає тексти документів. В першому розділі автор розглядає: «Загальну характеристику націонал-соціалістичної політики зглядом України» (2—58). Тут стрічаємо документально опрацьовані такі речі, як п'ять концепцій німецької політики зглядом України, а саме: А. Розенберга, А. Гітлера (15—30), колоніальна концепція, концепція Власова та друга концепція А. Розенберга. При кінці розділу автор розглядає ролі війська і партії в поставанню цих концепцій. Це досить обширна, интересна, але і не менше для укр. читача болюча панорама, на яку вже сьогодні ми дивимосся з певної історичної віддалі, але не менше ціло ми в неї вбудовані з нашою минувиною і майбутністю.

В другому розділі про «загальну характеристику укр. політики між двома світовими війнами з окремим узглядненням відносин до Німеччини» (60—90), автор розглядає такі справи як: розділ України між Польщею та Совітським Союзом, боротьбу західньо-укр. земель за національне визволення, два напрями тодішньої укр. політики: програма легалітарних партій та програма ОУН, розглядає політику укр. екзильного уряду в Варшаві, укр. гетьманський рух, ролі Карпатської України в укр. політиці та її прилучення до Чехословаччини. Все це дуже добрі перегляди, що не губляться в масі подробиць і фактів, але дають виразний образ в своїх головних специфічних лініях. А головне, що так поставлена справа є цікава та интересна не тільки для власного укр. ужитку, але головно для інтернаціонального читача.

Третій розділ обговорює Німеччину у відношенні до укр. проблеми в рр. 1934—1939. Це, можна сказати сміло, центральний розділ цього тому (стор. 92—230). Тут висвітлені і польсько-німецькі відносини та їх вплив на відношення до Чехословаччини, Румунії, Югославії, Східного Союзу тощо. Тут подає автор і настанову Англії та Франції, а вкінці і Америки до німецьких плянів зглядом України, тут і німецькі тактичні східні пляни з втягуванням сюдою Польщі, Угорщини, головню в зв'язку з Карпатською Україною та подіями в Чехословаччині, а вкінці і пляни Румунії оглядно Карп. України. Розділ кінчиться провалом польсько-німецького та англійсько-німецького порозуміння. Друга світова війна стоїть на порозі. Автор з'ясовує ці знані нашому поколінню події витягами з дипломатичних, досіль незнаних картотек. А це розв'язує багато питань, що ждали своєї розв'язки в нашій свідомості й підсвідомості.

Четвертий і останній наразі розділ обнімає роки: 1939—1941, цебто роки польсько-німецької війни та генералгубернаторства в Україні. Автор розпочинає перегляд подій від внутрішніх укр. сил, приявних на початку другої світової війни: ОУН та легалітарні партії. З'ясувавши поставу українців підчас польсько-німецької війни, автор розглядає західню укр. землі в Східному Союзі (242—250) та в Генералгубернаторстві, закінчуючи розламом в рядах ОУН, напередодні німецько-східної війни. На тому, наразі, кінчиться перша книга першого тому. Щоб не залишити в читача враження про доривочність чи фрагментарність цитованого матеріалу, автор подає в додатку цілу низку важливіших документів (281—367), що повнотою своєї мови щераз підтверджують ствердження автора.

Праця оперта основно на матеріалах, з багатим бібліографічним списком (369—382), із списками імен осіб та місцевостей (383—395). Шкода тільки, що вона не була видрукована в кращій типографічній шаті, а стоїть на пів шляху між циклостилєвим та машинодрукарським виконанням. Це залишає враження провізорії та тимчасовости. Можливо, що по появі цілості вона буде перевидаана другим виданням. А в тому випадку, не сумніваємось, що автор ще раз перегляне її та здосконалить, як вже не змістово, то принайменше редакційно. Та вже й так вона принесе безперечну велику користь укр. визвольній справі, більшу за багато інших публікацій, що появилися по війні.

А. Г. Великий

Павло Зайцев, **Життя Тараса Шевченка**, НТШ, Бібліотека Українознавства ч. 4., Париж—Нью Йорк—Мюнхен 1955., ст. 400.

Найповніша досі біографія Шевченка, пера видатного шевченкознавця проф. П. Зайцева. «Без перебільшення — пише М. Гло-

бенко в передмові — маємо підставу твердити, що ця книга втілюючи багатство всього дотеперішнього вільного дослідження біографії Тараса Шевченка, становить явище великої ваги не лише в українському літературознавстві, а й в історії української культури взагалі». Вповні погоджуємося із словами проф. Глобенка.

Панаас Феденко, Україна після смерти Сталіна, «Інститут для вивчення ССРСР». Мюнхен 1956, ст. 85, на циклостилі.

Автор розглядає головні зміни в політиці комуністичного режиму щодо України після смерти Сталіна й переконливо доказує, що ці зміни не в принципах, а тільки в методах. Наступники Сталіна в своїх методах панування сталися більш еластичні. Цим прихилюють вони до себе комуністичну верхівку українського народу, але сам нарід лишається надалі непримиримий до большевицького режиму.

Степан Микита, Володимир Дорошенко. З нагоди 75-річчя визначного вченого й громадянина. З передмовою О. Оглоблина., Філадельфія 1955, ст. 36.

Це короткий життєпис, характеристика і список важніших праць В. Дорошенка. Ця цінна книжечка складена дбайливо і з теплом.

Юрій Бойко, Російське історичне коріння большевізму. «Незалежна Асоціація Дослідників советської теорії і практики в національних проблемах», Мюнхен 1955, ст. 24.

Автор виказує, що большевизм є вершком вияву російського духа, а цей дух — це колосальна загроза для світу.

Науковий Бюлетень, ч. 39—40, Українська Висока Політехнічна Школа, — Український Технічно-Господарський Інститут, Мюнхен 1954., ст. 40.

Ціле число присвячене Переяславському Договорові. На увагу заслуговують статті: Б. Крупницького, С. Іваницького, Ю. Бойка й о. А. Великого, ЧСВВ (Дещо з хроніки Ватиканського Архіву про Переяславський договір).

Степан Шах, Львів — місто моєї молодости. (Спомин присвячений Тіням забутих Львов'ян). Частини I і II., «Християнський Голос», Мюнхен 1955, ст. 267.

Хоч ця симпатична книжка не має претенсій на наукову книжку, бо писана в стилі теплого особистого спомину, то однаке кожний майбутній історик Львова муситиме сягнути по неї. А вже прямо неоцінену прислугу віддасть кожному майбутньому історикові українського шкільництва у Львові. Видання приємне й хосенне.

ARGUMENTUM ARTICULORUM
in lingua ucraina exaratorum

I. — ARTICULI:

G. Levyckyj

CROATI ALBI

Quaestio s.d. „croatorum alborum“ usque ad nostra tempora insoluta remansit. Auctor investigat originem croatorum alborum innixus fontibus nec non revidendo hypotheses historiographorum. Imprimis colligit methodo synthetica fontes, dein vero, sequendo opiniones F. Dvornik, dat descriptionem croatorum et serborum eorumque mutuam demonstrat sortem historicam. Praemissis demum brevibus notitiis fontium de croatis albis saec. VII—X, terras slavicas indicat, quas croati incolabant albi. Optime concludit Auctor, croatos albos saec. X in dominio fuisse Ducum Kioviensium, Oleh nimirum et Volodymyr, qui anno 981 partem Albocroatiae, s.d. „červenski horody“ a principibus Poloniae recuperavit.

P. I. Nazarko, OSBM

DOBRONIHA — S. VOLODYMYRI M. FILIA

Dobroniha fuit uxor regis Poloniae Casimiri I. De origine Dobronihae historiographi acriter disputant. Auctor brevi articulo quaestionem denuo examinat opinionesque novas dat. Imprimis demonstrare conatur Volodimirum M., Anna uxore vita functa, secundum iniisse matrimonium cum quadam principissa bulgara, quo ex matrimonio natam fuisse Dobroniham. Innixus fontibus affirmat hanc sane Dobroniham Casimirum in uxorem duxisse annumque 1038—1039 pro hoc matrimonio assignat, eiusque nativitatem ponit inter ann. 1012—1015. Inde Dobroniham iuniorem fuisse Casimiro, eique tum divitias tum auctoritatem addidisse. Dobroniham obiisse an. 1087, quasi 30 annorum post obitum Casimiri. Ex hoc matrimonio duae filiae natae fuerunt. Omnes fere dynastiae Europae in genealogiis suis Dobroniham, S. Volodimiri filiam, commemorant.

V. Sičynskyj

ARCHITECTURAE CHRISTIANAE IN UCRAINA AURORA

Pontis Euxini septentrionalia ora longam iam habent historiam, tum graecam tum praesertim ucrainicam, et quidem non solum mere politicam, sed etiam mercaturae,

artis etc. Pons Euxinus medium naturale relationum devenit cum Graecia, Aegypto, Assyria, Persia Asiaque praesertim Minore, tum ante tum post Christum natum. Influxum decisivum habuerunt praesertim relationes cum Graecia, inde a saec. VII vel VIII a.C. In oris his, nunc a populo inhabitatis ucraïno, homines e Graecia migrantes plurimas extruxerunt colonias, imo et civitates (Tira, Niconion, Olbia, Theodosia, Chersonesus etc.), quae deinde centra devenerunt missionis christianae, sequendo Tyram, Boristhenam et Tanaim (Dnister, Dnipro, Don). Simul cum fide cristiana etiam ars christiana ingressum suum fecit in terras Ucrainae hac praecise via. Architectura christiana harum regionum aequo fere procedebat gressu cum architectura Graeciae primum, et Byzantii demum. Inde originem habuit etiam architectura antiqua ucraïna. Auctor dat synthesim investigationum archeologicarum in terris Ucrainae, easque in quatuor dividit periodus. Loquendo de influxu huius architecturae perantiquae, hunc illustrat exemplis. Expositio claritate eminet tum styli tum etiam textus et materiae, quae Auctori est propria.

L. Sonevyckyj

EPISCOPATUS UCRAÏNUS EPARCHIAE PEREMYSLIENSIS ET CHOLMENSIS SAEC. XV—XVI (cont.)

Continuando, Auctor dat brevem synthesim activitatis pastoralis Episcoporum ambarum Eparchiarum, nempe eorum activitatem ut Rectorum eparchiarum tum in administratione in genere tum praesertim in administratione bonorum ecclesiasticorum. In alia parte agitur de eorum activitate extraeparchiali, nempe synodali, civili et scientifica etc. Modo speciali tractat de his Episcopis ut defensoribus iurium ecclesiasticorum et fidelium. Demum, brevi synthesi praemissa, in appendice dat notitias biographicas de Episcopis Peremysliensibus et Cholmensibus saec. XV—XVI.

A. Ohloblyn

PROGRAMMATA POLITICA IN UCRAÏNA ann. 1730

Praemissa descriptione circumstantiarum politicarum post obitum hetmani Danielis Apostol an. 1734, Auctor delineat politicam Annae Ivanovnae imperialem, quae sequebatur vestigia Petri I, Czari Moscoviae. Inde loco officii hetmani instituit s. d. „Collegium Parvae Rossiae“, constans sex personis, sub praesidentia Alexii Szachovskij. Contra hanc politicam oppositio crevit non solum hominum politicorum ucraïnorum, sed etiam moscovitarum. Aula Petropolitana continuis laborabat suspicionibus de coniuratione ucraïnensium, praesertim vero accusabatur comes Alexander Czerkavskij, gubernator Smolenscensis de relationibus cum Duce Holstinii, Imperatrici infensis. Inquisitio imperialis monstravit Smolenscenses habuisse relationes cum nobilitate ucraïna, quaerendo compositionem cum Stanislao Leszczynski, veteri inimico Moscoviae. Emigrantes etiam ucraïni apud externos, duce Philippo Orlyk, eximiam evolvebant activitatem politicam, filiusque Philippi — Gregorius clam Ucrainam peragrabat. Omnia haec gubernio moscovitico maxime erant ingrata variasque causabant difficultates, et fortasse in causa erant, quod, Anna vita functa, Elisabeth Petrovna politicam suam Ucrainam versus mutavit.

M. Wawryk OSBM

ANNALES LAUROVIENSES (cont.)

Praemisso brevi iudicio de valore secundi voluminis horum Annalium, Auctor refert varias notitias an. 1785—1832. Pars haec fons vere pretiosus notitiarum tum de ipso monasterio Lauroviensi, eiusque Schola, tum etiam de relationibus cum Hierarchia et Superioribus maioribus Ordinis nec cum gubernio civili hisce calamitosis temporibus considerari potest. Dein refert Auctor notitias quas Annalibus inscripsit Marianus Maksymovyč an. 1833—1850, praesertim quod spectat Capitula provincialia an. 1842, 1846, 1850. Ex „Adnotationibus“ P. Maksymovyč historia Lauroviae textitur usque ad an. 1852, ex aliis vero fontibus dantur notitiae usque ad annum 1884, quo anno monasterium hoc adscribitur Reformationi s.d. Dobromilensi, ordinatae a Leone PP. XIII („Praeclare praesidium“).

II. — DOCUMENTA COLLECTANEA:

P. M. Wawryk OSBM

P. MARIANUS MAKSYMOWYČ OSBM (1804—1855)

Saeculo ab obitu P. Mariani labente, Auctor, innixus „Adnotationibus“ ipsius P. Maksymovyč in Annalibus Lauroviensibus, describit graviora momenta vitae P. Mariani, magistri scholae infimae Drohobyciae, directoris scholae regionalis Lauroviensis, eiusdemque monasterii Hegumeni et Parochiae administratoris, dein Protohegumeni Provinciae SS. Salvatoris (Haliciensis), quo officio rite functo, fungens officio Hegumeni Leopoliensis, obiit an. 1855, an. vitae suae 51, pestis contagio correptus.

P. M. Wawryk OSBM

P. ROMANUS LUKAN OSBM, HISTORICUS ET BIBLIOPHILA

Morte praematura an. 1943, medio in bello, ablatum a vivis, P. Romanus opus optime inditum vitae imperfectum relinquit. Auctor enumerat fructus eius brevis vitae, datque elenchum eius articulorum scientificorum et libellorum, in variis ephemeridibus dispersorum. Alia in manuscripto remanserunt, modo speciali catalogus omnium monasteriorum Ordinis Basiliani, modo et methodo encyclopedica confectus. Sed omnia haec e manibus eius in Religione Confratrum erepta, si non iam destructa hodie sunt.

B. Barvinskyj

DUAE EPISTOLAE METROP. HYPATHII POTIJ

Adinventae in Archivo Principum Czartoryski, Cracoviae; alia de data 12. 11. 1593, alia vero de data 29. VIII. 1599. Epistola anterior habet valorem biographicum, posterior vero circumstantias Metropolitae Kioviensis illustrat.

A. Ohloblyn

EPISTOLA NONDUM EDITA METROP. HYPATII POTIJ

an. 1603.

Epistola provenit ex collectione Kioviensi, de data 1. III. 1603. Tractat de rebus oeconomicis Metropolitae Kioviensis.

M. Strutynskyj

EPISTOLA V. JAGIĆ ad A. ŠACHMATOV

De data 18. IV. 1918; scribit magister ad discipulum, ostendendo suum amorem tum scientiae tum operum scientificorum etiam suorum discipulorum, difficillimis temporibus belli universalis.

P. B. Ussas

INVENTARIUM DOCUMENTORUM HISTORICORUM OSBM

Est simplex elenchus documentorum Archivi Publici Vilnensis, quae spectant Ordinem Basilianorum ann. 1794—1912.

A. G. Welykyj OSBM

„CORRESPONDENTIA DE COMITE SZEPTYCKYJ“

Est descriptio documentorum, quae asservabantur in theca Archivi Exercitus Ros-sijaci, spectantia incarcerationem Metropolitae Haliciensis Andreae Szeptyckyj an. 1914. Exceptis quibusdam foliis, quae desunt, datur descriptio singularum paginarum, tum textus tum sigillorum.

III. — MISCELLANEA:

Hel. Borschak

PSALTERIUM HETMANI PHILIPPI ORLYK

Auctor ostendi contendit Psalterium in vita Philippi Orlyk magnum habuisse influxum et fuisse librum fere quotidianae lectionis. In Psalterio Orlyk quasi suam vitam exulis contemplant, inde saepe saepius in margine adnotationes faciebat, quae eius difficillimam vitam ex una, profundam vero meditationem de Psalmis ex alia parte illustrant. Auctor adducit quaedam exempla harum adnotationum marginalium.

Red.

INDEX FASCICULORUM NON EDITORUM „ANALECTORUM OSBM“

Fasc. 3—4, vol. IV, et fasc. 3—4, vol. VI, „Analectorum OSBM“ propter eventus bellicos, etiamsi iam typographicę parati in lucem non prodierunt, imo destructi sunt. Volumen quintum editum fuit tantummodo in 15 exemplaribus. In quatuor paginibus involucri huius quinti voluminis eius redactor, P. R. Lukan, an. 1941, dat descriptionem textus horum fasciculorum eorumque tristem sortem explicat.

A. Dombrovskyj

RELATIONES INTER HISTORICOS UCRAINAE ET BIELARUSJAE

Imprimitur epistola V. Tumash ad Auctorem de momento theoriae s. d. „substrati“ in historia populi alborutheni, quam exposuit Vilnae P. Theophilus Kostruba OSBM, historicus ucrainus. Auctor explicat circumstantias huius expositionis et meritum plene P. Theophilo adscribit.

IV. — BIBLIOGRAPHIA:

Pars haec destinata fuit ab ipsis initiis seriei secundae „Analectorum OSBM“ lectori linguae ucrainicae. Inde argumenta latina superflua.

Imprimi potest: Romae, e Curia Gen. Ordinis Basiliani St. Josaphat, die 20. VII. 1956.
P. Paulus P. Myskiv OSBM

Protoarchimandrita

Imprimatur: e Vicariatu Urbis, die 16. X. 1956.

† Aloysius Traglia

Archiep.pus Caesarien. Vicesgerens

Redactor responsabilis voluminis:

P. Irenaeus Nazarko OSBM

„ANALECTA ORDINIS S. BASILII MAGNI“

In nostra editione hucusque apparuerunt sequentia volumina:

Ex Sectione prima „OPERA“

- Vol. I.** M. Wojnar, OSBM, De regimine Basilianorum Ruthenorum a Metropolita Velamin Rutskyj instauratorum, Romae 1949.
- Vol. II.** M. Solowij, OSBM, De reformatione liturgica Heraclii Lisowskyj Archiepiscopi Polocensis (1784—1809), Romae 1950.
- Vol. III.** M. Wojnar, OSBM, De Capitulis Basilianorum, Romae 1953.
- Vol. IV.** I. Nazarko, OSBM, S. Volodimirus Magnus (960—1015), Romae 1954 (in lingua ucraina).
- Vol. V.** I. Nahajevskyj, De doctrina christiana a SS. Cyrillo et Methodio in Rusj-Ucrainam inuenta, Romae 1954 (in lingua ucraina).
- Vol. VI.** L. Sonevychkyj, Episcopatus ucrainus Eparchiae Peremysliensis et Cholmensis saec. XV—XVI, Romae 1955 (in lingua ucraina).
- Vol. VII.** B. Pekar, De erectione canonica Eparchiae Mukačoviensis (an. 1771), Romae 1956.

Ex Sectione secunda „ANALECTA“

- Vol. I.** Analecta Ordinis S. Basilii Magni, Romae 1949—1953.

fasc. 1, Romae 1949;
fasc. 2—3, Romae 1950;
fasc. 1, Romae 1953;

- Vol. II.** Analecta Ordinis S. Basilii Magni, Romae 1954—1956.

fasc. 1—2, Romae 1954;
fasc. 3—4, Romae 1956.

Ex Sectione tertia „DOCUMENTA... ex ARCHIVIS ROMANIS“

Monumenta Bio-Hagiographica

- S. Josaphat — Hieromartyr. Documenta Romana Beatificationis et Canonizationis,**
vol. I: 1623—1628, Romae 1952;
vol. II: 1628—1637, Romae 1955.

Documenta Pontificum Romanorum

- Documenta Pontificum Romanorum historiam Ucrainae illustrantia,**
vol. I: 1075—1700 (pp. 708), Romae 1953;
vol. II: 1700—1953 (pp. 680), Romae 1954.

Acta S. Congregationum

- Acta S. C. de Prop. Fide Ecclesiam Catholicam Ucrainae et Bielarusjæ spectantia,**
vol. I: 1622—1667, Romae 1953;
vol. II: 1667—1710, Romae 1954;
vol. III: 1710—1740, Romae 1954;
vol. IV: 1740—1769, Romae 1955;
vol. V: 1769—1862, Romae 1955.

- Litterae S. C. de Prop. Fide Ecclesiam Catholicam Ucrainae et Bielarusjæ spectantes,**
vol. I: 1662—1670, Romae 1954;
vol. II: 1670—1710, Romae 1955;
vol. III: 1710—1730, Romae 1956.

- Congregationes Particulares Ecclesiam Catholicam Ucrainae et Bielarusjæ spectantes,**
vol. I: 1622—1728, Romae 1956;
vol. II: 1729—1862, Romae 1957.

Epistolae Metropolitaram et Episcoporum

- Epistolae Josephi Velamin Rutskyj (1613—1637), Romae 1956.**
Epistolae R. Korsak, A. Sielava, G. Kolenda, (1637—1674), Romae 1956.
Epistolae Cypriani Zochovskyj, Leonis Zalenskyj, Georgii Vynnyckyj (1674—1713),
Romae 1957 (sub prelo).

Litterae Nuntiorum Apostolicorum (editio imminet)

Diplomata Imperatorum, Regum, Principum (parantur)

INDEX — ЗМІСТ

I. — ARTICULI:

Ю. М. Девидський, Вілі хорвати	305
о. І. Назарко ЧСВВ, Доброніга — дочка св. Володимира Вел.	319
В. Січинський, Рання-християнська архітектура на Україні	325
Л. Соневицький, Український єпископат перемиської і холмської єпархій в XV—XVI ст. (закінчення)	348
О. Оглоблін, Українські політичні діячі 1730-их рр.	395
о. М. Ваврик, ЧСВВ, Лаврівська хроніка (закінчення)	410
М. М. Magusyn, Vereinigung der Peremysler Eparchie	421

II. — DOCUMENTA COLLECTANEA:

о. М. Ваврик, ЧСВВ, О. Маріян Максимович ЧСВВ	453
о. М. Ваврик, ЧСВВ, О. Роман Лукань ЧСВВ, як історик і бібліофіл	459
В. Барвінський, Два листи митроп. І. Потія	466
О. Оглоблін, Неопублікований лист митроп. І. Потія	470
М. Струтинський, В. Ягич до А. Шахматова	473
о. Б. Уссас, Інвентаризація матеріалів до історії ЧСВВ	479
А. І. Великий, ЧСВВ, «Переписка о графѣ Шептицкомъ»	484
А. С. Welykuj, OSBM, Kyjiv (Kiovia) : 1595 — 1785	500

III. — MISCELLANEA:

І. Борщак, Псалтирь гетьмана Пидипа Орлика	514
І. Борщак, Неопубліковані томи «Записок ЧСВВ»	518
А. Ваган, Obligatio Synodi Zamostianae in Ucraina Carpathica saec. XVIII	525
О. Домбровський, До історії взаємовідносин між українським і білоруським науковим світом	531

IV. — BIBLIOGRAPHIA:

Ammann A. M., Untersuchungen zur Geschichte der kirchlichen Kultur und des religiösen Lebens bei den Ostslaven (537); Кисілевський К., Кодекс Ганкентайна (539); Панькевич І., Мукачевські пергаментні отримки (539); Ковалів П., Чин Проскомидії за Службениками X—XII сторіччя (539); Laeko M., Unio Uzhorodensis Ruthenorum Carpathicorum cum Ecclesia Catholica (543); Кох Г., Теорія III Риму в історії відновленого московського патріархату (547); Мірчук Ів., Історично-ідеологічні основи Теорії III Риму (547); АН ССРСР, Сборник документов по социально-экономической истории Византии (550); Ісаїв П., Берестейська Унія за новими дослідями (552); Sacrum Poloniae Millenium (553); Зызикин М., Тайна императора Александра I. (555); Prokopitschuk G., Der Metropolit — Leben u. Wirken des grossen Förderers der Kirchenunion Graf Andreas Scheptytzkyj (558); Амманн А., — Марко Гер., Ченці Студитського Устава (561); Маценко П., Давня укр. музика і сучасність, — Укр. церковний спів (562); Сабол С., Католицизм і Православие (562); Tarehnišvili M., Geschichte der kirchlichen Georgischen Literatur (567); Луців В., Гетьман Іван Мазепа (568); Сохоцький І., Що дала грекокатолицька Церква й духовенство українському народові (569); Illytzyk R., Deutschland und die Ukraine 1934—1945 (569); Зайцев П., Життя Тараса Шевченка (571); Бібліографічні замітки (572).

* * *

Argumenta in lingua latina	573
----------------------------	-----

